

ISSN (print) 2518-7600

ISSN (online) 2524-1060

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-15>

Соціум. Документ. Комунікація

Society. Document. Communication

Випуск 15, 2022

Society. Document. Communication (2022). Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav. Volume 15. 392 p.

The collection publishes scientific articles on topical issues of historical science, archeology, historiography, source studies and special historical disciplines (original research results in the field of scientific discipline of documentation, library and publishing affairs, social communications and socio-humanitarianistic at the national and international levels) theory and practice of research in the field of modern educational and methodical technologies of specialists training are presented. Messages, opinions, reviews, information about scientific life are placed separately.

For researchers, teachers, postgraduate students, students.

SERIES «HISTORICAL SCIENCES»

Editorial Board:

Svitlana V. Orlyk, Dr. Sc. in Historical Sciences, Professor (*Editor-in-Chief*);
Viktor V. Kuibida, Dr. Sc. in Historical Sciences, Professor (*Deputy Editor-in-Chief*);
Alla M. Zlenko, Ph. D. in Historical Sciences, Associate Professor (*Responsible Secretary*);
Oksana V. Pluzhnyk, Ph. D. in the Area of Education / Pedagogics (*Technical Secretary*);
Oksana O. Lutsyk, Ph. D. in the Area of Education / Pedagogics (*Technical secretary*).

Responsible Editors:

Ivan P. Kutsyi, Dr. Sc. In Historical Sciences, Associate Professor;
Mykola I. Nikolaiev, Dr. Sc. in Historical Sciences, Independent researcher;
Nataliia O. Pasichnyk, Dr. Sc. in Historical Sciences, Professor;
Renat Ya. Rizhniak, Dr. Sc. in Historical Sciences, Professor;
Halyna H. Sitchkarenko, Dr. Sc. in Historical Sciences, Associate Professor;
Olena D. Isaikina, Ph. D. in Historical Sciences, Associate Professor;
Andrii S. Boiko-Haharin, Ph. D. in Historical Sciences, Associate Professor.

International Editorial Board:

Elena H. Kazimianets, Doctor in Humanities, Associate Professor (Lithuania);
Dileta Iataugaite, Doctor in Humanities, Associate Professor(Lithuania);
Volodymyr V. Menshykov, Doctor in Sociology, Professor (Latvia).

SERIES «SOCIAL COMMUNICATIONS»

Editorial Board:

Vitalii V. Kotsur, Dr. Sc. in Historical Sciences, Professor (*Editor-in-Chief*);
Halyna H. Sitchkarenko, Dr. Sc. in Historical Sciences, Associate Professor (*Managing Editor*);
Alla M. Zlenko, Ph. D. in Historical Sciences, Associate Professor (*Executive Assistant*);
Oksana V. Pluzhnyk, Ph. D. in the Area of Education / Pedagogics (*Technical Secretary*);
Oksana O. Lutsyk, Ph. D. in the Area of Education / Pedagogics (*Technical Secretary*).

Responsible Editors:

Viktor P. Kotsur, Dr. Sc. in Historical Sciences, Professor;
Serhii H. Kuleshov, Dr. Sc. in Historical Sciences, Professor;
Oleksandra V. Borodiienko, Dr. Sc. in Pedagogical Sciences, Professor;
Oleksii M. Hontcharenko, Dr. Sc. in Historical Sciences, Professor;
Inna M. Levchenko, Dr. Sc. in Historical Sciences, Professor;
Yurii I. Palekha, Ph. D. in Historical and Cultural Sciences, Professor;
Olesia B. Skliarenko, Ph. D. in Philological Sciences, Associate Professor;
Yulia V. Kaluzhynska, Ph. D. in Philological Sciences;
Olena D. Isaikina, Ph. D. in Historical Sciences, Associate Professor.

International Editorial Board:

Elena H. Kazimianets, Doctor in Humanities, Associate Professor (Lithuania);
Dileta Iataugaite, Doctor in Humanities, Associate Professor(Lithuania);
Volodymyr V. Menshykov, Doctor in Sociology, Professor (Latvia).

For publication in the Collection, the authors must submit materials designed in accordance with the requirements for the Editorial Board of the collection. The authors of the materials bear full responsibility for the accuracy of the information covered in them, as well as for the compliance of the materials with the norms of legislation, morality and ethics. The materials provided by the authors must not contain insulting statements, manifestations of aggression or national, religious, racial and other discrimination, which can lead to interethnic and racial hatred, violate international legal norms and legislation. The authors are responsible for the views, opinions, results and conclusions presented in the articles, the accuracy of the information in the articles, the accuracy of titles, surnames and citations. Authors for publication in the Collection should submit materials covering the original results of their own research on issues corresponding to the thematic focus of the collection "Society. Document. Communication». Plagiarism in all its forms is regarded as unethical behavior and is unacceptable. Authors are responsible for detecting plagiarism in submitted materials.

Recommended for printing by Scientific Council of Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav (protocol № 11 of June 24, 2022).

Registered as scientific specialized edition of Ukraine, specialty «Historical Science» (Decree of Ministry of Education and Science of Ukraine № 693 of 10.05.2017).

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 886 dated 02.07.2020 and according to the resolution of the Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine a collection of scientific works «Society. Document. Communication» is included to the List of scientific professional publications of Ukraine, category «B».

Address of the Editorial Board: 08400, Pereiaslav, 30, Sukhomlynskohe Str., office 312.

E-mail: redkolegiasdk@gmail.com

Corrector: Maryna Navalna.

English accompaniment: Valentyna Krykun, Olesia Skliarenko.

Founder and issuer: Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
08400, Pereiaslav, 30, Sukhomlynskohe Str.

Certificate on inclusion to the State Publisher Register: series KB, № 21860-11760 P dated 21.12.2015 p.; series KB, № 23991-13831 P dated 19.06.2019 p.; series KB, № 25192-15132 IIP dated 20.07.2022 p.

International information and scientometric data base: Google Scholar, Academic Resource Index – ResearchBib, ULRICHSWEB, National Library of Ukraine after V.I Vernadskiy, Ukrainian Scientific Journals.

Society. Document. Communication. Соціум. Документ. Комунікація. зб. наук. праць. Переяслав: ФОП Домбровська Я.М. 2022. Вип. 15. 392 с.

У збірнику публікуються наукові статті з актуальних питань історичної науки, археології, історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін (оригінальні результати досліджень у галузі документознавства, бібліотечної та видавничо-поліграфічної справи, соціальних комунікацій та соціогуманітаристики на національному та міжнародному рівнях), представлена теорія і практика досліджень у галузі сучасних навчально-методичних технологій підготовки фахівців. Особливо розміщуються повідомлення, рецензії, огляди, інформація про наукове життя.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів.

СЕРІЯ «ІСТОРИЧНІ НАУКИ»

Редакційна колегія:

Орлик С.В., доктор історичних наук, професор (*головний редактор*);
Куйбіда В.В., доктор історичних наук, професор (*заступник головного редактора*);
Зленко А.М., кандидат історичних наук, доцент (*відповідальний секретар*);
Плужник О.В., доктор філософії в галузі освіти/педагогіки (*технічний секретар*);
Луцик О.О., доктор філософії в галузі освіти/педагогіки (*технічний секретар*).

Відповідальні редактори:

Куций І.П., доктор історичних наук, доцент;
Ніколаєв М.І., доктор історичних наук, академік;
Пасічник Н.О., доктор історичних наук, професор;
Ріжняк Р.Я., доктор історичних наук, професор;
Січкаренко Г.Г., доктор історичних наук, доцент;
Ісайкіна О.Д., кандидат історичних наук, доцент;
Бойко-Гагарін А.С., кандидат історичних наук, доцент.

Міжнародна науково-редакційна рада:

Казімянец Є.Г., доктор гуманітарних наук, доцент (Литва);
Ятаутайте Д., доктор гуманітарних наук, доцент (Литва);
Меньшиков В.В., доктор соціологічних наук, професор (Латвія).

СЕРІЯ «СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ»

Редакційна колегія:

Коцур В.В., доктор історичних наук, професор (*головний редактор*);
Січкаренко Г.Г., доктор історичних наук, доцент (*заступник головного редактора*);
Зленко А.М., кандидат історичних наук, доцент (*відповідальний секретар*);
Плужник О.В., доктор філософії в галузі освіти/педагогіки (*технічний секретар*);
Луцик О.О., доктор філософії в галузі освіти/педагогіки (*технічний секретар*).

Відповідальні редактори:

Коцур В.П., доктор історичних наук, професор;
Кулешов С.Г., доктор історичних наук, професор;
Бородієнко О.В., доктор педагогічних наук, професор;
Гончаренко О.М., доктор історичних наук, професор;
Левченко І.М., доктор історичних наук, професор;
Палеха Ю.І., кандидат історичних та культурологічних наук, професор;
Склярєнко О.Б., кандидат філологічних наук, доцент;
Калужинська Ю.В., кандидат філологічних наук;
Ісайкіна О.Д., кандидат історичних наук, доцент.

Міжнародна науково-редакційна рада:

Казімянец Є.Г., доктор гуманітарних наук, доцент (Литва);
Ятаутайте Д., доктор гуманітарних наук, доцент (Литва);
Меньшиков В.В., доктор соціологічних наук, професор (Латвія).

До публікації у Збірнику автори мають подавати матеріали, оформлені відповідно до вимог, що висуваються Редакційною колегією збірника. Автори матеріалів несуть повну відповідальність за достовірність інформації, що в них висвітлюється, а також за відповідність матеріалів нормам законодавства, моралі та етики. Надані авторами матеріали не повинні містити образливі висловлювання, прояви агресії чи національної, релігійної, расової та іншої дискримінації, які можуть призвести до міжнародної та расової ворожнечі, порушують міжнародні правові норми і законодавство. Автори несуть відповідальність за погляди, думки, результати і висновки, викладені в статтях, достовірність інформації у статтях, точність назв, прізвиськ та цитат. Автори для публікації у Збірнику мають подавати матеріали, що висвітлюють оригінальні результати власних досліджень з питань, які відповідають тематичній спрямованості збірника «Соціум. Документ. Комунікація». Плагіат у всіх його формах розцінюється як неетична поведінка і є неприйнятним. Автори несуть відповідальність за виявлення плагіату у наданих матеріалах.

Рекомендовано до друку Вченою радою Університету Григорія Сковороди в Переяславі (протокол № 11 від 24 червня 2022 р.).

Наказом Міністерства освіти і науки України № 693 від 10.05.2017 р. збірник наукових праць «Соціум. Документ. Комунікація» зареєстрований як наукове фахове видання України («Історичні науки»).

Наказом Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. відповідно до рішення Агестаційної колегії Міністерства освіти і науки України збірник наукових праць «Соціум. Документ. Комунікація» внесений до Переліку фахових видань України, категорія «Б».

Адреса редакційної колегії: 08400, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30, к. 312.

E-mail: redkolegiasdk@gmail.com

Коректор: Марина Навальна.

Англомовний супровід: Валентина Крикун, Олеся Складенко.

Засновник та видавець: Університет Григорія Сковороди в Переяславі
08400, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30.

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія КВ, № 21860-11760 Р від 21.12.2015 р.; серія КВ, № 23991-13831 Р від 19.06.2019 р.; серія КВ, № 25192-15132 ПР від 20.07.2022 р.

Міжнародні інформаційні та наукометричні бази даних: Google Scholar, Academic Resource Index – Research Bib, ULRICHSWEB, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, Українські наукові журнали.

CONTENT

HISTORICAL STUDIES

Bokshyts Olena, Kamenska Iryna, Miroshnichenko Denys
HISTORY OF DEVELOPMENT AND CURRENT
STATE OF FORMATION OF PROFESSIONAL
MOTIVATION IN FUTURE PROFESSIONAL TEACHERS..... 12

Demuz Inna
THE ORGANIZATIONAL MODELS OF FUNCTIONING OF
SCIENTIFIC SOCIETIES OF AGRARIANS IN
UKRAINE 20th – EARLY 21st CENTURY.....33

Kotsur Lesia
STATE CONSTRUCTION OF INDEPENDENT UKRAINE IN
THE LIGHT OF REGULATORY LAWS: 30 YEARS OF
EXPERIENCE.....55

Molotkina Valentyna
LANGUAGE POLICY SPECIFIC OF THE SOVIET
AUTHORITY IN UKRAINE: SOCIO-CULTURAL ASPECT...82

Orlyk Vasyl
THE HOARD OF THE SMALL COINS OF
PANTICAPAEUM AND HERMONASSA
THE END OF THE SIXTH – BEGINNING
OF THE FIFTH CENTURIES BCE FROM THE
NORTHERN-EASTERN KIROVOHRAD REGION.....106

Orlyk Svitlana, Orlyk Mykhailo
THE PROBLEM OF THE BANK LENDING FORMATION
AND DEVELOPMENT IN NADDNIEPER UKRAINE
(SECOND HALF OF THE 18TH – BEGINNING OF
THE 20TH CENTURIES): MODERN SCIENTIFIC
DISCOURSE OF DOMESTIC SCIENTISTS.....122

Pasichnyk Natalia , Rizhniak Renat

THE UNIVERSITIES AND SOCIETY ON THE
TERRITORY OF UKRAINE IN 19 – EARLY 20 CENTURY,
OR THE THIRD MISSION OF THE UNIVERSITIES OF
THAT TIME.....154

Soloviova Tetiana, Tkachenko Olesia, Tkachenko Tetiana

ON THE ISSUE OF USING A HISTORICAL
DOCUMENT IN THE EXTERNAL EVALUATION OF THE
HISTORY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF MODERN
EDUCATIONAL CHALLENGES.....188

Soloviova Tetiana, Siropol Volodymyr, Hrukach Viktoriia

USE OF ARCHIVAL MATERIALS ON TERRITORIAL AND
ADMINISTRATIVE DEVELOPMENT OF KYIV
PROVINCE IN THE END OF THE XVIIIth – THE FIRST
HALF OF THE XIX CENTURY IN HISTORY AND LAW
LESSONS IN GENERAL SECONDARY EDUCATION
INSTITUTIONS.....203

Shykhov Petro

THEORETICAL APPROACHES TO THE STUDY OF
MIGRATION PROCESSES IN THE SOVIET PERIOD IN THE
SECOND HALF OF THE 20th CENTURY.....226

**SOCIAL COMMUNICATIONS AND INFORMATION
ACTIVITIES**

Berezanska Iryna

DEVELOPMENT OF ARCHIVAL AFFAIR DURING THE
UKRAINIAN REVOLUTION (1917 - 1920).....247

Dovzhuk Igor, Svitlana Yaremenko

DOCUMENTARY PUBLICATIONS AS A FACTOR IN THE
FORMATION OF THE NATIONAL INFORMATION SPACE.266

Kamenska Iryna, Bokshyts Olena SOCIAL NETWORKS AS A TOOL OF NON-FORMAL EDUCATION IN THE TRAINING OF TEACHERS OF VOCATIONAL TRAINING.....	296
Pavlenko Viktoria DOCUMENTARY ARCHIVAL INFORMATION SYSTEMS ON THE PROBLEMS OF MATERIAL SUPPORT OF THE POPULATION OF KYIV REGION IN THE 19 TH – AT THE BEGINNING OF THE 20 TH CENTURY. IN THE MODERN INTERNET SPACE OF UKRAINE.....	315
Pluzhnyk Oksana FORMATION OF INFORMATION COMPETENCE OF HIGHER EDUCATION APPLICANTS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING.....	333
Yurchenko Olha, Khaletska Lesia ISO 15836: 2003 : «INFORMATION AND DOCUMENTATION. THE DUBLIN CORE METADATA ELEMENT SET» : CREATION AND PRACTICE OF APPLICATION.....	349

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Бокшиц Олена, Каменська Ірина, Мірошніченко Денис ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ФОРМУВАННЯ ФАХОВОЇ МОТИВАЦІЇ У МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ.....	12
Демуз Інна ОРГАНІЗАЦІЙНІ МОДЕЛІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ. НАУКОВИХ ТОВАРИСТВ АГРАРІЇВ.....	33
Коцур Леся ДЕРЖАВНЕ БУДІВНИЦТВО НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ: 30 РОКІВ ДОСВІДУ.....	55
Молоткіна Валентина ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ.....	82
Орлик Василь СКАРБ ДРІБНИХ МОНЕТ ПАНТІКАПЕЮ ТА ГЕРМОНАССИ КІНЦЯ VI – ПОЧАТКУ V СТ. ДО РХ З ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ КІРОВОГРАДЩИНИ.....	106
Орлик Світлана, Орлик Михайло ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХVІІІ – ПОЧАТОК ХХ СТ.): СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС ВІТЧИЗНЯНИХ УЧЕНИХ.....	122

Пасічник Наталя, Ріжняк Ренат
УНІВЕРСИТЕТИ ТА СУСПІЛЬСТВО НА ТЕРЕНАХ
УКРАЇНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ, АБО ТРЕТЯ
МІСЯ ТОДІШНІХ УНІВЕРСИТЕТІВ.....154

Соловйова Тетяна, Ткаченко Олеся, Ткаченко Тетяна
ДО ПИТАННЯ ПРО ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИЧНОГО
ДОКУМЕНТУ НА ЗНО З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ
СУЧАСНИХ ЗАВДАНЬ ОСВІТИ.....188

Соловйова Тетяна, Сіропол Володимир, Грукач Вікторія
ВИКОРИСТАННЯ АРХІВНИХ МАТЕРІАЛІВ ПРО
ТЕРИТОРІАЛЬНО-АДМІНІСТРАТИВНИЙ РОЗВИТОК
КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В КІНЦІ ХVІІІ – ПЕРШІЙ
ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. НА УРОКАХ ІСТОРІЇ
І ПРАВОЗНАВСТВА В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ
СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....203

Шихов Петро
ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ
МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В СРСР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ
ХХ СТОЛІТТЯ.....226

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Березанська Ірина
РОЗВИТОК АРХІВНОЇ СПРАВИ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ
РЕВОЛЮЦІЇ (1917 – 1920 рр.).....247

Довжук Ігор, Яременко Світлана
ДОКУМЕНТАЛЬНІ ВИДАННЯ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ.....266

Каменська Ірина, Бокшиц Олена

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ІНСТРУМЕНТ НЕФОРМАЛЬНОЇ
ОСВІТИ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ПЕДАГОГА ПРОФЕСІЙНОГО
НАВЧАННЯ.....296

Павленко Вікторія

ДОКУМЕНТАЛЬНІ АРХІВНІ ІНФОРМАЦІЙНІ
СИСТЕМИ З ПРОБЛЕМ МАТЕРІАЛЬНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ КИЇВЩИНИ В
XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ. В СУЧАСНОМУ
ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРИ УКРАЇНИ.....315

Плужник Оксана

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ
ПІДГОТОВКИ.....333

Юрченко Ольга, Халецька Леся

ISO 15836: 2003 : «ІНФОРМАЦІЯ ТА ДОКУМЕНТАЦІЯ.
НАБІР ЕЛЕМЕНТІВ МЕТАДАНИХ ДУБЛІНСЬКЕ ЯДРО» :
СТВОРЕННЯ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ.....349

УДК 930.24(159.922):378

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-15-12-32>

**HISTORY OF DEVELOPMENT AND CURRENT STATE
OF FORMATION OF PROFESSIONAL MOTIVATION IN
FUTURE PROFESSIONAL TEACHERS**

**ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА СУЧАСНИЙ СТАН
ФОРМУВАННЯ ФАХОВОЇ МОТИВАЦІЇ У МАЙБУТНІХ
ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ**

Олена Бокшиц,

*кандидат історичних наук,
доцент, доцент кафедри
теорії та методики
професійної підготовки
E-mail:*

alenabokshic@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3528-5312>

*Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401*

Olena Bokshyts,

*Ph.D. in Historical Sciences,
Associate Professor, Associate
Professor of the Department of
theory and training methodology
E-mail:*

alenabokshic@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3528-5312>

*Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav,
30, Sukhomlynskooho Str.,
Pereiaslav, Kyiv region,
Ukraine, 08401*

Ірина Каменська,

*кандидат
сільськогосподарських наук,
доцент, доцент кафедри
теорії та методики
професійної підготовки
E-mail:*

ikamenskay1@gmail.com

Iryna Kamenska,

*PhD in Agricultural Sciences,
Associate Professor, Associate
Professor of the Department of
theory and training methodology
E-mail:*

ikamenskay1@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2872-5065>

Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Київська обл., Україна, 08401

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2872-5065>

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, 30, Sukhomlynskooho Str., Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine, 08401

Денис Мірошніченко,
кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства та методики навчання

E-mail: mirosh88@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9552-0847>

Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Київська обл., Україна, 08401

Denys Miroshnichenko,
Ph.D. in Historical Sciences, Associate Professor Department of Documentation and teaching methods

E-mail: mirosh88@i.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9552-0847>

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, 30, Sukhomlynskooho Str., Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine, 08401

ABSTRACT

The article considers the development and current state of formation of professional motivation in future teachers of vocational training for further professional activity. Our study analyzes the views of various authors on the problem of forming professional motivation in the process of professional development of personality. The authors reveal the essence of the concepts of «motive», «motivation» and «professional motivation».

Professional motivation is an important factor in the competitiveness of future professionals in the labor market. The formation of professional motivation contributes to the unique combination of students with the process and results of learning,

directly affects their personal development throughout their studies in higher education and further professional development through the launch of the mechanism of professional self-determination and self-development. The authors emphasize the need to form professional motivation of future teachers of vocational training through the use of methods of motivation of pedagogical activities in the process of professional training of students of higher education.

Methods of formation of cognitive interest are analyzed. It is determined that the current state of formation of professional motivation in future teachers of vocational training will be successful in the implementation of a set of different effective pedagogical conditions, in the formation of professional motivation, forms in students pedagogical competence, professional skills; contributes to improving the general level of professional knowledge of students, the development of cognitive and volitional qualities; teaches to carry out information-educational and experimental-research activity; encourages self-development and self-improvement.

It is highlighted that each of the identified pedagogical conditions has its own internal capabilities, being mainly aimed at forming a component of professional motivation in future teachers of vocational training. At the same time, each condition considered separately cannot fully ensure the effectiveness of the formation of the studied problem. Only their systemic unity allows to achieve the best results and is a set of pedagogical conditions for the formation of professional motivation in future teachers of vocational training in the process of professional training in higher education.

Keywords: *motivation, professional motivation, professional training, professional activity, institution of higher education, future teacher of professional training.*

Постановка проблеми. Соціальний і цивілізаційний процес та новітні технологічні потреби на ринку праці

вимагають нової концепції професійної підготовки сучасного, конкурентноспроможного фахівця, яка ґрунтується на його тісній взаємодії з ринком освітніх послуг, оскільки соціально орієнтований спосіб ведення виробництва й освітніх послуг, передбачає якісно новий рівень професійної мотивації сучасної, мобільної особистості.

Одним із значних напрямів роботи закладу вищої освіти стає переорієнтація процесу навчання з предметного на мотиваційний аспект.

Мотивація посідає головне місце у структурі особистості та є одним з основних понять, яке вживається для пояснення рушійних сил поведінки та діяльності.

Відомо, що професійна мотивація є рушійною силою якісного навчання в закладах вищої освіти та основою формування компетентного педагога професійного навчання. Формування мотивації майбутніх педагогів професійного навчання передбачає створення для студентів таких умов, за яких бажані мотиви й цілі складатимуться та розвиватимуться з урахуванням набутих ними знань, умінь і навичок, їхньої індивідуальності та переконань. Все це стимулює оновлення методології та змісту професійної освіти на основі реалізації принципу цілісності, що передбачає формування професійної мотивації в освітньому просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійної мотивації постійно є об'єктом значного загалу досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців зокрема А. Бандура, І. Васильєва, В. Ковальова, Дж. Аткинсон, А. Маслоу, С. Максименко та багато інших.

Мета статті. Визначити та схарактеризувати стан розвитку та формування фахової мотивації у майбутніх педагогів професійного навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Педагогічна наука розглядає професійну мотивацію як підготовку до праці (наявність загальноосвітніх і політехнічних знань, загальних

основ виробничої діяльності, вироблення умінь і навичок, необхідних для трудової діяльності, підготовка до свідомого вибору професії) та визначає методи стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності (Волкова, 2002).

Нині у зв'язку з реформами, проведеними в економічній, політичній і освітній галузях українського суспільства, ефективність професійного навчання набуває дедалі більшого значення і залежить від внутрішніх здібностей особистості. Одне з головних місць в структурі особистості займає мотивація, яка є одним з основних понять, що пояснюють рушійні сили поведінки людини (Матієнко, 2017).

Дослідженням вивчення мотивації займалося багато науковців у всьому світі. Основи сучасних концепцій мотивації заклали В. Врум, Ф. Герцберг, Ф. Макклелланд, А. Маслоу та ін. У своїх роботах проблеми формування мотивації особистості досліджували такі психологи та дидактики як Б. Баєв, Д. Ельконін, Г. Костюк, О. Леонт'єв, І. Підласий. Здебільшого наукових досліджень із проблеми мотивації діяльності проводилась наприкінці ХХ століття, тому обрана тематика є актуальною, а наявні результати потребують оновлення.

На думку Т.І. Левченко мотивація навчання має особистісний, індивідуальний характер залежно від того, як вбачають суб'єкти процес навчання: як удосконалення себе в певних сферах знання або як тимчасове існування в стінах навчального закладу. Це потрібно враховувати у процесі навчання як фактор, що впливає на стратегію засвоєння знань (Левченко, 2011:200).

Проведена літературна розвідка вказує, що поняття «мотивація» має широке значення. Мотив в перекладі з французької мови (*motivus*) означає «спонукає до дії». Однак термін має багатозначне походження, що використовується у двох головних значеннях:

1. Внутрішня рушійна сила, що спонукає людину до дії.
2. Фрагмент загальної картини або об'єкта, що багаторазово повторюється з деякими змінами.

Мотиви передбачають розуміння результату діяльності та усвідомлення своєї ролі у певній діяльності. Відмінність між стимулом і мотивацією в тому що, стимул викликається зовнішніми факторами, тоді як мотивація визначається, у широкому розумінні, детермінацією поведінки взагалі.

Мотив є суб'єктивним явищем, це прийняте рішення, яке має причину, підставу, основу для певного вчинку (Максименко, 2004).

Мотивація – внутрішня рушійна сила, що спонукає людину до дії або певного типу поведінки, пов'язана з її органічними та культурними потребами:

- те, що пов'язане зі стимулюванням людини до дії;
- те, що формується на основі потреб, безпосередньо пов'язаних із метою діяльності;
- те, що спонукає до діяльності (для чого діяльність здійснюється; заради чого особистість намагається здійснювати мету);
- те, що викликає активність у людині;
- те, що визначає різні явища і стани, які викликають потреби, інтереси, потяги, емоції, установки, ідеали;
- те, що виконує функції стимулювання людини до дій і діяльності (орієнтування людини у напрямку дій, забезпечення спрямованості до дій та розв'язання певної задачі);
- суб'єктивне явище, пов'язане зі стимулами.

В мотивацію входять всі види спонукань – інтереси, потреби, цілі, мотиви, налаштування, схильності, тобто мотивація – це віддзеркалений процес, суб'єктивна детермінація поведінки людини (Струк, 2019).

Ж. Годфруа, К. Мадсен розглядають мотивацію як сукупність факторів, що підтримують та направляють поведінку.

На думку А. Полякова, мотивація студентів є сукупністю їхніх стійких мотивів, що визначають зміст і спрямованість динамічного, неперервного й гуманістично спрямованого процесу зростання внутрішньої потреби в особистісному перетворенні, здатність до актуалізації внутрішнього потенціалу й усвідомленого вибору індивідуальної професійно-особистісної стратегії й освітнього шляху впродовж життя, результатом чого є високий рівень сформованості професійної компетентності майбутнього фахівця (Поляков, 2008:7)

Відомий вчений Е.П. Ільїн зазначав, що на формування професійно важливих якостей людини великий вплив має мотивація, та визначив її типи:

- зовнішньо організована, під якою, на думку автора, слід розуміти такий процес формування людиною мотиву, який відбувається під значним впливом ззовні (коли інші люди віддають накази, розпорядження, поради);
- внутрішньо організована, як процес формування мотиву, при якому людина виходить з наявної потреби, без стороннього втручання у вибір цілі і способів її досягнення (Максименко, 2004).

Українські вчені-дослідники В.О. Криволапчук та В.І. Барко стверджують, що мотивація є динамічним процесом формування провідних мотивів діяльності, а тому діагностувати її найкраще поетапно, починаючи з прийому на роботу або навчання (Криволапчук, 2010:53).

Навчальна діяльність знаходиться під впливом різних зовнішніх мотивів: самоствердження, престижу, обов'язку, досягнення. Мотив досягнення відіграє важливу роль в задоволеності навчальною діяльністю, оскільки цей мотив підвищує соціальну активність студентів та змушує їх більше концентруватися на навчанні. Мотивація також виступає системою активізації викладачем мотивів студента (Артюшина, 2007:138).

Навчальна діяльність студента повинна бути завжди вмотивована, тому завдання педагога зосереджується на формуванні у майбутніх педагогів професійного навчання позитивних мотивів вивчень на кожному навчальному занятті, вироблення у них потреби в опануванні професійних знань, умінь і навичок. Лише за наявності фахової мотивації пізнавальна діяльність у майбутніх педагогів професійного навчання матиме розгорнутий, наполегливий характер.

Використання методів мотивації педагогічної діяльності в процесі професійної підготовки реалізовує значний вплив на формування фахової мотивації майбутніх фахівців, підвищує їх зацікавленість до майбутньої професійної діяльності за обраним фахом та спонукає до педагогічної трудової діяльності з метою самореалізації.

Таким чином аналіз літературних джерел вказує на те, що фахова мотивація у майбутніх педагогів професійного навчання формується у процесі професійної підготовки, значний вплив здійснюють методи мотивації навчально-пізнавальної діяльності, які розроблені педагогічною наукою, та педагогічні умови, які для майбутніх фахівців професійного навчання відрізняються своїм фаховим спрямуванням.

Досліджуючи проблему професійної мотивації майбутніх педагогів професійного навчання було виявлено, що серед студентів, які вступають у заклади вищої освіти фахового спрямування значний процент складають ті, кому подобається сама професійна діяльність, пов'язана з винахідництвом, неперервним професійним розвитком, самореалізацією та кар'єрним фаховим зростанням, а є вступники, мотивація яких формується в процесі їх фахової підготовки у закладах вищої освіти.

В результаті мотиви вступу студентів двох вказаних груп, в процесі здобуття вищої освіти, змінюються на професійні і формується фахова мотивація, яка сприяє у майбутньому професійному становленню та професійній самореалізації і

спрямовує особистість на подальший саморозвиток у професійному напрямку та подальший кар'єрний розвиток.

Зміни в мотивації – важливий показник ефективності не тільки виховання, а й праці.

У сучасному сьогодні важко уявити успішний освітній педагогічний заклад, керівництво якого невідповідально відносилося б до питань розвитку науково-педагогічного персоналу та освітнього закладу зокрема.

Історія розвитку фахової мотивації завжди пов'язана з розвитком того чи іншого освітнього закладу як абсолютно необхідний елемент технологічного процесу.

У сьогоднішніх тяжких реаліях в яких опинилася наша країна, а саме COVID-19 та повномасштабна війна з російською федерацією, досить складно організувати будь-який процес у тому числі й освітній. Але, незважаючи на всі тяжкості освітній процес відбувається із справжнім духом історії, духом справжнього патріотизму. В умовах зростання вимог до педагога професійного навчання, заклади вищої освіти, для підготовки конкурентоспроможних фахівців на ринку освітніх послуг України, фахівців нової формації, працюють в режимі дистанційного навчання, режимі змішаних форм навчання використовуючи сучасні інформаційні, інноваційні педагогічні технології та використовуючи педагогічні умови, започатковуючи нові проекти, змінюючи підходи до надання освітніх послуг.

Перед педагогічною системою особливо гостро постала проблема вдосконалення роботи закладів вищої освіти щодо підготовки майбутніх педагогів професійного навчання з високим рівнем професіоналізму, творчої активності, самостійної індивідуальності які б з відповідальністю ставилися до результатів свого навчання та підготовки до майбутньої професійної діяльності зокрема.

В останні роки в розвинених індустріальних країнах відзначається успішне технічне переоснащення виробництва

на основі новітніх розробок у галузі наукомістких технологій, що надає серйозний вплив на розуміння ролі та місця педагога професійного навчання в сучасному соціумі.

Методи мотивації майбутніх педагогів професійного навчання спрямовані на формування позитивних мотивів навчання, стимулюють пізнавальну активність і одночасно сприяють збагаченню студентів навчальною та професійною інформацією.

Такі групи методів стимулювання і мотивації можна умовно поділити на дві великі підгрупи. До першої з них належать методи формування пізнавальних інтересів у майбутніх педагогів професійного навчання. До другої - методи, спрямовані переважно на формування почуття обов'язку та відповідальності в навчанні.

До методів формування пізнавального інтересу належать:

- Створення на занятті ситуації цікавості.
- Використання цікавих аналогій.
- Створення ситуації новизни.
- Створення в навчальному процесі ігрових ситуацій.
- Навчальні дискусії.
- Стимулювання за допомогою аналізу життєвих ситуацій.
- Створення ситуації успіху в навчанні.

Методи активації навчально-пізнавальної діяльності зазначено на рисунку 1.

Рис.1 Методи активізації навчально-пізнавальної діяльності

Знання мотивів праці, їхнього змісту й динаміки, механізмів формування, новітніх форм і методів активного впливу на мотиваційні складники професійної діяльності у майбутніх педагогів професійного навчання – це одна з вирішальних передумов підвищення якості майбутнього фахівця, ефективності діяльності.

Пошук та опанування методів формування мотивації навчальної діяльності сприяли створенню методики формування фахової (професійної) мотивації майбутніх педагогів професійного навчання.

У експериментальній перевірці методики дослідження формування фахової (професійної) мотивації взяли участь студенти Університету Григорія Сковороди в Переяславі факультету технологічної і математичної освіти.

Методика роботи полягає у створенні педагогічних умов формування фахової мотивації у майбутніх педагогів професійного навчання, які було запропоновано колективом кафедри теорії та методики професійної підготовки Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

Розроблено чіткий план дій, який сприяє формуванню фахової мотивації та стимуляції студентів першого курсу, в якому акцентовано увагу на компоненти розвитку фахової мотивації у майбутніх педагогів професійного навчання. До таких компонентів відносяться: адаптаційний компонент; навчально-мотиваційний компонент та мотиваційно-технічний.

Адаптаційний компонент:

- для студентів першого року навчання розроблено освітній компонент «Вступ до спеціальності (фаху)» під час вивчення якого відбувається ознайомлення зі змістом, перспективами обраної спеціальності та професії у майбутньому;
- ознайомлення з інтересами студентів першого курсу, залучення їх до гуртків відповідно їх інтересів, підтримка у самопізнанні та індивідуальності;
- допомога у вирішенні як індивідуальних так і колективних морально-психологічних проблем, котрі виникають у студентів під час адаптації у закладах вищої освіти;
- ознайомлення студентів із системою студентського самоврядування у закладі вищої освіти;
- підготовка до вибору органів самоврядування (староста, заступник старости);
- бесіди та аналіз щодо адаптації студентів першого курсу на кураторських годинах, аналіз успішності студентів за півріччя.

Навчально-мотиваційний компонент:

- аналіз мотиваційного стану студентів за допомогою анкетування та опитувальників;
- використання методів мотивації при вивченні дисциплін фахового спрямування;
- пізнавальна робота щодо роз'яснення методики викладання фахових дисциплін та впровадження нових освітніх технологій у навчальний процес.
- Мотиваційно-технічний комплекс:
- організація просвітницької роботи: «Проблеми формування фахової мотивації у майбутніх педагогів професійного навчання»;
- кураторські години з розгляду питань щодо формувань фахової мотивації шляхом вивчення спецдисциплін;
- якісна підготовка курсових робіт за фахом;
- зустрічі з випускниками;
- екскурсії, лекції, конкурси, круглі столи.

За кожен мотиваційний комплекс відповідальними призначалися куратори та педагоги фахових дисциплін.

За проведеними дослідженнями було виявлено, що майбутні педагоги професійного навчання Університету Григорія Сковороди в Переяславі завдяки ознайомчій, технологічній та педагогічній практиці як активній формі навчання у процесі їх підготовки, а саме під час набуття ними навичок практичної педагогічної діяльності та поглиблення теоретичних знань зі спеціальності виявляють велику зацікавленість та активно формують фахову мотивацію до обраної професійної діяльності. Виконуючі низку завдань:

- ознайомлення з основними принципами та умовами організації науково-виробничого процесу на базі проходження практики та зі специфікою майбутньої професії;
- удосконалення і коректування професійних вмінь педагогічного спілкування;

- формування у майбутніх педагогів професійного навчання поняття правових питань в галузі освіти;
- ознайомлення із основами операцій, що забезпечують безпеку праці в освітній галузі;
- законодавчої бази України в освітній галузі, системи управління охороною праці в освітній галузі;
- обов'язків працівників та роботодавців, щодо додержання вимог нормативно-правових актів з охорони праці в освітній галузі.

Отже, важливо створити умови для досягнення студентами успіху і задоволеності від процесу та результатів педагогічної діяльності під час перебігу всіх видів практики. Це забезпечить позитивні умови формування фахової мотивації, активізацію їх подальшого всебічного особистісного розвитку у майбутній професійній діяльності.

Фахова мотивація і готовність майбутніх педагогів професійного навчання до педагогічної діяльності взаємозумовлені. Наявність мотивів професійної діяльності можна розглядати як один із критеріїв готовності до педагогічної діяльності майбутніх педагогів професійного навчання. Суттєвий вплив на формування фахової мотивації студентів має адекватна самооцінка власної готовності до педагогічної професійної діяльності.

З метою вивчення сучасного стану формування фахової мотивації у майбутніх педагогів професійного навчання було проведено анкетування студентів 3–4 курсів рівня вищої освіти «бакалавр», які пройшли технологічну та педагогічну практики. В анкетуванні приймало участь 40 респондентів. Це дозволило виявити рівень мотивації навчання та зацікавленість до майбутньої професійної діяльності. Результати анкети подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Результати анкетування фахової мотивації у майбутніх педагогів професійного навчання

№ п/п	Запитання анкети	Показники відповіді %
1	Як ви розумієте поняття «фахова мотивація майбутніх педагогів професійного навчання»?	35% 65%
2	Чи потрібна майбутнім педагогам професійного навчання фахова мотивація?	100%
3	Які джерела дають вам знання щодо професійної освіти?	50% 50%

З таблиці бачимо, що респонденти на перше питання дали відповідь:

35% намагаючись розкрити зміст поняття «фахова мотивація майбутніх педагогів професійного навчання» зазначили, що мотивація це шлях який мотивує для обрання фахового спрямування без подальшого активного розвитку у майбутній професійній діяльності. Причиною їхньої некомпетентності є неналежне вивчення педагогічного матеріалу та низьке відвідування фахових дисциплін, які викладаються в Університеті Григорія Сковороди в Переяславі, а 65% зазначили, що фахова мотивація – це придатність до конкретної діяльності визначається не тільки рівнем розвитку здібностей, а й низьку інших особистісних властивостей і насамперед характером мотиваційної сфери - змістом мотивів, їх спрямованістю і ступенем активності.

На наступне запитання («Чи потрібна майбутнім педагогам професійного навчання фахова мотивація?») всі відповіли так, вважаючи, що без фахової мотивації майбутній фахівець професійного навчання приречений до швидкого професійного «вигорання».

Відповідаючи на наступне запитання, студенти назвали основні джерела, звідки вони отримують народознавчі знання: 50% – на лекційних і практичних заняттях; 50% – підчас проходження практики.

Досліджуючи, на даному етапі, розвиток фахової мотивації можемо стверджувати, що сучасний стан формування фахової мотивації у майбутніх педагогів професійного навчання буде успішним при реалізації комплексу таких педагогічних умов:

- створення в закладі вищої освіти інформаційно-освітнього середовища, що надасть можливість формувати фахову мотивацію у майбутніх педагогів професійного навчання на основі сучасних засобів та технологій навчання;
- забезпечення актуалізації самостійного виховання у навчальній діяльності майбутніх педагогів професійного навчання на основі змісту, форм і методів організації навчального процесу;
- використання міждисциплінарних зв'язків у процесі формування фахової мотивації;
- застосування різних технологій навчання для формування фахової мотивації, а саме: інноваційні, ІКТ технології, проблемні форми навчання, метод проектів та інші новітні технології;
- має бути сформована готовність і здатність майбутніх педагогів професійного навчання до міжособистісної взаємодії, співробітництва в умовах існування сучасного вишу, реалізації суб'єкт-суб'єктних відносин як основи спілкування викладачів і студентів;
- наближення освітнього процесу до майбутньої фахової діяльності (творчі завдання: інструкції, правила, діалог за професійною тематикою; читання текстів за фахом, вивчення нормативної законодавчої бази та інше);
- формування спрямованості викладача на засвоєння майбутніми фахівцями педагогічних цінностей та технологій, а також орієнтування діяльності викладачів на формування ціннісного ставлення студентів до засвоєння змістовної частини освіти, допомога у самовизначенні шляхів професійно-особистісного росту,

- створення ситуацій успіху під час аудиторних та поза-аудиторних годин, проблемних виробничих ситуацій, що моделюють елементи майбутньої професійної діяльності;
- використання особистісного підходу у формулюванні завдань; складання диференційованих за рівнем складності завдань залежно від індивідуального рівня підготовки студентів закладу вищої освіти тощо.

Висновки. Сучасний стан формування фахової мотивації у майбутніх педагогів професійного навчання є одним із основних напрямів модернізації освіти закладів вищів зокрема.

Розвитку фахової мотивації у майбутніх педагогів професійного навчання сприяє реалізація професійної спрямованості навчання всіх курсів дисциплін, належна організація навчальних і виробничих практик, адекватна система взаємин викладачів зі студентами, якісна підготовка курсових робіт, психологічна безпека і свобода особистості, активна науково-дослідницька діяльність студентів.

Отже, для підвищення рівня підготовки сучасних фахівців до успішної конкурентоспроможної професійної діяльності на світовому ринку праці суттєвим завданням є розвиток і формування фахової мотивації студентів закладів вищої освіти. ЗВО мають систематично формувати мотивацію майбутніх педагогів професійного навчання до професійної діяльності за допомогою фахової практики, розкриття можливостей позитивного використання професійного досвіду. Активне прагнення до самореалізації є показником мотиваційної готовності до ефективної педагогічної діяльності.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку будуть спрямовані на визначення шляхів формування фахової мотивації для студентів шостих курсів рівня вищої освіти (магістр), які необхідні майбутнім педагогам професійного навчання для належного здійснення у майбутній професійної діяльності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Артющина М.В., Котикова О.М., Романова Г.М. Психолого-педагогічні аспекти реалізації сучасних методів навчання у вищій школі: навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2007. 528 с.
2. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Видавничий центр «Академія», 2002. 576 с.
3. Загальна психологія : підручник / за загальною редакцією Максименка С.Д. 2-ге вид., переробл. і доп. Вінниця : Нова Книга, 2004. 704 с. URL:<http://194.44.152.155/elib/local/sk676290.pdf>
4. Каменська І.С., Бокшиц О.М. Особливості формування професійно-термінологічної компетентності майбутніх фахівців із охорони праці. Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського, 4(123), 2020, С. 25-33.
5. Криволапчук В.О., Барко ВІ. Профілактика порушень службової дисципліни і законності серед особового складу органів внутрішніх справ / за заг. ред. М.Г. Вербенського. Київ : ДНДІ МВС України, 2010. 172 с.
6. Левченко Т.І. Мотивація суб'єкта в різних видах діяльності: монографія. Вінниця : Нова книга, 2011. 448 с.
7. Матієнко Т. Мотивації у професійній діяльності працівників правоохоронних органів. Південноукраїнський правничий часопис, 2017. С. 145-148.
8. Поляков А. Педагогічні умови мотивації професійного зростання студентів педагогічних університетів у процесі неперервної освіти : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2008. 19 с.
9. Струк А.В. Професійна мотивація майбутніх вчителів початкової школи у процесі формування лексико-народознавчої компетентності. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. № 67, Т. 1. 2019. С. 63-66.

REFERENCES

1. Artiushyna, M.V., & Kotykova, O.M., & Romanova H.M. (2007). *Psykholoho-pedahohichni aspekty realizatsii suchasnykh metodiv navchannia u vyshchii shkoli [Psychological and pedagogical aspects of the implementation of modern teaching methods in higher education]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
2. Volkova N.P. (2002). *Pedahohika: Posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv [Pedagogy: A Handbook for Students of Higher Education Institutions]*. Kyiv : Vydavnychi tsentr «Akademiia» [in Ukrainian].
3. Zahalna psykholohiia : pidruchnyk / za zahalnoiu redaktsiieiu Maksymenka S.D. (2004). *[General Psychology]* 2-he vyd., pererobl. i dop. Vinnytsia : Nova Knyha,. 704 s. URL:<http://194.44.152.155/elib/local/sk676290.pdf>.
4. Kamenska, I. S., & Bokshyts, O. M. (2020). *Osoblyvosti formuvannia profesiino-terminolohichnoi kompetentnosti maibutnoho fakhivtsia [Features of formation of professional-terminological competence of the future specialist]*. Visnyk Kremenchutskoho natsionalnoho universytetu imeni Mykhaila Ostrohradskoho, 4(123) [in Ukrainian].
5. Kryvolapchuk V.O., & Barko VI. (2010). *Profilaktyka porushen sluzhbovoi dystsypliny i zakonnosti sered osobovoho skladu orhaniv vnutrishnikh sprav / za zah. red. M.H. Verbenskoho [Prevention of violations of official discipline and legality among the personnel of internal affairs bodies / for general. ed. M.G. Verbensky]*. Kyiv : DNDI MVS Ukrainy [in Ukrainian].
6. Levchenko T.I. (2011). *Motyvatsiia subiekta v riznykh vyдах diialnosti: monohrafiia [Motivation of the subject in different activities: a monograph]*. Vinnytsia : Nova knyha [in Ukrainian].
7. Matiienko T. (2017). *Motyvatsii u profesiinii diialnosti pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv [Motivation in the professional activity of law enforcement officers]*. Pivdenoukraiynskyi pravnychy chasopys [in Ukrainian].

8. Poliakov A. (2008). *Pedahohichni umovy motyvatsii profesiinoho zrostannia studentiv pedahohichnykh universytetiv u protsesi nepererвної osvity [Pedagogical conditions of motivation of professional growth of students of pedagogical universities in the process of continuous education]* : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Kharkiv [in Ukrainian].

9. Struk A.V. (2019). *Profesiina motyvatsiia maibutnikh vchyteliv pochatkovoï shkoly u protsesi formuvannia leksyko-narodoznavchoï kompetentnosti [Professional motivation of future primary school teachers in the process of forming lexical and ethnographic competence]*. Pedahohika formuvannia tvorchoï osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh. № 67, Т. 1.

АНОТАЦІЯ.

У статті розглянуто розвиток та сучасний стан формування фахової мотивації у майбутніх педагогів професійного навчання до подальшої професійної діяльності. У нашому дослідженні проаналізовано думки різних авторів щодо проблеми формування фахової мотивації в процесі професійного становлення особистості. Авторками розкрито сутність понять «мотив», «мотивація» та «професійна мотивація».

Фахова мотивація є важливим фактором конкурентоспроможності майбутніх фахівців на ринку праці. Формування фахової мотивації сприяє своєрідному поєднанню студентів із процесом та результатами навчання, безпосередньо впливає на їхній особистісний розвиток упродовж всього навчання у закладах вищої освіти та подальше професійне становлення через запуск механізму професійного самовизначення та саморозвитку. Авторки акцентують увагу на необхідності формування фахової мотивації майбутніх педагогів професійного навчання за допомогою використання методів мотивації педагогічної діяльності в процесі фахової підготовки студентів закладу вищої освіти.

Проаналізовано методи формування пізнавального інтересу. Визначено, що сучасний стан формування фахової мотивації у майбутніх педагогів професійного навчання буде успішним при реалізації комплексу різних ефективних педагогічних умов, при формуванні фахової мотивації, формус у здобувачів освіти педагогічну компетентність, професійні уміння; сприяє підвищенню загального рівня фахових знань студентів, розвитку пізнавальних та вольових якостей; вчить здійснювати інформаційно-навчальну та експериментально-дослідницьку діяльність; спонукає до саморозвитку та самовдосконалення.

Виділено, що кожна з виявлених педагогічних умов має свої внутрішні можливості, будучи переважно націленою на формування того чи іншого компонента фахової мотивації у майбутніх педагогів професійного навчання. У той же час, кожна розглянута окремо умова не може повністю забезпечити ефективність формування досліджуваної проблеми. Тільки їх системна єдність дозволяє досягти найкращих результатів і становить комплекс педагогічних умов формування фахової мотивації у майбутніх педагогів професійного навчання в процесі фахової підготовки в закладах вищої освіти.

Ключові слова: *мотивація, фахова мотивація, фахова підготовка, професійна діяльність, заклад вищої освіти, майбутній педагог професійного навчання.*

УДК 001.89-025.13:061.2:63(477)»19/20»

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-15-33-54>

**THE ORGANIZATIONAL MODELS OF FUNCTIONING
OF SCIENTIFIC SOCIETIES OF AGRARIANS IN
UKRAINE 20th – EARLY 21st CENTURY**

**ОРГАНІЗАЦІЙНІ МОДЕЛІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НА
ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ ХХ – початку ХХІ ст. НАУКОВИХ
ТОВАРИСТВ АГРАРІЇВ**

Інна Демуз,

*доктор історичних наук,
професор, головний науковий
співробітник відділу науково-
методичної роботи та
реферування,*

E-mail: demuz_inna@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5936-2386>

*Національна наукова
сільськогосподарська
бібліотека НААН, вул. Героїв
Оборони, 10, м. Київ-127,
Україна, 03127*

Inna Demuz,

Ph.D. hab. (History),

*Professor, Chief Researcher of
the Department of scientific and
methodical work and
abstracting,*

E-mail: demuz_inna@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5936-2386>

*National Scientific Agricultural
Library of the National Academy
of Agrarian Sciences of Ukraine,
10, Heroyiv Oborony Str., Kyiv,
Ukraine, 03127*

ABSTRACT

The article attempts to trace the basic conditions of functioning of the scientific-agricultural societies in Ukraine during the 20th – early 21st centuries, in particular, to determine the organizational model, structural structure and principles of these public associations of scientists.

It is established that the building of the structure of administrative management of Soviet science took place in two directions: the first, – the gradual destruction during the 1920's of

social-scientific organizations of the previous period; the second is the purposeful development of a new science organization (creation of a network of research institutes and new centres of «public activity» controlled by the state). It is found that in the 1930's the new forms of public associations of scientists – scientific societies of all-Union importance, which eventually created an extensive network of independent republican societies that joined the state scientific and technical tasks fulfilment, have begun to appear. Most of these societies existed not only until the late 1980's, but continued to operate as independent public organizations, re-registering in the early 1990's by the Ministry of Justice of Ukraine, indicating a certain legacy of the organizational and scientific traditions of the societies of Soviet and modern periods.

In particular, the article updates information on such societies of the Soviet period, as: Ukrainian Scientific-Technical Society of Agriculture, Ukrainian Scientific-Technical Society of Forest Industry and Forestry, Ukrainian Society for Nature Protection and Promotion of Natural Resources, and as well as the period of independence – Ukrainian Society of Soil Study Scientists and Agrochemists, M. I. Vavylov's Ukrainian Society of Geneticists and Breeders, P. H. Kostiuk's Ukrainian Physiological Society, Ukrainian Botanical Society, Ukrainian Entomological Society, S. M. Vinogradskyi's Society of Microbiologists of Ukraine, Ukrainian Society for Nature Preservation, Ukrainian Society of Plant Physiologists, Ukrainian Scientific Society of Herbologists, Ukrainian Scientific Society of Parasitologists, Scientific Society of Agrarian Historians.

Keywords: *scientific societies, institutionalization of scientific activities, public associations of agrarian scientists, scientific-technical activities, branch sections, scientific researches in the field of agriculture.*

Постановка проблеми й актуальність дослідження.
Громадські організації вчених (у тому числі й товариства) – це вагома альтернатива відомчим формам побудови та керівництва

науковими закладами і координації досліджень. Соціальні умови побутування радянської науки позбавили товариства, які досить успішно функціонували на принципах академічної автономії і свободи у ХІХ – на початку ХХ ст., провідної ролі у самоорганізації наукової громадськості. У період становлення нової радянської системи організації науки спостерігалось поступове згортання, а, згодом, – і ліквідація діяльності громадсько-наукових об'єднань попереднього періоду.

Вибудовування структури адміністративного керування радянською наукою відбувалося у двох напрямках: перший, як уже відзначалося, – поступове нищення громадсько-наукових організацій; другий – цілеспрямована розбудова нової системи організації науки (створення мережі науково-дослідних інститутів та нових осередків «громадської активності», підконтрольних державі). У 1930-х рр. почали виникати нові форми громадських об'єднань учених – наукові товариства всесоюзного значення, які з часом створили розгалужену мережу республіканських наукових товариств і долучилися до виконання державних завдань. Більшість з останніх проіснували не лише до кінця 1980-х рр., а й змогли продовжити діяльність в якості самостійних громадських організацій, перереструвавшись на початку 1990-х рр. в Міністерстві юстиції України, що свідчить про певну спадковість організаційних і наукових традицій.

Наукові товариства з моменту їхнього виникнення і масового поширення у ХІХ ст. і до сьогодні є об'єктом наукових досліджень автора цієї статті. Тому компаративний аналіз діяльності цих об'єднань, які функціонували в різних історичних реаліях, вважаємо актуальним і важливим дослідницьким завданням, реалізація якого дасть можливість прослідкувати закономірності виникнення, існування і трансформації такого суспільного феномену, якими стали наукові товариства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відразу зазначити, що дана публікація є складовою частиною окремого

дослідницького проекту, направлено на відтворення трансформаційних процесів у функціонуванні сільськогосподарських товариств під впливом суспільно-політичних, ідеологічних та соціокультурних чинників XIX – початку XXI ст.; визначення механізмів процесу самоорганізації товариств як відносно автономної підсистеми суспільства, що мають свій «життєвий цикл», пов'язаний з актами суперництва, конкуренції, комунікації, взаємовідносин з іншими співтовариствами, культурою, економікою, державою і суспільством; розроблення структурно-функціональної моделі організації аграрної науки у формі громадських об'єднань, які здійснюватимуть наукове забезпечення інноваційного розвитку галузі на сучасному етапі. Ця проблематика є новою і не має власної історіографії. Крім того, ні Українське науково-технічне товариство сільського господарства, ні інші об'єднання учених-аграріїв радянського періоду, ні жодне з товариств сучасного періоду як цілісне історичне явище не ставали об'єктом досліджень. Звичайно ж, вивченню підлягали ті чи інші сільськогосподарські товариства XIX – початку XX ст. (історіографія питання зібрана у монографії І. Демуз), а також окремі сільськогосподарські об'єднання 1920-х рр., зокрема, Харківське наукове товариство (публікації В. Кушлакової). Проте компаративний аналіз організаційних моделей функціонування наукових товариств імперського, радянського і сучасного періодів до цього часу не здійснювався.

Мета статті – прослідкувати основні умови функціонування наукових сільськогосподарських товариств протягом XX – початку XXI ст., зокрема, визначити організаційну модель, структурну побудову та принципи діяльності зазначених громадських об'єднань учених.

Виклад основного матеріалу. Зі встановленням радянської влади саме вона почала справляти вирішальний вплив на інституалізацію форм діяльності наукової спільноти; інструментами впливу державної влади на всі сфери громадського життя стали виключно державне (у тому числі й

відомче) фінансування, планування і контроль. Останнє перетворило наукову діяльність у форми, зручні для адміністративно-бюрократичного керування. Принципи самоорганізації та внутрішньої конкуренції у середовищі наукової спільноти ХІХ – початку ХХ ст. для радянської влади виявилися не прийнятними, а «гуртківщина», роздробленість, стихійність, індивідуалізм у науці, протиставлення колективності досліджень і пріоритету суспільних запитів, притаманні буржуазному суспільству, були оголошені ворожими; останні викорінювалися шляхом введення планування і чіткої організації наукової діяльності через мережу державних інституцій. Такі принципи стали провідними завданнями державної політики у сфері науки вже з початку 1920-х рр. Як писав проф. О. А. Яната, «ідея об'єднаної планової с/г наукової роботи, скерованої на піднесення й реконструкцію сільського господарства радянської України, швидко захопила широкі кола наукового с/г активу, а так само й широкі верстви агрономічного активу та агрикультурно-свідомих елементів селянства» (Стаття професора О. Янати..., 2010: 27).

Поряд із цим, у 1920-х рр. ще продовжували функціонувати самоврядні громадські об'єднання науковців. Так, регіональні наукові товариства, згідно проекту О. А. Янати, виголошеного на першому з'їзді природознавців України у 1918 р., мали об'єднатися під егідою Українського наукового товариства (УНТ) як загально-української організації наукової громадськості. Проект передбачав створення численних наукових товариств – філій УНТ, які разом з Академією наук та відомчими науковими установами мали стати єдиною мережею наукових організацій. Діяльність цих організацій повинна була координуватися на громадських засадах у межах усієї республіки. Хоча даний проект і не був повномасштабно втілений у життя, у 1919 р. в Україні розпочався процес реорганізації та утворення нових місцевих наукових товариств як філій УНТ: 1919 р. – у Лубнах, 1920 р. –

Чернігові, Харкові й Одесі. Проте злиття у березні 1921 р. УНТ з Всеукраїнською академією наук (ВУАН), яке трактувалося як реформа Академії наук і перетворення її на всеукраїнську державну наукову організацію (Депенчук, 1991: 60), вирішило долю як УНТ, так і місцевих наукових товариств. Більшість дослідників упевнені, що відбулася саме ліквідація УНТ (шляхом приєднання до ВУАН), адже було порушено статут УНТ, згідно з яким розпуск товариства міг відбутися лише після рішення його загальних зборів, яких, зі зрозумілих причин, не відбулося. Подібна ситуація повторилася згодом і з місцевими товариствами.

При ВУАН восени 1921 р. створено комісію на чолі з акад. М. П. Василенком для реєстрації наукових товариств. До її складу ввійшли академіки К. Г. Воблій і Д. А. Граве, професори – правознавець В. І. Синайський і ботанік О. А. Яната. Координація праці місцевих наукових товариств здійснювалася Радою («Спільним Зібранням») ВУАН, яка, починаючи з 1924 р., регулярно затверджувала склади правлінь і щорічні звіти товариств. Поряд із цим, ліквідація УНТ спричинила закономірний процес занепаду в роботі його філій. З 1924 р. вони вже функціонували як наукові товариства при ВУАН; поряд із цим, створено нові місцеві товариства – у Луганську, Кам'янці-Подільському, Запоріжжі, Катеринославі та інших містах (Депенчук, 1991: 61).

Місцеві наукові громадські організації (товариства) реєструвалися Народним комісаріатом освіти (Наркомосом) УСРР як такі, що існували при якійсь з його установ, у тому числі ВУАН.

22 червня 1922 р. колегія Головного комітету професійно-технічної та спеціально-наукової освіти (Головпрофос) УСРР з метою впорядкування роботи наукових товариств ухвалила положення про їхню діяльність. Згідно цього документу в усіх місцевостях УСРР з наявними відповідними умовами могли утворюватися наукові й науково-технічні товариства з метою взаємного обміну здобутими результатами досліджень і

розповсюдження наукових знань. Для заснування такого наукового об'єднання вимагалось подати відповідну заяву і проект статуту до губернського комітету професійно-технічної та спеціальної освіти (губпрофос) тієї губернії, у якій планувалося створити товариство, або до бюро наукового комітету, якщо осередок уже був наявним з попередніх років, а в Харкові – через науковий комітет до Головпрофосу. Про кожен випадок реєстрації або відмови в ній губпрофос повідомляв науковий комітет Укрголовпрофосу, у віданні якого знаходилися всі наукові товариства України. У випадку непогодження науковий комітет мав право перенести питання для остаточного вирішення на колегію Головпрофосу (Ткаченко).

Місцеві наукові товариства при ВУАН функціонували на основі власних статутів. При цьому п. 5 розділу 3 Статуту ВУАН фіксував, що на всій території України, відповідно до її природно-економічних районів, Академія має свої відділення, які керують відповідними їй відділами, підвідділами, секціями та установами. Метою ж місцевих наукових товариств при ВУАН, як зазначалося у їхніх статутах, була наукова розробка питань з різних галузей науки, виробництва та найдоцільнішого застосування в народному господарстві й побуті досягнень сучасної науки і техніки, а також популяризація наукового знання серед широких мас. Товариства, які об'єднували наукових і науково-практичних працівників, працювали за такими напрямками: 1) влаштовували наукові та науково-популярні доповіді, лекції, демонстрації винаходів, експедиції, екскурсії тощо; 2) скликали наукові наради, з'їзди, конференції та приймали участь у скликанні їх іншими організаціями; 3) засновували наукові кабінети, лабораторії, дослідні станції, музеї, бібліотеки, спеціальні комісії та інші наукові і науково-практичні заклади; 4) видавали періодичну і неперіодичну літературу, наукову та науково-популярну; 5) вступали у взаємовідносини з різними державними і громадськими установами й організаціями тощо.

У випадку відхилення товариства у процесі його діяльності від визначених статутом завдань чи будь-якого порушення установчих документів або радянських законів, воно закривалося постановою Укрголовпрофосу (Ткаченко). Ліквідація товариства, згідно статуту, могла відбутися лише після ухвалення рішення на ліквідаційних загальних зборах, які обирали ліквідаційну комісію, що протягом трьох місяців (за цей період готувався звіт комісії) здійснювала ліквідацію товариства (Депенчук, 1991: 61, 62). При ліквідації товариства його майно, якщо інше не передбачалося статутом, надходило у розпорядження відповідного губпрофосу або Укрголовпрофосу до передачі його згідно з рішенням останнього до іншого осередку.

Наразі відтворення повномасштабної історії функціонування наукових товариств 1920-х рр. ускладнюється тим, що їхні власні архіви при ВУАН не збереглися; звіти, як громадських по суті організацій, не завжди надсилалися до відомчих інстанцій. Окремі документи про діяльність наукових товариств розпорошені по фондах ЦДАВО України (напр., ф. 166, описи 6, 9 та ін.) (Звіти Одеського...; Матеріали наукових товариств...; Протоколи, статuti...).

На листопадовій сесії ВУАН 1929 р. було прийнято досить несподіване рішення про ліквідацію місцевих наукових товариств, більшість з яких вважалися залишками УНТ і мали характер науково-громадських установ, несуміжних з державними підходами до організації науки. Місцеві наукові товариства, не зважаючи на те, що Народний комісаріат освіти УСРР у 1930 р. планував проведення обліку, перевірки та вивчення системи роботи усіх науково-громадських товариств України, а також фінансове підсилення їхньої діяльності (План Народного..., 1998: 48, 57), по суті втратили юридичне підґрунтя свого існування. У 1930-1931 рр. були ліквідовані товариства дослідників природи при університетах. Більшість наукових товариств перестали функціонувати, а ті, що діяли поза структурою ВУАН, ледь виживали, хоча й проіснували

більш тривалий час, оскільки їхня діяльність не піддавалася такій суворій регламентації з боку держави.

Причини ліквідації наукових товариств були закладені в самому стані суспільного розвитку того історичного періоду, для якого визначальним вважалося переважання жорстких адміністративних методів і форм організації суспільної діяльності, у тому числі наукової, над демократичними. Наукові громадські ініціативи і творчість не вписувалися в новий образ радянської монополізованої науки.

Паралельно з поступовою ліквідацією наукових товариств у системі ВУАН і поза нею радянськими функціонерами у 1929 р. вперше організовано всесоюзні науково-технічні товариства (НТТ) у системі профспілок, які будувалися за галузевою ознакою з розподілом на вузькі спеціальності. З квітня 1930 р. діяльність НТТ почала координуватися Всесоюзною радою науково-технічних товариств, що перебувала при Всесоюзному міжсекційному бюро інженерів і техніків Всесоюзної центральної ради профспілок (далі – ВЦРПС).

У 1931 р. всі НТТ було реорганізовано у самостійні наукові інженерно-технічні товариства, пов'язані з технічними секціями при профспілках. Завдання новостворених товариств полягали у підвищенні кваліфікації своїх членів, розробці науково-технічних питань реконструкції народного господарства, постановці та вирішенні кардинально нових науково-дослідних і науково-технічних завдань. Протягом 1932-1955 рр. робота товариств координувалася через організаційне бюро Всесоюзної ради наукових інженерно-технічних товариств, яке затверджувало статuti новостворених товариств, уточнювало їхні функції, усувало дублювання та вузьку спеціалізацію в їхній діяльності.

Отож, згідно даних архівного путівника (Фонды..., 1997), до червня 1933 р. у СРСР налічувалося 44 Всесоюзних наукових інженерно-технічних товариств. До кінця 1938 р. після відмови від вузької спеціалізації, уточнення функцій та

злиття близьких за профілем об'єднань їхня кількість скоротилася до 26. У червні 1953 р. у СРСР зафіксовано 29 Всесоюзних науково-технічних товариств, які 24 грудня 1954 р. Постановою ЦК КПРС було реорганізовано у галузеві масові науково-технічні товариства (під керівництвом ВЦРПС і галузевих міністерств). НТТ проводили значну організаційну роботу зі створення нових первинних осередків, районних і обласних організацій, розвитку науково-технічної та госпрозрахункової діяльності на підприємствах і організаціях, сприяння прискоренню науково-технічного прогресу в галузі. Наукова діяльність передбачала проведення науково-технічних конференцій, семінарів, шкіл передового досвіду, організацію конкурсів, оглядів, видання науково-популярної літератури.

Зокрема, серед наукових товариств, дотичних до аграрної галузі, виділяємо: 1) Українське НТТ лісової промисловості та лісового господарства, яке почало функціонувати з 1941 р. у статусі Українського відділення Всесоюзного інженерно-технічного товариства лісової промисловості (його документація зконцентрована у ф. 4645 ЦДАВО України); 2) Українське товариство охорони природи та сприяння розвитку природних багатств, засноване в 1945 р. (ф. 4698 ЦДАВО України); 3) Українське НТТ сільського господарства, створене у 1947 р. зі статусом обласного відділення Всесоюзного сільськогосподарського товариства (ф. 4685 ЦДАВО України).

З'ясовано, що шляхом об'єднання Всесоюзного науково інженерно-технічного товариства тваринництва та Всесоюзного наукового інженерно-технічного товариства агротехніки і механізації у 1938 р. утворено Всесоюзне наукове інженерно-технічне товариство сільського господарства. На базі останнього у 1947 р. створено Київське обласне відділення, яке згодом трансформувалося в самостійне Українське науково-технічне товариство сільського та лісового господарства – з 1955 р. Воно проіснувало до кінця 1980-х рр. як Українське НТТ сільського господарства. На підставі аналізу щорічних

звітів товариства, зібраних у ф. 4685 ЦДАВО України, і вперше нами введених до наукового обігу, встановлено, що діяльність товариства мала вагоме значення у напрямках: 1) поширення передового досвіду і упровадження досягнень сільськогосподарської науки у виробництво; 2) стимулювання участі громадськості у проведенні масового виробничого дослідництва в колгоспах і радгоспах УРСР; 3) підготовки і підвищення кваліфікації фахівців сільського господарства; 4) покращення культури землеробства і підвищення урожайності сільськогосподарських культур; 5) зміцнення кормової бази і підвищення продуктивності тваринництва; 6) поліпшення роботи колгоспів і радгоспів за напрямками механізації та економіки сільськогосподарського виробництва тощо.

Нами встановлено, що у складі Українського НТТ сільського господарства загалом до початку 1980-х рр. працювало 16 галузевих секцій: агрономічна; зоотехнічна; механізації та електрифікації сільського господарства; економіки та організації сільського господарства; лісового господарства і полезахисних насаджень; ветеринарна; гідротехніки та меліорації; агрометеорологічна; бджільництва; садівництва і виноградарства; овочівництва; агропедагогічна; молодих учених; генетики і селекції; науково-технічної інформації; стандартизації (Сводный статистический..., 1980: 10, 11, 12, 13, 14). Вертикальну структуру товариства утворювали: республіканське та 25 обласних відділень з галузевими секціями, а також велика кількість районних відділень і первинних осередків в аграрних вузах, науково-дослідних інститутах, дослідних станціях, підприємствах, установах, колгоспах, радгоспах, МТС.

Отже, сільськогосподарські наукові товариства (під цим поняттям маємо на увазі не лише галузеві об'єднання аграріїв, а й інші осередки, члени яких займалися розробкою питань сільського господарства, – зокрема, природничі, технічні, а також краєзнавчі – *Авт.*), які функціонували в радянській

Україні протягом 1920-х – 1980-х рр. класифіковані нами на 5 груп:

- 1) краєзнавчі товариства (бюро, комісії), більшість з яких мали у своєму складі природничі секції, секції з вивчення продуктивних сил, або ж досліджували становище місцевого сільського господарства і його окремих галузей;
- 2) універсального спрямування наукові товариства при ВУАН з відповідними секціями, дотичними до сільського господарства;
- 3) самостійнофункціонуючі наукові товариства (поза структурою ВУАН), які виникли як в імперський (Одеське наукове товариство акліматизації тварин і рослин «Югоклімат»), так і в радянський період (Всеукраїнське агрономічне товариство; Українське науково-технічне товариство; Українське сільськогосподарське наукове товариство; Українське товариство робітників науки і техніки для сприяння соціалістичному будівництву СРСР);
- 4) вузькоспеціалізовані сільськогосподарські товариства кооперативного спрямування (Всеукраїнське товариство насінництва, «Сільський господар»);
- 5) всесоюзні науково-технічні товариства, які виникли у кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. у системі профспілок, утворивши згодом розгалужену мережу республіканських відділень, які з часом набули статусу самостійних республіканських наукових товариств.

Як було з'ясовано, у 40-х – 60-х рр. XX ст. в УРСР створено ряд наукових товариств, до складу яких входили, поряд із вченими-природознавцями, і вчені-аграрії: Українське товариство генетиків і селекціонерів (1967 р.), Українське товариство фізіологів (1959 р.), Українське відділення Всесоюзного товариства фізіологів рослин (1988 р.), Українське ботанічне товариство (1925 р.), Українське відділення Всесоюзного ентомологічного товариства (1949 р.),

Українське відділення Всесоюзного мікробіологічного товариства (1959 р.), Українське товариство охорони природи та сприяння розвитку природних багатств (1945 р.), Українське НТТ лісової промисловості та лісового господарства (1941 р.), Українське НТТ сільського господарства (1947 р.) та ін. Більшість з них у новому статусі продовжили функціонувати в незалежній Україні, виконуючи статутні завдання і маючи розгалужену мережу в різних регіонах держави.

Так, аналіз статутів сучасних наукових товариств, розміщених на офіційних сайтах товариств і науково-дослідних інститутів, при яких функціонують товариства, дає нам підстави стверджувати, що це – всеукраїнські добровільні науково-громадські (більшість – неприбуткові) організації науковців, викладачів, молодих учених та практичних робітників певної галузі. Для виконання статутних завдань товариства: а) скликають наукові з'їзди, конференції, наради з фахових питань, організовують наукові екскурсії та експедиції, курси, публічні лекції, диспути, доповіді; б) відкривають бібліотеки, лабораторії, курси, гуртки, музеї; в) друкують наукові та науково-популярні журнали, книги, збірки та брошури; г) встановлюють наукові зв'язки з товариствами інших держав, а також з іншими вітчизняними та іноземними науковими установами; д) сприяють розробці заходів практичного застосування результатів теоретичних і експериментальних досліджень у своїй галузі; е) висувають претендентів на здобуття державних, відомчих та інших премій; є) здійснюють необхідну господарську та іншу комерційну діяльність шляхом створення госпрозрахункових установ і організацій тощо.

Сучасні громадські організації, на відміну від наукових товариств радянського періоду, задекларували у своїй роботі принципи добровільності, самоврядності (т. т. право самостійно здійснювати управління діяльністю громадського об'єднання відповідно до його мети (цілей), визначати напрями, а також невтручання органів державної влади та

місцевого самоврядування в діяльність об'єднання), прозорості, відкритості та публічності, вільного вибору території діяльності, відсутності майнового інтересу членів товариства.

Наразі серед найбільших наукових товариств України, які проводять дослідження у галузі сільського господарства та суміжних наук, виділяють:

Українське товариство ґрунтознавців та агрохіміків (м. Харків) (станом на 2018 р. мало близько 600 членів і 23 регіональних відділення), метою якого є: проведення наукових досліджень у сфері ґрунтознавства, агрохімії, меліорації, екології та підготовки відповідних фахівців; розроблення стратегії і рекомендацій щодо раціонального землекористування та ефективного управління ґрунтовими ресурсами через систему нормативно-правових актів.

Українське товариство генетиків і селекціонерів ім. М. І. Вавилова (м. Київ) (станом на 2022 р. має близько 750 членів і 22 регіональних відділення). Метою визначено: задоволення і захист соціальних, економічних, творчих, вікових та інших спільних інтересів своїх членів; сприяння професійній та науковій діяльності спеціалістів генетиків і селекціонерів, спрямованої на поліпшення рівня вітчизняної науки та практики в галузі генетики та селекції.

Українське фізіологічне товариство ім. П. Г. Костюка (м. Київ) з 19 регіональними відділеннями і понад 700 членами. Мета: проведення дослідницької та викладацької роботи з «фізіології людини і тварин» та суміжних галузей науки.

Українське ботанічне товариство (м. Київ), склад якого представлений 1200 членами та 26 територіальними відділеннями. Київське (центральне) відділення товариства має секції: флори та рослинності; альгології; мікології та фітопатології; цитології, ембріології й анатомії рослин; інтродукції рослин; екології та охорони рослинності; ботаніки.

Українське ентомологічне товариство (м. Київ) (станом на 2012 р. мало близько 400 членів і 14 регіональних відділень),

метою якого є: об'єднання зусиль фахівців, професіоналів та аматорів для сприяння розвитку науки у галузі ентомології та сумісних дисциплін, а також для захисту прав та інтересів членів товариства у різних сферах діяльності.

Товариство мікробіологів України ім. С. М. Виноградського, яке складається з 17 регіональних відділень, за мету має: об'єднання зусиль науковців, інженерів, викладачів, аспірантів, медичних працівників та інших спеціалістів України, які працюють у галузі мікробіології, вірусології та суміжних дисциплін.

Українське товариство охорони природи (Укрприрода, УкрТОП) (м. Київ) – це Всеукраїнська громадська неприбуткова екологічна організація, яка сприяє проведенню громадського контролю за екологічними забрудненнями внаслідок господарювання, виборюючи право громадян на чисте довкілля, громадській обізнаності з вторинною переробкою відходів, поширює екологічну освіту у навчальних закладах усіх рівнів, місцевих громадах та серед місцевої влади. Складається з 22 обласних відділень, Київської, Севастопольської та Хмельницької міських організацій. У складі обласних і міських організацій функціонує 354 районних і 70 міських осередків, до складу яких входить 23 тис. первинних організацій та більше 10 тис. колективних членів, понад 2 млн. індивідуальних членів.

Українське товариство фізіологів рослин (м. Київ) – об'єднання вчених для всебічного сприяння прогресу у фундаментальних і прикладних напрямках фізіології рослин і суміжних наук; залучення вчених до створення теоретичних засад подальшого розвитку рослинництва і біотехнологій; упровадження досягнень фізіології рослин у сільське господарство України; захист творчих, соціально-економічних та інших інтересів членів товариства.

Українське наукове товариство гербологів (м. Київ), метою якого є: проведення досліджень у галузі гербології, яка займається науковим обґрунтуванням і розробленням систем

заходів захисту посівів сільськогосподарських культур від бур'янів, інтегрованої в сучасні технології землеробства.

Українське наукове товариство паразитологів (м. Київ) метою діяльності визначило: об'єднання вчених, які ведуть наукові дослідження з паразитології чи виконують практичну роботу як медичні або ветеринарні паразитологи, координацію наукових досліджень у галузях паразитології у різних дослідних, навчальних і практичних установах України, впровадження досягнень паразитологічної науки у медичну, ветеринарну й агрономічну практику.

Наукове товариство істориків-аграрників (м. Черкаси) зосереджене на: організації та проведенні наукових заходів з історії селянства та сільського господарства, а також дослідженнях, спрямованих на підвищення ефективності роботи сільськогосподарських підприємств і організацій в умовах ринкової економіки.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Таким чином, наукові сільськогосподарські товариства, що виникли ще у XIX ст., до кінця 1920-х рр. продовжували функціонувати згідно принципів академічної автономії і свободи, об'єднуючи як аматорів, так і знаних вчених, які в рамках ухваленої ними програми досліджень здійснювали науковий пошук без огляду на регламентуючий вплив владних структур. Однак саме в цей період реорганізація наукових установ і громадських організацій у СРСР передбачала поступове, проте неухильне встановлення партійно-державним апаратом пильного контролю над науковою громадськістю. Регулярними стали заклики партії до рішучої боротьби з дрібнобуржуазним, одноосібним ставленням окремих працівників до наукових досліджень та переходу до принципів колективності та плановості. Наслідком ухваленого рішення став стрімкий занепад на початку 1930-х рр. товариств, які, повністю втративши підтримку владних структур, виявилися неспроможними існувати у нових умовах радянської дійсності. Як було з'ясовано, паралельно з цим почала формуватися

повністю підконтрольна державі та партійним органам мережа наукових товариств всесоюзного значення, які мали свої відділення у союзних республіках, перетворені з часом на самостійні наукові товариства.

Безумовно, в умовах радянської системи наукові товариства не могли повною мірою бути незалежними громадськими організаціями та ігнорувати керівну роль партії, проте поряд із виконанням соціалістичних завдань намагалися реалізувати своє основне призначення – проведення наукових досліджень у галузі сільського господарства. На нашу думку, в складних для функціонування громадських осередків умовах наукові товариства вибудували для себе досить продуману стратегію існування, що дозволило їм функціонувати до розпаду СРСР, а окремим з них – навіть продовжити діяльність в умовах незалежної України, затвердивши оновлені статuti й окресливши нові завдання. Практично всі форми та напрями роботи наукових товариств другої половини ХХ ст. вписувалися в концепцію соціалістичного змагання. Виконуючи настанови партії виробничого та науково-дослідного характеру, вони мали підтримку державних і урядових інституцій, адже юридичними членами товариств були ряд профільних міністерств (зокрема, сільського господарства, радгоспів та ін.), державні вузи аграрного спрямування, науково-дослідні інститути, дослідні станції, обласні та районні відділи сільського господарства, колгоспи, радгоспи, МТС. Наукові товариства незалежної України є добровільними науково-громадськими організаціями фахівців певної галузі, що функціонують на принципах самоврядності, прозорості, відкритості та публічності.

Подальших досліджень потребують усі форми роботи і напрями діяльності наукових сільськогосподарських товариств, які функціонували і наразі функціонують в Україні, задля з'ясування реального внеску громадських об'єднань у розвиток аграрної науки та сільськогосподарського виробництва.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Депенчук Л. П. Місцеві наукові товариства при ВУАН. *Вісник АН УРСР*. 1991. № 8. С. 59-66.

2. Звіти Одеського та Полтавського наукових товариств про їх роботу за 1926/27 – 1927/28 рр. Список науково-дослідних установ Укрнауки Наркомосу УРСР. 24 грудня 1926 – 10 травня 1929 рр. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 5944. 104 арк.

3. Матеріали наукових товариств України про їх роботу (протоколи, звіти, плани, доповідні записки, списки наукових товариств України, повідомлення). 4 травня 1926 – 12 липня 1929 рр. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 5928. 121 арк.

4. План Народного комісаріату освіти УСРР щодо реорганізації мережі науково-дослідних установ (23 січня 1930 р.) [ЦДАВО України, ф. 166, оп. 9, спр. 1422, арк. 57-61] // *У кн.*: Історія Національної Академії наук України 1929-1933: документи і матеріали / НАН України, Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського, Ін-т Укр. археол. та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; упоряд.: Т. В. Вересовська [та ін.]; редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.) [та ін.]. Київ, 1998. 542 с. С. 47-57.

5. Протоколи, статuti, звіти про роботу наукових товариств України. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 9. Спр. 1444. 13 арк.

6. Сводный статистический (ф. № 2-НТО) и текстовый отчеты Украинского республиканского правления НТО сельского хозяйства о работе за 1980 год. *ЦДАВО України*. Ф. 4685. Оп. 1. Спр. 508. 15 арк.

7. Стаття професора О. Янати в № 10 журналу «Український агроном» про досягнення сільськогосподарської науки в Україні за період 1917-1927 років [Передрук з журн.: *Український агроном*. 1927. № 10. С. 26-40] // *У кн.*: Науково-консультаційна рада Народного комісаріату земельних справ УСРР (1927-1930 рр.): зб. док. і матер. / НААН України, ДНСГБ; уклад.: В. А. Вергунов та ін. Київ, 2010. 600 с. С. 26-30.

8. Ткаченко В. В. Наукові товариства України 20-30-х рр. XX ст. URL: http://www.rusnauka.com/23_D_2009/Istoria/48630.doc.htm

9. Фонды Государственного архива Российской Федерации по истории СССР. Путеводитель. Том 3. 1997. URL: <https://guides.rusarchives.ru/terms/6/371/nauchno-tehnicheskie-obshchestva>

REFERENCES

1. Depenchuk, L. P. (1991). *Mistsevi naukovi tovarystva pry VUAN* [Local scientific societies at the All-Ukrainian Academy of Sciences]. *Visnyk AN URSR – Bulletin of the Ukrainian SSR Academy of Sciences*, 8, 59-66.

2. *Zvity Odeskoho ta Poltavskoho naukovykh tovarystv pro yikh robotu za 1926/27 – 1927/28 rr. Spysok naukovo-doslidnykh ustanov Ukrnauky Narkomosu URSR. 24 hrudnia 1926 – 10 travnia 1929 rr.* [Reports of Odessa and Poltava scientific societies on their work for 1926/27 – 1927/28. List of the research institutions of Ukrnauka of the People's Commissariat of the Education of the Ukrainian SSR. December 24, 1926 – May 10, 1929]. TsDAVO Ukrainy. F. 166. Op. 6. Spr. 5944. 104 ark.

3. *Materialy naukovykh tovarystv Ukrainy pro yikh robotu (protokoly, zvity, plany, dopovidni zapysky, spysky naukovykh tovarystv Ukrainy, povidomlennia). 4 travnia 1926 – 12 lypnia 1929 rr.* [Materials of the scientific societies of Ukraine about their work (protocols, reports, plans, reports, lists of the scientific societies of Ukraine, notices). May 4, 1926 – July 12, 1929]. TsDAVO Ukrainy. F. 166. Op. 6. Spr. 5928. 121 ark.

4. *Plan Narodnoho komisariatu osvity USRR shchodo reorhanizatsii merezhi naukovo-doslidnykh ustanov (23 sichnia 1930 r.)* [Plan of the People's Commissariat of Education of the Ukrainian SSR to reorganize the network of the research institutions (January 23, 1930)] // *U kn.: Istoriia Natsionalnoi Akademii nauk Ukrainy 1929-1933: dokumenty i materialy* [In the book: History of the National Academy of Sciences of Ukraine 1929–1933:

documents and materials] / NAN Ukrainy, Natsionalna biblioteka im. V.I. Vernadskoho, In-t Ukr. arkheol. ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevskoho; uporiad.: T.V. Veresovska [ta in]; redkol.: P. S. Sokhan (vidp. red.) [ta in.]. Kyiv, 1998, 47-57.

5. *Protokoly, statuty, zvyty pro robotu naukovykh tovarystv Ukrainy* [Protocols, statutes, reports on the work of the scientific societies of Ukraine]. TsDAVO Ukrainy. F. 166. Op. 9. Spr. 1444. 13 ark.

6. *Svodnyy statisticheskiy (f. № 2-NTO) i tekstovyy otchety Ukrainskogo respublikanskogo pravleniya NTO selskogo khazyaystva o rabote za 1980 god* [Consolidated statistical (f. № 2-STTS) and text reports of the Ukrainian Republican Board of STS of agriculture on work for 1980]. TsDAVO Ukrainy. F. 4685. Op. 1. Spr. 508. 15 ark.

7. *Stattia profesora O. Yanaty v № 10 zhurnalu «Ukrainskyi ahronom» pro dosiahnennia silskohospodarskoi nauky v Ukraini za period 1917-1927 rokiv* [Peredruk z zhurn.: *Ukrainskyi ahronom. 1927. № 10. S. 26-40*] [Article by Professor O. Yanata in № 10 of the journal «Ukrainian agronomist» on the achievements of agricultural science in Ukraine for the period 1917–1927 [Reprint from the journal: *Ukrainian agronomist. 1927. № 10. pp. 26–40*] // *U kn.: Naukovo-konsultatsiina rada Narodnoho komisariatu zemelnykh sprav USSR (1927-1930 rr.): zb. dok. i mater.* [In the book: *Scientific Advisory Council of the People's Commissariat of Land Affairs of the Ukrainian SSR (1927–1930): coll. doc. and mater.*] / NAAN Ukrainy, DNSHB; uklad.: V. A. Verhunov ta in. Kyiv, 2010, 26-30.

8. Tkachenko, V. V. *Naukovi tovarystva Ukrainy 20-30-kh rr. XX st.* [Scientific societies of Ukraine in the 20–30's of the 20th centuries]. URL: http://www.rusnauka.com/23_D_2009/Istoria/48630.doc.htm

9. *Fondy Gosudarstvennogo arkhiva Rossiyskoy Federatsii po istorii SSSR. Putevoditel. Tom 3. 1997* [Funds of the State Archives of the Russian Federation on the history of the USSR. Guide. Volume 3. 1997]. URL: <https://guides.rusarchives.ru/terms/6/371/nauchno-tehnicheskie-obshchestva>

АНОТАЦІЯ

У статті зроблено спробу прослідкувати основні умови функціонування на теренах України наукових сільськогосподарських товариств протягом ХХ – початку ХХІ ст., зокрема, визначити організаційну модель, структурну побудову та принципи діяльності зазначених громадських об'єднань учених.

Встановлено, що вибудовування структури адміністративного керування радянською наукою відбувалося у двох напрямках: перший, – поступове нищення протягом 1920-х рр. громадсько-наукових організацій попереднього періоду; другий – цілеспрямована розбудова нової системи організації науки (створення мережі науково-дослідних інститутів та нових осередків «громадської активності», підконтрольних державі). З'ясовано, що з 1930-х рр. почали виникати нові форми громадських об'єднань учених – наукові товариства всесоюзного значення, які з часом створили розгалужену мережу самостійних республіканських товариств, що долучилися до виконання державних науково-технічних завдань. Більшість з таких товариств проіснували не лише до кінця 1980-х рр., а продовжили діяльність в якості самостійних громадських організацій, перереєструвавшись на початку 1990-х рр. в Міністерстві юстиції України, що свідчить про певну спадковість організаційних і наукових традицій товариств радянського та сучасного періодів.

Зокрема, у статті актуалізовано інформацію про такі товариства радянського періоду, як: Українське науково-технічне товариство сільського господарства, Українське науково-технічне товариство лісової промисловості та лісового господарства, Українське товариство охорони природи та сприяння розвитку природних багатств, а також періоду незалежності – Українське товариство ґрунтознавців та агрохіміків, Українське товариство генетиків і селекціонерів ім. М. І. Вавилова, Українське фізіологічне товариство ім. П. Г. Костюка, Українське ботанічне

товариство, Українське ентомологічне товариство, Товариство мікробіологів України ім. С. М. Виноградського, Українське товариство охорони природи, Українське товариство фізіологів рослин, Українське наукове товариство гербологів, Українське наукове товариство паразитологів, Наукове товариство істориків-аграрників.

Ключові слова: *наукові товариства, інституалізація наукової діяльності, громадські об'єднання вчених-аграріїв, науково-технічна діяльність, галузеві секції, наукові дослідження в галузі сільського господарства.*

УДК 94:340.12.(477)«1991/...»

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-15-55-81>

STATE CONSTRUCTION OF INDEPENDENT UKRAINE IN THE LIGHT OF REGULATORY LAWS: 30 YEARS OF EXPERIENCE

ДЕРЖАВНЕ БУДІВНИЦТВО НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ: 30 РОКІВ ДОСВІДУ

Леся Коцур,

*Кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології
E-mail: dombrovska_ne@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8996-1606>*

*Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401*

Lesia Kotsur,

*Ph.D. in Historical Sciences,
Senior Lecturer, Assoc. Prof. of
Department of Political Sciences
E-mail: dombrovska_ne@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8996-1606>*

*Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav,
30, Sukhomlynskoho Str.,
Pereiaslav, Kyiv region,
Ukraine, 08401*

ABSTRACT

The article analyzes the process of creation of independent Ukraine through the prism of normative-legal documents approved over the past thirty years. The features of approval of acts, which accelerated the process of gaining independence of Ukraine from the USSR and formed the basis of the future statehood, are revealed. The author analyzes a number of documents adopted in the first years of formation of the young state. These documents were made during the acute contradictions between different branches of power, in particular, the President, the Verkhovna Rada of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine. The normative legal acts of the late 1990s – early 2000s are highlighted, clearly revealing

the influence of financial, geopolitical and civilizational factors on the adoption of the relevant documents. The documents adopted by the state authorities of Ukraine in 2010-2013 are in the focus of analysis. First of all, we are talking about the legislation that led to the geopolitical turning of Ukraine in the Russian direction; the language law of «Kivalov-Kolesnichenko», which at the state level consolidated the status of the Russian language in Ukraine; decisions which prolonged the stay of the Russian Black Sea Fleet in Ukraine and put the state into energy dependence on the Kremlin, etc. The influence of the Revolution of Dignity on the changes in the legislative activity of the central state authorities of Ukraine in 2014-2019 is investigated. Particular attention is paid to the role of the Constitution of Ukraine in the process of state-building and other normative acts designed to strengthen the identity of the Ukrainian people, wresting its identity from the ideological grip of the Kremlin. It is shown that despite the extensive normative framework, many documents were purely declarative, which had extremely negative consequences in terms of future state prospects.

Keywords: *creation of the state, normative-legal acts, law, decree, edict, state-building.*

Постановка проблеми. Важливою передумовою для появи на світовій арені нових держав є наявність відповідної нормативно-правової бази. Законотворчість є важливою й тому, що «... має виконувати завдання закріплення в законі нових реалій, прийнятних для соціуму моделей суспільних стосунків, що мають бути втілені в загальній системі поведінки усіх членів суспільства...» (Політико-ідеологічний процес..., 2013). В Україні, яка тільки стала на шлях державного будівництва, процес прийняття навіть ключових нормативно-правових актів ще не завершений, що своєю чергою постійно актуалізує задекларовану проблематику.

Аналіз основних досліджень. На сьогодні українськими істориками комплексно досліджено основоположні документи з державного будівництва переважно першого десятиліття

незалежності й менше уваги приділено актам, які сприяли згортанню державотворчих процесів в Україні у період з 2010 по 2014 рр. На додаток, малодослідженими лишаються й інші впливові документи, які мають для країни доленосне значення (25 років незалежності ..., 2016; Кармазіна, 2010; Україна і виклики..., 2021; Україна: 30 років..., 2021). Перш за все мова йде про нормативно-правові документи другого порядку, які мають особливу державотворчу місію та документи прийняті після Революції гідності, котрі відповідають за сучасний етап державотворення.

Мета дослідження полягає у тому, щоб проаналізувати увесь пласт державотворчих нормативно-правових документів прийнятих упродовж останніх тридцяти років та простежити їх вплив на процес державного будівництва незалежної України.

Виклад основного матеріалу. Розкриваючи окреслену проблематику варто звертати увагу на політичних акторів та інституції, які приймали відповідні нормативно-правові документи. Історично так склалося, що в умовах суспільно-політичних трансформацій наприкінці ХХ ст. єдиним органом, який міг легалізувати українську незалежність – була Верховна Рада Української РСР (*дали* ВР УРСР). Після того, як у березні 1990 р. до її складу було обрано майже третину депутатів демократичного спрямування, почали робитися хоч і повільні, але реальні кроки у цьому напрямку. Так, 23 травня 1990 р. було прийнято постанову ВР УРСР «Про включення у порядок денний ВР питання прийняття Декларації про Державний суверенітет України» (Засідання чотирнадцяте..., 1990). Доповненням до неї стала постанова від 29 травня 1990 р., яка проголошувала економічну самостійність республіки (Центральний державний архів..., Арк. 34) та утворення у складі новообраної ВР УРСР 12 червня 1990 р. Комісії з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин (Про утворення..., 1990; ЦДАВО, Арк. 58). Загалом, вироблення та прийняття Декларації далось

ВР важко через неоднозначне ставлення парламентарів від комуністичної більшості до прийняття цього документа (Засідання шістдесят перше..., 1990). За назву документа вдалося проголосувати лише з шостого разу. Однією з причин такої ситуації було те, що більшість альтернативних назв документа містили слово «незалежність». У результаті гострих суперечок тільки 16 липня 1990 р. 355 голосами депутатів ВР УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України. Проти виступили всього 4 депутати, 1 – утримався (До 30-ї річниці..., 2021).

Прийняття цього документа для національно-демократичних сил та інших зацікавлених сторін стало справжньою перемогою, й на підсвідомому рівні сприймалося як реальний акт відновлення незалежності (ЦДАВО, Арк. 107). Також Декларація, в якій були визначені усі ознаки самостійності держави, посилила віру суспільства у те, що незалежність реально здобути (Інформаційні матеріали..., 2020; Леошко, 2020; Маковська, 2010: 167-179). Після прийняття цього основоположного документа й до 24 серпня 1991 р. під тиском громадськості парламентом УРСР було прийнято ще ряд важливих державотворчих документів, а саме: про економічну самостійність Української РСР, з питань проходження військової служби, націоналізації майна КППС та ВЛКСМ на території України, про реалізацію Декларації про державний суверенітет України у сфері відносин з радянськими республіками та зовнішніх зносин тощо. Кульмінацією цієї політики стало прийняття Акту проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р., яким було розпочато написання нової сторінки української історії (До 30-ї річниці..., 2021).

Остерігаючись повторення російського сценарію, пов'язаного з невдалим путчем 19 серпня у Москві та з метою підтвердити ефективність державних інституцій й започаткування нових, ВРУ у перший день проголошення незалежності ухвалила низку важливих нормативно-правових актів та політичних кроків, спрямованих на зміцнення

здобутків незалежності. Вони мали б не допустити нових спроб військового перевороту; створити раду оборони, Збройні сили України (*далі ЗСУ*), національну гвардію, прискорити формування Конституційного Суду; взяти під контроль фінансово-економічний сектор; припинити діяльність Компартії України та департизувати державні органи; затвердити нову державну символіку – синьо-жовтий прапор тощо (25 років незалежності..., 2016: 118-134; Здобуття незалежності..., 2011: 56). У наступні місяці доповнили перелік цих важливих державотворчих актів, Закон «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р., де визначалося верховенство державної влади й перехідний статус нормативно-правових актів, питання кордонів, зовнішні фінансові зобов'язання та громадянство (Про правонаступництво..., 1991); закони про відповідальність за створення не передбачених законодавством військових або інших збройних формувань чи груп та інвестиційну діяльність від 18 вересня 1991 р. (Про відповідальність..., 1991; Про інвестиційну..., 1991), закони про державний кордон України, ЗСУ країни, оборону держави, Службу безпеки України та соціальний захист населення тощо (Про державний кордон..., 1991; Про пенсійне..., 1991; Про Збройні..., 1991; Про оборону..., 1991; Здобуття незалежності..., 2011; Декларація прав..., 1991). Важливо, що у цьому переліку документів були визначені класичні атрибути, притаманні кожній суверенній державі.

У 1992 р. було прийнято ще низку нормативно-правових документів у сфері державного будівництва. Зокрема, закони, які регулювали діяльність колективних сільських господарств, питання правопорядку та соціальних гарантій, використання державних символів, приватизацію житлового фонду, діяльність національних меншин, про інформацію, статус народних депутатів, охорону здоров'я тощо (Первинні..., 2021). Таким чином ВР України упродовж 1992 р. сформувала всі атрибути державності – від кордонів до власної армії,

грошей і всіх необхідних державних структур. Однак у цьому випадку актуальною видається думка народного депутата України першого скликання ВР Володимира Колінця, який зазначав: «такі (*ред.* мається на увазі атрибути) були створені, але, на жаль, лише за назвою українських, а за духом – ні» (Здобуття незалежності..., 2011). Доповнювала цю сутність й теза Леоніда Кучми виголошена у стінах ВРУ 13 жовтня 1992 р. про те, що «проголосивши незалежність, ми до цього дня не змогли вирватися за рамки провінційної системи управління» (Засідання тринадцяте..., 1992). Ці думки є показовими з огляду на те, що більшість нормативних актів покликані були юридично регулювати процеси й відносини, проте не мали фундаментальних підвалин, які визначали б рух держави у конкретному напрямку. Це призвело до того що, на кінець 1992 р. діяльність ВРУ зайшла у глухий кут утворивши так званий «законодавчий лабіринт», а країна зіштовхнулася з глибокою соціально-економічною кризою. Ба більше, у цей час стався розрив між органами влади України й самою державою – новоприйняті закони, у тому числі декрети, часто, навіть, й недосконалі наштовхувалися на блокування, а формальна атрибутика державності так і не наповнилась реальним змістом (Засідання сорок сьоме..., 1992; Засідання сорок восьме..., 1993).

Показовим у цьому сенсі виявився й наступний 1993 р. Більшість нормативних актів, і зокрема законів, які приймалися у 1993 р. були відлунням або ж доповненням актів прийнятих у 1992 р., окрім законів про державну службу та про телебачення і радіомовлення (Про державну службу..., 1993; Про телебачення..., 1993; Первинні..., 2021). Проте, якщо аналізувати закон, який регулював державну службу можна помітити, що навіть у цьому випадку він багато у чому був радянським за специфікою, оскільки був орієнтований на колишніх компартійних діячів (Здобуття незалежності..., 2011). На додаток, цей рік підтверджував, що з приходом до влади нового прем'єр-міністра Л. Кучми у жовтні 1992 р. сила законів

зменшилась, а декретів уряду зроста. Через це більшість політичних еліт й надалі ставили один одному питання: куди рухається держава? Промовистою у цьому ключі є фраза Л. Кучми «Скажіть мені, що будувати і я буду будувати» (Марчук, 1999: 12).

Країна, на жаль, демонструвала низьку ефективність, особливо у питанні переходу до ринкової економіки (Здобуття незалежності..., 2011: 177-187), суттєвим недоліком таких економічних трансформацій була обмежена кількість фахівців, які могли б здійснити швидкий і безболісний перехід економіки України від планової до ринкової. Фактично цей процес, який водночас був затяжний у часі, перетворився у метод проб і помилок стосовно вироблення нормативної бази у цій царині.

Соціально-економічна й політична криза, яка досягла свого апогею на початку 1994 р. призвела до дострокових парламентських і президентських виборів. У результаті цих перегонів, колишній прем'єр-міністр України Л. Кучма став президентом України з розширеними повноваженнями, у той час, як ВРУ мало, що змінила у своїх підходах до вироблення політики. Проблемаю лишалося й те, що до ВРУ знову було обрано більшість депутатів лівого спрямування. Зокрема з-поміж 338 народних депутатів від 15 партій, кожний четвертий був членом Комуністичної партії України (Бюлетень № 1..., 1994; Казанський, 2018; Україна: політична..., 2007: 952-953). Як і в попередні роки, через конфлікт з президентом новому парламенту важко давалися державотворчі рішення. Наростала конституційна криза, з'являлися нові перешкоди на шляху переходу до власної фінансово-валютної системи, ускладнювала ситуацію зовнішньополітична невизначеність України та підписання політично важливих міжнародних угод, у тому числі й про виведення зі свого складу у повному обсязі російських військових частин, зокрема Чорноморського флоту РФ (Обставини..., 2019). Налагодження діалогу з НАТО також відбувалося повільно, через тиск з боку РФ (Магомедов, 2021: 75-78). Все ж, позитивним з точки зору державотворення у

середині 1990-х рр. було прийняття 17 березня 1995 р. Закону «Про Автономну Республіку Крим», норми якого мали б запобігти відцентровим тенденціям та російському сепаратизму, який розцвів на півострові у 1994-1995 рр. (Про Автономну..., 1995; Коцур, 2020: 98-99); Конституції України 28 червня 1996 р.; указу президента України «Про грошову реформу в Україні» від 25 серпня 1996 р., яким в обіг вводилася національна валюта – гривня та закону про місцеве самоврядування (Конституція України, 1996: 141; Про грошову..., 1996; Про місцеве..., 1997). Водночас варто нагадати, що парламент у цей час перетворився на головне гальмо приватизації, через присутність у ньому з груп інтересів, які вважали за краще експлуатувати державні субсидії та отримувати держзамовлення, замість ринкових перетворень (Україна: політична..., 2007).

Як наслідок, на кінець 1990-х рр. більшість українських політичних еліт відчули суттєві переваги від свого політичного статусу. Владні крісла почали розглядатися більшістю тих, хто прагнув туди потрапити не як інструмент змінити країну на краще, а як механізм досягнення своїх фінансово-економічних цілей. Небезпечним було й те, що більшість українського політикуму складалась з лівих та відверто проросійських сил, як у парламенті, так і адміністрації президента, що становило серйозну загрозу існуванню українській державності, як такої. Запобігти цій катастрофі вдалося лише завдяки безпартійним кандидатам, які обиралися по мажоритарних округах та переважно співпрацювали з президентом, який мав широкі повноваження у тому числі й ветовати закони, якщо вони не відповідали Конституції (Парламент України..., 1998: 7-87; Казанський, 2018). Як наслідок більшість законів прийнятих українським парламентом у період з 1998 по 2002 рр., були спрямовані на унормування суспільно-політичного життя держави, а не радикальні економічні, культурні та суспільні перетворення. Винятком є хіба що закони, які стосувалися питань приватизації державного майна, ринкових механізмів

регулювання економіки, законодавчого регулювання участі ЗСУ в міжнародних миротворчих операціях; національної безпеки й оборони; середньої освіти, в яких мовою навчання визначалася українська; Закону України «Про столицю України – місто-герой Київ», що має важливе символічне значення; Закону України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», від 21 вересня 1999 р. та законів 2000-2003 рр., які стосувалися державних нагород, жертв нацистських переслідувань, перепису населення, громадянства, політичних партій, державного гімну, діяльності прикордонної служби, зводів законів (Первинні..., 2021; Про Раду..., 1998; Ткаченко, 2019: 179-180; Про столицю..., 1999; Про вивезення..., 1999) тощо. Поглядаючи то на Росію, то на Захід, українським парламентом у листопаді 2002 р. все ж було схвалено Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, що стало першим серйозним кроком України на шляху євроінтеграції (Про Концепцію..., 2002). Однак у цілому, якщо аналізувати реформи, які провадив і президент, і парламент можна говорити про те, що більшість із зазначених документів мали формальний характер, а сам процес реформ сприяв не стільки якісним ринковим перетворенням, зокрема розвою середнього бізнесу, скільки формуванню олігархічних «кланів», одним із завдань яких на початку 2000 - х рр. стала всебічна боротьба за владу – створення олігархічних партій і фракцій у парламенті та отримання посади президента (Україна: політична..., 2007).

Після президентських виборів 2004 р., перемогу на яких отримав демократ Віктор Ющенко, більшість нормативно-правових актів котрі схвалювалися його рукою носили проєвропейський та проукраїнський характер, й були спрямовані на формування історичних підвалин становлення української національної держави. Водночас треба нагадати, що наприкінці 2004 р. в Україні відбулися важливі інституційні зміни. Повноваження президента, які до того

характеризувались, як широкі були суттєво обмежені через зміни у Конституції від 8 грудня 2004 р., натомість права парламенту були значно розширені (Про внесення змін до Конституції України, 2004). За умови, якби більшість парламентарів мали проукраїнські погляди, такі зміни були б цілком логічні. Проте, ситуація була абсолютно протилежна – більшість місць (240) у новому парламенті обраному у 2006 р. належала проросійським силам (Партії регіонів, соціалістам і комуністам), у той час, як демократичне крило отримало лише 209 мандатів (Вибори..., 2006). Як наслідок, прем'єр-міністра також було призначено від проросійських сил – у серпні 2006 р. ним став Віктор Янукович, (значно пізніше, після створення крихкої демократичної коаліції у 2007 році прем'єркою стала Ю. Тимошенко) (Про призначення..., 2006; Юлія Тимошенко, 2007). Така розстановка політичних сил наклала свій відбиток й на прийняття важливих державотворчих документів, особливо тих, які стосувалися геополітичного вектора чи просування україноцентричних наративів. З-поміж важливих державотворчих актів ВРУ за період 2005 по 2009 рр. слід виокремити: Закон «Про географічні назви» від 31 травня 2005 р., який частково виконував функцію декомунізації; Закон «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні» від 28 листопада 2006 р., який відроджував замулену пам'ять українців про трагедію голодомору-геноциду та відкривав невідомі сторінки злочинів радянської тоталітарної системи та деякі інші закони (Первинні..., 2021). Також, суттєве значення мали прийняті президентом окремі укази та розпорядження, яких за період президентства В. Ющенка було прийнято понад 7 тис. указів та майже 1,5 тис. розпоряджень. Зокрема важливими були укази, які стосувалися нагороджувальної політики; перетворення закладів і установ радянського типу на національні; формування та розширення природно-заповідного фонду, вшановування діячів української історії та культури, поминання жертв Голодомору, репресій, реформування оборонного сектору; 26 указів й розпоряджень, щодо взаємин

України з НАТО; укази про встановлення безвізового режиму з рядом країн та створення демаркаційного кордону з РФ (Кармазіна, 2010: 50-67). Фактично вони мали закласти нові підвалини для формування власної національної ідентичності та вихід України з-під російського домінування.

Проте, перемога на президентських виборах 2010 р. В. Януковича суттєво відкинула державу назад у своєму розвитку не лише в економічному, але й у політичному та ціннісному плані, що значно сприяло зміцненню авторитарних тенденцій 2010-2013 рр. (Україна і виклики..., 2021: 163). Розглядаючи період президентства В. Януковича в контексті державотворення можна зазначити, що цей період швидше був руйнуванням держави – перетворенням її на Failed States (Failed States..., 2021), а не її розбудовою. Цьому сенсі показовими нормативні акти прийняті президентом та пропрезидентською коаліцією парламенту, яка почала активно розростатися з березня 2010 р. Зокрема варто звернути увагу на такі важливі документи які продовжували перебування Чорноморського флоту РФ на території України та доповнення до газових угод Тимошенко-Путіна 2009 р. (Угода..., 2010; Харківське..., 2010); закріплювали позаблоковий статус України (Янукович..., 2011); вносили зміни до Конституції, у наслідок чого суттєво розширювалися повноваження президента (Рішення..., 2010); створювали сприятливі умови для розвитку великого бізнесу й не вигідних для малого (Україна і виклики..., 2021: 166); регулювали державну мовну політику, у результаті чого вивищувалася російська мова над державною українською (Проблеми..., 2014) та інші. Ці документи свідчать, що пропри декларативні заяви команди Януковича інтегрувати Україну в європейський простір, насправді країну наближали до інтеграції з Росією.

Гра В. Януковича у двовекторність зазнала повного краху, коли 21 листопада 2013 р. Кабмін ухвалив рішення про призупинення підписання Угоди з ЄС і про відновлення активного діалогу з Росією та іншими учасниками Митного

союзу (Україна і виклики..., 2021: 178-179). Такий різкий геополітичний розворот України призвів до масових суспільних протестів, які тривали з листопада 2013 р. по лютий 2014 р. і увійшли в історію під назвою «Революція гідності». У результаті цих подій, проросійський президент В. Янукович та більшість його оточення 22 лютого 2014 р. втекли до РФ, полишивши кризову країну на долю парламентської опозиції (25 років..., 2016: 556-598). Намагаючись стабілізувати ситуацію в країні опозицій парламент у першу чергу скасував «диктаторські закони» прийняті 16 січня 2014 р. (Закони 16 січня..., 2018). та анулював скандальний Закон «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI (так званий «Закон Ківалова-Колесніченка»), який виводив російську мову на загальнонаціональний рівень (Губар, 2018). Попри те, що скасування «Закону Ківалова-Колесніченка» не підписав в.о. президента Олександр Турчинов, ця подія мала важливе історичне й доленосне для України значення. Зокрема, російській пропаганді довкола цієї події вдалося роздмухати бурхливу міжнародну напругу та антиукраїнські й сепаратистські виступи у Криму та низці південно-східних областей України (Литвиненко... 2014; Окрема..., 2018). Одночасно, програш проросійських сил та ці кроки парламенту, стали зручним приводом для керівництва РФ, яке буцім-то під гаслами захисту прав російськомовних в кінці лютого упродовж квітня 2014 р. здійснило акт збройної інтервенції тимчасово окупувавши український Крим та низку районів Луганської та Донецької областей.

Ці події стали переломними у з точки зору будівництва держави, адже на поверхню вийшли реальні прорахунки, яких було допущено за увесь період незалежності. Ці виклики поставили перед політичним керівництвом України два ключові завдання, які ми можемо спостерігати з огляду на наявну нормативно-правову базу (Первинні..., 2021): по-перше, локалізувати вогнища конфлікту й подальшого просування російських військ вглиб і по кордону України; по-

друге, вивести країну з гострої політичної, соціально-економічної, фінансової, духовної й моральної кризи. У результаті чого, з 2014 р. в Україні почала формуватися законодавча база із єдиною стратегічною концептуальною основою. Так, поряд із нормативними актами, спрямованими на розв'язання поточних питань (Про Національну..., 2014), було прийнято низку законів, які стосувалися політики люстрації, антикорупційної діяльності (Звіти, 2021; Роман, 2015: 17) та комплексного реформування країни, зокрема її правоохоронних структур, банківського сектора, державної регіональної політики, енергетичної, освітньої та ідеологічної сфери, соціальної політики тощо. Погоджуючись з думкою низки українських істориків про те, що не всі задекларовані напрямки реформ мали успіх (Україна і виклики..., 2021: 260-262) у цьому ключі все ж варто наголосити, що прийняття окремих нормативних актів, в усіх цих сферах мало важливе історичне значення, адже накреслювало нові контури окремішності між українським та російським світами. Передусім мова йде про такі закони як: «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 р.; пакет законів з унормування історичної пам'яті від 9 квітня 2015 р., «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 р. та ін. (Первинні..., 2021). Окремо слід відзначити зміни до Конституції України щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та НАТО (Про внесення змін..., 2019). Завдяки цій нормативно-правовій базі в Україні було ліквідовано серйозний пласт радянської символічної й ідеологічної спадщини не тільки в публічному просторі, а й суспільному житті українського народу. На новий рівень виведено процес урегулювання мовного питання, яке почало розглядатися не тільки під кутом зору державотворення, а й в контексті національної безпеки. На додаток, нові загрози українській державності з боку РФ спонукали політичне керівництво України законодавчо закріпити сферу інформаційної та кібербезпеки.

Висновки та перспективи подальших розвідок з окресленої проблематики. Отже, аналіз основних нормативно-правових актів України за останні тридцять років свідчить про те, що в Україні наявна широка нормативно-правова база, яка відбиває формальну модель держави. Проте, серйозним недоліком цих документів є те, що вони часто не мають системного зв'язку між собою, не доповнюють один одного. Ряд прийнятих після Революції гідності нормативно-правових документів узагалі свідчить про те, що ключові напрямки розвитку української державності – мовна, культурна, оборонна, енергетична, фінансова, інформаційна, інфраструктурна сфера та управління регіональним розвитком – перебували у вкрай занедбаному стані. Як до Революції гідності, так і після неї помітним недоліком є ухиляння України від проведення реальних політичних та економічних реформ. Ще низка документів свідчить, про непослідовність України у питанні геополітичного вибору. До того ж варто звернути увагу, що нормотворчість як елемент державотворення України та євроатлантичної інтеграції більш притаманна першому десятиліттю незалежності та періоду після Революції гідності 2013-2014 рр. Це наштовхує нас на думку, що наявність зовнішньополітичних загроз є серйозним аргументом для прийняття нормативно-правових актів, які мають державотворчу основу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. «Закони 16 січня»: які норми діють в Україні сьогодні, (2018). *Слово і Діло*. <https://www.slovoidilo.ua/2018/01/16/infografika/polityka/zakony-16-sichnya-yaki-normy-diyut-ukrayini-sohodni>.

2. *25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави*, (2016). [Г. В. Боряк (кер. авт. кол.), В. В. Головка (координатор проекту), В. М. Даниленко, С.В. Кульчицький, О.М. Майборода, В.А. Смолій (відп. ред.), Л. Д. Якубова, С. О. Янішевський], НАН України, Ін-т історії України. К. : Ніка-центр, 796 с.

3. *Failed States Index*, (2022). Джерело: <https://fragilestatesindex.org/>.

4. Бюлетень № 1. Засідання перше. Сесійний зал Верховної Ради України (1994). 11 травня, 10 год., *Стенограма*. <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3470.html>.

5. *Вибори до Верховної Ради України 2006 року: Інформаційно-аналітичний збірник*, (2006). У двох книгах. Книга 1, Редкол. Я. В. Давидович (голова), М. І. Мельник, М. І. Ставнійчук, Київ, Атіка, 606 с.

6. *Декларація прав національностей України*, (1991). 1 листопада. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1771-12#Text>.

7. До 30-ї річниці Декларації про державний суверенітет України пропонуємо переглянути виставку “ ... Виражаючи волю народу України...”» (2021). *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України*. <https://tsdavo.gov.ua/novyny/15-lypnya-2020-r/>.

8. Засідання сорок восьме. Сесійний зал Верховної Ради України, (1993). 21 січня, 13 год. 35 хв., *Стенограма*. http://static.rada.gov.ua/zakon/sk11/BUL16/210193_48.htm.

9. Засідання сорок сьоме (ранкове). Сесійний зал Верховної Ради України, (1992). 19 грудня, 10 год., *Стенограма*. http://static.rada.gov.ua/zakon/sk11/BUL16/191292_47.htm.

10. Засідання тринадцяте. Сесійний зал Верховної Ради України, (1992) 13 жовтня, 11 год., *Стенограма*. http://static.rada.gov.ua/zakon/sk11/BUL16/131092_13.htm.

11. Засідання чотирнадцяте. Сесійний зал Верховної Ради Української РСР, (1990). 23 травня, 16 год., *Стенограма*. http://static.rada.gov.ua/zakon/sk11/BUL11/230590_14.htm.

12. Засідання шістдесят перше. Сесійний зал Верховної Ради Української РСР, (1990). 11 липня, 10 год., *Стенограма*. http://static.rada.gov.ua/zakon/sk11/BUL11/110790_61.htm.

13. Звіти (2021). *Національне агентство з питань запобігання корупції*. Офіційний сайт, <https://nazk.gov.ua/uk/zvity/>.

14. Здобуття незалежності України 1991. Історія проголошення, документи, свідчення, (2011). У 2 т., Т. 2, Житомир : Рута, 448 с.

15. Інформаційні матеріали до 30-річчя проголошення Декларації про державний суверенітет України, (2020). *Український інститут національної пам'яті*, <https://uinp.gov.ua/informaciynni-materialy/zhurnalistam/informaciynni-materialy-do-30-richchya-progoloshennya-deklaraciyi-pro-derzhavnuu-suverenitet-ukrayiny>.

16. Конституція України, (1996). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, № 30, 141 с.

17. Обставини втрати Україною управління над ЧФ СРСР, поділ флоту та ознаки розкрадання – звіт ТСК, (2019). *Ukrainian Military Pages*. <https://www.ukrmilitary.com/2019/06/tsk-dodatok1.html>.

18. Окрема думка судді Конституційного Суду України Колісника В.П. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики», (2018). *Конституційний Суд України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nh02d710-18#Text>.

19. Парламент України: Вибори – 98, (1998). *Інформаційно аналітичне видання, Ч.2. Центральна виборча комісія, Київ. С 7-87.*

20. Первинні законодавчі акти (крім тих, що стосуються міжнародних договорів), (2021). *Офіц. сайт Верховної Ради України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/perv1/page15>.

21. Політико-ідеологічний процес в українському суспільстві в умовах модернізації: порівняльний аналіз, (2013). Монографія, За заг. ред. Ф.М. Рудича, Київ, *ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*, С. 53.

22. Про Автономну Республіку Крим, (1995). *Закон України*, 17 березня. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/95/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

23. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, (1999). *Закон України*, 21 вересня. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text>.

24. Про відповідальність за створення не передбачених законодавством військових або інших збройних формувань чи груп (1991). *Закон України*, 18 вересня. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1564-12#Text>.

25. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору), (2019). *Закон України*, 7 лютого. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text>.

26. Про внесення змін до Конституції України, (2004). *Закон України*, 8 грудня. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2222-15#Text>.

27. Про грошову реформу в Україні, (1996). *Указ Президента України*, 25 серпня. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

28. Про державний кордон України, (1991). *Закон України*, 4 листопада. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>.

29. Про державну службу, (1993). *Закон України*, 16 грудня. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-12#Text>.

30. Про Збройні Сили України, (1991). *Закон України*, 6 грудня. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>.

31. Про інвестиційну діяльність, (1991). *Закон України*, 18 вересня. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>.

32. Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, (2002). *Закон України*, 21 листопада. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-15#Text>.

33. Про місцеве самоврядування в Україні, (1997). *Закон України*, 21 травня. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

34. Про Національну гвардію України, (2014). *Закон України*, 13 березня. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>.

35. Про оборону України, (1991). *Закон України*, 6 грудня. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

36. Про пенсійне забезпечення, (1991). *Закон України*, 5 листопада. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12#Text>.

37. Про правонаступництво України, (1991). *Закон України*, 12 вересня. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text>.

38. Про призначення Януковича В.Ф. Прем'єр-міністром України, (2006). *Постанова Верховної Ради України*, 4 серпня. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/77-16#Text>.

39. Про Раду національної безпеки і оборони України, (1998). *Закон України*, 5 березня. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text>.

40. Про столицю України – місто-герой Київ, (1999). *Закон України*, 15 січня. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-14#Text>.

41. Про телебачення і радіомовлення, (1993). *Закон України*, 21 грудня. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12#Text>.

42. Про утворення постійних комісій Верховної Ради Української РСР, (1990). *Постанова Верховної Ради Української РСР*, 12 червня, № 16-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16-12#Text>.

43. Проблеми та пріоритети модернізації української культурної політики, (2014). *Аналітична доповідь*. С. І. Здіорук, А. О. Астаф'єв, М. Т. Степико, О.Л. Валецький [та ін.] ; за заг. ред. С.І. Здіорука. Київ: НІСД. 34 с.

44. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України), (2010). *Рішення Конституційного Суду України*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10#Text>.

45. Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської

Федерації на території України, (2010). *Офіц. сайт Верховної Ради України.*, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_359#Text.

46. Україна і виклики посттоталітарного транзиту (1990-2019), (2021). *НАН України, Ін-т історії України*, Київ : Академперіодика. 592 с.

47. Україна: 30 років на європейському шляху, (2021). Ю. Якименко [та ін.]. *Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова*. 392 с.

48. *Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ століття*, (2007). Редрада В.М. Литвин (голова та ін.). Редкол: В.А. Смолій, Ю.А. Левенець (співголови) та ін., Київ: Парламентське вид-во. 957 с.

49. Харківське доповнення до газового контракту Тимошенко-Путіна. Текст документу, (2010). *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/04/22/4956389/>.

50. Юлія Тимошенко – новий Прем'єр-міністр України, (2007). *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/974301.html>.

51. Янукович підписав закон, що затверджує позаблоковий статус України, (2011). *Дзеркало тижня*. https://zn.ua/ukr/ARCHIVE/yanukovich_pidpisav_zakon_scho_zatverdzhue_pozablokoviy_status_ukrayini.html.

52. Губар, О. (2018). Мовний закон Ківалова-Колесніченка визнали неконституційним через процедурні порушення. *Deutsche Welle*, <https://p.dw.com/p/2tTRK>.

53. Казанський, Д. (2018). Парламентські літописи: як голосували українці у 1994-2014. *Український тиждень*. <https://tyzhden.ua/Politics/221717>.

54. Кармазіна, М. (2010). Пріоритети й орієнтири Президента України Віктора Ющенка: Аналіз документів (23 січня 2005 р. – 24 лютого 2010 р.). *Політичний менеджмент*, №5. С 50-67.

55. Коцур, Л. (2020). Етнополітичні виклики в Україні наприкінці 1980-х у 1990-х рр.: хронологія подій. *Соціум. Документ. Комунікація*, № 9/2. С. 98-99.

56. Леошко, В. (2020). Із повсякденності складається епоха. *Голос України*. <http://www.golos.com.ua/article/332412>.

57. Литвиненко, О. (2014). Ризики регіоналізації мовної політики: негативний досвід АР Крим. Аналітична записка, *Національний інститут стратегічних досліджень*, <http://old2.niss.gov.ua/articles/1619/>.

58. Магомедов, А. (2021). «Україна і НАТО в контексті суспільно-політичних трансформацій 90-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. Дис. на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Переяслав. С. 75-78.

59. Маковська, Н. (2010). Декларації про державний суверенітет України. *Унікальний документ*. С. 167-179.

60. Марчук, Є. (1999). *П'ять років української трагедії*. С. 12.

61. Роман, Д. (2015). Люстрація в Україні та європейські стандарти: формування демократії, спроможної себе захистити. *Проект «Справедливе правосуддя»*. С. 17.

62. Ткаченко, В. (2019). Тенденції розвитку шкільної мовної освіти в Україні (1959-2013 рр.). *Дис... на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук 13.00.01. – загальна педагогіка та історія педагогіки. Освіта/Педагогіка*, Херсон-Тернопіль, С. 179-180.

63. ЦДАВО, ф. 1, оп. 16, спр. 4490, арк. 107.

64. ЦДАВО, ф. 1, оп. 16, спр. 4490, арк. 58.

65. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО)*, ф. 1, оп. 16, спр. 4490, арк. 34.

REFERENCES

1. «Zakony` 16 sichnya»: yaki normy` diyut` v Ukrayini s`ogodni, (2018). Slovo i Dilo. <https://www.slovoidilo.ua/2018/01/16/infografika/polityka/zakony-16-sichnya-yaki-normy-diyut-ukrayini-sohodni>.

2. 25 rokiv nezalezhnosti: nary`sy` istoriyi tvorennya nacyi ta derzhavy`, (2016). [G. V. Boryak (ker. avt. kol.), V. V. Golovko

(koordinatori projektu), V. M. Danylenko, S. V. Kul'chy'cz'kyj, O. M. Majboroda, V. A. Smolij (vidp. red.), L. D. Yakubova, S. O. Yanishevs'kyj], NAN Ukrainy, In-t istoriyi Ukrainy. K. : Nika-centr, 796 s.

3. Failed States Index, (2022). Dzherelo: <https://fragilestatesindex.org/>.

4. Byuletен` # 1. Zasidannya pershe. Sesijnij zal Verxovnoyi Rady` Ukrainy` (1994). 11 travnya, 10 god., Stenograma. <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3470.html>.

5. Vy'bory` do Verxovnoyi Rady` Ukrainy` 2006 roku: Informacijno-analitychnyj zbirnyk, (2006). U dvox kny'gax. Kny'ga 1, Redkol. Ya. V. Davy'dovy'ch (golova), M. I. Mel'nyk, M. I. Stavniychuk, Ky'yiv, Atika, 606 s.

6. Deklaraciya prav nacional'nostej Ukrainy`, (1991). 1 ly'stopada. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1771-12#Text>.

7. Do 30-yi richny'ci Deklaraciyi pro derzhavnyj suverenitet Ukrainy` proponuyemo pereglyanuty` vy'stavku " ... Vy'razhayuchy` volyu narodu Ukrainy` ..."» (2021). Central'nyj derzhavnyj arxiv vy'shhy'x organiv vlady` ta upravlinnya Ukrainy`. <https://tsdavo.gov.ua/novyny/15-lypnya-2020-r/>.

8. Zasidannya sorok vos'me. Sesijnij zal Verxovnoyi Rady` Ukrainy`, (1993). 21 sichnya, 13 god. 35 xv., Stenograma. http://static.rada.gov.ua/zakon/sk11/BUL16/210193_48.htm.

9. Zasidannya sorok s'ome (rankove). Sesijnij zal Verxovnoyi Rady` Ukrainy`, (1992). 19 grudnya, 10 god., Stenograma. http://static.rada.gov.ua/zakon/sk11/BUL16/191292_47.htm.

10. Zasidannya try'nadcate. Sesijnij zal Verxovnoyi Rady` Ukrainy`, (1992) 13 zhovtnya, 11 god., Stenograma. http://static.rada.gov.ua/zakon/sk11/BUL16/131092_13.htm.

11. Zasidannya choty'nadcate. Sesijnij zal Verxovnoyi Rady` Ukrainy`koyi RSR, (1990). 23 travnya, 16 god., Stenograma. http://static.rada.gov.ua/zakon/sk11/BUL11/230590_14.htm.

12. Zasidannya shistdesyat pershe. Sesijnij zal Verxovnoyi Rady` Ukrainy`koyi RSR, (1990). 11 ly'pnya, 10 god., Stenograma. http://static.rada.gov.ua/zakon/sk11/BUL11/110790_61.htm.

13. Zvity` (2021). Nacional`ne agentstvo z py`tan` zapobigannya korupciyi. Oficijny`j sajt, <https://nazk.gov.ua/uk/zvity/>.

14. Zdobuttya nezalezhnosti Ukrayiny` 1991. Istoriya progoloshennya, dokumenty`, svidchennya, (2011). U 2 t., T. 2, Zhy`tomy`r : Ruta, 448 s.

15. Informacijni materialy` do 30-richchya progoloshennya Deklaraciyi pro derzhavny`j suverenitet Ukrayiny`, (2020). Ukrayins`ky`j insty`tut nacional`noyi pam`yati, <https://uinp.gov.ua/informacijni-materialy/zhurnalistam/informacijni-materialy-do-30-richchya-progoloshennya-deklaraciyi-pro-derzhavnyy-suverenitet-ukrayiny>.

16. Konsty`tuciya Ukrayiny`, (1996). Vidomosti Verxovnoyi Rady` Ukrayiny` (VVR), # 30, 141 s.

17. Obstavy`ny` vtraty` Ukrayinoyu upravlinnya nad ChF SRSR, podil flotu ta oznaky` rozkradannya – zvit TSK, (2019). Ukrainian Military Pages. <https://www.ukrmilitary.com/2019/06/tsk-dodatok1.html>.

18. Okrema dumka suddi Konsty`tucijnogo Sudu Ukrayiny` Kolisny`ka V.P. stosovno Rishennya Konsty`tucijnogo Sudu Ukrayiny` u spravi za konsty`tucijny`m podannjam 57 narodny`x deputativ Ukrayiny` shhodo vidpovidnosti Konsty`tuciyi Ukrayiny` (konsty`tucijnosti) Zakonu Ukrayiny` «Pro zasady` derzhavnoyi movnoyi polity`ky`», (2018). Konsty`tucijny`j Sud Ukrayiny`. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nh02d710-18#Text>.

19. Parlament Ukrayiny`: Vy`bory` – 98, (1998). Informacijno anality`chne vy`dannya, Ch.2. Central`na vy`borcha komisiya, Ky`yiv. S 7-87.

20. Pervy`nni zakonodavchi akty` (krim ty`x, shho stosuyut`sya mizhnarodny`x dogovoriv), (2021). Ofic. sajt Verxovnoyi Rady` Ukrayiny`. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/perv1/page15>.

21. Polity`ko-ideologichny`j proces v ukrayins`komu suspil`stvi v umovax modernizaciyi: porivnyal`ny`j analiz, (2013). Monografiya, Za zag. red. F.M. Rudy`cha, Ky`yiv, IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny`, S. 53.

22. Pro Avtonomnu Respubliku Kry`m, (1995). Zakon Ukrayiny`, 17 bereznya. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/95/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

23. Pro vy`vezennya, vvezennya ta povnennya kul`turny`x cinnostej, (1999). Zakon Ukrayiny`, 21 veresnya. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text>.

24. Pro vidpovidal`nist` za stvorennya ne peredbacheny`x zakonodavstvom vijs`kovy`x abo inshy`x zbrojny`x formuvan`chy`grup (1991). Zakon Ukrayiny`, 18 veresnya. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1564-12#Text>.

25. Pro vnesennya zmin do Konstytuciyi Ukrayiny` (shhodo strategichnogo kursu derzhavy` na nabuttya povnopravnogo chlenstva Ukrayiny` v Yevropejs`komu Soyuzi ta v Organizaciyi Pivnichnoatlanty`chnogo dogovoru), (2019). Zakon Ukrayiny`, 7 lyutogo. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#Text>.

26. Pro vnesennya zmin do Konstytuciyi Ukrayiny`, (2004). Zakon Ukrayiny`, 8 grudnya. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2222-15#Text>.

27. Pro groshovu reformu v Ukrayini, (1996). Ukaz Prezy`denta Ukrayiny`, 25 serpnya. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

28. Pro derzhavny`j kordon Ukrayiny`, (1991). Zakon Ukrayiny`, 4 ly`stopada. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>.

29. Pro derzhavnu sluzhbu, (1993). Zakon Ukrayiny`, 16 grudnya. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-12#Text>.

30. Pro Zbrojni Sy`ly` Ukrayiny`, (1991). Zakon Ukrayiny`, 6 grudnya. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>.

31. Pro investy`cijnu diyal`nist`, (1991). Zakon Ukrayiny`, 18 veresnya. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>.

32. Pro Koncepciyu Zagal`noderzhavnoyi programy` adaptaciyi zakonodavstva Ukrayiny` do zakonodavstva Yevropejs`kogo Soyuzu, (2002). Zakon Ukrayiny`, 21 ly`stopada. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-15#Text>.

33. Pro misceve samovryaduvannya v Ukrayini, (1997). Zakon Ukrayiny`, 21 travnya. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

34. Pro Nacional`nu gvardiyu Ukrayiny`, (2014). Zakon Ukrayiny`, 13 bereznya. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>.

35. Pro oboronu Ukrayiny`, (1991). Zakon Ukrayiny`, 6 grudnya. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.

36. Pro pensijne zabezpechennya, (1991). Zakon Ukrayiny`, 5 ly`stopada. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12#Text>.

37. Pro pravnastupny`cztvo Ukrayiny`, (1991). Zakon Ukrayiny`, 12 veresnya. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text>.

38. Pro pry`znachennya Yanukovy`cha V.F. Prem`yer-ministrom Ukrayiny`, (2006). Postanova Verxovnoyi Rady` Ukrayiny`, 4 serpnya. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/77-16#Text>.

39. Pro Radu nacional`noyi bezpeky` i oborony` Ukrayiny`, (1998). Zakon Ukrayiny`, 5 bereznya. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text>.

40. Pro stoly`cyu Ukrayiny` – misto-geroj Ky`yiv, (1999). Zakon Ukrayiny`, 15 sichnya. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-14#Text>.

41. Pro telebachennya i radiomovlennya, (1993). Zakon Ukrayiny`, 21 grudnya. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12#Text>.

42. Pro utvorennya postijny`x komisij Verxovnoyi Rady` Ukrayins`koyi RSR, (1990). Postanova Verxovnoyi Rady` Ukrayins`koyi RSR, 12 chervnya, # 16-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16-12#Text>.

43. Problemy` ta priory`tety` modernizaciyi ukrayins`koyi kul`turnoyi polity`ky`, (2014). Anality`chna dopovid`. S. I. Zdioruk, A. O. Astaf`yev, M. T. Stepy`ko, O.L. Valevs`ky`j [ta in.]; za zag. red. S.I. Zdioruka. Ky`yiv: NISD. 34 s.

44. Rishennya Konstytucijnogo Sudu Ukrayiny` u spravi za konstytucijny`m podannjam 252 narodny`x deputativ Ukrayiny` shhodo vidpovidnosti Konstytuciyi Ukrayiny` (konstytucijnosti) Zakonu Ukrayiny` «Pro vnesennya zmin do Konstytuciyi

Ukrayiny'» vid 8 grudnya 2004 roku # 2222-IV (sprava pro doderzhannya procedury` vnesennya zmin do Konstytuciyi Ukrayiny'), (2010). Rishennya Konstytucijnogo Sudu Ukrayiny`. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10#Text>.

45. Ugoda mizh Ukrayinoyu i Rosijs`koyu Federacijeyu pro status ta umovy` perebuvannya Chornomors`kogo flotu Rosijs`koyi Federaciji na tery`toriyi Ukrayiny`, (2010). Ofic. sajt Verxovnoyi Rady` Ukrayiny`,. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_359#Text.

46. Ukrayina i vy`kly`ky` posttotalitarnogo tranzy`tu (1990-2019), (2021). NAN Ukrayiny`, In-t istoriyi Ukrayiny`, Ky`yiv : Akademperiody`ka. 592 s.

47. Ukrayina: 30 rokiv na yevropejs`komu shlyaxu, (2021). Yu.Yaky`menko [ta in.]. Ukrayins`ky`j centr ekonomichny`x i polity`chny`x doslidzhen` imeni Oleksandra Razumkova. 392 s.

48. Ukrayina: polity`chna istoriya. XX – pochatok XXI stolittya, (2007). Redrada V.M. Ly`tvyn`n (golova ta in.). Redkol: V.A. Smolij, Yu.A. Levenecz` (spivgolovy`) ta in., Ky`yiv: Parlaments`ke vy`d-vo. 957 s.

49. Xarkivs`ke dopovnennya do gazovogo kontraktu Ty`moshenko-Putina. Tekst dokumentu, (2010). Ukrayins`ka pravda. <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/04/22/4956389/>.

50. Yuliya Ty`moshenko – novy`j Prem`yer-ministr Ukrayiny`, (2007). Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/974301.html>.

51. Yanukovy`ch pidpy`sav zakon, shho zatverdzhuye pozablokovy`j status Ukrayiny`, (2011). Dzerkalo ty`zhnya. https://zn.ua/ukr/ARChIVE/yanukovich_pidpisav_zakon,_scho_zatverdzhue_pozablokoviy_status_ukrayini.html.

52. Gubar, O. (2018). Movny`j zakon Kivalova-Kolesnichenka vy`znaly` nekonstytucijny`m cherez procedurni porushennya. Deutsche Welle, <https://p.dw.com/p/2tTRK>.

53. Kazans`ky`j, D. (2018). Parlaments`ki litopy`sy`: yak golosuvaly` ukrayinci u 1994-2014. Ukrayins`ky`j ty`zhden`. <https://tyzhden.ua/Politics/221717>.

54. Karmazina, M. (2010). Priory`tety` j oriyenty`ry` Prezy`denta Ukrayiny` Viktora Yushhenka: Analiz dokumentiv (23 sichnya 2005 r. – 24 lyutogo 2010 r.). Polity`chny`j menedzhment, #5. S 50-67.

55. Koczur, L. (2020). Etnopolity`chni vy`kly`ky` v Ukrayini napry`kinci 1980-x u 1990-x rr.: xronologiya podij. Socium. Dokument. Komunikaciya, # 9/2. S. 98-99.

56. Leoshko, V. (2020). Iz povsyakdennosti skladayet`sya epoxa. Golos Ukrayiny`. <http://www.golos.com.ua/article/332412>.

57. Ly`tvynenko, O. (2014). Ry`zy`ky` regionalizaciyi movnoyi polity`ky`: negaty`vny`j dosvid AR Kry`m. Anality`chna zapy`ska, Nacional`ny`j insty`tut strategichny`x doslidzhen`, <http://old2.niss.gov.ua/articles/1619/>.

58. Magomedov, A. (2021). «Ukrayina i NATO v konteksti suspil`no-polity`chny`x transformacij 90-x rr. XX st. – poch. XXI st. Dy`s. na zdobuttya naukovogo stupenya kandy`data istory`chny`x nauk. Pereyaslav. S. 75-78.

59. Makovs`ka, N. (2010). Deklaraciyi pro derzhavny`j suverenitet Ukrayiny`. Unikal`ny`j dokument. S. 167-179.

60. Marchuk, Ye. (1999). P`yat` rokiv ukrajins`koyi tragediyi. S. 12.

61. Roman, D. (2015). Lyustraciya v Ukrayini ta yevropejs`ki standarty`: formuvannya demokratiyi, spromozhnoyi sebe zaxy`sty`ty`. Proyeckt «Spravedly`ve pravosuddya». S. 17.

62. Tkachenko, V. (2019). Tendenciyi rozvy`tku shkil`noyi movnoyi osvity` v Ukrayini (1959-2013 rr.). Dy`s... na zdobuttya naukovogo stupenya kandy`data pedagogichny`x nauk 13.00.01. – zagal`na pedagogika ta istoriya pedagogiky`. Osvita/Pedagogika, Xerson-Ternopil`, S. 179-180.

63. CzDAVO, f. 1, op. 16, spr. 4490, ark. 107.

64. CzDAVO, f. 1, op. 16, spr. 4490, ark. 58.

65. Central`ny`j derzhavny`j arxiv vy`shhy`x organiv vlady` ta upravlinnya Ukrayiny` (dali CzDAVO), f. 1, op. 16, spr. 4490, ark. 34.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано процес державотворення незалежної України крізь призму нормативно-правових документів прийнятих упродовж останніх тридцяти років. Розкрито особливості прийняття актів, які прискорили процес унезалежнення України від СРСР та сформували кістяк майбутньої державності; документів прийнятих у перші роки розбудови молодій держави, які ухвалювалися в процесі гострих суперечностей між різними гілками влади, зокрема Президентом і Верховною Радою України; нормативно-правових актів кінця 1990-х – перших десятиліть 2000-х рр., які чітко розкривають вплив фінансових, геополітичних та цивілізаційних чинників на прийняття відповідних документів. Окрему увагу приділено ролі Конституції України у процесі будівництва держави та іншим нормативним актам покликаним зміцнити самобутність українського народу, вирвавши її ідентичність з ідеологічних лежачих Кремля. Показано, що попри наявну широку нормативну базу, багато документів носили суто декларативний характер, що мало вкрай негативні наслідки під кутом зору майбутніх державотворчих перспектив.

Ключові слова: *державотворення, нормативно-правові акти, закон, декрет, указ, державне будівництво.*

УДК 94:81'272|(47+57):(477) «19»

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-15-82-105>

**LANGUAGE POLICY SPECIFIC OF THE SOVIET
AUTHORITY IN UKRAINE: SOCIO-CULTURAL ASPECT**

**ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ
ВЛАДИ В УКРАЇНІ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ**

Валентина Молоткіна,
*доктор історичних наук,
професор,
завідувач кафедри історії і
культури України та
спеціальних історичних
дисциплін
E-mail: molotkina@ukr.net
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6092-5927>
Researcher ID: X-1999-2018
Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401*

Valentyna Molotkina,
*Doctor in Historical Sciences,
professor, Head of the
Department of History and
Culture of Ukraine and Special
Historical Disciplines
E-mail: molotkina@ukr.net
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6092-5927>
Researcher ID: Õ-1999-2018
Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav,
30, Sukhomlynskooho Str.,
Pereiaslav, Kyiv region,
Ukraine, 08401*

ABSTRACT

The article analyzes the peculiarities of the language policy implementation performed by the Soviet authorities in Ukraine.

One of the fiercest discussions on the theory of the 'struggle of two cultures', which arose in the beginning and was discussed during the 1920s and had an impact on the whole cultural process of this period.

It was found that in the 1930s, those who wanted to gain access to the most relevant information had to use the Russian

language. Those who adhered to the Ukrainian language not only doomed themselves to humiliation, but even risked being declared as a public enemy or 'enemy of the people' with all the ensuing consequences.

By the end of the World War II, the state influence in the process of covering and teaching history intensified again, and changes in ideological formulations took place, which affected the position of the Ukrainian language. Due to the moderate de-Stalinization, there was some kind of indulgence in the language sphere. However, in the late 1950s, the Soviet government continued the forced course of Russification, which resulted in a sharp restriction on the use of the Ukrainian language in economics, socio-political life, education, science and culture. Ukrainian scientists, teachers, writers, and public figures opposed the processes of Russification of the population of Ukraine. However, the authorities applied various measures to force the population to speak Russian. The circulation of Ukrainian-language periodicals, books, and textbooks decreased. The number of Ukrainian-language schools was declining. It was possible to study in Ukraine and not learn the Ukrainian language. The Russian language dominated theaters, cinemas, and television. The tangible predominance of the national language was observed only in radio broadcasts.

It has been established that the authorities insidiously interfered in the development of the Ukrainian language, directing efforts to its artificial rapprochement with Russian (the so-called 'merger'), i.e. ethnocultural assimilation. Aggressive Russification in the cities began with kindergarten. Many Ukrainians were forced to study in Russian schools, and then almost all entered higher education institutions with Russian as the language of instruction. Thus, Ukrainian citizens were raised to the stereotype of the inferiority of the Ukrainian language from early childhood. The entire education system laid the foundations for the large-scale denationalization of the younger generation.

Keywords: Ukraine, theory of 'struggle of two cultures', culture, language, language issue, Russian aggression, Russification.

Постановка проблеми. Агресія сусідньої країни відкрила для українців багато важких і болючих проблем, однією з яких є мова. Істотною особливістю нашої новітньої історії є те, що мовне питання ніби вбиває клин між групами людей, які рівноцінно позиціонують себе як українські патріоти. Іноді доводиться чути дивну тезу про те, що в країні війна й тому мовне питання не на часі. Наче б то, російськомовні патріоти також воюють за Україну, і, зрештою «какая різниця»?

Мова завжди відігравала величезну роль у визначенні держави, вона була її головним атрибутом, наріжним каменем національної єдності та національної безпеки. Для українців рідна українська мова є запорукою виживання етносу, що надзвичайно важливо для консолідації колективної свідомості (духовної єдності суспільства). Що стосується мов національних меншин, то держава може лише гарантувати їх вільний розвиток, використання та захист від ущемлення чи заборони.

Російське вторгнення до Криму, окупація Донецької, Луганської та інших південних і східних областей України здійснювались і тривають під гаслом «захисту прав російськомовного населення». Мовне питання стало однією з жахливих маніпуляцій російської пропаганди. Кремлівські лідери витіснення української мови поклали в основу політичного тиску та виправдання агресії. Московія завжди використовуватиме російську мову як інструмент завоювання українських територій. Тож, мовне питання має відігравати важливу роль в інформаційно-гуманітарній політиці держави поряд із громадянською освітою, історичною пам'яттю, медіаграмотністю тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасному історіографічному дискурсі є незначна кількість праць в яких досліджується соціокультурний аспект мовного питання в українському суспільстві радянського періоду. Зокрема, О. Гоменюк досліджує мовне питання в діяльності

пролеткульту в Україні (Гоменюк, 2016). Мовне питання як чинник впливу на національну безпеку аналізує М. Мозер (Мозер, 2020). М. Парахіна досліджує основні засади «теорії боротьби двох культур» (Парахіна, 2012а; 2012б; 2012в; 2014). М. Ярмоленко, аналізуючи стан української мови у період «застою» відзначила, що мовна ситуація мала суттєві територіальні відмінності. Російська мова домінувала в тих регіонах, які зазнали значного впливу процесів русифікації та в яких російська мова мала вищий соціальний статус ніж українська (Ярмоленко, 2013). Н. Новородовська прийшла до висновку, що зменшення кількості україномовних періодичних видань та домінування російської мови в офіційних установах призвело до появи покоління так званих російськомовних українців, які Україну сприймали як частину РФ. Дослідниця стверджує, що саме невдала політика української влади та втручання Росії у внутрішні справи України призвели до посилення відцентрових та сепаратистських настроїв, які також сформувалися через відмінності в мовно-культурній самобутності регіонів України (Новородовська, 2018).

Мета статті. Зважаючи на те, що в сучасній літературі дана проблема розглядається побіжно й тому потребує додаткового висвітлення, автор даної статті ставить за мету на основі опрацьованого комплексу джерел та застосування сучасних методологічних підходів дослідити соціокультурний аспект мовної політики в Україні в радянський період.

Виклад основного матеріалу. Нинішня мовна ситуація в Україні є результатом тривалої боротьби з нашою мовою, ідентичністю та українською державністю (Шлепакова, 2016: 2). Так, на початку 1920-х рр. в Україні набула поширення теорія «боротьби двох культур». Суть цієї теорії полягала в тому, що «пролетарська» Росія протиставлялася «селянській» Україні й на цій основі робився висновок, що «українізація» не потрібна, оскільки російська (міська) культура неодмінно переможе українську (сільську) культуру. Теоретичним натхненником цієї теорії став Г. Зінов'єв, який, виступаючи на

У конференції КП(б)У в листопаді 1920 р., запропонував обмежити вживання української мови лише сільськими мешканцями. В цілому, серед партійної та державної номенклатури, певних верств населення централізаторські ідеї та нігілістичне ставлення до проблем розвитку національних культур було досить поширеним (Кручек, 1996: 13).

У 1923 р. до цієї теорії звернувся секретар ЦК КП(б)У Д. Лебедь, який, виступаючи на Київській партійній конференції, наголосив: «Ми теоретично знаємо, що боротьба двох культур неминуча. У нас на Україні через певні історичні обставини культура міста – це російська, культура села – українська... Поставити собі завдання активно українізувати партію цебто і робітництво... це значить стати на точку зору нижчої культури села, порівняно з вищою культурою міста» (Кручек, 1996: 13).

Д. Лебедь за підтримки ЦК Росії запропонував, щоб принципи культурної політики більшовиків в Україні ґрунтувалися на засадах боротьби двох культур. КП(б)У має бути нейтральною у цій боротьбі, а українська культура й надалі залишалася б культурою, толерованою з боку влади, і приватною справою приватних осіб. На його думку, в цьому був принцип «справедливості» і «рівності» (Кручек, 1996: 13-14).

Ці погляди підтримали частина партійного апарату та рядові партійці, які усвідомлювали необхідність українізації не лише партії, а й усієї владної структури. Опоненти Д. Лебеда розуміли, що в республіці, де 80 % населення – українці, влада має говорити українською. Г. Раковський з приводу «двох культур», виступаючи на VII конференції КП(б)У (1923), зазначав, що влада не може бути нейтральною до української культури, а має оволодіти нею та допомагати в її розвитку. Проти «теорії Лебеда» виступили М. Скрипник, В. Затонський та інші. На думку Г. В. Касьянова, погляди Д. Лебеда не стали ідеологічними орієнтирами та офіційною політикою, але, безсумнівно, відображали переконання значної частини

зрусифікованого партійно-державного апарату (Касьянов, 1992: 75).

Досить часто існувала думка, що пролетарська культура є всенародною, інтернаціональною, тому мова цієї культури має бути російською, а культура українського селянина дрібнобуржуазна, тому українською мовою не доцільно користуватися (Гоменюк, 2016: 22).

Разом із тим теорія двох культур, яку ще називали «лебединщиною» проіснувала лише чотири місяці і, тихо, без шуму, нібито перестала діяти (Кручек, 1996: 14).

Як зазначає О. А. Кручек, видані у 1923 р. декрет РНК УСРР «Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ» (27 липня) та постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови» (1 серпня) стали першими указами, в яких загальні гасла щодо розвитку національної культури почали набувати реального змісту. В них зазначалося, що визнання формальної рівності двох найпоширеніших мов в Україні – української та російської – недостатньо. Через відносно слабкий розвиток української школи та української культури загалом, відсутність підручників і кадрів з достатньою підготовкою, на практиці переважала російська мова (Кручек, 1996: 14). Так, в книговидавничому репертуарі 1922-1923 рр. майже за всіма статистичними показниками російські видання значно переважали українські. З 49 видавництв України лише 7 друкували книжки українською мовою, тоді як російською – 40 (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1779: 29). Загальний відсоток україномовних видань в друкованій продукції в УСРР в 1923 р. складав всього 30 % за кількістю назв та 36 % за накладом (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1775: 20; Спр. 1847: 18).

Це, звісно, свідчило про тодішній статус української мови і культури та про неефективність державних розпоряджень щодо їх захисту (Шевельов, 1987: 122). Для усунення цієї нерівності законодавство передбачало ряд практичних заходів,

які за умови рівності мов усіх національностей, що проживали в Україні, мали забезпечити українській мові місце, рівноцінне чисельності українців в УСРР. У цих законах також були сформульовані більш детальні завдання щодо «українізації» державного апарату тощо. Однак через «теорію боротьби двох культур» Д. Лебеда, яка проводилася з великою впевненістю, хоча обидві сторони робили вигляд, що нічого не помічають, належне втілення цих настанов почалося лише з 1925 року (Кручек, 1996: 14).

Починаючи з 1925 р. в Україні розгорнулися так звані «літературна дискусія», яка тривала кілька років – до 1928 р. Проте згодом, поставлені в ході цієї дискусії «літературні» питання переросли в політичні та охопили низку болючих проблем і перспектив для розбудови української культури загалом (Парахіна, 2012а: 33; 2012б: 311).

Формально засуджена і відкинута в середині 1920-х рр. теорія «боротьби двох культур» зусиллями сталінського режиму наприкінці 1930-х рр. взяла реванш. У постановах РНК УРСР і ЦК КП(б)У «Про обов'язкове вивчення російської мови у неросійських школах України» від 20 квітня 1938 р. та «Про реорганізацію особливих національних шкіл, технікумів, Одеського німецького педагогічного інституту і особливих національних відділів і класів у школах, технікумах і вузах УРСР» від 29 червня 1938 р. не має ні імені Д. Лебеда (він був репресований), ні (умовно) «його» теорії «боротьби двох культур». Але, по суті, національна політика ВКП(б) другої половини 1930-х та наступних років зафіксувала на партійно-державному рівні перемогу в цій боротьбі російської мови і культури (Шевельов, 1987: 189-190).

Наприкінці 1930-х рр. кількість україномовних видань різко зменшилася – з 6394 (79 % від загальної кількості видань усіма мовами) у 1930 р. до 1895 (43 %) у 1939 р. Причиною відносного зменшення українських видань була як урядова політика, так і несприйняття читачем творів, переповнених офіційною пропагандою та низького художнього рівня, і явне

зменшення самих читачів через розгром інтелігенції та освічених кіл селянства (Ісаєвич, 2002: 410). Ті, хто хотів доступитися до сучасних знань та сучасної думки, мусили дедалі частіше вдаватися до російської мови. Хто ж дотримувався української, не тільки прирікав себе на приниження, а й, навіть, наражався на небезпеку бути проголошеним ворогом народу з усіма наступними наслідками.

Варто зазначити, що після закінчення Другої світової війни знову посилювався великодержавний вплив у процесі висвітлення та викладання історії народів СРСР, сталися зміни в ідеологічних формулюваннях, які позначилися на становищі української мови, мов національних меншин та російської мови в УРСР. Влада взяла курс на знищення природного для людини відчуття належності до певної нації, нав'язування відчуття національної солідарності, інтернаціоналістського способу мислення і світосприйняття (Ярмоленко, 2013: 365). Постійно підкреслювалася велика роль російського народу як «старшого брата», перевага його культури і науки, що нібито давала можливість долучитися до найважливіших досягнень світової цивілізації (Парахіна, 2012в: 95). Виявилось, що «теорія боротьби двох культур», сформульована на той час покійним Д. Лебедем, стала офіційною домінантою національної політики Кремля. В Україні це проявилось повною перевагою «російського» майже у всіх сферах суспільного життя (Парахіна, 2012в: 96).

На хвилі поміркованої десталінізації, проголошеної ХХ з'їздом КПРС у лютому 1956 р., спостерігалось деяке пом'якшення у мовній сфері. У 1954-1955 рр. виходять нові україномовні журнали – «Колгоспник України», «Мистецтво», «Прапор», «Прикладна механіка», «Український фізичний журнал», «Фізіологічний журнал». Продовж 1957-1958 рр. було засновано такі відомі україномовні видання, як «Економіка Радянської України», «Народна творчість та етнографія», «Радянське право», «Радянське літературознавство» та «Український історичний журнал» (Україна і Росія в історичній

ретроспективі, 2004: 498). Створення україномовних технічних та суспільно-політичних журналів було значним кроком вперед, але не могло повністю задовольнити потреб української громадськості. Україномовні технічні журнали за тиражем значно поступалися російськомовним аналогам. Водночас без відповіді залишилися запити вітчизняних науковців щодо доцільності видання додаткових українських журналів філософського та історико-партійного спрямування (Рубльов, 2007; Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ ст., 2007: 892).

Особливо безкомпромісно до мовної політики КПРС ставилися письменники. Через громадсько-політичні журнали, такі газети як «Літературна газета», «Радянська культура», «Радянська освіта», вони закликали до поширення української мови, пропагування її краси та милозвучності. Найзапекліше з русифікацією національно-культурного життя боролися Любомир Дмитерко, Степан Крижанівський та Максим Рильський (Новітня історія України (1900-2000), 2000: 412).

У липні 1956 р. в журналі «Зміна» була опублікована стаття військового кореспондента воєнного періоду, письменника Микити Шумила, у якій говорилося: «На жаль, ще є люди, які нехтують мовою української народу. Їм здається, що українська мова недовговічна. Пройде, скажімо, якийсь час, і українська мова зникне і заміниться російською. Вони є нащадками таких великодержавних націоналістів, як Суворін, який видавав чорносотенну газету «Новое время», і Шульгін, редактор такої ж реакційної газети «Києвлянин». Це абсолютно ворожі нам, радянським людям, думки. Жодна мова не повинна витискувати іншу мову. У цьому суть рівноправності націй. Зі зникненням мови зникає і гине нація» (Україна і Росія в історичній ретроспективі, 2004: 498).

Проте вже наприкінці 1950-х рр. радянська влада продовжила примусовий курс русифікації. 24 грудня 1958 р. був ухвалений закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток народної освіти в СРСР». 17 квітня

1959 р. Верховна Рада УРСР затвердила його республіканський відповідник – «Про зміцнення зв'язку школи з життям і подальший розвиток народної освіти в Українській РСР». Ці законодавчі акти закріплювали норму про те, що навчання в школах УРСР здійснюється рідною мовою учнів, а вибір мови навчання відбувається на добровільній основі (Баран, 1999: 131-132). Батьки мали право вирішувати, в яку школу, з якою мовою навчання віддавати своїх дітей (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 3023: 38). Вивчення однієї з мов народів СРСР, якою не провадиться викладання в даній школі, здійснюється за бажанням батьків та учнів за наявності «відповідних контингентів» (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 3026: 116 зв.).

Проти такої політики виступили представники творчої інтелігенції. У грудні 1958 р. в газеті «Правда» була надрукована стаття М. Бажана та М. Рильського «В ім'я людини». Відомі письменники рішуче виступили проти зведення викладання рідної мови в Україні до факультативу (Україна і Росія в історичній ретроспективі, 2004: 449). Майстри слова добре розуміли, що насправді цю проблему вирішуватиме місцева партноменклатура, яка здебільшого зорієнтована на русифікаторські наміри центру (Парахіна, 2012в: 98).

Відомі письменники та провідні діячі Спілки радянських письменників України прямо закликали до відновлення та подальшого збереження українсько-російського культурно-мовного балансу в УРСР (Парахіна, 2012в: 99). Єдиний виняток, на думку відомих письменників і провідних діячів Спілки радянських письменників України, можна було зробити лише «для невеликого контингенту дітей тих сімей, які змушені змінити місце проживання (скажімо, сімей військових)» (Парахіна, 2014: 139).

Але, було зрозуміло, що для полегшення майбутньої кар'єри своїх дітей батьки обиратимуть у школах великих міст російську мову навчання. Соціальний статус української мови в містах, особливо в східних і південних областях республіки,

був другорядним, приниженим (Новітня історія України (1900-2000), 2000: 407).

В наслідок такої мовної політики влади кількість шкіл з російською мовою викладання зросла з 4192 у 1959/60 навчальному році до 4703 в 1965/66 н. р., а кількість українських шкіл за цей період зменшилася з 25 308 до 23 574 (Новітня історія України (1900-2000), 2000: 407). При цьому, переважна більшість українських шкіл були невеликими, тоді як російськомовні часто мали тисячі й більше учнів. На українську школу в середньому припадало 190 учнів, на російську – 524. У Харкові, Донецьку, Одесі та інших великих містах Півдня та Сходу України діяло по кілька невеликих українських шкіл «для статистики» (Україна і Росія в історичній ретроспективі, 2004: 450). Не випадково громадськість не знала такої статистики. Дані про співвідношення українських і російських шкіл в областях республіки були такою ж державною таємницею, як і інформація про виробництво танків і ракет (Новітня історія України (1900-2000), 2000: 408).

З оголошенням курсу на побудову комунізму на XXII з'їзді КПРС у 1961 р. відбувся черговий наступ на національні мови, результатом якого стало різке обмеження їх вжитку. Провідним гаслом мовної політики партії та уряду стають слова М. Хрущова «Чим швидше ми заговоримо російською, тим швидше побудуємо комунізм» (Ярмоленко, 2013: 366).

Звичним явищем став так званий білінгвізм (двомовність) – практика індивідуального або колективного використання двох мов у межах однієї держави чи соціальної спільноти у відповідних сферах спілкування. Очевидно, що в радянській Україні набула найбільшого поширення українсько-російська двомовність (Парахіна, 2012в: 100).

Проти процесів русифікації населення України виступали українські науковці, педагоги, письменники, громадські діячі. Зокрема, у 1963 р. Київський державний університет імені Т. Шевченка та інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН

УРСР провели конференцію з питань культури української мови, в якій взяли участь понад 800 викладачів, письменників і вчених. У центрі уваги були питання щодо загального стану та статусу української мови в суспільстві. Учасники конференції засудили ідею та практику двомовності нації (у реаліях республіки – панівної й «добровільно обраної» російської та «необов'язкової» й маргіналізованої української мови), вимагали розширення сфери вживання української мови й усунення штучних бар'єрів для її розвитку. Конференція перетворилася на публічний осуд мовної політики партії. Доповідачі звертали увагу на принизливе становище української мови в Україні, вимагали зняття існуючих для неї обмежень у державному та суспільно-політичному житті, засуджували теорію двомовності української нації. Учасники конференції у зверненні до партійно-державного керівництва запропонували, щоб в усіх навчальних закладах УРСР навчання проводилося українською мовою; проводити нею ж виховну роботу в дошкільних закладах, де є діти батьків-українців; запровадити українську мову в усіх установах і на підприємствах, на транспорті та в торгівлі; забезпечити прерогативу української мови у видавничій справі та кіновиробництві тощо. Питання збереження та розвитку української мови широко обговорювалося на сторінках республіканської періодики (Україна і Росія в історичній ретроспективі, 2004: 498).

Під тиском тогочасної ситуації навіть перший секретар ЦК КПУ П. Шелест неодноразово висловлювався на захист української мови, підтримавши низку ініціатив вітчизняної інтелігенції та національно зорієнтованої партноменклатури щодо розвитку історико-культурної та мовної спадщини, зокрема, започатковане 1962 р., видання «Історії міст і сіл Української РСР» (Парахіна, 2014: 145).

Та, виразна тенденція в мовній політиці влади СРСР до увічнення панівної ролі російської мови призвела до послідовного обмеження використання української мови в

економіці, суспільно-політичному житті, освіті, науці та культурі (Україна і Росія в історичній ретроспективі, 2004: 491). У результаті, переважна більшість російського населення республіки не володіла (і не бажала опанувати) українською, а близько половини українців, які проживали в містах, в офіційних сферах спілкувалися лише російською, хоча вдома вони зазвичай користувалися рідною мовою. Значна обмеженість сфери її функціонування, пропаганда виключної ролі всього «російського» призвели до закріплення в суспільній свідомості уявлення про меншовартість, «непрестижний» соціальний статус української мови (Парахіна, 2014: 145-146).

За часів Брежнєва, а особливо в період Маланчука, панування російської мови та культури в УРСР стало ще виразнішим, а статус національного – ще більш приниженим. Значної шкоди національній свідомості, історичній пам'яті та гідності українців завдала цілеспрямована зміна назв населених пунктів республіки, «експансія» російських чи зросійщених власних прізвищ, назв підприємств, вулиць, бульварів, майданів, колгоспів та радгоспів, журналів, видавництва, садів, парків тощо. (Україна і Росія в історичній ретроспективі, 2004: 492).

Два десятиліття «застою» характеризуються стрімким зростанням русифікації в усіх сферах культурного життя. Хоча русифікація ніколи й не проголошувалася метою держави через повну суперечність офіційним гаслам національної політики КПРС, проте визнавалася прогресивність так званої «природної» асиміляції. Державні чиновники ретельно приховували свої витончені методи і засоби русифікації, підкреслюючи об'єктивність і прогрес асиміляційних процесів. Найпідступнішими ці дії були у сфері народної освіти. Л. Брежнєв та його оточення у своїй русифікаційній політиці приділяли особливу увагу молоді та дітям (Новітня історія України (1900-2000), 2000: 456). Як наслідок, через два десятиліття після початку хрущовської шкільної реформи кількість українськомовних шкіл в країні зменшилася на 8,7 тис.

Наприкінці 1970-х рр. частка українських та українсько-російських шкіл в обласних центрах України впала до 28 %. У Криму та Донецьку не залишилося жодної української школи (Ярмоленко, 2013: 375).

Новий наступ на національну школу розпочався після ухвали ЦК КПРС постанови «Про подальше вдосконалення вивчення і викладання російської мови в союзних республіках» від 31 червня 1978 р. Через рік, у травні 1979 р., у Ташкенті відбулася Всесоюзна науково-практична конференція «Російська мова – мова дружби і співробітництва народів СРСР». У рекомендаціях конференції, які стали обов'язковими для керівників народної освіти було запропоновано з 1979 р. «повсюдно запровадити вивчення російської мови в національних дошкільних закладах для дітей від п'яти років» (Україна і Росія в історичній ретроспективі, 2004: 454). У старших класах середніх шкіл і ПТУ заохочувався перехід на російську мову навчання (у тому числі за рахунок підвищення заробітної плати вчителям). Проводилась перепідготовка вчителів для всіх форм і типів навчальних закладів, здатних до викладання російською мовою. Розширювався випуск якісної навчальної літератури російською мовою (Новітня історія України (1900-2000), 2000: 458).

Як наслідок, у середині 1980-х рр. лише п'ята частина київських учнів відвідувала уроки української мови. Аж 70 відсотків лекцій у столичних педагогічних навчальних закладах читалося російською мовою (Ярмоленко, 2013: 375). В університеті ім. Т. Шевченка українською мовою викладалося менше третини природничих і менше половини суспільно-гуманітарних дисциплін (Новітня історія України (1900-2000), 2000: 458).

Русифікація швидко поширилася й на інші сфери культурного життя, зокрема, засоби масової інформації, видання друкованої продукції, кінематограф, концертно-театральну діяльність та ін. (Україна і Росія в історичній ретроспективі, 2004: 450, 456). У міських бібліотеках книги

українською мовою в середині 1980-х рр. становили не більше чверті читацького фонду (Ярмоленко, 2013: 371).

Більшість книг, виданих у республіці, були російськомовними. За 1981-1985 рр. було випущено 42,3 тис. назв книг і брошур, з них лише 10,3 тис. назви (чверть) українською. Слід зазначити, що деяка перевага національної мови була в газетній справі (за кількістю назв), але більшість україномовних видань були малотиражними. За кількістю примірників щоденні російськомовні газети мали величезну перевагу. Обсяг власних програм республіканського телебачення за мовою поділявся навпіл. Відчутна перевага національної мови спостерігалася лише в радіопередачах. Адже, переважна більшість абонентів радіомереж були вихідцями із сільської місцевості, а завдання русифікації села не ставилося через очевидну безперспективність. В середині 1980-х рр. у республіканському прокаті було 17 тис. копій художніх фільмів російською мовою і менше 2 тис. українською (Новітня історія України (1900-2000), 2000: 458-459).

З двох десятків стрічок, які щорічно випускалися студією ім. О. Довженка, лише дві-три знімали українською. Одеська кіностудія за 1978-1988 рр. з 60 фільмів українською мовою випустила лише три (Ярмоленко, 2013: 372). Фільм не вважався закінченим, поки його не затвердила московська комісія. Для показу цій комісії довелося українські фільми дублювати російською мовою. Дублювання російськомовних фільмів українською не заборонялося, але лише після тривалої демонстрації в прокаті. Українськими кіностудіями за 1976-1986 рр. було створено до 200 художніх фільмів, але лише 126 з них було продубльовано або знято українською мовою. Фільми, придбані за кордоном або зроблені в інших республіках, взагалі не дублювалися українською мовою. Продубльовані кінофільми виходили невеликими тиражами. Тому в міських і сільських кінотеатрах домінувала російська мова. Як зазначав режисер М. Мащенко, кіно стало чи не

найбільшим поширювачем вірусу національного нігілізму в Україні (Новітня історія України (1900-2000), 2000: 466).

Під постійним контролем партійних і радянських органів перебував також і театральний репертуар. Перед включенням вистави до репертуару театральний колектив проходив своєрідний «екзамен» комісії посадових осіб, уповноважених затверджувати чи забороняти. Як наслідок, три чверті поставлених п'єс представляли радянську драматургію та оспівували переважно «соціалістичний спосіб життя» (Новітня історія України (1900-2000), 2000: 467). Здавалося, що в республіці активно пропагували твори дореволюційної та радянської української драматургії. На початок 1981 р. в репертуарі театрів було 752 п'єси. За цією статистикою, перше місце в репертуарі посіли п'єси українських авторів (361 п'єса, з них 273 – радянських, 88 – українських класиків). Друге місце посіли автори з інших республік СРСР (345 назва), переважно з Росії. Лише 46 творів представляли світову класику (Новітня історія України (1900-2000), 2000: 667). Фактично в репертуарі театрів п'єси українських авторів були представлені лише «для репрезентативності». Вони йшли рідко (Ярмоленко, 2013: 371). Із семи київських театрів лише Драматичний театр імені І. Франка зберігав статус українського (Новітня історія України (1900-2000), 2000: 663).

Здавалося, що українці століттями жили не на власній землі з усталеною історичною топонімією та давніми традиціями назв населених пунктів, а на щойно «возз'єднаній» чи «визволеній» території та самим власним існуванням завдячували «батьківській турботі» свого «старшого брата» - «великого російського народу» (Парахіна, 2012в: 102).

Висновки. Таким чином, теорія «боротьби двох культур», яка виникла на початку й обговорювалась впродовж 1920-х рр. відобразилась на всьому культуротворчому процесі даного періоду. У 1930-ті рр. ті, хто хотів досягти сучасних знань та сучасної думки, мусили дедалі частіше вдаватися до

російської мови. Хто ж дотримувався української, не тільки прирікав себе на приниження, а й, навіть, наражався на небезпеку бути проголошеним ворогом народу з усіма наступними наслідками.

Після закінчення Другої світової війни знову посилювався великодержавний вплив у процесі висвітлення та викладання історії, сталися зміни в ідеологічних формулюваннях, які позначилися на становищі української мови. На хвилі поміркованої десталінізації, спостерігалось деяке пом'якшення у мовній сфері. Проте вже наприкінці 1950-х рр. радянська влада продовжила примусовий курс русифікації, результатом якого стало різке обмеження використання української мови в економіці, суспільно-політичному житті, освіті, науці та культурі. Проти процесів русифікації населення України виступали українські науковці, педагоги, письменники, громадські діячі. Але влада вдавалась до різних заходів, щоб змусити населення користуватися російською мовою. Зменшувався тираж україномовних періодичних видань, книг, підручників. Скорочувалась кількість україномовних шкіл. Можна було навчатися в Україні і не вивчати української мови. В театрах, кінотеатрах та на телебаченні домінувала російська мова. Відчутна перевага національної мови спостерігалась лише в радіопередачах.

Тож, влада підступно втручалась в розвиток української мови, спрямовуючи зусилля на її штучне зближення з російською (так зване «злиття»), тобто етнокультурну асиміляцію. Агресивна русифікація в містах починалася з дитсадка. Значна частина української молоді змушена була навчатися в російських школах, а потім вступати до закладів вищої освіти з російською мовою навчання. Так, серед громадян України стереотип неповноцінності української мови формувався з дитинства. Система освіти закладала підвалини для широкомасштабної денационалізації підростаючого покоління.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баран В. К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.). Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 304 с.
2. Гоменюк О. Мовне питання в діяльності пролеткульту в Україні. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 3 (57). С. 16-27.
3. Ісасвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2002. 520 с.
4. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. Київ: Глобус, Вік; Едмонтон: Канадський інститут Українських студій Альбертського Університету, 1992. 176 с.
5. Кручек О. А. Становлення державної політики УСРР у галузі національної культури (1920-1923 рр.). Історичні зошити. Київ, 1996. 46 с.
6. Мозер М. Є. Мовне питання як чинник впливу на національну безпеку. *Стратегічна панорама*. 2020. № 1–2. С. 29-41.
7. Новітня історія України (1900-2000). Підручник / А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусев, В. П. Дрожжин та ін. Київ: Вища школа, 2000. 663 с.
8. Новородовська Н. О. Вплив радянської політики русифікації на соціокультурний та мовний простір УРСР у 1964-1985 рр. *Молодий вчений*. 2018. № 11 (63) листопад. С. 30-35.
9. Парахіна М. Б. Основні засади «теорії боротьби двох культур»: проблеми російсько-українського минулого і сучасність. Черкаси, 2012. 120 с.
10. Парахіна М. Теорія «боротьби двох культур» - у пошуках російсько-українського історіографічного консенсусу (минуле і сучасне однієї концепції). *Український історичний збірник*. 2012. Вип. 15. С. 303-316.

11. Парахіна М. Б. Більшовицька «теорія боротьби двох культур» і історичні реалії 30-60-х років ХХ ст.: еволюція проблеми. *Сумський історико-архівний журнал*. 2012. № XVIII-XIX. С. 95-105.

12. Парахіна М. Б. Особливості русифікації в УРСР у другій половині 1950 – першій половині 1960-х рр. (3 історії мовної проблеми). *Український історичний журнал*. 2014. № 4. С. 128-146.

13. Рубльов О. С. «Український історичний журнал»: історія офіційна й залаштункова (1957-1988 рр.). *Український історичний журнал*. 2007. № 6. С. 18-55.

14. Україна і Росія в історичній ретроспективі: нариси в 3-х томах. Т 2. Радянський проєкт для України / В. А. Гриневич, В. М. Даниленко, С. В. Кульчицький, О. Є. Лисенко; відп. ред. В. А. Смолій. Київ: Наукова думка, 2004. 531 с.

15. Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ ст. / Редрада: В. М. Литвин (голова) та ін.; редкол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) та ін. Київ: Парламентське вид-во, 2007. 1028 с.

16. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 20 Спр. 1775.

17. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1779.

18. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 1847.

19. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 3023.

20. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 3026.

21. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): Стан і статус. Мюнхен: Сучасність, 1987. 294 с.

22. Шлепакова Т. Л. Мовне питання в українському суспільстві та його значення для розбудови модерної нації (оглядова довідка за матеріалами преси, Інтернету та неопублікованими документами за 2015-2016 рр.). *Інформаційний центр з питань культури та мистецтва. ДЗК*. 2016. Випуск 12/5. 19 с. URL:

23. Ярмоленко М. Мовна політика УРСР у 40-80-х рр. ХХ століття. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2013. Вип. 3(65). С. 365-377.

REFERENCES

1. Baran, V. K. & Danylenko, V. M. (1999). *Ukraina v umovakh systemnoi kryzy (1946-1980-i rr.) [Ukraine in a systemic crisis (1946-1980s)]*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Alternatyvy», 304 p. [in Ukrainian].
2. Homeniuk, O. (2016). *Movne pytannia v diialnosti proletkultu v Ukraini [The language issue in the activities of the Proletcult in Ukraine]*. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii*, 3 (57), 16-27. [in Ukrainian].
3. Isaievych, Ya. (2002). *Ukrainske knyhovydannia: vytoky, rozvytok, problemy [Ukrainian book publishing: origins, development, problems]*. Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NANU, 520 p. [in Ukrainian].
4. Kasianov, H. V. (1992). *Ukrainska intelihentsiia 1920-kh – 30-kh rokiv : sotsialnyi portret ta istorychna dolia [Ukrainian intelligentsia of the 1920s - 30s: social portrait and historical destiny]*. Kyiv: Hlobus, Vik; Edmonton: Kanadskyi instytut Ukrainykykh studii Alberta skoho Universytetu, 176 p. [in Ukrainian.]
5. Kruchek, O. A. (1996). *Stanovlennia derzhavnoi polityky USSR u haluzi natsionalnoi kultury (1920-1923 rr.). Istorychni zoshyty. [Formation of the state policy of the USSR in the field of national culture (1920-1923s). Historical notebooks]*. Kyiv, 46 p. [in Ukrainian].
6. Mozer, M. Ye. (2020). *Movne pytannia yak chynnyk vplyvu na natsionalnu bezpeku [The language issue as a factor influencing national security]*. *Stratehichna panorama*, 1–2, 29-41.
7. Sliusarenko, A. H., Husiev, V. I., Drozhzhyn, V. P., Kozytskyi, M. Yu., Kolesnyk, V. F., Korolov, B. I. *et al.* (2000). *Novitnia istoriia Ukrainy (1900-2000) Pidruchnyk [Recent history of Ukraine (1900-2000) Textbook]*. Kyiv: Vyshcha shkola, 663 p. [in Ukrainian].

8. Novorodovska, N. O. (2018). Vplyv radianskoi polityky rusyfikatsii na sotsiokulturnyi ta movnyi prostir URSS u 1964-1985 rr. [The influence of Soviet policy of Russification on the socio-cultural and linguistic space of the USSR in 1964-1985]. *Molody vchenyi*, 11 (63) November, 30-35. [in Ukrainian].

9. Parakhina, M. B. (2012). Osnovni zasady «teorii borotby dvokh kultur»: problemy rosiisko-ukrainskoho mynuloho i suchasnist [The basic principles of the ‘theory of the struggle of two cultures’: the problems of the Russian-Ukrainian past and present]. Cherkasy, 120 p. [in Ukrainian].

10. Parakhina, M. (2012). Teoriia «borotby dvokh kultur» – u poshukakh rosiisko-ukrainskoho istoriografichnoho konsensusu (mynule i suchasne odniiei kontseptsii) [The theory of ‘struggle of two cultures’ – searching for Russian-Ukrainian historiographical consensus (past and present of one concept)]. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*, (15), 303-316. [in Ukrainian].

11. Parakhina, M. B. (2012). Bilshovytska «teoriia borotby dvokh kultur» i istorychni realii 30-60-kh rokiv KhKh st.: evoliutsiia problemy [The Bolshevik ‘Theory of the Struggle of Two Cultures’ and the Historical Realities of the 1930s and 1960s: The Evolution of the Problem]. *Sumskyi istoryko-arkhivnyi zhurnal*, XVIII-XIX, 95-105. [in Ukrainian].

12. Parakhina, M. B. (2014). Osoblyvosti rusyfikatsii v URSS u druii polovyni 1950 – pershii polovyni 1960-kh rr. (Z istorii movnoi problemy) [Specific of Russification in the USSR in the second half of 1950 – first half of the 1960’s (From the history of the language problem)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4, 128-146. [in Ukrainian].

13. Rublov, O. S. (2007). «Ukrainskyi istorychnyi zhurnal»: istoriia ofitsiina y zalashtunkova (1957-1988 rr.) [Ukrainian Historical Journal: official and behind-the-scenes history (1957-1988s)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 6, 18-55. [in Ukrainian].

14. Smolii, V. A. (Ed.). (2004). Ukraina i Rosiia v istorychnii retrospektyvi: narysy v 3-kh tomakh [Ukraine and Russia in historical retrospect: essays in 3 volumes]. (Vol. 2). Kyiv: Naukova dumka, 531 p. [in Ukrainian].

15. Smolii, V. A. (Ed.). (2007). *Ukraina: politychna istoriia. XX – pochatok XXI st.* [Ukraine: political history. 20th – early 21st century.]. Kyiv: Parlamentske vyd-vo, 1028 p. [in Ukrainian].

16. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine]. F. 1. Op. 20. Spr. 1775. [in Ukrainian].

17. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine]. F. 1. Op. 20. Spr. 1779. [in Ukrainian].

18. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine]. F. 1. Op. 20. Spr. 1847. [in Ukrainian].

19. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine]. F. 1. Op. 6. Spr. 3023. [in Ukrainian].

20. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine]. F. 1. Op. 6. Spr. 3026. [in Ukrainian].

21. Shevelov, Yu. (1987). *Ukrainska mova v pershii polovyni dvadtsiatoho stolittia (1900-1941): Stan i status* [Ukrainian language in the first half of the twentieth century (1900-1941): Status and status]. Miunkhen: Suchasnist, 294 p. [in Ukrainian].

22. Shlepakova, T. L. (2016). *Movne pytannia v ukrainskomu suspilstvi ta yoho znachennia dlia rozbudovy modernoi natsii (ohliadova dovidka za materialamy presy, Internetu ta neopublikovanykh dokumentamy za 2015-2016 rr.)* [The language issue in Ukrainian society and its importance for the construction of a modern nation (review of the press, the Internet and unpublished documents 2015-2016.)]. *Informatsiyni tsestr z pytan kultury ta mystetstva. DZK*, (12/5), 19 p. Retrieved from: [in Ukrainian].

23. Yarmolenko, M. (2013). *Movna polityka URSS u 40-80-tykh rr. XX stolittia* [Language policy of the USSR in the 40-80s of the 20th century]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy*, (3(65)), 365-377. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються особливості реалізації мовної політики радянською владою в Україні.

Розглянуто одну з найзапекліших дискусій щодо теорії «боротьби двох культур», яка виникла на початку й обговорювалась впродовж 1920-х рр. та відобразилась на всьому культуротворчому процесі даного періоду.

З'ясовано, що у 1930-ті рр. ті, хто хотів досягнути сучасних знань та сучасної думки, мусили дедалі частіше вдаватися до російської мови. Хто ж дотримувався української, не тільки прирікав себе на приниження, а й, навіть, наражався на небезпеку бути проголошеним ворогом народу з усіма наступними наслідками.

Після закінчення Другої світової війни знову посилювався великодержавний вплив у процесі висвітлення та викладання історії, сталися зміни в ідеологічних формулюваннях, які позначилися на становищі української мови. На хвилі поміркованої десталінізації, спостерігалось деяке пом'якшення у мовній сфері. Проте вже наприкінці 1950-х рр. радянська влада продовжила примусовий курс русифікації, результатом якого стало різке обмеження використання української мови в економіці, суспільно-політичному житті, освіті, науці та культурі. Проти процесів русифікації населення України виступали українські науковці, педагоги, письменники, громадські діячі. Але влада вдавалась до різних заходів, щоб змусити населення користуватися російською мовою. Зменшувався тираж україномовних періодичних видань, книг, підручників. Скорочувалась кількість україномовних шкіл. Можна було навчатися в Україні і не вивчати української мови. В театрах, кінотеатрах та на телебаченні домінувала російська мова. Відчутна перевага національної мови спостерігалась лише в радіопередачах.

Встановлено, що влада підступно втручалася в розвиток української мови, спрямовуючи зусилля на її штучне зближення з російською (так зване «злиття»), тобто етнокультурну

асиміляцію. Агресивна русифікація в містах починалася з дитсадка. Значна частина українців змушена була навчатися в російських школах, а потім майже всі вступали до закладів вищої освіти з російською мовою навчання. Так, серед громадян України з дитинства формувався стереотип неповноцінності української мови. Вся система освіти закладала підвалини для широкомасштабної денационалізації підростаючого покоління.

Ключові слова: Україна, теорія «боротьби двох культур», культура, мова, мовне питання, російська агресія, русифікація.

УДК 930.2(737.11)(477)

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-15-106-121>

**THE HOARD OF THE SMALL COINS OF
PANTICAPAEUM AND HERMONASSA THE END OF THE
SIXTH – BEGINNING OF THE FIFTH CENTURIES BCE
FROM THE NORTHERN-EASTERN
KIROVOHRAD REGION**

**СКАРБ ДРІБНИХ МОНЕТ ПАНТИКАПЕЮ ТА
ГЕРМОНАССИ КІНЦЯ VI – ПОЧАТКУ V СТ. ДО РХ З
ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ КІРОВОГРАДСЬКОЇ**

Василь Орлик,

*доктор історичних наук,
професор,*

*завідувач кафедри історії,
археології, інформаційної та
архівної справи*

E-mail: v.m.orlik@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7947-9557>

Researcher ID: C-1025-2019

*Центральноукраїнський
національний технічний
університет,*

проспект

*Університетський, 8,
м. Кропивницький, Україна,
25006*

Vasyl Orlyk,

*Doctor of History (Dr. habil),
Professor, Head of Department*

*of History, Archaeology,
Informational and Archival
Affairs,*

E-mail: v.m.orlik@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7947-9557>

Researcher ID: C-1025-2019

*Central Ukrainian National
Technical University,*

*8, Prospekt Universytetskyi,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006*

ABSTRACT

The contacts of the population of the Scythian times, both settled and nomads, with the Greeks of the Northern Black Sea region left a corpus of various finds, including ancient coins. Among the corpus of ancient Greek coin finds on the territory of the North-Eastern Kirovohrad region, that is the border of the forest-steppe

and the steppe, a special place belongs to the early coins of the ancient Greek policies from the Kerch Strait. The article analyses the hoard of 12 small silver tetartemorions coins of Panticapaeum and Hermonassa the end of 6th -beginning of 5th centuries BCE with the diameter of a coins near 5-9 mm and weight 0,13-0,38 g, which was found near the urban-type settlement of Nova Praha, Oleksandriia district, Kirovohrad region, in September 2019. The tetartemorions of Panticapaeum has stylized image of an ant on the obverse, and quadratum incusum on the reverse. The tetartemorions of Hermonassa (city-poleis in the Northern Black Sea region located a few miles of Panticapaeum, on the opposite shore of the sea) has uncertain image, possibly it is a silhouette of a sea animal (?), possibly it is a bow (?), under the picture is a line on the obverse, on reverse there is a quadratum incusum with four points.

The complex of small coins of Panticapaeum and Hermonassa the end of the sixth – beginning of the fifth centuries BCE as well as a whole corpus of other finds of ancient Greek coins testify to the existence of economic, particularly, trade relations of the population of the Steppe and Forest-Steppe zones of the Scythian era with the ancient world. The find of the hoard of the small coins of Panticapaeum and Hermonassa on border of the forest-steppe zone near the other known single finds of the Bosporan Kingdom coins in this region indicates the use of these petty silver coins in trade operations of representatives of the Greek apoikias of the Northern Black Sea region with the surrounding population of the Scythian era.

Keywords: hoard, coins, tetartemorions, trade, coin finds, Greeks, Scythians, Panticapaeum, Hermonassa, steppe, the forest-steppe.

Постановка проблеми. У другій половині VI ст. до РХ у грецьких апойкіях Північного Причорномор'я формується два регіони, основу грошового господарства яких склали різні метали – мідь та срібло. Мідь була основою грошового обігу грецьких колоній Північно-Західного Причорномор'я, зокрема

Тири, Ніконію, Березанського поселення, Ольвії та Керкінітиди. На сріблі ґрунтувався грошовий обіг у грецьких полісах на узбережжі Керченської протоки. Розвиток цих монетних систем та грошового обігу в Північному Причорномор'ї були пов'язані з розвитком торгівлі, найперше внутрішньої, адже у зовнішній торгівлі на той час особливе місце посідала «загальногрецька валюта» – кизикіни – електрові статери та їхні фракції міста Кизика (Κύζικος). Кизикіни відігравали важливу роль як у середземноморській, так і в чорноморській торгівлі. Аналіз знахідок скарбів, окремих монет а також письмових джерел указує на те, що у VI – IV ст. до РХ у Причорномор'ї кизикіни були єдиною електровою монетою, яка використовувалася для великих грошових угод, та гармонійно доповнювали місцеві емісії дрібних срібних та бронзових монет, що забезпечували укладання дрібніших угод, у тому числі і з населенням Надчорномор'я скіфської доби.

Територія сучасної Кіровоградщини має безліч пам'яток скіфської доби. На теренах північної частини області містяться скіфські кургани, поселення землеробів; території південної частини області – це кургани та шляхи, які використовувалися скіфами-кочівниками. Контакти населення скіфської доби, як осілого, так і кочового, із греками Північного Причорномор'я залишили корпус різноманітних знахідок, у тому числі й античних монет. Серед корпусу знахідок давньогрецьких монет на території Північно-Східної Кіровоградщини – межі Лісостепу та Степу, особливе місце належить раннім монетам давньогрецького полісу Пантікапею, міста, яке в першій половині V ст. до РХ стало столицею Боспорського царства – однієї з античних держав Північного Причорномор'я, центр якого розташовувався на берегах Керченської протоки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уперше в історіографії знахідки давньогрецьких монет на території України досліджені відомим польським ученим М. Мельчариком (Mielczarek, 1989). Протягом останніх років з'явилися публікації про численні знахідки давньогрецьких

монет на поселеннях скіфської доби Лісостепової та Степової зони (Орлик, 2020b; Orlyk & Orlyk, 2020; Орлик, 2021a; Орлик, 2021c; Скорый & Зимовец, 2014), навіть про знахідки монетних скарбів (Mielczarek & Orlyk, 2019; Орлик, Коцур & Цыганенко, 2019; Скорый & Зимовец, 2014). Монетні знахідки, як відомо, поділяються на археологічні та випадкові. Останні поділяються на три групи: знахідки одиничних монет, скупчення знахідок одиничних монет та скарби. Саме завдяки знахідкам з'являються нові, невідомі раніше типи монет, окрім цього монетні знахідки «дозволяють не лише поглибити існуючі на сьогодні уявлення про грошовий обіг і торговельні взаємовідносини, але й часом змінити усталені стереотипи» (Орлик, 2018). Одним із таких стереотипів, сформованим у радянській історіографії, стала теза про відсутність грошового обігу у варварського населення навколо давньогрецьких колоній. Прихильниками даної позиції стверджувалося, що мешканці Середнього Подніпров'я мали з грецькими колоніями в Північному Причорномор'ї виключно товарообмінні операції (Анохін, 1971; Граков, 1971). Цікаво, що дослідники, які заперечували існування саме товарно-грошових відносин у населення скіфської доби, покликалися на Геродота, який начебто вказував на той факт, що місцеве скіфське населення не знає грошей і послуговується лише товарообмінними операціями. Пригадаємо, що Геродот, описуючи території за р. Танаїд (Дон), де мешкали аргіппаї, зауважив: «скіфи, які заходять до них, обмінюються товарами» (Геродот, 1993). Отож, батько історії зазначає про обмінну торгівлю скіфів лише з мешканцями Задоння, відповідно, механічне перенесення висловленої ним тези на характер торговельних відносин у власне скіфів та на всіх підконтрольних скіфам землях, як мінімум, некоректне у науковому плані. У той же час, наявність виявлених скарбів та чисельних знахідок окремих давньогрецьких монет на території Дніпровського Правобережного Лісостепу підтверджує використання населенням цього регіону тогочасних монет за їх основним

призначенням – бути засобом платежу чи накопичення, як у період скіфської доби, так і післяскіфський період. Таким чином засвідчується факт виконання монетами основних функцій грошей у досліджувану епоху на території Дніпровського Правобережного Лісостепу (Орлик, 2020а).

Мета статті – введення до наукового обігу скарбу дрібних монет Пантікапею та Гермонаси кінця VI – початку V ст. до РХ, знайденого в Північно-Східній частині Кіровоградської області.

Виклад основного матеріалу. Практично усі, зафіксовані в Україні протягом останніх десятиріч, знахідки, на жаль, складають категорію випадкових знахідок, переважна більшість яких стала відома завдяки розвиткові приладового металопошуку.

Однією з таких знахідок, яка б за належного археологічного супроводу могла мати величезне значення для історичної науки, зокрема щодо визначення торгівельних шляхів, проте, на жаль, була здійснена любителем приладового металопошуку і, відповідно, не отримала належної фіксації академічною спільнотою, став скарб дрібних монет Пантікапею та Гермонаси кінця VI – початку V ст. до РХ. Це черговий раз актуалізує важливе і складне питання необхідності упорядкування державою процесу приладового металопошуку, адже поки що в жодній країні світу навіть найжорсткіші заборони не можуть запобігти цьому стихійному явищу. Свідчення тому – чисельність та різноманітність археологічних, у тому числі й нумізматичних, пам'яток на світових аукціонах (Коцур, 2017). Проект Принстонського університету FLAME засвідчив разючу відмінність у фіксації знахідок пізньоримських та ранньовізантійських монет на території двох сусідніх європейських держав – Франції та Великобританії. Незважаючи на географічну близькість Франції до Риму та меж Візантійської імперії, наявність традиційних логістичних маршрутів і реальну віддаленість Великобританії, зафіксовані монетні знахідки та території

останньої в рази перевищують показники Франції (Рузык, 2021). Можливо, вітчизняним законодавцям усе ж варто дослухатися до думок стосовно впровадження в Україні британських підходів до процесу приладового металопошуку, який передбачає наукову фіксацію усього знайденого матеріалу? А поки що українським дослідникам для виконання професійних обов'язків з наукової фіксації всього доступного матеріалу залишається лише моніторити форуми скарбошукачів та намагатися спілкуватися з любителями приладового металопошуку. Серед останніх, до речі, є й ті, хто розуміють важливість їхніх знахідок для науки та охоче діляться відповідною інформацією. Зазвичай, такі люди не займаються несанкціонованими розкопками на теренах археологічних пам'яток, а за допомогою металодетекторів вивчають сільськогосподарські поля після збору на них урожаю.

Повернемося до однієї із таких знахідок, зокрема, скарбу монет Пантікапею та Гермонасси кінця VI – початку V ст. до РХ, знайденого на території Північно-Східної частини сучасної Кіровоградської області, на межі Лісостепу та Степу, інформацію про який ми отримали під час моніторингу українського Інтернет-ресурсу Violity (форум та аукціон), де містився відповідний пост (Форум Violity) і лот монет на продаж (Аукціон Violity).

У вказаному інформаційному ресурсі у вересні 2019 р. була розміщена інформація про знахідку 12 монет та зображення 11 монет (Рис. 1).

Рис. 1

Автор посту вказував, що ним на території Кіровоградської області було знайдено комплекс із 12 дрібних, діаметром близько 5 – 9 мм та вагою 0,13 – 0,38 г (рис. 2), срібних монет Пантікапея та Гермонасси.

Рис. 2

Візуальний аналіз опублікованих на Інтернет-ресурсі Violity монет із цього комплексу а також додаткові коментарі автора посту щодо ще однієї монети, світлину якої не наведено, вказує, що серед 12 знайдених монет було 6 тетартеморіїв Пантікапею, на аверсі яких міститься стилізоване зображення мурашки, а на реверсі – *quadratum incusum* (Анохин, 1986). Зважаючи на неналежну якість світлин, розміщених на Інтернет-ресурсі Violity, та відповідного обмеження для наших читачів можливості візуалізації даного типу монет, для наочності наведемо зображення одного з різновидів тетартеморіїв Пантікапею зі стилізованим зображенням мурашки (Рис. 3).

Рис. 3 (bosporan-kingdom.com: 1)

Також до даного комплексу входило 6 тетартеморіїв Гермонасси (держави-полісу у Північному Причорномор'ї, розташованій неподалік Пантікапею на протилежному березі моря). На аверсі цих монет міститься невизначене зображення (Анохин, 2011: 166), можливо, силует морської тварини (?), можливо, лук (?), під зображенням – риска, на реверсі – *quadratum incusum* із чотирма крапками. Як і в попередньому випадку, з урахуванням неналежної якості світлин, розміщених на Інтернет-ресурсі Violity, для наочності наведемо зображення одного з різновидів тетартеморіїв Гермонасси із невизначеним зображенням на аверсі та *quadratum incusum* із чотирма крапками на реверсі (Рис. 4).

Рис. 4 (bosporan-kingdom.com: 2)

Нам удалось поспілкуватися з автором зазначеного посту на Інтернет-ресурсі Violyty. Окрім інформації, розміщеної на вказаному ресурсі, він повідомив, що даний скарб було знайдено поблизу селища міського типу Нова Прага Олександрійського району Кіровоградської області. На жаль, більш детальної інформації щодо місця та обставин цієї знахідки не було надано, проте ми вважаємо, що ця знахідка відзначається значною вірогідністю для території Північно-Східної частини сучасної Кіровоградської області. У липні 2020 року саме на даній території Північно-Східної частини Кіровоградської області, тоді ще в межах Онупріївського району (басейн р. Дніпро), було знайдено срібний діобол часів Сатіра I (Σάτυρος; 433/432 – 389/388 до н. е.) – царя Боспорської держави з династії Спартоکیدів, карбований у Пантікапеї (Орлик, 2021b). На думку українського археолога, дослідника торговельних маршрутів раннього залізного віку Ю. Болтрика, Східний маршрут «розпочинався на лівобережжі Південного Бугу напроти Ольвії і межиріччя Інгулу та Інгульця йшов до Чорного лісу» (Болтрик, 2009: 394). Снт. Нова Прага знаходиться саме в басейні р. Інгулець, що є важливим аргументом на підтвердження ймовірності знахідки монетного комплексу в тому регіоні. Загалом на території Олександрійського району Кіровоградської області виявлено значну кількість пам'яток скіфської доби, переважно курганні групи.

Висновки. Даний монетний комплекс, як і цілий корпус інших знахідок давньогрецьких монет, свідчить про економічні, зокрема торгові, зв'язки населення Степової та Лісостепової зони скіфської доби з античним світом. Адже, як влучно зауважив класик української нумізматики Микола Котляр, монетні знахідки є «реліктами внутрішньої і зовнішньої торгівлі тих часів» (Котляр, 1971). Знахідка скарбу дрібних срібних монет Пантікапею та Гермонасси на межі Лісостепової зони поряд з іншими відомими одиничними знахідками монет Боспору в цьому регіоні вказують на використання представниками грецьких апойкій Північного Причорномор'я таких дрібних срібних монет у торговельних операціях із населенням навколо давньогрецьких колоній у період скіфської доби.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Анохин В.А. Античные монеты Северного Причерноморья: Каталог. Киев, 2011. 328 с.
2. Анохин В.А. Монетное дело Боспора. Киев, 1986. 182 с.
3. Анохин В.О. Торговля і грошовий обіг. *Археологія Української РСР. Т. 2*. К.: Наукова думка, 1971.
4. Болтрик Ю.В. Древние пути сообщения Правобережной Украины. *С.Н. Бибиков и первобытная археология*. СПб., 2009. С. 391-400.
5. Геродот. Мельпомена 24. *Історії в дев'яти книгах*. К.: Наукова думка, 1993
6. Граков Б.Н. Скифы. М.: Издательство МГУ, 1971
7. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму. К.: Наук. думка, 1971. 174 с.
8. Коцур В.П. Історіографія українського скарбознавства. *Український нумізматичний щорічник*, 1, 2017, С.15-32.
9. Mielczarek, M. Ancient Greek Coins Found in Central, Eastern and Northern Europe. Wrocław, 1989. 206 p.
10. Mielczarek, M & Orlyk, V. New find of Olbian coins. Tarashcha district, Kyiv region, Ukraine. *Skhidnoievropeiskyi*

Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin], 2019. № 13, P.33–39 .

11. Орлик В. а До питання існування грошового обігу в населення лісостепової зони Правобережної Наддніпрянщини в V-I ст. до н.е. *Проблеми і перспективи нумізматики Античної та Римської доби на теренах Південно-Східної Європи: тези доповідей I Міжнародного фахового семінару, присвяченого пам'яті В. О. Анохіна, 26 вересня 2019 року*. Меджибіж-Житомир, 2021. С.9-11.

12. Орлик В. б Діюбол Сатира I (430—390 рр. до н.е.) з півдня Кіровоградщини. *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: тези доповідей II Міжнародної наукової конференції, 13-14 травня 2021 р.* Кропивницький: ЦНТУ, 2021. С.13-16.

13. Орлик В.А. До питання існування грошового обігу на території Дніпровського Правобережного Лісостепу (V – I ст. до н.е.). *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: тези доповідей I Міжнародної наукової конференції, 13 травня 2020 р.* Кропивницький: ЦНТУ, 2020. С.9-13.

14. Орлик В.М. с. Знахідки античних монет VI-I ст. до н. е в басейні р. Тясмин. *Український нумізматичний щорічник*. Вип. 5. Переяслав. 2021. С.5-44.

15. Орлик В. б Знахідки в басейні р. Тясмину мідних монет Ольвії з Деметрою та «істрійським» варіантом міської емблеми. *Український нумізматичний щорічник*. Вип.4. 2020. С.5-13.

16. Орлик В., Коцур В., Цыганенко Л. Клад ольвийских монет «борисфенов», найденный в Городищенском районе Черкасской области весной 2018 года. *Acta Archaeologica Lodziensia*. 2019. №65. С.39-50.

17. Орлик В. Нумізматичні свідчення торговельних та військових зв'язків руських земель Великого князівства Литовського з державою Тевтонського ордену в Пруссії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Історія. 1 (136). 2018. С.54-59.

18. Orlyk, V., & Orlyk, S. The New Find of a Bronze Coin of Kerkinitis in the Middle Dnieper Ukraine (Horodysche District, Cherkasy Region, Ukraine). *Danubius*. 2020. XXXVIII. P.9-23.

19. Пузык М. Regional bias in late antique and early medieval coin finds and its effects on data: three case studies. *Український нумізматичний щорічник*. Вип.5. Переяслав. 2021. С.197-210

20. Скорый С., Зимовец Р. К проблеме товарно-денежных отношений у населения Восточноевропейской Лесостепи в скифскую эпоху. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Серія: Історичні науки. Вип. 21. Кіровоград, 2014. С.141-156.

21. bosporan-kingdom.com: 1: Паспорт монеты 000-1033. URL: <https://bosporan-kingdom.com/000-1033/> (дата звернення 17.01.2022).

22. bosporan-kingdom.com: 2: Паспорт монеты 000-1146. URL: <https://bosporan-kingdom.com/000-1146/> (дата звернення 17.01.2022).

23. Форум VioIity. Клад монет Боспорское Царство Пантикапей Тетартеморий. URL: <https://forum.violity.com/viewtopic.php?t=2060194&postdays=0&postorder=asc&start=0> (дата звернення 17.05.2022).

24. Аукціон VioIity. Комплекс монет Боспорского Царства Гермонасса Пантикапей. URL: <https://violity.com/101976266-kompleks-monet-bosporoskogo-carstva-germonassa-pantikapej> (дата звернення 17.05.2022).

REFERENCES

1. Anokhin, V. A. (2011). *Antichnyye monety Severnogo Prichernomor'ya*. [Antique coins of the Northern Black Sea coast]. Kyiv: Stilos. [in Russian].

2. Anokhin, V.A. (1986). *Monetnoye delo Bospora*. [Coinage of the Bosporus]. Kyiv. [in Russian].

3. Anokhin, V.O. (1971). *Torhivlyya ta hroshovyv obih*. In *Arkheolohiya Ukrayins'koyi RSR*. (Vol. 2). [Archeology of the Ukrainian SSR]. Kyiv: Naukova dumka, [in Ukrainian].

4. Boltryk Yu.V. (2009). Drevniye puti soobshcheniya Pravoberezhnoy Ukrainy. [Ancient ways of communication of the Right-Bank Ukraine]. *S.N. Bibikov and primitive archeology*. SPb. 391-400. [in Russian].

5. Herodot. 1993. *Istoriyi v dev'yaty knykhakh* [Stories in nine books]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

6. Grakov, B.N. (1971). *Skify* [Scythians]. Moscow: Izdatel'stvo MGU [in Russian].

7. Kotlyar, M. F. (1971). *Hroshovyy obih na terytoriyi Ukrayiny doby feodalizmu* [Money circulation on the territory of Ukraine in the era of feudalism]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

8. Kotsur, V. (2017). Istoriohrafiya ukrayins'koho skarboznavstva. [Historiography of the Ukrainian Treasurology.]. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk – The Ukrainian Numismatic Annual*, 1, 15–32. [in Ukrainian].

9. Mielczarek, M. (1989). *Ancient Greek coins found in Central, Eastern, and Northern Europe*. Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich.

10. Mielczarek, M. & Orlyk, V. (2019). New find of Olbian coins. Tarashcha district, Kyiv region, Ukraine. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, 13, 33–39.

11. Orlyk, V. (2021-a). *Do pytannya isnuvannya hroshovoho obihu v naseleennyi lisostepovoyi zony Pravoberezhnoyi Naddnipropryanshchyny v V–I st. do n.e.* [On the question of the existence of money circulation in the population of the forest-steppe zone of the Right-Bank Dnieper region in the V–I centuries B.C.]. Abstracts of Papers: *Problemy i perspektyvy numizmatyky Antychnoyi ta Rym'skoyi doby na terenakh Pivdenno-Skhidnoyi Yevropy*, I Mizhnarodnyy fakhovyy seminar, prysvyachenyy pam'yati V. O. Anokhina, 26 veresnya 2019 roku. (pp. 9–11). Medzhybizh – Zhytomyr. [in Ukrainian].

12. Orlyk, V. (2021b). Diobol Satyra I (430—390 rr. do n.e.) z pivdnya Kirovohradshchyny. [Diobolus Satyr I (430-390 BC) from the south of Kirovohrad region]. Abstracts of Papers: *Istoriya, arkeolohiya, informatsiyana, bibliotechna ta arkhivna sprava:*

aktual'ni problemy nauky ta osvity. (pp. 13-16). Kropyvnyts'kyy. [in Ukrainian].

13. Orlyk, V. (2020b). Do pytannya isnuvannya hroshovoho obihu na terytoriyi Dniprovs'koho Pravoberezhnoho Lisostepu (V–I st. do n.e.). [On the question of the existence of money circulation on the territory of the Dnieper Right-Bank Forest-Steppe (V–I centuries BC)]. Abstracts of Papers: *Istoriya, arkheolohiya, informatsiyna, bibliotekna ta arkhivna sprava: aktual'ni problemy nauky ta osvity*. (pp. 9–13). Kropyvnyts'kyy. [in Ukrainian].

14. Orlyk, V. (2021c). Znakhidky antychnykh monet VI-I st. do n. e v baseyni r. Tyasmyn. [The find of ancient coins in the Tiasmyn river basin from the Sixth to the First century BC]. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk – The Ukrainian Numismatic Annual*, 5, 5-44. [in Ukrainian].

15. Orlyk, V. (2020c). Znakhidky v baseyni r. Tyasmynu midnykh monet Ol'viyi z Demetroyu ta «istriys'kym» variantom mis'koyi emblemy. [The finds in the River basin of Tiasmyn copper coins of Olbia with the Demeter and «Istrian» variant of the city emblem]. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk – The Ukrainian Numismatic Annual*, 4, 5-13. [in Ukrainian].

16. Orlyk, V., Kotsur, V., & Tsyganenko, L. (2019). Klady ol'viyskikh monet «borisfenov», naydennyi v Gorodishchenskom rayone Cherkasskoy oblasti vesnoy 2018 goda. [Hoard of Olbia coins «Borisfen», found in the Gorodishchensky district of the Cherkasy region in the spring of 2018]. *Acta Archaeologica Lodziensia*, 65, 37–48. [in Russian].

17. Orlyk, V. (2018). Numizmatychni svidchennya torhovel'nykh ta viys'kovykh zv'yazkiv rus'kykh zemel' Velykoho knyazivstva Lytovs'koho z derzhavoyu Tevtons'koho ordenu v Prussiyi. [Numismatic evidence of trade and military ties between the Russian lands of the Grand Duchy of Lithuania and the state of the Teutonic Order in Prussia]. *Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. Seriya: Istoriya. 1 (136). 54-59. [in Ukrainian].

18. Orlyk, V., & Orlyk, S. (2020). *The New Find of a Bronze Coin of Kerkitis in the Middle Dnieper Ukraine (Horodysche District, Cherkasy Region, Ukraine)*. *Danubius XXXVIII*, Supliment. 9–23.

19. Pyzyk M. Regional bias in late antique and early medieval coin finds and its effects on data: three case studies. *Ukrainskyi numizmatychnyi shchorichnyk – The Ukrainian Numismatic Annual*, 5, 197-210.

20. Skoryu, S. & Zimovets, R. (2014). *K probleme tovarno-denezhnykh otnosheniy u naseleniya Vostochnoyevropeyskoy Lesostepi v skifskuyu epokhu*. [On the problem of commodity-money relations among the population of the Eastern European Forest-Steppe in the Scythian era] *Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Seriya: Istorychni nauky*, 21, 141–156 [in Russian].

21. bosporan-kingdom.com: 1: Coin passport 000-1033. URL: <https://bosporan-kingdom.com/000-1033/> (дата звернення 17.01.2022).

22. bosporan-kingdom.com: 2: Coin passport 000-1146. URL: <https://bosporan-kingdom.com/000-1146/> (дата звернення 17.01.2022).

23. Violity Forum. Treasure of coins Bosphorus Kingdom Panticapaeum Tetartemorii. URL: <https://forum.violity.com/viewtopic.php?t=2060194&postdays=0&postorder=asc&start=0>

24. Auction Violity. Complex of coins of the Bosphorus Kingdom Hermonassa Panticapaeum. URL: <https://violity.com/101976266-kompleks-monet-bosporskogo-carstva-germonassa-pantikapej>

АНОТАЦІЯ

Контакти населення скіфської доби, як осілого, так і кочового, із греками Північного Причорномор'я залишили корпус різноманітних знахідок, у тому числі й античних монет. Серед корпусу знахідок давньогрецьких монет на території Північно-Східної Кіровоградщини – межі Лісостепу та Степу, особливе місце належить раннім монетам давньогрецьких полісів Керченської протоки.

Комплекс дрібних монет Пантікапею та Гермонаси кінця VI – початку V ст. до РХ, як і цілий корпус інших знахідок давньогрецьких монет, свідчать про економічні, зокрема торгові зв'язки населення Степової та Лісостепової зони скіфської доби з античним світом. Знахідка скарбу дрібних срібних монет Пантікапею та Гермонаси на межі Лісостепової зони поряд із іншими відомими одиничними знахідками монет Боспору в цьому регіоні вказують на використання цих дрібних срібних монет у торговельних операціях представниками грецьких апойкій Північного Причорномор'я із населенням навколишніх територій у період скіфської доби.

Ключові слова: *скарб, монети, тетартеморій, торгівля, монетні знахідки, греки, скіфи, Північне Причорномор'я, Пантікапей, Гермонаса, Степ, Лісостеп.*

УДК 94(477)+336.018:336.77

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-15-122-153>

**THE PROBLEM OF THE BANK LENDING FORMATION
AND DEVELOPMENT IN NADDNIEPER UKRAINE
(SECOND HALF OF THE 18TH – BEGINNING OF THE 20TH
CENTURIES): MODERN SCIENTIFIC DISCOURSE OF
DOMESTIC SCIENTISTS**

**ПРОБЛЕМА СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ
БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ В
НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА
XVIII – ПОЧАТОК XX СТ.): СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ
ДИСКУРС ВІТЧИЗНЯНИХ УЧЕНИХ**

Світлана Орлик,

*доктор історичних наук,
професор, професор кафедри
історії, археології,
інформаційної та архівної
справи,*

E-mail:

svitlana.orlik@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6280-9273

Researcher ID: C-1033-2019

*Центральноукраїнський
національний технічний
університет,*

*пр. Університетський, 8,
м. Кропивницький, Україна,
25006*

Svitlana Orlyk,

Doctor in Historical Sciences,

Professor, Professor of

Department of History,

Archeology, Informational and

Archival Affairs,

E-mail:

svitlana.orlik@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6280-9273

Researcher ID: C-1033-2019

*Central Ukrainian National
Technical University*

*8, Prospekt Universytetsky,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006*

Михайло Орлик,

*PhD з економіки, викладач
кафедри фінансів, банківської
справи та страхування,*

Mykhailo Orlyk,

*Ph.D. in Economical Sciences,
lecturer at the Department of
Finance, Banking and*

E-mail: orlik.mihail@gmail.com Insurance,

ORCID: 0000-0003-3394-1731 E-mail: orlik.mihail@gmail.com

Researcher ID: ABD-6767-2020 ORCID: 0000-0003-3394-1731

Університет Григорія

Researcher ID: ABD-6767-2020

Сковороди в Переяславі,

*Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav,*

вул. Сухомлинського, 30,

30, Sukhomlynskooho Str.,

м. Переяслав, Київська обл.,

Pereiaslav, Kyiv region,

Україна, 08401

Ukraine, 08401

ABSTRACT

The article provides a historiographic analysis of the works of modern domestic scientists on the problem of the formation and development of bank lending in the Naddniprianska Ukraine (second half of the 18th – early 20th centuries).

The whole modern studies complex of the problems of the bank lending formation and development in the Naddniprianska Ukraine is proposed to be divided into two periods: I) 1729–1860 – pre-reform period – from the birth of the banking credit system to 1860 – when the State Bank of the Russian Empire was created; II) 1860–1917 – from the founding of the State Bank of the Russian Empire on May 31, 1860 and the subsequent reform of the entire imperial banking system to the fall of the Russian monarchy and the destruction of its banking system. The latter period was divided by the main thematic areas of research: 1) commercial lending by the State Bank of the Russian Empire; 2) mortgage agricultural lending (including mutual land credit societies, State Noble and Peasant banks, joint-stock land banks, etc.); 3) commercial lending by joint-stock commercial banks and city public banks, and others.

It is emphasized that the peculiarities of scientific research in the field of Economic History and Socio-Economic History is the use of interdisciplinary research methods.

As a result of the historiographic analysis, it was found that the most researched area of the determined problem is the study of mortgage (agricultural) lending, while a comprehensive study of

the development of commercial bank credit in the Naddniprianska region has not been conducted. It is noted, that in the study of the formation and development problems of the credit system of Naddniprianska Ukraine, in any case, were considered the issues of the functioning of the banking system as a closely interconnected orbit of research, which in combination allows to study in more detail the effectiveness of the influence of the banking system on different spheres of the economy of Ukrainian lands (trade, industry, agriculture, handicrafts, and others) through the mechanism of lending , and also provides an opportunity to consider the socio-economic aspects of improving the welfare and quality of everyday life of the population, which, in our opinion, can become promising areas of research.

Keywords: *Naddniprianska Ukraine, historiography, lending, bank system, State Noble bank, State Peasant bank, urban public banks.*

Постановка проблеми й актуальність дослідження.

Науковий інтерес до проблем економічної історії України постійно зростає. Одним із таких актуальних напрямків досліджень вітчизняних учених можна вважати питання становлення та розвитку банківської системи Наддніпрянської України в період другої половини XVIII – початку XX ст. у цілому та зародження банківського кредитування зокрема. Історичний досвід свідчить, що Наддніпрянська Україна, яка у досліджуваній період була інтегрована у фінансово-економічну систему Російської імперії мала певні особливості організації банківництва й банківського кредитування. Недорозвиненість та відсталість імперської банківсько-фінансової системи, в якій мали місце певні структурні зрушення наприкінці XIX – початку XX ст., негативно впливали на розвиток підприємницької активності Наддніпрянщини в сільському господарстві, торгівлі та різних галузях промисловості, економічний потенціал якої мав значно вищий рівень, ніж інвестиційно-кредитні пропозиції, котрі

генерувалися існуючою на той час імперською банківською системою.

Тож, проводячи аналіз історичного досвіду розвитку банківського кредитування на теренах Наддніпрянської України у другій половині XVIII – початку XX ст., що накопичився у дослідженнях вітчизняних учених, ми маємо можливість представити його практичне застосування у вирішенні актуальних проблем функціонування та розвитку кредитної системи в сучасній Україні, враховуючи особливі потреби у кредитуванні, що виникатимуть під час відбудови економіки внаслідок руйнувань, спричинених російською агресією.

Метою статті є здійснення історіографічного аналізу праць сучасних вітчизняних учених з проблеми становлення й розвитку банківського кредитування в Наддніпрянській Україні (друга половина XVIII – початок XX ст.).

Аналіз основних досліджень. Дослідження історіографії банківського кредитування в Наддніпрянській Україні у період другої половини XVIII – початку XX ст. здебільшого розглядали сучасні вітчизняні дослідники лише в рамках своїх тематично спрямованих наукових пошуках, зокрема: історико-правові аспекти (В. Кириченко, Д. Селіхов, А. Ткаченко та ін.); історико-економічні аспекти (О. Краснікова, І. Новікова, М. Орлик, О. Ходченко, В. Зайченко й В. Попов та ін.); соціально-економічні аспекти (В. Венгерська, І. Довжук, О. Реєнт, В. Терещенко та ін.). Поміж них слід звернути увагу на історіографічне дослідження В. Зайченка і В. Попова, у якому розкрито стан сучасного наукового дискурсу проблем державного регулювання аграрного кредитування в Наддніпрянській Україні в XIX – на початку XX ст. (Зайченко, Попов, 2021). Автори акцентували увагу на тому, що зазначена наукова проблема має розглядатися з «урахуванням економічної складової (визначення найбільш оптимальних науково обґрунтованих способів кредитування), антропологічного підходу (розуміння сприйняття позичальником переваг того чи

іншого кредитного продукту для розвитку господарства) та вивчення правового регулювання кредитних відносин», відповідно, для її комплексного вирішення необхідна кооперація економістів, істориків та юристів (Зайченко, Попов, 2021:82).

Виклад основного матеріалу. Весь комплекс сучасних досліджень проблеми становлення й розвитку банківського кредитування в Наддніпрянській Україні пропонуємо поділити на два періоди: I. 1729 –1860 рр. – дореформений період – від зародження банківської кредитної системи, коли в столичних містах створювалися перші державні кредитні установи для придворної знаті та дворянства, які хоч і були переважно емісійними (Монетна контора, Мідний та Артилерійський банки, Асигнаційний банк з подальшим відкриттям з 1806 р. при ньому Облікових контор в українських містах Одесі, Феодосії і Таганрозі, дещо пізніше у містах Києві (1838 р.), Харкові (1843 р.) та Полтаві (1852 р.)), – до 1860 р., коли було створено Державний банк Російської імперії та розпочато структурні зміни банківської системи, що в комплексі можна розглядати підготовкою банківсько-фінансового сектору до проведення Селянської реформи 1861 р.

II. 1860 –1917 рр. – від заснування 31 травня 1860 р. Державного банку Російської імперії (з відкриттям 3-х контор та 14 відділень в українських губернських та повітових містах) та подальшим проведенням реформи усієї імперської банківської системи, включаючи зародження державного та акціонерного іпотечного кредитування (Земського банку Херсонської губернії (1864 р.), Харківського (1871 р.), Полтавського, Київського та Бессарабсько-Таврійського (1872 р.) акціонерних земельних банків та Державного Селянського (1882 р.) і Дворянського (1885 р.) банків) та створенням у 70-х роках XIX ст. мережі акціонерних комерційних банків тощо – до падіння російської монархії та руйнації її банківської системи.

Характеризуючи перший період, більшість дослідників звертали увагу на те, що банківська кредитна система була відсталою не лише в економічних відносинах, які вона мала стимулювати у державі, а й відносно європейських країн, «де приватний капітал зайняв у кредитній системі провідне місце вже на ранньому етапі її формування, у Росії організацією цього сектора економіки займалася держава» (Ходченко, 2005:179). При цьому державна банківська монополія мала яскраво виражену кріпосницьку спрямованість, що не мала аналогів в історії інших країн, на цьому акцентував увагу відомий радянський дослідник І. Гіндін (Гіндін, 1997:461). На казенну рису кредитно-банківської системи раннього періоду її формування звертали увагу А. Ткаченко й І. Ткаченко в монографії «Створення і діяльність банківських установ на території України: економіко-правовий аспект (XVIII століття – початок 30-х років XX століття)» (Ткаченко & Ткаченко, 2014). Акцентуючи увагу на тому, що самодержавство та закоренілий феодально-кріпосницький лад в імперії не створювали умов для затребуваності банківських інструментів, «на відміну від Західної Європи, де банки створювалися приватними особами, в Росії їх засновував уряд» (Ткаченко & Ткаченко, 2014:54).

Жорстке державне регулювання, вузькі рамки для саморегуляції, недоступність до кредитних ресурсів, зловживання під час надання кредитів державними банками, слабкість економічної думки та ігнорування світової практики банківського кредитування – на всіх цих причинах, які залишали імперську кредитну систему в архаїчному стані, акцентував свою увагу М. Орлик у статті «Зародження банківської кредитної системи в Російській імперії у другій половині XVIII – на початку XIX ст.» (Орлик, 2018). Водночас автор зазначав, що банківська система дореформеного періоду була зорієнтована на надання довгострокових кредитів під заставу нерухомості (у т. ч. населеної нерухомості у вигляді ревізьких душ) дворянству, купецтву і промисловцям. При цьому характерною рисою банківської системи дореформеного

періоду завжди був «пріоритет інтересів дворянства, навіть у супереч інтересам держави. Це стимулювало появу та розвиток установ дрібного кредиту – позикових кас при поміщицьких маєтках та сільських банках» (Орлик, 2021:218), які не відносилися до банківського кредитування, а мали характер самоорганізованих прообразів кас взаємодопомоги, на протипагу лихварському позиковому капіталу, який подекуди був єдиним способом отримання позики для дрібного товаровиробника, торгівця чи селянина, що часто заводило їх у фінансову кабалу і доводило до повного розорення. Проблема поширення лихварства на українських землях у другій половині XVIII – початку XX ст. присвячено інше дослідження М. Орлика (Орлик, 2019b), у якому автор дійшов висновку, що розквіт лихварства був закономірною реакцією суспільства на відсутність (чи недостатність) банківських кредитних пропозицій.

На нерозвиненості банківської системи та широкому використанні підприємцями та купцями лихварських позик наголошував у своїй докторській дисертації Л. Губицький (Губицький, 2021), розглядаючи проблеми розвитку торгівлі Київської губернії (1793–186 рр.), наголошуючи на тому, що в губернії спостерігався «повсюдний занепад кредиту», тому торгівці були змушені звертатися до послуг лихварів, які надавали позички під грабіжницькі відсотки (15, 20, 50%) (Губицький, 2021: 361, 364–365).

У сучасній вітчизняній історіографії дедалі частіше предметом дослідження сучасних науковців стає проблема банківського кредитування на українських землях саме у період економічних зрушень у другій половині XIX – початку XX ст. Увесь комплекс цих досліджень умовно можна поділити на три тематичні напрямки: 1) комерційне кредитування Державним банком Російської імперії (далі – ДБРІ); 2) іпотечне кредитування в сільському господарстві (в т. ч. товариствами взаємного поземельного кредиту, державними Дворянським та Селянським банками, акціонерними земельними банками

тощо); 3) комерційне кредитування акціонерними комерційними банками та міськими громадськими банками тощо.

Слід зазначити, що кредитну діяльність ДБРІ дослідники часто розглядали в контексті досліджень земельного кредитування, яке здійснювалося його відділеннями на теренах Наддніпрянської України. Д. Селіхов у монографії «Сільськогосподарський кредит на українських землях Російської імперії у 1861–1917 рр.: історико-правове дослідження» зазначав, що перші десятиліття діяльності ДБРІ контори та відділення здебільшого займалися питаннями, «пов'язаними з викупними платежами, кредитуючи, таким чином, за рахунок колишніх кріпосних селян поміщицькі господарства» (Селіхов, 2019: 83). Автор звернув увагу на розширенні кредитних операцій ДБРІ в сільському господарстві, таких як: під заставу хліба врожаю 1893–1894 рр. на умовах 3,5% річних, яку активно використовували не лише приватні особи, а й земства; під заставу цінних паперів; під заставу сільськогосподарської техніки та знарядь праці; відкриття кредитів за спеціальними поточними рахунками приватним кредитним установам за погодженням з Міністром фінансів тощо.

У статті О. Ходченка «З історії формування кредитної системи Російської імперії (друга половина XIX – початок XX ст.)» запропоновано усю кредитну політику уряду імперії цього періоду поділити на чотири віхові етапи. Дослідник негативно оцінив діяльність ДБРІ, зазначивши що «головним банком країни, який, з одного боку, регулював би та контролював діяльність різноманітних кредитних інститутів, а, з іншого боку, сприяв би пошквалюванню та розвитку вітчизняного товаровиробництва, Державний банк так і не став», оскільки він недостатньою мірою сприяв розвитку вітчизняної економіки (сільського господарства, промисловості, торгівлі тощо) (Ходченко, 2005:189). Передумови та особливості ліберальних реформ кредитної

системи в імперії у цілому та на українських землях зокрема, у другій половині XIX ст., вчений розглянув у своїй наступній статті «Вплив ідей західної економічної думки на ліберальні реформи в кредитній системі Росії та України в другій половині XIX ст.» (Ходченко, 2007). Автор дійшов висновку, що ліберальні реформи цього періоду, особливо при міністрові фінансів М. Бунге, «дозволили вивести країну з глибокої економічної та політичної кризи і дали потужний поштовх капіталістичному розвитку країни» і тим самим сприяли розвитку кредитно-банківської системи та включенню імперської економіки до європейських ринкових структур (Ходченко, 2007:94).

Економіко-правовий аспект процесу створення та діяльності банківських установ на території України у період XVIII ст. – початку XX ст. висвітлено у монографії А. Ткаченка та І. Ткаченко «Створення і діяльність банківських установ на території України: економіко-правовий аспект (XVIII століття – початок 30-х років XX століття)» (Ткаченко & Ткаченко, 2014). У цій праці імперську урядову кредитну політику авторами було запропоновано поділити на чотири етапи, в основу яких покладено правові аспекти засновницької політики з приділенням особливої уваги створенню й діяльності ДБРІ та його мережі на території українських губерній.

У напрямках досліджень банківського іпотечного кредитування у сільському господарстві (в т. ч. товариствами взаємного поземельного кредиту, державними Селянським та Дворянським банками, акціонерними земельними банками тощо) слід відмітити праці вітчизняних дослідників: С. Борисевича (Борисевич, 2011), В. Венгерської (Венгерська, 1997; 1998; 2008), І. Довжука (Довжук, 2013), В. Кириченко (Кириченко, 2010; 2012), О. Краснікової (Краснікова, 1997; 1998; 2004; 2018), Л. Мельник (Мельник, 2018), І. Новікової (Новікова, 2009), М. Орлика (Орлик, 2020; Орлик, 2021), В. Савича (Савич, 2004), Д. Селіхова (Селіхов, 2014; 2019; 2020), В. Швеця (Швец, 2021) та ін.

Детальний аналіз імперського законодавства стосовно регулювання іпотеки періоду реакційних контрреформ Олександра III (80-і – початок 90-х років XIX ст.) провів у своїй статті д. і. н. С. Борисевич. Учений порівняв законодавчі зміни умов надання кредитів та стягнення недоїмок за несплаченими боргами Товариством взаємного поземельного кредиту, Селянського та Дворянського банків, дійшовши висновку, що політика царизму мала антидемократичну й відверто продворянську спрямованість, яка могла лише тимчасово призупинити фінансову кризу в Російській імперії (Борисевич, 2011:123), закладаючи на майбутнє вибухові соціально-економічні проблеми.

«Достатньо м'якими» умовами кредитування визначав у своєму дослідженні І. Довжук позики Державного Селянського банку селянам при купівлі землі. При цьому автор звертав увагу на те, що позичальники мали вносити першочерговий внесок у розмірі 1/5 купівельної суми, відповідно, це були не зовсім бідняки, оскільки мали мати певні заощадження або засоби виробництва (в т. ч. тяглову худобу) (Довжук, 2013: 35). Про те, що Селянський банк надавав перевагу заможним селянам, стверджувала і В. Венгерська, наголошуючи, що «це призвело до того, що з 1909 року покупцями банківської землі стали виключно заможні селяни» (Венгерська, 2008: 97). Авторка відмітила прогресивні зміни умов кредитування, які передбачалися статутом Селянського банку в редакції 1895 року, дозволили збалансувати попит і пропозицію на кредити, тим самим відрегулювали попит і пропозицію на землю, що призвело до росту цін за десятину землі. Подальші зміни, пов'язані зі Столипінською реформою, на думку дослідниці, активізували кредитну діяльність Селянського банку: «Він збільшив кредит для селян, значно здешевивши його. Банк платив більший відсоток за своїми зобов'язаннями, ніж платили йому селяни, різниця ж покривалася субсидіями з бюджету. <...> Банк активно впливав і на форми землеволодіння: для селян, які купували землю в одноосібну власність, плата була нижчою» (Венгерська, 2008: 97).

У монографії Д. Селіхова «Сільськогосподарський кредит на українських землях Російської імперії у 1861–1917 рр.: історико-правове дослідження» (Селіхов, 2019) детально розглянуто законодавчі зміни в регулюванні кредитної діяльності Селянського та Дворянського банків. Аналізуючи склад покупців земельних ділянок, автор взяв участь у дискусії дослідників щодо пріоритетності, котру надавав банк при кредитуванні малоземельним, безземельним чи заможним селянам. Проводячи аналіз архівних документів, вчений довів, що основними позичальниками були саме малоземельні й безземельні селяни, які лише відносно були такими, оскільки мали родинні зв'язки (першого ступеня споріднення) із заможними селянами. Автор проаналізував законодавчі зміни, які регулювали діяльність Селянського банку і мали вплив на розширення кредитних операцій. Те, що кредити були недоступними для пересічних селян, зазначали у науковій праці В. Орлик і В. Павленко (Орлик, Павленко, 2020:45).

Механізм банківського кредитування Селянським та Дворянським державними банками розглянула у своїй монографії О. Краснікова (Краснікова, 2018). Вченою було акцентовану увагу на тому, що у Дворянському банку були більш сприятливі умови кредитування для дворянського та купецького стану (в т. ч. низькі ставки по виданих кредитах, широкий діапазон термінів кредитування: від 11 до 66,6 років, пільгові довгострокові й короткострокові кредити, відтермінування платежів, часткове списання боргів тощо), ніж у Селянському банку для селян. Аналізуючи умови кредитування Селянським поземельним банком в динаміці змін імперського законодавства та розглядаючи практичну його діяльність на Лівобережній Україні, авторка зазначила, що за 34 роки його діяльності відбулося «випробування різних принципів організації іпотечного кредиту», «при цьому єдиним правилом залишалось традиційне дотримання ринкових законів, що дало змогу цій кредитній установі не лише вистояти у жорсткій конкурентній боротьбі за клієнта, але й

суттєво зміцнити, з року у рік нарощуючи свій капітал» (Краснікова, 2018: 75).

До проблеми довгострокового іпотечного кредитування комплексно підійшов у своїх працях В. Кириченко (Кириченко, 2010; Кириченко, 2012), здійснивши загальний історико-правовий аналіз створеної у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. в Російській імперії системи іпотечного кредитування. Досліджуючи у хронологічному порядку створення іпотечних банків різних організаційно-правових форм (державних, акціонерних, товариств взаємного кредиту), починаючи з 1864 р. – створення Земського банку Херсонської губернії і закінчуючи створенням у 1882 р. Державного Селянського банку та у 1885 р. Державного Дворянського банку, автор дійшов висновку, що «сама дуальність російської урядової політики в аграрному питанні, спроба в умовах розвитку капіталістичних відносин здійснити консервацію феодальних устоїв у сільському господарстві обумовили присутність двох складових: приватної і державної – в системі земельних банків імперії Романових» (Кириченко, 2012: 128–129). На думку автора, подальше об'єднання двох державних банків Селянського і Дворянського – це закономірний процес, спрямований на формування безстанового приватного землеволодіння.

Аналізуючи позитивні та негативні сторони кредитної діяльності Селянського поземельного банку І. Новікова у дисертаційному дослідженні (Новікова, 2009) відмітила, що з часу створення цього банку 1883 р. до 1905 р. на українські губернії прийшлася майже третина (29,6%) усієї придбаної в імперії землі через цей банк, а його діяльність «стала кроком вперед у розвитку українського земельного ринку та налагодженні ефективних аграрних ринкових відносин» (Новікова, 2009: 144).

Механізм іпотечного аграрного кредитування розглянув у своїй дисертації та статті М. Орлик (Орлик, 2021; Орлик, 2020), звернувши увагу на те, що кредитування Державним

Дворянським банком здійснювалося на підтримку дворянства, яке постраждало від Селянської реформи 1861 р. шляхом надання широкого спектру пільг і преференцій у кредитуванні, забезпечення прийнятних умов для перекредитування тощо. Автором розглянуто кредитну діяльність Земського банку Херсонської губернії, який зайняв піонерські та лідируючі позиції у сфері іпотечного кредитування не лише на півдні України, а й в усій імперії. Цей банк зміг закріпитись на ринку довгострокових кредитних послуг навіть після створення на початку 70-х років ряду 4-х українських акціонерних земельних банків (Харківський, Полтавський, Київський, Бессарабсько-Таврійський) та заснування у 1882 р. та 1885 р. державних іпотечних Селянського та Дворянського банків. Характерною рисою діяльності банківських установ, які здійснювали довгострокове іпотечне кредитування наприкінці XIX – початку XX ст., автор визначив те, що вони випускали цінні папери: облігації, закладні листи, сертифікати під відсотки, а, починаючи з 1906 р., ними ж безальтернативно почали видаватися кредити, що обумовило негативні тенденції в кредитуванні.

Враховуючи, що при наданні іпотечних позик сама земля, яка придбавалася, ставала об'єктом застави, надзвичайно актуальною є стаття В. Швеця «Оцінювання земельних активів України банками Російської імперії на початку XX століття» (Швець, 2021), у якій проведено аналіз цін на земельні активи по окремих українських губерніях Наддніпрянщини.

Що стосується аграрного кредитування, то слід зауважити, що традиційно й закономірно більшість вітчизняних учених, які досліджували соціально-економічні питання впливу Столипінської реформи на землеволодіння і землекористування у Наддніпрянській Україні, різною мірою звертали увагу на кредитну діяльність Селянського поземельного банку: В. Бочаров (Бочаров, 2001), В. Вергунов (Вергунов, 2008), О. Герасимчук (Герасимчук, 2011; 2014), Л. Ігнатова (Ігнатова, 2002), В. Майстренко (Майстренко, 1997),

О. Мельник (Мельник, 2020), О. Овдін (Овдін, 2004), А. Опря (Опря, 2006), В. Приймак (Приймак, 2012), О. Реєнт (Реєнт, 2006), В. Терещенко (Терещенко, 2006) та ін.

Найчастіше проблеми комерційного банківського кредитування торкалися дослідниками в контексті тем, пов'язаних із розвитком торгівлі, промисловості, ремісництва в окремих регіонах Наддніпрянської України у період кінця XVIII – початку XX ст.: Л. Губицьким (Губицький, 2021) – розглядаючи особливості кредитування торгівлі та промисловості Київської губернії у період 1793–1861 рр.; Ю. Демешком (Демешко, 2013) – досліджуючи участь купецтва у заснуванні банків Новоросійського краю (початок XIX ст. – 60-ті рр. XIX ст.), О. Доніком (Донік, 2008) – досліджуючи підприємницьку діяльність купецтва в Україні в імперському просторі (XIX ст.) та ін.

У рамках комерційного кредитування окремо слід виділити дослідників, які розглядали питання кредитування міськими громадськими банками (далі – МГБ) у містах Наддніпрянської України, це, зокрема, В. Коломийцева (Коломийцева, 2010), В. Міщенко і Г. Корогод (Міщенко і Корогод, 1999), М. Орлик (Орлик, 2019; 2021), С. Тихенко (Тихенко, 2013), А. Ткаченко (Ткаченко, 2001), О. Ходченко (Ходченко, 2008) та ін.

У науковій праці В. Коломийцевої окремий розділ присвячено історії створення та функціонування МГБ Таврійської губернії, де станом на 1 січня 1917 р. налічувалося 10 таких закладів. Авторка акцентувала на складнощах створення таких фінансових установ у цьому регіоні, оскільки міська нерухомість, яка була головним об'єктом застави під час кредитування, значно постраждала після Кримської війни. Дослідницею зауважено, що саме в місті Севастополі було створено перший МГБ у Таврійській губернії (лютий 1863 р.). Авторка зупинилася на зловживаннях керівництвом Керч-Єникальського МГБ у 70-х роках XIX ст., у якому кредити надавалися упереджено й вибірково лише впливовим і

заможним городянам на великі суми від 40 до 60 тис. руб. на одного позичальника, а дрібним торговцям, землеробам і ремісникам категорично відмовлялося у позиках (Коломийцева, 2010: 120).

У монографії «Розвиток банківської справи на Сумщині (середина XIX – початок XX ст.)» за редакцією С. Тихенка (Тихенко, 2013) висвітлено роль МГБ у кредитуванні міщан, селян та купців Сумщини. У зазначеному дослідженні значну увагу приділено організаційно-правовим та структурним питанням створення МГБ, відмічено роль кредитної діяльності цих банків у розвитку підприємництва Сумщини. Дещо раніше подібні історико-економічні дослідження розвитку кредитно-фінансової системи Сумщини (XIX – початок XX ст.) здійснили В. Міщенко і Г. Корогод (Міщенко і Корогод, 1999).

Досліджуючи історію розвитку міських громадських банків у Російській імперії та Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. до важливих висновків дійшов О. Ходченко, стверджуючи, що міські банки функціонували як повноцінні комерційні банки. Саме міські банки сприяли розвитку дрібного й середнього підприємництва у містах, а для міської влади створювали додаткові джерела прибутку, проте значне втручання держави у їхню діяльність шляхом встановлення значних обмежень призводило їх до занепаду (Ходченко, 2008: 141, 14). Підтвердженням цієї тези є дослідження міст Подільської губернії другої половини XIX – на початку XX ст. С. Єсюніним (Єсюнін, 2015), який у своїй монографії зупинився на проблемах заснування та діяльності МГБ на Поділлі.

Розглядаючи механізми кредитування МГБ, М. Орлик (Орлик, 2021: 116-123) акцентував на тому, що вони займали чільне місце у комерційному кредитуванні, оскільки поряд із короткостроковим кредитуванням розвивали і довгострокове комерційне кредитування під заставу міської будівельної нерухомості та землі. Проте через недосконалість імперського законодавства створювалися умови для корупції та зловживань

серед міських чиновників, які одночасно були директорами або членами правління банку, що погіршувало фінансовий стан та ділову репутацію МГБ.

Слід звернути увагу на наукову дискусію, яка виникла у працях сучасних дослідників Ю. Грузицького (Грузицький, 2002), В. Коломийцевої (Коломийцева, 2010), С. Орлик, Г. Пальчевич, М. Орлика (Orlyk, Palchevich & Orlyk, 2021), О. Ходченка (Ходченко, 2007) стосовно віднесення позикової діяльності Товариств взаємного кредиту до банківського чи небанківського кредитування, а відповідно, вважати їх банками чи небанківськими кредитними товариствами на кшталт кооперативних товариств, ощадно-позичкових товариств інших громадських кредитних установ. Відносячи Товариства взаємного кредиту до банківського кредитування, більшість дослідників зазначали, що їхня діяльність була зорієнтована на забезпечення короткотерміновими кредитами дрібного й середнього підприємництва у великих губернських та повітових містах (містечках), де була слабо розвинена банківська система. Підкреслювалася їх значна роль у розвитку кредитних відносин та сприянні розвиткові регіональної економіки Наддніпрянщини.

Висновок. Аналіз праць сучасних українських дослідників свідчить про те, що дослідження історії банківського кредитування в Наддніпрянській Україні у період другої половини XVIII – початку ХХ ст. дедалі частіше стає об'єктом наукових пошуків. Проте в цьому напрямку досліджень є певна особливість, пов'язана з тим, що термін «кредитування» є економічною категорією, механізм його встановлення та адміністрування є правовим процесом, а результат кредитування має не лише економічне значення, а й соціально-економічний аспект. Враховуючи зазначене, дослідники мають комплексно підходити до осмислення та аналізу проблем банківського кредитування в його історичній ретроспективі, застосовуючи весь міждисциплінарний методологічний арсенал (Орлик і Орлик, 2019).

Водночас слід акцентувати увагу на тому, що дослідження проблем банківського кредитування тісно пов'язані з дослідженням банківництва на українських землях. Проте дослідники розвитку банківської системи не завжди цілісно висвітлюють розвиток кредитної системи, обмежуючись загальними питаннями формування мережі банківських установ, їхньої організаційної структури, архітектури приміщень, персоналізації засновників та управляючих тощо. З іншого боку, дослідники, які розглядали проблеми становлення й розвитку кредитної системи Наддніпрянської України у будь-якому разі торкалися питання функціонування банківської системи як тісно взаємопов'язаної орбіти досліджень. Це в комплексі дає можливість через механізм кредитування більш детально дослідити ефективність впливу банківської системи на різні сфери економіки українських земель (торгівлю, промисловість, сільське господарство, ремісництво тощо), а також дозволяє розглянути соціально-економічні аспекти підвищення добробуту та якості повсякденного життя населення, що, на нашу думку, є перспективними напрямками досліджень.

Відносно стану дослідження іпотечного (аграрного) кредитування примітною є тенденція розгляду зазначеного питання за регіональним принципом – окремо розглядалися групи українських губерній Лівобережжя, Правобережжя, Півдня України або ж досліджувалися окремі українські губернії та регіони: Поділля, Волинь, Чернігівщина, Таврія, Київщина, Полтавщина, Сумщина тощо. Комплексним дослідженням іпотечного (аграрного) кредитування можна вважати монографію Д. Селіхова «Сільськогосподарський кредит на українських землях Російської імперії у 1861–1917 рр.: історико-правове дослідження», тоді як комплексного дослідження розвитку комерційного банківського кредиту Наддніпрянщини не проводилося.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Борисевич С. О. Державна іпотечна політика Російської імперії у 80 – 90 –х рр. XIX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. 19. Київ, 2011. С. 117–128.
2. Бочаров В. В. Столипінська аграрна реформа в Катеринославській і Харківській губерніях (1906–1916 рр.): дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01. Донецьк, 2001. 171с.
3. Венгерська В. О. Розвиток кредитно-банківської системи на Правобережній Україні у другій половині XIX ст. : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Житомир, 1998. 196 с.
4. Венгерська В. О. Утворення та діяльність державних банківських установ на Правобережній Україні у другій половині XIX ст. К., 1997. 40 с.
5. Венгерська В. Окремі особливості діяльності Волинського відділення Селянського Поземельного банку в умовах реалізації двох земельних реформ. Волинські історичні записки: зб. наук. пр. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. 2008. Т. 1. С. 92–98.
6. Вергунов В. А. Україна та столипінська аграрна реформа: передумови, завдання, здійснення: монографія / В. А. Вергунов та ін. К. : Б. м., 2008. 132 с.
7. Герасимчук О. М. Діяльність Селянського поземельного банку на Чернігівщині в роки столипінської аграрної реформи (1906–1916). *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2011. Вип. 66. С. 130–142.
8. Герасимчук О. Одноосібне землевпорядкування на селянських надільних землях Чернігівщини в роки Столипінської аграрної реформи (1907–1916 років). *Сіверянський літопис*. 2014. № 4. С. 159–173.
9. Гиндин И. Ф. Банки и экономическая политика в России (XIX – начало XX в.): Очерки истории и типологии русских банков : Избр. / Редкол.: Л. Абалкин (отв. ред.) и др. М. : Наука, 1997. 603 с.
10. Грузицкий Ю. Л. Общества взаимного кредита в российской империи (история появления и этапы развития). *Финансы и кредит*. № 13(103). 2002. С.66-72.

11. Губицький Л. В. Торгівля Київської губернії (1793–1861 рр.): дис. ... д-ра. іст. наук: 07.00.01. Переяслав, 2021. 549 с.

12. Демешко Ю. О. Участь купецтва у функціонуванні банківської сфери Новоросійського краю (початок XIX ст. – 60-ті рр. XIX ст.). *Проблеми історії України XIX – поч. XX ст.* Київ, 2013. Вип. 22. С. 26–33.

13. Довжук І. В. Діяльність Селянського поземельного банку в Україні на початку XX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2013. Вип. 22. С. 34–39.

14. Донік О. М. Купецтво в Україні в Імперському просторі (XIX ст.). К.: Інститут історії України НАН України, 2008. 271 с.

15. Єсюнін С. М. Міста Поділля у другій половині XIX – на початку XX ст.: монографія. Хмельницький, 2015. 336 с.

16. Зайченко В. В., Попов В. М. Державне регулювання аграрного кредитування в Наддніпрянській Україні в XIX – на початку XX ст.: сучасний науковий дискурс. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки.* 2021. Вип.6 (39). С.76–88.

17. Ігнатова Л. Р. Аграрна реформа П. А. Столипіна та її здійснення в Україні (1906–1914 рр.): автореф. дис... канд. істор. наук: 07.00.01. Одеса, 2002. 19 с.

18. Кириченко В. Є. Довгосторокове кредитування на українських землях Російської імперії. *Держава і право.* 2012. Вип. 55. С.122–131.

19. Кириченко В. Є. Установи довгострокового кредиту Російської імперії в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.): історико-правове дослідження : монографія. Харків : Контраст, 2010. 688 с.

20. Коломийцева В.О. История финансов Тавриды. Хроники (1783-1917). Симферополь: ОАО «Симферопольская городская типография», 2010. 412 с.

21. Краснікова О.М. Ретроспектива зародження іпотечного кредиту в Україні. *Економіка АПК.* 1998. № 1. С.71–82.

22. Краснікова О. М. Сільськогосподарський кредит в економіці України епохи вільного підприємництва (кінець

XIX – поч. XX ст.). *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України*. 2004. № 3. С. 59–67.

23. Краснікова О. М. Становлення фінансово-кредитної системи в Україні та її вплив на здійснення аграрних реформ 1861–1906 рр. Актуальні проблеми природничих, гуманітарних наук : зб. наук. пр. молодих вчених. Полтава : Вид-во ПДСІ, 1997. С. 234–236..

24. Краснікова О. М. Фінанси і кредит у сільському господарстві Лівобережної України (друга половина XIX – початок XX ст.): історико-економічне дослідження. Полтава, 2018. 232 с.

25. Майстренко В. С. Столипінська аграрна реформа в Харківській губернії: дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 1997. 195 с.

26. Мельник Л. В. Еволюція системи іпотечного кредитування. *Гроші, фінанси і кредит*. 2018. Вип.32. С.153–157.

27. Мельник О. О. Аграрна реформа П. А. Столипін та її вплив на становище селян Лівобережної України. *Порівняльно-аналітичне право* – електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2020. № 1. С.48–51.

28. Міщенко В. І., Корогод Г. І. Становлення і розвиток кредитно-фінансової системи на Сумщині (XIX – поч. XX ст.). Суми : Слобожанщина, 1999. 76 с.

29. Новікова І. Е. Розвиток банківської системи України в умовах становлення ринкового господарства (друга половина XIX – початок XX ст.) : дис... канд. ек. наук: 08.00.01. Київ, 2009. 181 с.

30. Овдін О. В. Столипінська аграрна реформа на Катеринославщині (1906–1916 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпропетровськ, 2004. 193с.

31. Опря А. В. Роль Селянського поземельного банку в проведенні столипінської аграрної реформи в Україні : монографія. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський держ. ун-т, РВВ, 2006. 139 с.

32. Орлик В., Павленко В. Грошовий вимір господарства українського селянства в середині XIX ст. (на матеріалах села Мліїв Черкаського повіту Київської губернії). *Український селянин*. 2020. Вип.24. С.42-48.

33. Орлик В. М, Орлик С. В. Теоретико-методологічні та джерелознавчі проблеми економічної історії України. *Універсум історії та археології*. 2019. Том. 2 (27) Вип 2. С.5-27. doi <https://doi.org/10.15421/2619020>.

34. Орлик М. В. До питання розвитку комерційного кредиту в Наддніпрянській Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). Історія торгівлі, податків та мита: матеріали XIII міжнар. наук. конф., м. Дніпро, 24–25 жовтня 2019 р. Київ, 2019. С.43–44.

35. Орлик М. В. Еволюція лихварства в Наддніпрянській Україні (друга половинна XVIII – початок XX ст.). *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки*. 2019. № 1. С. 6–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2019_1_4

36. Орлик М. В. Зародження банківської кредитної системи в Російській імперії у другій половині XVIII – на початку XIX ст. *Центральноукраїнський науковий вісник*. 2018. Вип. 1 (34). С.75–82.

37. Орлик М. В. К вопросу ипотечного кредитования аграрного сектора в Приднепровской Украине (вторая половина XIX в. – начало XX в.). *Банкаўскі Веснік*. 2020. №2 [679]. С.8–60.

38. Орлик М. В. Еволюція системи кредитування в Наддніпрянській Україні (кінець XVIII – початок XX ст) : дис ... докт. філософії: 051 економіка. Кропивницький, 2021. 320 с.

39. Приймак В. О. Столипінська аграрна реформа на Волині: соціально-економічний аспект (1906–1914 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук:07.00.01. Чернівці, 2012. 16 с.

40. Реєнт О. Столипінська аграрна реформа: основні події, періодизація, особливості, наслідки. *Український селянин*. 2006. Вип.10. С.6–16.

41. Савич В. Державний земельний (іпотечний) банк як елемент інфраструктури іпотечного ринку. *Банківська справа*. 2004. №3. С.10–16.

42. Селіхов Д. А. Аграрна криза в Російській імперії кінця XIX ст. як фактор впливу на становлення державних земельних банків у губерніях Наддніпрянської України. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1. С.1–11.

43. Селіхов Д. А. Правове регулювання сільськогосподарського кредиту на українських землях Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст. як історіографічна проблема. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. №1. С. 46–60.

44. Селіхов Д. А. Сільськогосподарський кредит на українських землях Російської імперії у 1861–1917 рр.: історико-правове дослідження. Дніпро, 2019. 296с.

45. Терещенко В. Д. Роль іпотечних банків у проведенні Столипінської аграрної реформи в Україні (1906–1916 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Тернопіль, 2006. 20 с.

46. Тихенко С. В. Розвиток банківської справи на Сумщині (середина XIX – початок XX ст.) / за заг. ред. С.В. Тихенка. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2013. 166 с.

47. Ткаченко А. О. Нормативно-правове регулювання діяльності міських громадських банків у другій половині XIX ст. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. №8. С.92–94.

48. Ткаченко А. О., Ткаченко І. В. Створення і діяльність банківських установ на території України: економіко-правовий аспект (XVIII століття – початок 30-х років XX століття). Суми: ви-во «Ярославна», 2014. 252 с.

49. Ходченко О. В. Вплив ідей західної економічної думки на ліберальні реформи в кредитній системі Росії та України в другій половині XIX ст. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2007. Вип. 39–40. С.82–95.

50. Ходченко О. В. З історії розвитку міських громадських банків в Російській імперії та Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2008. Вип.41. С.136–144.

51. Ходченко О. В. З історії формування кредитної системи Російської імперії (друга половина XIX – початок XX ст.). *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2005. Вип. 37–38. С.179–192.

52. Швець В. Є. Оцінювання земельних активів України банками Російської імперії на початку XX століття. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*. 2021. Вип. 6 (39). С.88–96.

53. Orlyk S., Palchevich G. & Orlyk M. Mutual credit societies of Naddnieper Ukraine in the credit system of the Russian Empire (second half of 19th – early 20th century). *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2021. Т.4. № 39. С. 415–428.

REFERENCES

1. Borysevych, S. O. (2011). Derzhavna ipotechna polityka Rosiys'koyi imperiyi u 80 – 90 - kh rr. XIX st.[State mortgage policy of the Russian Empire in the 80 - 90's of the XIX century]. *Problemy istoriyi Ukrayiny XIX – pochatku XX st.* Kyiv, 19, 117–128. [in Ukrainian].

2. Bocharov, V. V. (2001). *Stolypins'ka ahrarna reforma v Katerynoslavs'kiy i Kharkivs'kiy huberniyakh (1906–1916 rr.)*[*Stolypin's agrarian reform in the Ekaterinoslav and Kharkiv provinces (1906-1916)*]: dys. ... kand. istor. nauk: 07.00.01. Donets'k. [in Ukrainian].

3. Venhers'ka, V. O. (1998). *Rozvytok kredytno-bankivs'koyi systemy na Pravoberezhniy Ukrayini u druhiy polovyni XX st.* [Development of the credit and banking system in the Right Bank of Ukraine in the second half of the XIX century] : dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Zhytomyr. [in Ukrainian].

4. Venhers'ka, V. O. (1997). *Utvorennya ta diyal'nist' derzhavnykh bankivs'kykh ustanov na Pravoberezhniy Ukrayini u druhiy polovyni XIX st.* [Formation and activity of state banking institutions on the Right Bank of Ukraine in the second half of the XIX century]. Kyiv. [in Ukrainian].

5. Venhers'ka, V. (2008). Okremi osoblyvosti diyal'nosti Volyns'koho viddilennya Selyans'koho Pozemel'noho banku v umovakh realizatsiyi dvokh zemel'nykh reform [Some features of the Volyn branch of the Peasant Land Bank in the implementation of two land reforms]. *Volyns'ki istorychni zapysky: zb. nauk. pr. Zhytomyr. derzh. un-tu im. I. Franka*. Vol. 1, 92–98. [in Ukrainian].
6. Verhunov, V. A. (2008). Ukrayina ta stolypins'ka ahrarna reforma: peredumovy, zavdannya, zdiysnennya: monohrafiya [Ukraine and Stolypin's agrarian reform: preconditions, tasks, implementation]. / V.A. Verhunov ta in. Kyiv. [in Ukrainian].
7. Herasymchuk, O. M. (2011). Diyal'nist' Selyans'koho pozemel'noho banku na Chernihivshchyni v roky stolypins'koyi ahrarnoyi reformy (1906–1916) [Activities of the Peasant Land Bank in the Chernihiv Region during the Stolypin Agrarian Reform (1906–1916)]. *Literatura ta kul'tura Polissya*. Nizhyn, (66), 130–142. [in Ukrainian].
8. Herasymchuk, O. (2014). Odnosibne zemlevporyadkuvannya na selyans'kykh nadil'nykh zemlyakh Chernihivshchyny v roky Stolypins'koyi ahrarnoyi reformy (1907–1916 rokiv) [One-man land management on peasant allotted lands of Chernihiv region during the Stolypin agrarian reform (1907–1916)]. *Siveryans'ky litopys*, 4, 159–173. [in Ukrainian].
9. Hyndyn, Y. F. (1997). *Banky y ekonomycheskaya polytyka v Rossyy (XIX – nachalo XX v.): Ocherky ystoryy y typolohyy russskykh bankov [Banks and economic policy in Russia (XIX – early XX century.): Essays on the history and typology of Russian banks]: Yzbr. / Redkol.: L. Abalkyn (otv. red.) y dr. Moskva*. [in Russian].
10. Gruzickij, Ju. L. (2002). Obshhestva vzaimnogo kredita v Rossijskoj imperii (istorija pojavlenija i jetapy razvitija) [Mutual credit societies in the Russian Empire (history of emergence and stages of development)]. *Finansy i kredit*, 13(103), 66–72. [in Russian].
11. Hubyts'ky, L. V. (2021). *Torhivlya Kyyivs'koyi huberniyi (1793–1861 rr.) [Trade of the Kiev province (1793-1861)]: dys. ... d-ra. ist. nauk: 07.00.01. Pereyaslav*. [in Ukrainian].

12. Demeshko, Yu. O. (2013). Uchast' kupetstva u funktsionuvanni bankivs'koyi sfery Novorosiys'koho krayu (pochatok XIX st. – 60-ti rr. XIX st.) [Participation of merchants in the functioning of the banking sector of the Novorossiysk region (early XIX century – 60's of the XIX century)]. *Problemy istoriyi Ukrainy XIX – poch. XX st.* Kyiv, (22), 26–33. [in Ukrainian].

13. Dovzhuk, I. V. (2013). Diyal'nist' Selyans'koho pozemel'noho banku v Ukraini na pochatku XX st. [Activities of the Peasant Land Bank in Ukraine in the early XX century]. *Problemy istoriyi Ukrainy XIX – pochatku XX st.* Kyiv, (22), 34–39. [in Ukrainian].

14. Donik, O. M. (2008). *Kupetstvo v Ukraini v Impers'komu prostori (XIX st.)* [Merchants in Ukraine in the Imperial Space (XIX century)]. Kyiv. [in Ukrainian].

15. Yesyunin, S. M. (2015). *Mista Podillya u druhiy polovyni XIX – na pochatku XX st.* [Cities of Podillya in the second half of the XIX – early XX centuries]. Khmel'nyts'kyy. [in Ukrainian].

16. Zaychenko, V. V. & Popov, V. M. (2021). Derzhavne rehulyuvannya ahrarnoho kredyuvannya v Naddniprovs'kiy Ukraini v XIX – na pochatku XX st.: suchasnyy naukovyy dyskurs [State Regulation of Agricultural Lending in Naddnieper Ukraine in the 19th – early 20th Centuries : Modern Scientific Discourse]. *Tsentral'noukrayins'kyy naukovyy visnyk. Ekonomichni nauky*, 6 (39), 76–88. [in Ukrainian].

17. Ihnatova, L. R. (2002). *Ahrarna reforma P. A. Stolypina ta yiyi zdiysnennya v Ukraini (1906–1914 rr.)* [Stolypin's agrarian reform and its implementation in Ukraine (1906-1914)]: avtoref. dys... kand. istor. nauk: 07.00.01. Odesa. [in Ukrainian].

18. Kyrychenko, V. Ye. (2012). Dovhostorokove kredyuvannya na ukrayins'kykh zemlyakh Rosiys'koyi imperiyi [Long-term lending in the Ukrainian lands of the Russian Empire]. *Derzhava i parvo*, 55, 122–131. [in Ukrainian].

19. Kyrychenko, V. Ye. (2010). *Ustanovy dovhostorokovoho kredytu Rosiys'koyi imperiyi v Ukraini (druha polovyna XIX – pochatok XX st.): istoriko-pravove doslidzhennya* [Institutions of

long-term credit of the Russian Empire in Ukraine (second half of XIX – early XX centuries.): historical and legal research]. Kharkiv : Kontrast. [in Ukrainian].

20. Kolomijceva, V. (2010). *Istorija finansov Tavridy. Hroniki (1783-1917) [The history of the finance of Tavrida. Chronicles (1783-1917)].* Simferopol': OAO "Simferopol'skaja gorodskaja tipografija" (SGT). [in Russian].

21. Krasnikovam, O. M. (1998). *Retrospektyva zarodzhennya ipotechnoho kredytu v Ukrayini [Retrospective of the origin of the mortgage loan in Ukraine].* *Ekonomika APK*, 1, 71–82. [in Ukrainian].

22. Krasnikova, O. M. (2004). *Sil's'kohospodars'kyi kredyt v ekonomitsi Ukrayiny epokhy vil'noho pidpryemnytstva (kinets' XIX – poch. XX st.) [Agricultural credit in the economy of Ukraine in the era of free enterprise (late XIX - early XX centuries)].* *Naukovyy visnyk Poltavs'koho universytetu spozhyvchoyi kooperatsiyi Ukrayiny*, 3, 59–67. [in Ukrainian].

23. Krasnikova, O. M. (1997). *Stanovlennya finansovo-kredytynoi systemy v Ukrayini ta yiyi vplyv na zdiysnennya ahrarynykh reform 1861–1906 rr. [Formation of the financial and credit system in Ukraine and its impact on the implementation of agrarian reforms in 1861-1906].* *Aktual'ni problemy pryrodnychykh, humanitarnykh nauk : zb. nauk. pr. molodykh vchenykh.* Poltava, 234–236. [in Ukrainian].

24. Krasnikova, O. M. (2018). *Finansy i kredyt u sil's'komu hospodarstvi Livoberezhnoyi Ukrayiny (druha polovyna XIX–pochatok XXst.): istoryko-ekonomichne doslidzhennya [Finance and credit in agriculture of the Left Bank of Ukraine (second half of the XIX-beginning of the XX century): historical and economic research].* Poltava. [in Ukrainian].

25. Maystrenko, V. S. (1997). *Stolypins'ka ahraryna reforma v Kharkivs'kii huberniyi [Stolypin's agrarian reform in the Kharkiv province]: dys. ...kand. ist. nauk: 07.00.01.* Kharkiv. [in Ukrainian].

26. Mel'nyk, L. V. (2018). *Evolyutsiya systemy ipotechnoho kredytuvannya [Evolution of the mortgage lending system].* *Hroshi, finansy i kredyt*, (32), 153–157. [in Ukrainian].

27. Mel'nyk, O. O. (2020). Ahrarna reforma P. A. Stolypina ta yiyi vplyv na stanovyshche selyan Livoberezhnoyi Ukrayiny [P.A.Stolypin's agrarian reform and its impact on the situation of farmers in Left-Bank of Ukraine]. *Porivnyal'no-analitychne parvo*, 1, 48–51. [in Ukrainian].

28. Mishchenko, V. I. & Korohod, H. I. (1999). *Stanovlennya i rozvytok kredytno-fiansovoyi systemy na Sumshchyni (XIX – poch. XX st.) [Formation and development of the credit and financial system in Sumy region (XIX - early XX centuries)]*. Sumy : Slobozhanshchyna. [in Ukrainian].

29. Novikova, I. E. (2009). *Rozvytok bankivs'koyi systemy Ukrayiny v umovakh stanovlennya rynkovoho hospodarstva (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Development of the banking system of Ukraine in the conditions of formation of market economy (second half of XIX - beginning of XX century)]* : dys... kand. ek. nauk: 08.00.01. Kyiv. [in Ukrainian].

30. Ovdin, O. V. (2004). *Stolypins'ka ahrarna reforma na Katerynoslavshchyni (1906–1916 rr.) [Stolypin's agrarian reform in the Ekaterinoslav region (1906–1916)]*: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Dnipropetrovs'k. [in Ukrainian].

31. Oprya, A. V. (2006). *Rol' Selyans'koho pozemel'noho banku v provedenni stolypins'koyi ahrarnoyi reformy v Ukrayini [The role of the Peasant Land Bank in the Stolypin's agrarian reform in Ukraine]*. Kam'yanets'-Podil's'kyi. [in Ukrainian].

32. Orlyk, V. & Pavlenko, V. (2020). Hroshovy v ymir hospodarstva ukrayins'koho selyanstva v seredyni XIX st. (na materialakh sela Mliyiv Cherkas'koho povitu Kyuyiv's'koyi huberniyi) [The monetary dimension of the economy of the Ukrainian peasantry in the mid-nineteenth century. (on the materials of the village of Mliyiv, Cherkasy district, Kyiv province)]. *Ukrayins'kyi selyanyn*, 24, 42–48. [in Ukrainian].

33. Orlyk, V.M. & Orlyk, S.V. (2019). Teoretyko-metodolohichni ta dzhereloznavchi problemy ekonomichnoyi istoriyi Ukrayiny [Theoretical- methodological and source-studing problems of the Economic history of Ukraine]. *Universum istoriyi ta arkheolohiyi*,

Vol. 2 (27), 2, 5–27. doi <https://doi.org/10.15421/2619020>. [in Ukrainian].

34. Orlyk, M. V. (2019a). *Do pytannya rozvytku komertsyynoho kredytu v Naddnipyrians'kiy Ukrayini (druha polovynna XIX – pochatok XX st.)* [On the development of commercial credit in the Dnieper Ukraine (second half of XIX - early XX century)]. *Istoriya torhivli, podatkov ta myta: materialy XIII mizhnar. nauk. konf., m. Dnipro, 24–25 zhovtnya 2019 r. Kyiv, 43–44*. [in Ukrainian].

35. Orlyk, M.V. (2019b) *Evolutsiya lykhvarstva v Naddnipyrians'kiy Ukrayini (druha polovynna XVIII – pochatok XX st.)* [The evolution of usury in Dnieper Ukraine (second half of XVIII - early XX century)]. *Naukovyy visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriya: Ekonomichni nauky*, (1), 6–14. [in Ukrainian].

36. Orlyk, M. V. (2018). *Zarozhennya bankivs'koyi kredytnoyi systemy v Rosiys'kiy imperiyi u druhyi polovyni XVIII – na pochatu XIX st.* [The emergence of the banking credit system in the Russian Empire in the second half of XVIII - early XIX centuries]. *Tsentral'noukrayins'kyy naukovyy visnyk*, 1 (34), 75–82. [in Ukrainian].

37. Orlyk, M. V. (2020). *K voprosu ypochnoho kredytovannya ahrarnoho sektora v Prydneprovskoy Ukrayne (vtoraya polovynna XIX v. – nachalo XX v.)* [On the issue of mortgage lending to the agricultural sector in Dnieper Ukraine (second half of the XIX century – early XX century)]. *Bankayshki Vesnik*, 2 [679], 8–60. [in Ukrainian].

38. Orlyk, M. (2021). *Evolutsiya systemy kredytuvannya v Naddnipyrians'kiy Ukrayini (kinets' XVIII – pochatok XX st.)* [The credit evolution of the Naddnieper Ukraine (the end of the 18th – the beginning 20th centuries)]: dys ... dokt. filosofiyi: 051 ekonomika. Kropyvnyts'kyy. [in Ukrainian].

39. Pryymak, V. O. (2012). *Stolypins'ka ahrarna reforma na Volyni: sotsial'no-ekonomichnyy aspekt (1906–1914 rr.)* [Stolypin's agrarian reform in Volhynia: socio-economic aspect (1906–1914)]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk:07.00.01. Chernivtsi. [in Ukrainian].

40. Reyent, O. (2006). Stolypins'ka ahrarna reforma: osnovni podiyyi, periodyzatsiya, osoblyvosti, naslidky [Stolypin's agrarian reform: main events, periodization, features, consequences]. *Ukrayins'kyi selyanyn*, 10, 6–16. [in Ukrainian].

41. Savych, V. (2004). Derzhavnyy zemel'nyy (ipotechnnyy) bank yak element infrastruktury ipotechnoho rynku [State Land (Mortgage) Bank as an element of the mortgage market infrastructure]. *Bankivs'ka sprava*, 3, 10–16. [in Ukrainian].

42. Selikhov, D. A. (2014). Ahrarna kryza v Rosiys'kiy imperiyi kintsya KhIKh st. yak faktor vplyvu na stanovlennya derzhavnykh zemel'nykh bankiv u huberniyakh Naddnipryans'koyi Ukrayiny [Agrarian crisis in the Russian Empire in the late nineteenth century. as a factor influencing the formation of state land banks in the provinces of Dnieper Ukraine]. *Teoriya i praktyka pravoznavstva*, 1, 1–11. [in Ukrainian].

43. Selikhov, D. A. (2020). Pravove rehulyuvannya sil's'kohospodars'koho kredytu na ukrayins'kykh zemlyakh Rosiys'koyi imperiyi druhoyi polovyny XIX – pochatku XX st. yak istoriohrafichna problema [Legal regulation of agricultural credit in the Ukrainian lands of the Russian Empire in the second half of XIX – early XX centuries. as a historiographical problem]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 1, 46–60. [in Ukrainian].

44. Selikhov, D. A. (2019). *Sil's'kohospodars'kyi kredyt na ukrayins'kykh zemlyakh Rosiys'koyi imperiyi u 1861–1917 rr.: istoriko-pravove doslidzhennya* [Agricultural credit in the Ukrainian lands of the Russian Empire in 1861-1917: historical and legal research]. Dnipro. [in Ukrainian].

45. Tereshchenko, V. D. (2006). *Rol' ipotechnnykh bankiv u provedenni Stolypins'koyi ahrarnoyi reformy v Ukrayini (1906 – 1916 rr.)* [The role of mortgages banks in realizstion Stolypin's agrarian reform in Ukraine (1906-1916)]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01. Ternopil'. [in Ukrainian].

46. Tykhenko, S.V. (Ed.) (2013). *Rozvytok bankivs'koyi spravy na Sumshchyni (seredyna XIX – pochatok XX st.)* [Development

of banking in the Sumy region (mid-nineteenth - early twentieth century)] / za zah. red. S. Tykhenka. Sumy : DVNZ «UABS NBU». [in Ukrainian].

47. Tkachenko, A. O. (2001). Normatyvno-pravove rehulyuvannya diyal'nosti mis'kykh hromads'kykh bankiv u druhiy polovyni XIX st. [Regulatory regulation of city public banks in the second half of the XIX century]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 8, 92–94. [in Ukrainian].

48. Tkachenko, A. O. & Tkachenko, I. V. (2014). *Stvorenniya i diyal'nist' bankivs'kykh ustanov na terytoriyi Ukrayiny: ekonomiko-pravovyy aspekt (XVIII stolittya – pochatok 30-kh rokiv XX stolittya) [Establishment and activity of banking institutions on the territory of Ukraine: economic and legal aspect (XVIII century - early 30s of XX century)]*. Sumy: vy-vo «Yaroslavna». [in Ukrainian].

49. Khodchenko, O. (2007). Vplyv idey zakhidnoyi ekonomichnoyi dumky na liberal'ni reformy v kredytniy systemi Rosiyi ta Ukrayiny v druhiy polovyni XIX st. [The influence of Western economic ideas on liberal reforms in the credit system of Russia and Ukraine in the second half of the XIX century]. *Istoriya narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoyi dumky Ukrayiny*, 39-40, 82-95. [in Ukrainian].

50. Khodchenko, O. V. (2008). Z istoriyi rozvytku mis'kykh hromads'kykh bankiv v Rosiys'kiy imperiyi ta Ukrayini (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [From the history of development of city public banks in the Russian Empire and Ukraine (second half of XIX - beginning of XX century)]. *Istoriya narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoyi dumky Ukrayiny*, 41, 136–144. [in Ukrainian].

51. Khodchenko, O. V. (2005). Z istoriyi formuvannya kredytnoyi systemy Rosiys'koyi imperiyi (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [From the history of the formation of the credit system of the Russian Empire (second half of XIX - early XX century)]. *Istoriya narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoyi dumky Ukrayiny*, 37–38, 179–192. [in Ukrainian].

52. Shvets', V. (2021). Otsinyuvannya zemel'nykh aktiviv Ukrainy bankamy Rosiys'koyi imperiyi na pochatku XX stolittya [Valuation of Land Assets of Ukraine by Banks of the Russian Empire in the Early 20th Century]. *Tsentral'noukrayins'kuu naukovyy visnyk. Ekonomichni nauky*, 6 (39), 88–96. [in Ukrainian].

53. Orlyk, S., Palchevich, G. & Orlyk, M. (2021). Mutual credit societies of Naddnieper Ukraine in the credit system of the Russian Empire (second half of 19th – early 20th century). *Finansovokredytna diyal'nist': problemy teorii ta praktyky*, Том 4, 39, 415–428. [in English].

АНОТАЦІЯ

У статті проведено історіографічний аналіз праць сучасних вітчизняних учених з проблеми становлення та розвитку банківського кредитування в Наддніпрянській Україні (друга половина XVIII – початок XX ст.). Увесь комплекс сучасних досліджень проблем становлення й розвитку банківського кредитування в Наддніпрянській Україні запропоновано поділити на два періоди: I. 1729 – 1860 рр. – дореформений період – від зародження банківської кредитної системи до 1860 р., коли було створено Державний банк Російської імперії; II. 1860–1919 рр. – від заснування 31 травня 1860 р. Державного банку Російської імперії та подальшим проведенням реформи усієї імперської банківської системи до падіння російської монархії та руйнації її банківської системи. Останній було поділено за основними тематичними напрямками досліджень: 1) комерційне кредитування Державним банком Російської імперії; 2) іпотечне аграрне кредитування (в т. ч. товариствами взаємного поземельного кредиту, державними Дворянським та Селянським банками, акціонерними земельними банками тощо); 3) комерційне кредитування акціонерними комерційними банками та міськими громадськими банками тощо.

Акцентовано увагу на тому, що специфікою наукових досліджень у сфері економічної історії та соціально-економічної історії є застосування міждисциплінарних методів дослідження.

У результаті історіографічного аналізу встановлено, що найбільш розробленим напрямком визначеної проблеми є дослідження іпотечного (аграрного) кредитування, тоді як комплексного дослідження розвитку комерційного банківського кредиту Наддніпрянини не проводилося. Зазначено, що у процесі дослідження проблем становлення й розвитку кредитної системи Наддніпрянської України у будь-якому разі розглядалися питання функціонування банківської системи як тісно взаємопов'язаної орбіти досліджень. Це в комплексі дозволяє через механізм кредитування більш детально дослідити ефективність впливу банківської системи на різні сфери економіки українських земель (торгівлю, промисловість, сільське господарство, ремісництво тощо), а також дає можливість розглянути соціально-економічні аспекти підвищення добробуту та якості повсякденного життя населення, що є перспективними напрямками подальших досліджень.

Ключові слова: Наддніпрянська Україна, історіографія, кредитування, банківська система, Державний Дворянський банк, Державний Селянський банк, міські громадські банки.

УДК 93/94: 338.001.36/311.218

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-15-154-187>

**THE UNIVERSITIES AND SOCIETY ON THE
TERRITORY OF UKRAINE IN 19 – EARLY 20 CENTURY,
OR THE THIRD MISSION OF THE UNIVERSITIES OF
THAT TIME**

**УНІВЕРСИТЕТИ ТА СУСПІЛЬСТВО НА ТЕРЕНАХ
УКРАЇНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ, АБО ТРЕТЯ
МІСЯ ТОДІШНІХ УНІВЕРСИТЕТІВ**

Наталія Пасічник,
*доктор історичних наук,
професор кафедри
математики, статистики та
інформаційних технологій*
E-mail:
pasichnyk1809@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0923-9486>
Researcher ID: Q-8394-2019
*Центральноукраїнський
державний педагогічний
університет імені Володимира
Винниченка,
вул. Шевченка, 1,
м. Кропивницький, Україна,
25006*

Natalia Pasichnyk,
*Doctor in Historical Sciences,
Professor of the Doctor of
Historical Sciences, Professor
of Mathematics, Statistics and
Information Technology*
E-mail:
pasichnyk1809@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0923-9486>
Researcher ID: Q-8394-2019
*Volodymyr Vynnychenko
Central Ukrainian State
Pedagogical University
Street Shevchenko, 1,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006*

Ренат Ріжняк,
*доктор історичних наук,
професор кафедри
математики, інформатики,
економіки та методики
їхнього навчання*

Renat Rizhniak,
*Doctor in Historical Sciences,
Professor of Mathematics,
Informatics, Economics and
Methods of Teaching*
E-mail: rizhniak@gmail.com

E-mail: rzhniak@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1977-9048>
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1977-9048> Researcher ID: Q-3371-2019
Researcher ID: Q-3371-2019 Volodymyr Vynnychenko Central
Центральноукраїнський Ukrainian State Pedagogical
державний педагогічний University
університет імені Володимира Street Shevchenko, 1,
Винниченка, Кропивницький, Ukraine, 25006
вул. Шевченка, 1,
м. Кропивницький, Україна,
25006

ABSTRACT

The article analyzes the functions of serving society, their historical patterns of origin, factors of influence, motives and main forms of implementation during the 19 – early 20 century by the first universities of Dnipro Ukraine – universities of Kharkiv, Kyiv and Odesa. The study revealed that the peculiarities of the beginning of mutual influence and the first signs of cooperation of the universities of Dnipro Ukraine with local communities and society of that time are closely related to the process of their creation and the first steps of the relevant higher education institutions.

The study showed that the establishment of the universities in Kharkiv and Odesa was dictated by the various political and economic conditions expressed by the desires of the local communities and administrations, that were caused by the rapid socio-economic development of cities and awareness of the need for qualified education. The decision to establish a university in Kyiv had a strong political and ideological nature and was made after the Russian Empire suppressed the Polish national uprising to establish an educational institution in the western part of the empire in order to counter the Polish educational tradition.

Instead, the function of serving universities to society was successfully realized thanks to the private initiative of the teaching

staff of the universities of Kharkiv, Kyiv and Odesa in the following forms: a) formation of a «professorial lifestyle», which was based on a certain corporate ethnic group; b) organization of act speeches for university researchers and the local community; c) giving public lectures; d) organization of scientific readings; e) involvement of teachers and women in conduction of scientific courses; f) participation in the reform of school education; g) writing textbooks for gymnasiums, schools and colleges; g) organization of environmental, museum and library activities; h) publication of scientific, scientific-methodical and popular science periodicals and continuing publications; i) direct participation in the preparation and implementation of socio-economic reforms.

Keywords: *university, Dnipro Ukraine, function of service to society, cooperation with local communities, forms of realization of function of service to society.*

Постановка проблеми. Протягом майже 200-річної історії університети у їх класичному розумінні еволюціонували від «структур зі своїм світом» до закладів, які суттєво впливають на культурний, інтелектуальний та моральний стан суспільства та стають найважливішою сферою соціального життя. Економічний і духовний розвиток сучасних країн визначається саме якістю освіти. Функції сучасних університетів розглядаються як галузь діяльності, що відповідає їхній специфіці та соціальному призначенню. Основні функції закладу вищої освіти обґрунтували класики «ідеї університету» – В. Гумбольдт (Гумбольдт К.В., 2000), Д. Ньюмен (Ньюмен Дж. Г., 2006), Г. Гельмгольц (Герман Гельмгольц, 2006), К. Ясперс (Ясперс К., 2002), Х. Ортега-і-Гассет (Ортега-і-Гассет Х., 2005) та ін.

Сьогодні більшість університетів (і українських в тому числі) склали тексти заяв про свої місії та оприлюднюють їх на своїх сторінках у мережі Інтернет. При цьому університети справедливо позиціонують ці тексти як маркетингове звернення до суспільства, що дає узагальнене уявлення про

вектор діяльності навчального закладу та обґрунтування його призначення. Університети сьогодення відіграють важливу роль у суспільстві; тому в заявах про місію все більше підкреслюється їхня третя функція – служіння суспільству. Цю місію університету розглядають як відображення того, як установа визначає свій внесок у життєдіяльність суспільства. В ідеалі третя місія сьогодні веде до появи широкого спектра принципів та стратегій економічного та соціального розвитку. А чи завжди так було?

Перші університети на теренах Наддніпрянської України з'явилися у першій половині XIX століття: у Харкові (1804 рік), згодом – у Києві (1834 рік) та в Одесі (1864 рік). Обставини їх виникнення та особливості початку діяльності відрізнялися, різними були місцеві громади, матеріальні умови функціонування, соціальна структура викладацького складу та контингенту студентів. Але всі три університети за порівняно короткий проміжок часу стали відігравати важливу соціальну роль не лише у своїх містах, а й на території Наддніпрянщини. В даній роботі ми з'ясуємо, як реалізовувалася університетами функція служіння суспільству, якими способами університети робили свій внесок у розвиток суспільства та які саме фактори цьому сприяли.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема аналізу змісту «третьої місії» сучасних університетів не є новою в науковому середовищі. Більше того, сьгоднішній обсяг матеріалів про різні підходи та тлумачення особливостей реалізації університетами функції служіння суспільству вражає своїм різнобарв'ям та описами варіантів сучасної маркетингової діяльності сучасних вишів. Разом з тим матеріалів про взаємозв'язки перших університетів на території Наддніпрянської України (та й взагалі – тодішньої Російської імперії) та місцевих суспільств явно недостатньо для формування розуміння про особливості започаткування «третьої місії» університетів. Деякі факти містяться у словнику Ф.А. Брокгауза та І.А. Ефрона (Брокгауз Ф.А., Ефрон І.А., 1904).

Фрагментарно ця тема висвітлена у публікаціях очевидців становлення університетів Д.І. Багалея (Багалей, 2004) та М.Ф. Владимирського-Буданова (Владимирский-Буданов, 1884), а також у працях сучасних дослідників С.І. Посохова (Посохов, 2015: 64–93), (Посохов С.І., 2011: 140–165), (Посохов, 2008: 264–275), Н.О. Пасічник (Пасічник, 2018), О.М. Друганова (Друганова, 2006), О.О. Синявської (Синявська, 2017), І.М. Левченко (Левченко, 2017), Н.І. Коцур (Коцур, 2011). Втім, відсутні наукові дослідження, де б розкривалася цілісна картина започаткування співробітництва університетів та тогочасного суспільства.

Отже, **мета статті** – дослідити історичні закономірності зародження та розвитку, фактори впливу (або мотиви) та основні форми реалізації протягом XIX – початку XX століття університетами Харкова, Києва та Одеси функції служіння тогочасному суспільству.

Виклад основного матеріалу. Особливості започаткування взаємного впливу та перших проявів співпраці університетів Наддніпрянської України з місцевими громадами та тогочасним суспільством тісно пов'язані з процесом їхнього створення та з особливостями перших кроків функціонування відповідних закладів вищої освіти.

Розглянемо обставини та мотиви створення, започаткування діяльності та зростання університетів Наддніпрянської України саме у контексті їх взаємин з суспільством.

Першим університетом Наддніпрянщини став *Імператорський Харківський університет*, Статут якого було затверджено 5 листопада 1804 року (разом із прийняттям штатів для Московського, Харківського й Казанського університетів) (ПСЗ, 28: 589–607). Харківський університет було створено за німецькою моделлю; Статут університету лише за деякими статтями відрізнявся від Статутів Московського й Казанського університетів (Пасічник, 2018: 151). Професор С.І. Посохов (Посохов, 2015: 64–93) відзначав,

що заснування Харківського університету було частиною державного проекту створення імперської системи освіти. Вибір Харкова визначався його геополітичним положенням та наявністю колегіуму, випускники якого могли ставати студентами. Втім, слід відзначити активну позицію громадськості тогочасного міста Харків у питанні відкриття у місті університету. Ініціатором ідеї створення університету та збору коштів слобідського дворянства та міщанства (обсягом більше ніж 400 тис. рублів) на реалізацію цієї ідеї саме у місті Харкові був наш відомий співвітчизник, державний і громадський діяч Василь Назарович Каразін (1773–1842), який, фактично, керував усіма роботами зі створення університету (Пасічник, 2018: 152).

Втім, у Харкові на момент відкриття університету відчувалася кадрова проблема з професурою. Тому попечитель Харківського навчального округу С. Потоцький звернувся до одного з міністрів Веймару – відомого поета Й. Гете – з проханням допомогти з формуванням професорсько-викладацького складу. Протягом першого десятиліття функціонування Харківського університету професорів іноземного походження було 29, з них 18 німців, 4 французи і 7 слов'ян (Брокгауз, Ефрон, 1904: 103) (Пасічник, 2018: 184). Для викладання, наприклад, політичної економії запрошувалися відомі німецькі вчені: в тому числі історик, професор Геттингенського університету Г.Ф. Сарторіус, фахівець у сфері економіки, права та фінансів Людвіг Генріх Конрад фон Якоб та молодий фахівець з політичної арифметики Йозеф Ланг та інші. Як відзначає С.І. Посохов, саме німецькі вчені відіграли визначну роль у першому десятилітті становлення Харківського університету (Посохов, 2011: 140–165). Однією з найважливіших форм спілкування з суспільством, засобом подання власних ідей та способом впливу на оточуюче середовище були урочисті актові промови професорів університету, які проголошувалися в урочисті для даного навчального закладу дні – 17 січня (річниця відкриття

університету) і 30 серпня (день тезоімеництва Олександра I, який вважався засновником університету) (Багалеї, 2004: 619–620). Такі виступи перед публічним представленням аналізувалися як наукові розробки на засіданнях вчених рад факультетів, причому за умови схвального оцінювання колегами вони проголошувалися на урочистому науковому зібранні в актовій залі університету в присутності губернських чинів (Периодическое сочинение, 1809: 213), дворянства, почесного духовенства і купецтва (Периодическое сочинение, 1809: 162–164) і після опублікування (на початку XIX ст. тираж складав 330–450 примірників) (Багалеї, 2004: 410) ставали доступними для детального ознайомлення освіченою частиною суспільства (Пасічник, 2018: 189). С.І. Посохов, який ґрунтовно проаналізував актові промови професорів-іноземців Харківського університету першої чверті XIX ст. (Посохов, 2008: 264–275), наголошує, що урочисті промови іноземних викладачів (Л. Якоба, Х. Роммеля, І. Шада, А. Стойковича, Я. Беллена-де-Баллю, Л. Умляуфа, Й. Ланга) були способом трансформування західноєвропейської університетської ідеї (Посохов, 2008: 264). Під впливом їхньої науково-викладацької діяльності, публічних виступів, через які науковці привносили суспільству неогуманістичне трактування сутності університету, відбувалося залучення громадськості до європейських цінностей та класичних університетських традицій (Пасічник, 2018: 189). Актові промови були характерним явищем для університетської науки початку XIX ст., елементом суспільно-просвітницької діяльності викладачів (Друганова, 2006: 39–43) та сприяли збільшенню кількості освічених людей у країні, значному підвищенню загально-культурного рівня населення, а також відображали позиції науковців з проблем навчання і виховання студентів (Пасічник, 2015). Наприклад, тематика урочистої промови професора Л. Якоба – «Про вплив університетів на освіту та достаток народу» (1808 р.) (Якоб, 1808) – була надзвичайно актуальною, оскільки ідея необхідності вищої освіти ще не

отримала загального поширення серед дворянства – більшість з них задовольнялася середньою і початковою школою, пансіонами іноземців і домашніми наставниками. Й. Ланг двічі виступав з актовими промовамі: 1810 року «Про вивчення юридичних та політичних наук», у якій він визначав значення науки й університетської освіти для добробуту суспільства й обумовлював залежність суспільного добробуту від рівня підготовки державних службовців (Lang Joseph, 1811), і 1815 року «Що є гроші?», де вчений першим в історії фінансової науки здійснив спробу розробити інтегровані матриці фінансових потоків, які були оформлені лише в середині ХХ ст. (Пасічник, 2018а).

Крім того, в архівних документах можна знайти свідчення індивідуальної участі професорів Харківського університету у плануванні благоустрою міста (ЦДІА України). Загалом, С.І. Посохов при дослідженні професорського стилю та якості життя в університетських містах Російської імперії (Посохов, 2014) зазначав, що разом з державними управлінськими структурами активні пропозиції щодо схем влаштування життя в містах поступали з середовища університету. Причому, ці ідеї висловлювалися конкретними особами, які представляли університетське співтовариство. Більше того, індивідуальні професійні та дозвільні практики університетських викладачів з початку ХІХ століття поступово ставали важливим фактором впливу на якість життя в місті Харків. Особливо це стало актуальним з появою професорів-іноземців у Харківському університеті, які вносили в укладений стиль життя харківського суспільства елементи власної (європейської, в основному, німецької) субкультури: особливості організації дозвільних практик, стиль спілкування з колегами та керівництвом, розуміння та впровадження викладання в університеті та проведення наукових досліджень як факту «духовного служіння» суспільству, зовнішній побутовий та професійний аскетизм, відкрита пріоритетність викладацької, літературної та видавничої діяльності, культ

книги, колекціонування природних артефактів, рукописів, стародруків, старовинних монет, захоплення поезією, художнім мистецтвом, музикою та садівництвом, подорожування Росією та Західною Європою, запровадження особливих способів спілкування, організації та проведення застільів і дружніх зустрічей. В результаті протягом перших десятиліть XIX століття в Харкові сформувався «професорський стиль життя», в основі якого був певний «корпоративний етнос», який виник дякуючи його трансферу з університетських центрів Західної Європи та адаптації в університетських містах Російської імперії (Посохов, 2014), (Посохов, 2011).

Заснування *Імператорського Університету Св. Володимира* в Києві було не лише освітнім, але й суспільно-політичним заходом, так як університет мав виступати опорою російської мови, російського права і культури в західній частині Російської імперії. 14 грудня 1832 року було створено Київський навчальний округ із чітко визначеними функціями – протистояти польській освітній традиції з повною заміною її російською освітньою системою, проте остаточне рішення про створення університету було прийняте майже через рік, оскільки в урядових колах обговорювалися пропозиції щодо відкриття в Києві Юридичного інституту або заснування університету в формі переміщення сюди Волинського ліцею з Кременця до Києва (Рождественский, 1902: 214). Обраний був другий спосіб. Тому 8 листопада 1833 року був підписаний іменний указ «Про заснування в Києві Університету з найменуванням Імператорський Університет Св. Володимира» (Указ, 1834). А через рік, 25 грудня 1833 р., був затверджений проект Статуту університету Св. Володимира, опублікований 10 січня 1834 року (ПСЗ, 8: 791).

Політико-ідеологічний характер рішення про створення університету в Києві, яке було прийняте після придушення Російською імперією національно-визвольного польського повстання та передбачало створення в західній частині імперії навчального закладу для протистояння польській освітній

традиції з повною заміною її імперською освітньою системою (Пасічник, 2018: 237), наклало свій відбиток на фактори впливу та основні форми реалізації університетом Святого Володимира функції служіння тогочасному суспільству. Чи не головним результатом перших 30-ти років функціонування університету в Києві стало утвердження панування російської освітньої і, загалом, суспільної традиції як результат загальної політики насильницького лобювання інтересів імперії. Взагалі, протягом цього періоду університет розв'язував кадрові проблеми свого існування та виступав, фактично, інструментом впровадження імперської політики щодо утвердження російської освітньої системи на території Правобережної України. Втім, деяку інформацію щодо особистої участі та впливу університетських професорів на розбудову суспільного життя м. Києва та тодішнього Київського навчального округу було надано у праці М.Ф. Владимирського-Буданова (Владимирский-Буданов, 1884) та у його актовій промові (Владимирский-Буданов, 1884а), що була проголошена на святкуванні 50-річного ювілею університету.

М.Ф. Владимирський-Буданов наводить дані щодо трансферу професорів з університетських центрів Німеччини та їхньої адаптації в університеті Св. Володимира – це професори Траутфеттер, Міддендорф, Гофман, Кесслер та ін. (Владимирский-Буданов, 1884а: 5). Зрозуміло, що і в Києві по аналогії з Харківським університетом та містом Харків завдяки появі професорів-іноземців почав формуватися певний «корпоративний етнос». 1842 року, після прийняття нового Статуту університету, кадрова криза університету лише поглибилася. Тому керівництво прийняло рішення направити молодих викладачів університету до Європи для отримання професорського звання. Саме цей захід дав можливість університету «придбати» 1847 року талановиту молодь, яка в майбутньому і забезпечила його становлення як центру освіти та науки. Розпочали свою діяльність у якості професорів Н. Костомаров, П. Павлов, В. Шульгін, А. Селін,

І. Вернадський, К. Мітюков, К. Феофілактов та ін., які з 60-х років XIX століття і забезпечили університету наукове, навчальне та суспільне визнання. Результати не змусили себе довго чекати – вже в 50-ті роки університетом завдяки зусиллям тодішнього ректора Р. Траутфеттера було створено Київський ботанічний сад, пізніше силами університетських викладачів була започаткована робота анатомічного театру та метеорологічної обсерваторії, активізована діяльність Київської археографічної комісії (Владимирский-Буданов, 1884а: 8–9). Створені об'єкти та популяризація їх діяльності стали важливим фактором посилення просвітницької складової місцевого суспільства, а пізніше стали центрами популяризації природничих знань для всього регіону. Але головним підсумком 30-річного періоду щодо популяризації університетської науки та майбутнього задоволення потреб суспільства стало формування регіональних наукових шкіл – з фінансової та фінансово-правової науки (засновники В. Незабитовський, І. Вернадський і М. Бунге), з математики (М. Ващенко-Захарченко, В. Єрмаков), з біології (К. Кесслер) з історії (В. Антонович) та інші.

Іншими були умови виникнення університету в Одесі. Інтенсивний розвиток торгівлі та обслуговування флоту актуалізували проблему підготовки фахівців у молодому місті, градоначальником якого з 1803 року, а з 1805 року і генерал-губернатором Новоросійського краю був французький аристократ Арманд-Емманюель Ришельє. Значні зусилля герцог Ришельє приклав до соціально-економічного розвитку Одеси. Через його клопотання уряд дозволив залишати частину різноманітних зборів (митного, ластового, винного, відкупу вагів та мір, оціночного збору з дворянських домів тощо) для розвитку соціально-економічної інфраструктури міста (Пасічник, 2018: 240). Результатом зусиль громадськості щодо організації практичного освітнього простору у місті стало спочатку створення на базі Одеської комерційної гімназії та Одеського благородного інституту Рішельєвського ліцею,

Статут якого було затверджено 2 травня 1817 року (ПСЗ, 34: 239) Пізніше, майже через півстоліття, 11 липня 1864 року був виданий указ про заснування на базі ліцею *Імператорського Новоросійського університету* в Одесі (ПСЗ, 39: 574), який було урочисто відкрито 1 (13) травня 1865 року. На прийняття такого рішення вплинули різноманітні чинники, серед яких у першу чергу можна виділити: стрімкий соціально-економічний розвиток міста, значна чисельність населення, активна позиція одеської громадськості, підтримка ідеї створення університету з боку адміністрації краю, наявні наукова база і приміщення (Пасічник, 2018: 249). Також уряд Російської імперії таким чином протистояв культурному наступу Австрії (уряд якої мав намір відкрити Слов'янський університет у Загребі) серед південних слов'ян (Синявська, 2017: 32). Традиції Харківського і Київського університетів щодо організації актових промов підтримувалися і в Новоросійському університеті. Щорічно провідні професори навчального закладу виступали з актовими промовами наукового змісту, котрі були і важливим напрямом наукової діяльності викладачів, і формою спілкування з суспільством, і засобом подання власних ідей. 1876 року професор І. Патласєвський представив актову промову з надзвичайно актуальної на той період проблематики «О подходных налогах». Актуальність промови була зумовлена тим, що зміни соціально-економічних умов вимагали реформування податкової системи, яка знаходилася у стані переходу на новий рівень економічних відносин, побудованих на прибутково-майнових основах (Пасічник, 2016).

Починаючи з другої половини XIX століття діяльність закладів вищої освіти та науки в Російській імперії поживалися. Розвиток ринкових відносин, спричинений реформами 60-х років, зумовив запити суспільства на кваліфікованих фахівців, в тому числі на осіб інтелектуальної праці. Як результат, університетські інтелектуали різних галузей знань відчували гостру потребу в обміні думками та взаємному спілкуванні. Це й стало основною причиною появи

природознавчих, медичних, культурних, літературних та інших наукових товариств, які відіграли важливу роль у взаємному зближенні суспільства та тогочасних університетів (Левченко, 2017: 52). Участь університетських професорів та приват-доцентів у життєдіяльності суспільства реалізовувалася в основному через наукові товариства та проявлялась у таких формах: читання публічних загальнодоступних лекцій, організація наукових читань, залучення до проведення наукових курсів вчителів та жінок, участь у реформуванні шкільної освіти, написання підручників для гімназій, училищ та шкіл, організація природоохоронної, музейної та бібліотечної діяльності, видання наукових та науково-популярних періодичних та продовжуваних видань, безпосередня участь у підготовці та проведенні соціально-економічних реформ.

Одними з першими серед трьох університетів на теренах України розпочали 1871 року читання публічних лекцій науковці Новоросійського університету в межах діяльності місцевого природничого товариства (Протокол, 1873: 4–5). З 1872 року такі ж лекції за ініціативи дійсних членів місцевого товариства природознавців А. Ковалевського та Я. Вальца розпочали читати науковці Київського університету (Протокол, 1873а: 8). Причому саме для Києва характерним було поява на початку 70-х років ініціативи дружин професорів Київського університету про організацію Вищих жіночих курсів при університеті (Тітова, 1971). Лекторами були професори Київського університету В. Єрмаков (математик), В. Іконніков, Ю. Кулаковський (історики). В Одесі та Харкові такі курси були відкриті відповідно у 1903 та 1908 роках (Левченко, 2017: 216–217).

Важливу роль в організації перших природничих та медичних читань відіграли професори Київського університету Н. Хржонщевський та О. Корчак-Чепурківський, які, фактично, до 1901 року по черзі керували такими читаннями напівлегально через заборону можновладців (Коцур Н.І., 2011:

274). Лише на початку ХХ століття за ініціативи Н. Хржонщевського був затверджений статут Комісії медичних народних читань і організація таких курсів легалізувалася. У Харкові за ініціативи В. Недригайлова (учня відомого вченого-бактеріолога В. Високовича) подібні народні читання були відкриті ще 1891 року (Приложение, 1885), причому основна увага читань приділялася організації виставок, розповсюдженню медичних друкованих матеріалів та поширенню знань про інфекційні хвороби.

60-ті роки ХІХ століття охарактеризувалися бурхливим розвитком педагогічного руху за реформування шкільної освіти. Не стояли осторонь цих процесів професори університетів Наддніпрянської України. Так, за ініціативи професора Київського університету К. Кеслера (він же був і засновником Київського товариства природодослідників) 1861 та 1862 рр. відбулися з'їзди викладачів природознавства, де розглядалися питання вдосконалення та підтримки викладання природничих наук у гімназіях, училищах та школах (Известия, 1862). У результаті проведення з'їздів були прийняті конкретні рішення щодо реформування змісту природничої освіти в середній ланці навчання та рекомендації конкретних підручників для викладання природничих дисциплін (Караванська, 2006). Схожі процеси відбувалися і з метою реформування математичної освіти. Безпосереднє відношення до змін у викладанні математичних дисциплін мав професор Київського університету В. Єрмаков, який чітко визначив межі викладання математики (Павлидис В.Д., 2013). Вже тоді важливою складовою програми вивчення математики були визначені початкові уявлення про функціональні залежності, хоча основу програми все ж складала відомості з арифметики, початків алгебри, геометрії, додатків алгебри в геометрії та тригонометрії. Пізніше, вже на початку ХХ століття активну участь у вдосконаленні програм з математики брали викладачі (вони ж члени Київського фізико-математичного товариства)

К. Лебединцев, О. Ястряб, П. Долгушин, Д. Ройтман, З. Архімович, Г. Суслов (Левченко, 2017: 231–232). Закономірним результатом роботи науковців – членів Київського фізико-математичного товариства стала розробка проекту плану з математики для чоловічих гімназій. Трохи пізніше (в другому десятилітті XX століття) вчені університетів розпочали створення спеціальних Педагогічних комісій з розробки питань природознавства та математики (з 1910 року – за ініціативи професури Київського університету в межах діяльності Київського фізико-математичного товариства, з 1917 року – професори Новоросійського університету як члени місцевого товариства природознавців (Левченко, 2017: 233).

Викладачі Харківського, Київського та Новоросійського університетів приділяли також увагу написанню підручників для гімназистів та учнів училищ і шкіл. Так, викладачі Київського університету Д. Граве (Граве, 1915), К. Лебединцев (Лебединцев, 1916), П. Долгушин (Долгушин, 1913) запропонували власні варіанти підручників з алгебри. Саме професори та викладачі Київського університету – В. Єрмаков, К. Щербина, М. Володкевич, К. Лебединцев – одними з перших ставили питання про введення до курсу середньої школи елементів вищої математики.

Як факт служіння суспільству можна розцінювати також організацію викладачами університетів природоохоронних виставок. Саме така виставка була організована у Харкові 1913 року (Виставка охорони природи, 1913). Фактично з початку XIX століття розпочалася успішна діяльність викладачів університетів із заснування діяльності музеїв на теренах Наддніпрянської України. Це зоологічний музей Київського університету (розпочалася діяльність музею 1842 року, його роботу очолював професор К. Кесслер, серед ентузіастів його розвитку – професори університету П. Рогович, К. Феофілактов, П. Армашевський), зоологічний музей Харківського університету (його діяльність розпочалася з 1807 року, у різні роки розвивали музейну експозицію

професори А. Краснов, М. Турчанинов), зоологічний музей Новоросійського університету (діяльність розпочалася з 1864 року, серед ентузіастів започаткування його діяльності – природознавці університету І. Маркузен, І. Мечников, О. Ковалевський) (Шидловський, 2012). Ще одним важливим фактом служіння місцевому суспільству викладацького складу університетів була діяльність щодо заснування бібліотек. Так, відомий історик, етнограф, економіст, статистик А.О. Скальковський ще задовго до створення Новоросійського університету з 1829 р. активно сприяв створенню в Одесі міської публічної бібліотеки (це була друга в Російській імперії після імператорської у Санкт-Петербурзі та перша в Наддніпрянській Україні публічна бібліотека), до якої пізніше передав багато своєї праці (Пасічник, 2018: 170–171). А починаючи з 60-х років XIX століття в Харкові почала своє існування бібліотека Харківського медичного товариства (Мисько, 2011), до започаткування діяльності та розвитку якої долучилися професори Харківського університету Е. Беллін, В. Крилов, О. Кузнецов, П. Сергієвський та інші.

Важливою складовою організаційно-просвітницької діяльності викладачів університетів Наддніпрянської України стала організація видання наукових та науково-популярних періодичних та продовжуваних видань. Так, Харківським медичним товариством за активної участі професури Харківського університету видавалися протоколи засідань товариства (з 1863 р.), «Праці Харківського медичного товариства» (з 1886 р.), «Харківський медичний журнал (з 1902 р.), у яких крім наукових статей та наукової хроніки лівову частку обсягу займали матеріали про медичне життя населення регіону (Левченко, 2017: 262–263). А з 1892 року в Одесі розпочалося видання «Південно-Російської медичної газети», редакційну колегію якої очолював професор, доктор медицини О. Мочутковський. Газета мала успіх серед громадськості, так як публікувала в тому числі практичні замітки з медицини.

Досить активними у контексті організації видання періодики були вчені-природознавці та математики. Учасники Харківського математичного товариства, яке було створене при Харківському університеті 1879 року, започаткували 1888 року видання «Повідомлень Харківського математичного товариства», а згодом, 1900 року – журналу «Харківська математична бібліотека». Активним учасниками видавничої діяльності були професори Харківського університету – В. Імшанецький, О. Ляпунов, В. Стеклов, Д. Синцов. В Одесі за ініціативи професорів Новоросійського університету П. Бучинського, І. Мечникова, І. Сеченова, М. Умова, Ф. Шведова, що були активними учасниками місцевого товариства природознавців, з 1872 року розпочалося видання «Записок Новоросійського товариства природознавців, а з 1876 року – «Записки математичного відділення Новоросійського товариства природознавців», де друкувалися відомі математики та фізики, які зробили вагомий внесок у популяризацію фізико-математичних знань (Н. Жуковський, Є. Буницький, В. Єрмаков, В. Каган, Н. Шведов та ін.) (Левченко, 2017: 265–266).

Особливо виділявся громадськістю того часу журнал «Вісник дослідної фізики та елементарної математики», що видавався протягом 1886–1917 років (спочатку в Києві, а згодом у Одесі) разом з його попередньою версією – «Журналом елементарної математики» (1884–1886 роки, м. Київ) силами спочатку професури Київського університету, а згодом – Новоросійського університету. Цей журнал вважається кращим виданням популярної фізико-математичної періодики Російської імперії кінця XIX – початку XX століття. Засновником та першим редактором «Журналу елементарної математики» був професор Київського університету В. Єрмаков. З 1886 року редагування журналу було передано Е. Шпачинському, який і раніше брав активну участь у редакційній та видавничій роботі цього видання. При цьому журнал змінив назву на «Вісник дослідної фізики та

елементарної математики», а на прохання Е. Шпачинського В. Єрмаков залишився ідейним керівником його математичної частини. 1891 року редакція журналу переїздить до Одеси, а редагування журналу з 1898 року (після короткого перебування у ролі шеф-редактора професора В. Ціммермана) і до припинення його видання переходить до приват-доцента В. Кагана й пов'язується надалі з математичним відділенням Новоросійського товариства природознавців і з викладачами Новоросійського університету. Видавцем журналу протягом 1897–1917 років (з № 259) був В. Гернет. Історики умовно називають період 1886–1897 рр. першим періодом існування журналу, й, відповідно, 1898–1917 рр. – другим. Протягом усього періоду видання журналу активними співробітниками журналу були вчені з Києва, Харкова й Одеси: С. Бернштейн, Є. Буницький, В. Каган, Д. Синцов, І. Тимченко, І. Слешинський, С. Шатуновський, В. Ціммерман та інші. Фактично журнал був неофіційним науковим, науково-методичним та науково-популярним періодичним друкованим органом математичного відділення Новоросійського товариства природознавців, до співпраці в якому були залучені фізики й математики з теренів України, а також з усієї Російської імперії (Пасічник, Ріжняк, 2021: 45–51). Важливим додатком до видання журналу стали найбільш важливі науково-методичні та науково-популярні матеріали з математики та фізики, що друкувалися окремими виданнями в одеському видавництві «Матезис».

Київське товариство природознавців за активної участі професорів Київського університету відзначилося популярними у тодішньому суспільстві двома томами видання «Показника Російської літератури з математики, чистим та прикладним природознавчим наукам, медицині та ветеринарії». Активну участь у виданні «Показника...» взяли професори П. Ярмашевський, В. Єрмаков, М. Кричагін та інші (Левченко, 2017: 267–268).

Професор Харківського університету П.П. Мігулін протягом 1909–1912 рр. брав активну участь у виданні авторитетного журналу «Економіст Росії», а протягом 1913–1916 рр. самостійно видавав журнал «Новий економіст» (Пасічник, 2018: 352).

Залишаючись активними учасниками функціонування освітніх та наукових інститутів професори університетів Наддніпрянської України брали участь у розвитку соціально-економічної структури суспільства. Так, концепція професора Харківського університету Л. Якоба щодо ослаблення грошових криз, що пов'язані з функціонуванням паперових грошей, яку він представив Олександрю I 1809 року, отримала теоретичне й практичне визнання. Як наслідок, після цього Л. Якоба перевели до Петербургу й призначили (до 1816 року) членом фінансової частини у Комісії про закони, де він також розробив проект карного укладання (Пасічник, 2018: 192–193).

Професор Київського університету І. Вернадський з 1856 року служив у Центральному статистичному комітеті МВС Російської імперії, одночасно здійснюючи викладацьку (у Головному педагогічному інституті, 1857–1859 рр.; в Олександрівському ліцеї, 1861–1868 рр.) і видавничу діяльність. Вернадський видавав журнал «Економічний вказівник» (1857–1861 рр.) та додаток «Економіст» (1858–1865 рр.), де вів фінансовий огляд та огляд нових політико-економічних і фінансових творів. Ґрунтовні теоретичні знання фінансової та фінансово-правової проблематики дозволили І. Вернадському здійснювати практичну фінансову діяльність: 1868 року в чині дійсного статського радника він очолив Харківську контору Державного банку (1868–1876 рр.), а з 1870 року ще був обраний головою Харківського товариства взаємного кредиту (Пасічник, 2018b). Наступником І. Вернадського по кафедрі політичної економії і статистики університету Св. Володимира став М. Бунге (1823–1895), який був секретарем, а потім віце-головою комісії з опису губерній Київського навчального округу; керував

Київською конторою Державного банку; виконував функції ректора університету Св. Володимира (1859–1862 рр., 1871–1875 рр., 1878–1880 рр.); залучався до діяльності з підготовки університетського Статуту 1863 року; працював в особливій фінансовій комісії з приводу розв'язання селянського питання; працював у комісії з питання зниження проби срібної монети (1866) і написав більше 50 наукових праць, що мали важливе суспільне значення (Пасічник, 2018: 230). А з 1881 року М. Бунге був призначений Міністром фінансів Російської імперії і приступив до реалізації своєї програми фінансових перетворень, яка ставила за мету стимулювання розвитку промисловості задля підвищення рівня життя населення, що досягалося через взаємодію грошово-кредитного і податково-бюджетного регулювання (Пасічник, 2018b). Учні ж М. Бунге (А. Антонович і Д. Піхно), будучи професорами Київського університету, брали безпосередню участь у підготовці та проведенні грошової реформи 1895–1897 рр., яку здійснював тодішній міністр фінансів С. Вітте. Знання професора Харківського університету М. Алексеєнка з фінансової проблематики в цілому та податково-бюджетних проблем зокрема знайшли широке практичне застосування в Державній Думі Російської імперії, де він протягом перших 17 років ХХ століття очолював бюджетну комісію. А учень М. Алексеєнка професор Харківського університету П. Мігулін успішно суміщав науково-викладацьку роботу з суспільно-політичною – з 1907 року був членом Ради Головного управителя землеустроєм і землеробством, пізніше членом особливої вищої комісії для всебічного дослідження залізничної справи в Росії, а з 1914 р. – членом ради міністра фінансів (Пасічник, 2018b).

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, дослідження історичних закономірностей реалізації протягом ХІХ – початку ХХ століття університетами Харкова, Києва та Одеси функцій служіння тогочасному суспільству дає можливість висновити наступне.

1. Створення університетів у Харкові та Одесі диктувалося крім різного роду політико-економічними умовами чітко та однозначно вираженими бажаннями місцевих громад та адміністрацій, що були викликані стрімким соціально-економічним розвитком міст та усвідомленням необхідності забезпечення цього розвитку кваліфікованими освіченими кадрами. Рішення про створення університету в Києві мало виражений політико-ідеологічний характер і було прийняте після придушення Російською імперією національно-визвольного польського повстання для створення в західній частині імперії навчального закладу з метою протистояння польській освітній традиції.

2. Нами не було виявлено протягом досліджуваного періоду ініціативи керівництва кожного з трьох університетів Наддніпрянської України у формулюванні чи складанні текстів звернень до суспільства, яке давало б пропозиції щодо співробітництва з місцевими громадами, формулювало узагальнене уявлення про вектор діяльності навчального закладу та обґрунтування його призначення. Натомість функція служіння університетів суспільству успішно реалізовувалася завдяки приватній ініціативі професорсько-викладацького складу університетів Харкова, Києва та Одеси. При цьому слід відзначити позитивну роль у реалізації такої функції професорів іноземного походження, місцевої інтелектуальної еліти – професорів Харківського, Київського та Новоросійського університетів, а також організацій – наукових товариств різного роду, через структури яких і започатковувалося плідне співробітництво з місцевими громадами.

3. Протягом XIX століття – початку XX століття функція служіння суспільству професурою університетів Наддніпрянської України реалізовувалася у таких формах: а) формування «професорського стилю життя», в основі якого перебував певний «корпоративний етнос», який виник дякуючи його трансферу з університетських центрів Західної Європи та

адаптації в університетських містах Російської імперії; б) організація актових промов для науковців університетів та місцевої громадськості; в) читання публічних загальнодоступних лекцій; г) організація наукових читань; д) залучення до проведення наукових курсів вчителів та жінок; е) участь у реформуванні шкільної освіти; є) написання підручників для гімназій, училищ та шкіл; ж) організація природоохоронної, музейної та бібліотечної діяльності; з) видання наукових, науково-методичних та науково-популярних періодичних та продовжуваних видань; і) безпосередня участь у підготовці та проведенні соціально-економічних реформ.

4. Перспективною розвідкою у даному напрямку ми бачимо вивчення особливостей реалізації наукового потенціалу професорів Харківського, Київського та Новоросійського університетів у контексті їх співпраці з місцевими елітами: урядовцями, купцями, заводчиками, землевласниками у післяреформені часи ХІХ століття.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Lang Joseph (1811). *Ober das Studium der juridischen und politischen Wissenschaften*. Об изучении юридических и политических наук (параллельно на рус. и нем. яз.), в кн.: *Речи, произнесенные в торжественном собрании Императорского Харьковского университета, бывшем 30 июня 1810г. Харьков.*

2. Багалея Д.И. (2004). *Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам)*. Ч. 1. (1802–815 год.). *Вибрані твори: у 6 т. Харків. Т.3.*

3. Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. (1904). *Энциклопедический словарь*. Издатели: Ф.А. Брокгауз и И.А. Ефрона. Т. XXXVII. СПб., Брокгауз-Ефрон. 448 с.

4. Владимирский-Буданов М.Ф. (1884). *История императорского университета св. Владимира*. Т. 1. *Университет св. Владимира в царствование императора Николая Павловича*. Київ: Тип. императорского университета св. Владимира.

5. Владимирский-Буданов М.Ф. (1884а). Пятидесятилетие университета Св. Владимира (1834–1884). Речь, произнесенная на юбилейном акте университета. Киев, Тип. имп. университета св. Владимира. 60 с.

6. Выставка охраны природы (1913). *Бюллетени Харьковского общества любителей природы*. Харьков. 2. С. 69–90.

7. Герман Гельмгольц (2006). Об академической свободе в немецких университетах. *Отечественные записки*. 6 (15). <http://www.strana-oz.ru/2003/6/ob-akademicheskoy-svobode-v-nemeckih-universitetah>.

8. Граве Д. (1915). Начала алгебры. Петроград. 316 с.

9. Гумбольдт К.В. (2000). О внутренней и внешней организации высших научных заведений в Берлине. *Современные стратегии культурологических исследований: Труды Института европейских культур*. Вып. 1. С. 68–83.

10. Долгушин П. (1913). Систематический курс алгебры для средних учебных заведений. Киев. 221 с.

11. Друганова О.М. (2006). Суспільно-просвітницька діяльність викладачів вищих навчальних закладів України (XIX – початок XX століття). *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. Харків, ХДАДМ. 1. С. 39–43.

12. Известия (1862). Известия о втором съезде естествоиспытателей в Киеве с 11 июня по 18 июня 1862 года. Киев. 42 с.

13. Караванська М.Ю. (2006). Природничо-наукові з'їзди в історії української науки (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.07. Центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва. Київ. 19 с.

14. Коцур Н.І. (2011). Становлення і розвиток гігієнічної науки в Україні: шлях крізь епохи і соціальні потрясіння (друга половина XIX – 20-ті рр. XX століття): монографія. Корсунь-Шевченківський. 726 с.

15. Лебединцев К.Ф. (1916). Курс алгебры для средних учебных заведений. Киев. Ч. 1. 250 с.; Ч. 2. 331 с.

16. Левченко І.М. (2017). Соціокультурні та персонологічні виміри діяльності природничих та медичних товариств на теренах України у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття: монографія. Переяслав-Хмельницький. 412 с.

17. Мисько Я.В. (2011). Харківська наукова медична бібліотека. 150 років на службі медичної науки та охорони здоров'я (нариси з історії). Харків, ННМБ України. 386 с.

18. Ньюмен Дж. Г. (2006). Идея университета. Минск, БГУ. 208 с.

19. Ортега-и-Гассет Х. (2005). Миссия университета. Минск, БГУ. 105 с.

20. Павлидис В.Д. (2013). Общеобразовательные реформы и математическое образование в средней школе России в начале ХХ века. Историко-педагогический журнал. 4. С. 97–107.

21. Пасічник Н. (2018а). Йозеф Ланг: сучасний погляд на життєвий шлях та наукову спадщину професора Харківського університету. *Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich*. 9. С. 4–15.

22. Пасічник Н. (2018б). Теоретичні ідеї та практична діяльність державних діячів Російської імперії початку ХІХ століття у сфері фінансового управління. *Східноєвропейський історичний вісник*. Дрогобич, Посвіт. Вип. 6. С. 22–33.

23. Пасічник Н.О. (2015). Актові промови викладачів фінансово-економічних дисциплін Харківського університету як форма науково-просвітницької діяльності. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 6. Історичні науки: збірник наукових праць*. Випуск 13. С. 210–213.

24. Пасічник Н.О. (2016). Професор І.І. Патлаєвський: нариси біографії та наукового доробку. *Історія науки і біографістика*. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inb.dnsgb.com.ua/2016-1/13.pdf>

25. Пасічник Н.О. (2018). Фінансова і фінансово-правова наука і освіта в Наддніпрянській Україні в ХІХ – на початку ХХ століття: Монографія. Кропивницький, Видавництво «Код». 434 с.

26. Пасічник Н.О., Ріжняк Р.Я. (2021). Развитие функциональной линии у «Вестнике опытной физики и элементарной математики» (1886–1917 гг.): змістовний та контентний аналіз. *Наукові записки*. Випуск 198. Серія: Педагогічні науки. Кропивницький, РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка. 308 с.

27. Периодическое сочинение (1809). Периодическое сочинение об успехах народного просвещения. СПб. 22.

28. Посохов С.И. (2008). Актовые речи профессоров-иностранцев Харьковского университета первой четверти XIX в.: трансфер университетской идеи. *Вопросы образования: ежеквартальный научно-образовательный журнал*. 3. С. 264–275.

29. Посохов С.И. (2011). Университетский город в Российской империи второй половины XVIII первой половины XIX вв. (К вопросу о роли, степени и каналах немецкого культурного влияния). *Диалог со временем*. 36. С. 140–165.

30. Посохов С.И. (2014). Профессорский стиль и качество жизни в университетских городах российской империи первой половины XIX века. *Tractus aevorum: эволюция социокультурных и политических пространств*. № 1. Т.1. 78–96.

31. Посохов С.И. (2015). «Непонятный» vs «непонятый» В.Н. Каразин: комментарии, ремарки, апология. *Диалог со временем: альманах интеллектуальной истории*. Вып. 51. С. 64–93.

32. Приложение (1885). Приложение к протоколам Харьковского медицинского общества за 1885 г. *Труды Харьковского медицинского общества*. Харьков, Вып. 4. 17 с.

33. Протокол (1873). Протоколы заседаний Новороссийского общества естествоиспытателей за 1872 год. *Записки Новороссийского общества естествоиспытателей*. Одесса. Вып. 4.

34. Протокол (1873а). Протокол 6 очередного собрания от 1 апреля 1872 г. *Записки Киевского общества естествоиспытателей*. Киев. Том 3. Вып. 1.

35. ПСЗ (28). Полное собрание законов Российской империи. Собр. 1. Т. XXVIII. № 21499. 1326 с.
36. ПСЗ (34). Полное собрание законов российской империи. Выпуск 1. Т. 34. № 26827.
37. ПСЗ (39). Полное собрание законов российской империи. Собр. 2. Том XXXIX. № 41040.
38. ПСЗ (8). Полное собрание законов российской империи. Випуск 2, Том 8. Ч.І. № 6670.
39. Рождественский С.В. (1902). Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения, 1802–1902. СПб., М-во нар. Просвещения. 813 с.
40. Синявська О.О. (2017). Кризь призму пам'яті і часу: Одеський Рішельєвський лицей у спогадах сучасників / автор-укладач О.О. Синявська. Одеса, Бондаренко М.О. 300 с.
41. Тітова О. (1971). До питання про вищу жіночу освіту на Україні в другій половині XIX століття. *Український історичний журнал*. 10. 85–91.
42. Указ (1834). Указ Правительствующему сенату об учреждении Киевского университета. *Журнал Министерства народного просвещения*. Ч. 1. № 2. С. LCIII – LCV.
43. ЦДІА України. Центральний державний історичний архів України. Ф. 2040. Оп. 1. Д. 99. Л. 21.
44. Шидловський І.В. (2012). Історія музейної справи та зоологічних музеїв університетів України. Львів. 112 с.
45. Якоб Л. (1808). О влиянии университетов на образование и благосостояние народа. Речи, говоренные в торжественном собрании императорского Харьковского университета. Харьков.
46. Ясперс К. (2002). Ідея університету [упоряд. М. Зубрицька та ін.]. Львів, 304 с.

REFERENCES

1. Lang Joseph (1811). Ober das Studium der juridischen und politischen Wissenschaften. Ob izuchenii yuridicheskikh i politicheskikh nauk (parallel'no na rus. i nem. yaz.), v kn.: Rechi,

proiznesennye v torzhestvennom sobranii Imperatorskogo Har'kovskogo universiteta, byvshem 30 iyunya 1810g. [*On the study of legal and political sciences (in parallel in Russian and German), in the book: Speeches delivered at the solemn meeting of the Imperial Kharkiv University, which was on June 30*] [in Russian].

2. Bagalej D.I. (2004). Opyt istorii Har'kovskogo universiteta (po neizdannym materialam). [*A historical experience of the Kharkiv University (on unpublished materials)*]. Part 1. (1802–1815). Selected create: at 6 vol. Harkiv. T.3 [in Russian].

3. Brokgauz F.A., Efron I.A. (1904). Entsiklopedicheskiy slovar' F.A. Brokgauza i I.A. Efrona [*Encyclopedic Dictionary of F.A. Brockhaus and I.A. Efron*]. T. XXXVII. SPb., Brokgauz-Efron. 448 p. [in Russian]

4. Vladimirskij-Budanov M.F. (1884). Istoriya imperatorskogo universiteta sv. Vladimira. T. 1. Universitet sv. Vladimira v carstvovanie imperatora Nikolaya Pavlovicha [*History of the St. Vladimir. Imperial University T. 1. University of St. Vladimir during the reign of Emperor Nikolai Pavlovich*]. Kyiv: Printing house of the Imperial University of St. Vladimir [in Russian].

5. Vladimirskij-Budanov M.F. (1884a). Pyatidesyatiletie universiteta Sv. Vladimira (1834–1884). Rech', proiznesennaya na yubilejnom akte universiteta [*Fiftieth Anniversary of the University of St. Vladimir (1834–1884). Speech delivered at the anniversary act of the university*]. Kyiv: Printing house of the Imperial University of St. Vladimir. 60 p. [in Russian]

6. Vystavka ohrany prirody (1913). *Byulleteni Har'kovskogo obshchestva lyubitelej prirody – Bulletins of the Kharkiv Society of Nature Lovers*. Har'kov. 2. 69–90 [in Russian].

7. German Gel'mgol'c (2006). Ob akademicheskoy svobode v nemeckih universitetah [*On academic freedom in German universities*]. *Otechestvennye zapiski – Domestic notes*. 6 (15). <http://www.strana-oz.ru/2003/6/ob-akademicheskoy-svobode-v-nemeckih-universitetah> [in Russian].

8. Grave D. (1915). *Nachala algebrы [Beginnings of algebra]*. Petrograd. 316 p. [in Russian]

9. Gumbol'dt K.V. (2000). O vnutrennej i vneshnej organizacii vysshih nauchnyh zavedenij v Berline [On the internal and external organization of higher scientific institutions in Berlin]. *Sovremennye strategii kul'turologicheskikh issledovanij: Trudy Instituta evropejskikh kul'tur – Modern Strategies of Cultural Studying Proceedings of the Institute of European Cultures*. Vyp. 1. 68–83 [in Russian].

10. Dolgushin P. (1913). *Sistematicheskij kurs algebrы dlya srednih uchebnyh zavedenij [Systematic course of algebra for secondary educational institutions]*. Kyiv. 221 p. [in Russian]

11. Druhanova O.M. (2006). Suspilno-prosvitnytska diialnist vykladachiv vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy (XIX – pochatok XX stolittia) [Social and educational activities of the teachers of higher educational institutions of Ukraine (XIX – early XX century)]. *Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biologichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu – Pedagogy, psychology and medical and biological problems of physical education and sports*. Kharkiv, KhDADM. 1. 39–43 [in Ukrainian].

12. Izvestiya (1862). Izvestiya o vtorom s»ezde estestvoispytatelej v Kyivi s 11 iyunya po 18 iyunya 1862 goda [News of the Second Congress of Naturalists in Kyiv from June 11 to June 18]. Kyiv. 42 p. [in Russian]

13. Karavanska M.Yu. (2006). *Pryrodnycho-naukovi z'izdy v istorii ukrainskoi nauky (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) [Natural-scientific congresses in the history of Ukrainian science (second half of the XIX – beginning of the XX century)]*: author's ref. dis. ... Cand. Hist. Science: 07.00.07. Center for Research of Scientific and Technical Potential and History of Science named after H.M. Dobrova. Kyiv. 19 p. [in Ukrainian]

14. Kotsur N.I. (2011). Stanovlennia i rozvytok hihienichnoi nauky v Ukraini: shliakh kriz epokhy i sotsialni potriasinnia (druga polovyna XIX – 20-ti rr. XX stolittia: monohrafiia [Formation and development of hygienic science in Ukraine: the way through

epochs and social upheavals (second half of the XIX – 20s of the XX century: monograph). Korsun-Shevchenkivskiyi. 726 p. [in Ukrainian]

15. Lebedincev K.F. (1916). Kurs algebry dlya srednih uchebnyh zavedenij [*Algebra course for the secondary educational institutions*]. Kyiv. P. 1. 250 s.; P. 2. 331 p. [in Russian]

16. Levchenko I.M. (2017). Sotsiokulturni ta personolohichni vymiry diialnosti pryrodnychykh ta medychnykh tovarystv na terenakh Ukrainy u druhii polovyni XIX – na pochatku XX stolittia: monohrafiia [*Sociocultural and personological dimensions of the activities of natural and medical societies in Ukraine in the second half of the XIX – early XX century: a monograph*]. Pereiaslav-Khmelnyskyi. 412 p. [in Ukrainian]

17. Mysko Ya.V. (2011). Kharkivska naukova medychna biblioteka. 150 rokiv na sluzhbi medychnoi nauky ta okhorony zdorov'ia (narysy z istorii) [*Kharkiv Scientific Medical Library. 150 years in the service of medical science and health (essays on history)*]. Kharkiv, NNMB Ukrainy. 386 p. [in Ukrainian]

18. N'yumen Dzh. G. (2006). Ideya universiteta [*The Idea of the university*]. Minsk, BGU. 208 p. [in Russian]

19. Ortega-i-Gasset H. (2005). Missiya universiteta [*The mission of the university*]. Minsk, BGU. 105 p. [in Russian]

20. Pavlidis V.D. (2013). Obsheobrazovatel'nye reformy i matematicheskoe obrazovanie v srednej shkole Rossii v nachale XX veka [*General Educational Reforms and Mathematical Education in Russian Secondary School at the Beginning of the 20th Century*]. *Istoriko-pedagogicheskij zhurnal – Historical and pedagogical journal*. 4. 97–107 [in Russian].

21. Pasichnyk N. (2018a). Yozef Lanh: suchasnyi pohliad na zhyttievyi shliakh ta naukovu spadshchynu profesora Kharkivskoho universytetu [Josef Lang: a modern view of the life and scientific heritage of a professor at Kharkiv University]. *Europa Orientalis. Studia z Dziejów Europy Wschodniej i Państw Bałtyckich*. 9. 4–15 [in Ukrainian].

22. Pasichnik N. (2018b). Teoretichni idei ta praktichna diyalnist derzhavnih diyachiv Rosijskoi imperii pochatku HHH stolittya u sferi finansovogo upravlinnya [Theoretical ideas and practical activities of the statesmen of the Russian Empire in the early nineteenth century in the field of financial management]. *Skhidnoievropejskij istorichnij visnik – Eastern European Historical Bulletin*. Drohobich, Posvit. V. 6. 22–33 [in Ukrainian].

23. Pasichnik N.O. (2015). Aktovi promovu vikladachiv finansovo-ekonomichnih disciplin Harkivskogo universitetu yak forma naukovo-prosvitnickoi diyalnosti [The Act speeches of the teachers of financial and economic disciplines of the Kharkiv University as a form of scientific and educational activities]. *Naukovij chasopis NPU imeni M.P. Dragomanova – Scientific journal of National Pedagogical Dragomanov University*. Series 6. Historical sciences: a collection of scientific papers. Issue 13. 210–213 [in Ukrainian].

24. Pasichnik N.O. (2016). Profesor I.I. Patlaievskij: narisi biografii ta naukovogo dorobku [Professor I.I. Patlaievskiy: essays on biography and scientific achievements]. *Istoriya nauki i biografistika – History of science and biography*. 1 [Electronic resource]. – Access mode: <http://inb.dnsgb.com.ua/2016-1/13.pdf> [in Ukrainian]

25. Pasichnik N.O. (2018). Finansova i finansovo-pravova nauka i osvita v Naddniprovianskij Ukraini v XIX – na pochatku XX stolittya: Monografiya [*Financial and financial-legal science and education in Dnieper Ukraine in the XIX – early XX century: Monograph*]. Kropivnickij, «Kod» Publishing House. 434 p. [in Ukrainian]

26. Pasichnik N.O., Rizhnyak R.YA. (2021). Rozvitok funkcionalnoi linii u «Vestnike opytnoj fiziki i elementarnej matematiki» (1886–1917 rr.): zmistovnij ta kontentnij analiz [Development of the functional line in the «Bulletin of Experimental Physics and Elementary Mathematics» (1886-1917): content and content analysis]. *Naukovi zapiski – Proceedings*. Issue 198. Series: Pedagogical Sciences. Kropivnickij, RVV CDPU im. V. Vinnichenka. 308 p. [in Ukrainian]

27. Periodicheskoe sochinenie (1809). Periodicheskoe sochinenie ob uspekhah narodnogo prosveshcheniya [*Periodical essay on the successes of public education*]. SPb. 22 [in Russian].

28. Posohov S.I. (2008). Aktovye rechi professorov-inostrancev Har'kovskogo universiteta pervoj chetverti XIX v.: transfer universitetskoj idei [Assembly speeches of the foreign professors of the Kharkiv University in the first quarter of the 19th century: the transfer of the university idea]. *Voprosy obrazovaniya: ezhekvartal'nyj nauchno-obrazovatel'nyj zhurnal – Questions of education: a quarterly scientific and educational journal*. 3. 264–275 [in Russian].

29. Posohov S.I. (2011). Universitetskij gorod v Rossijskoj imperii vtoroj poloviny HVIII pervoj poloviny XIX vv. (K voprosu o roli, stepeni i kanalah nemeckogo kul'turnogo vliyaniya) [University city in the Russian Empire in the second half of the 18th and first half of the 19th centuries. (On the question of the role, degree and channels of German cultural influence)]. *Dialog so vremenem – Dialogue with Time*. 36. 140–165 [in Russian].

30. Posohov S.I. (2014). Professorskij stil' i kachestvo zhizni v universitetskih gorodah rossijskoj imperii pervoj poloviny XIX veka [Professorial style and quality of life in the university cities of the Russian Empire in the first half of the 19th century]. *Tractus aevorum: evolyuciya sociokul'turnyh i politicheskikh prostranstv – Tractus aevorum: the evolution of socio-cultural and political spaces*. 1. T.1. 78–96 [in Russian].

31. Posohov S.I. (2015). «Neponyatnyj» vs «neponyatyj» V.N. Karazin: kommentarii, remarki, apologiya [«Incomprehensible» vs «misunderstood» V.N. Karazin: comments, remarks, apology]. *Dialog so vremenem: al'manah intellektual'noj istorii – Dialogue with Time: Almanac of Intellectual History*. V. 51. 64–93 [in Russian].

32. Prilozhenie (1885). Prilozhenie k protokolam Har'kovskogo medicinskogo obshchestva za 1885 g. [Supplement to the protocols of the Kharkiv Medical Society for 1885]. *Trudy Har'kovskogo medicinskogo obshchestva – Works of the Kharkiv Medical Society*. Har'kov, V. 4. 17 p. [in Russian]

33. Protokol (1873). Protokoly zasedanij Novorossijskogo obshchestva estestvoispytatelej za 1872 god [Protocols of meetings of the Novorossiysk Society of Naturalists for 1872]. *Zapiski Novorossijskogo obshchestva estestvoispytatelej – Notes of the Novorossiysk Society of Naturalists*. Odessa. V. 4 [in Russian].

34. Protokol (1873a). Protokol 6 ocherednogo sobraniya ot 1 aprelya 1872 g. [Protocol of the 6th regular meeting of April 1, 1872]. *Zapiski Kievskogo obshchestva estestvoispytatelej – Notes of the Novorossiysk Society of Naturalists*. Kiev. T. 3. V. 1 [in Russian].

35. PSZ (28). Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Edition 1. T. XXVIII. № 21499. 1326 [in Russian]

36. 36. PSZ (34). Polnoe sobranie zakonov rossijskoj imperii [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Edition 1. T. 34. № 26827 [in Russian].

37. PSZ (39). Polnoe sobranie zakonov rossijskoj imperii [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Edition. 2. Tom XXXIX. № 41040 [in Russian].

38. PSZ (8). Polnoe sobranie zakonov rossijskoj imperii [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Edition 2, Tom 8. P. 1. № 6670 [in Russian].

39. Rozhdestvenskij S.V. (1902). Istoricheskij obzor deyatel'nosti Ministerstva narodnogo prosveshcheniya, 1802–1902 [*Historical overview of the activities of the Ministry of Public Education, 1802–1902*]. SPb., Ministry of Public Education. 813 p. [in Russian]

40. Syniavska O.O. (2017). Kriz pryzmu pam'iaty i chasu: Odeskyi Rishelievskiy litsei u spohadakh suchasnykiv / avtor-ukladach O.O. Syniavska [*Through the prism of memory and time: Odesa Richelieu Lyceum in the memories of the contemporaries / author-compiler O.O. Syniavska*]. Odesa, Bondarenko M.O. 300 p. [in Ukrainian]

41. Titova O. (1971). Do pytannia pro vyshchu zhinochu osvitu na Ukraini v druhii polovyni XIX stolittia [On the issue of higher women's education in Ukraine in the second half of the XIX century]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*. 10. 85–91 [in Ukrainian].

42. Ukaz (1834). Ukaz Pravitel'stvuyushchemu senatu ob uchrezhdenii Kievskogo universiteta [Decree to the Governing Senate on the establishment of Kyiv University]. *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya – Journal of the Ministry of Public Education*. P. 1. № 2. LCIII – LCV [in Russian].

43. TsDIA Ukrainy. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy [*The Central State Historical Archive of Ukraine*]. F. 2040. Op. 1. D. 99. L. 21 [in Ukrainian].

44. Shydlovskiy I.V. (2012). Istoriia muzeinoi spravy ta zoolohichnykh muzeiv universytetiv Ukrainy [*History of museum business and zoological museums of the Ukrainian universities*]. Lviv. 112 p. [in Ukrainian]

45. Yakob L. (1808). O vliyanii universitetov na obrazovanie i blagosostoyanie naroda. Rechi, govorennye v torzhestvennom sobranii imperatorskogo Har'kovskogo universiteta [*On the influence of universities on the education and welfare of the people. Speeches spoken in the solemn meeting of the Imperial Kharkiv University*]. Har'kov [in Russian].

46. Yaspers K. (2002). Ideya universitetu (uporyad. M. Zubric'ka ta in.) [*The idea of the university (arranged by M. Zubrytska and others)*]. L'viv, 304 p. [in Russian]

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються історичні закономірності зародження, фактори впливу, мотиви та основні форми реалізації протягом XIX – початку XX століття першими університетами Наддніпрянської України – вищими школами Харкова, Києва та Одеси – функції служіння суспільству. В ході дослідження було виявлено, що особливості започаткування взаємного впливу та перших ознак співпраці університетів Наддніпрянської України з місцевими громадами та тогочасним суспільством тісно пов'язані з процесом їх створення та з особливостями перших кроків функціонування відповідних закладів вищої освіти.

Дослідження показало, що створення університетів у Харкові та Одесі диктувалося крім різного роду політико-

економічними умовами яскраво вираженими бажаннями місцевих громад та адміністрацій, що були викликані стрімким соціально-економічним розвитком міст та усвідомленням необхідності забезпечення цього розвитку кваліфікованими освіченими кадрами. Рішення ж про створення університету в Києві мало виражений політико-ідеологічний характер і було прийняте після придушення Російською імперією національно-визвольного польського повстання для створення в західній частині імперії навчального закладу з метою протистояння польській освітній традиції.

Разом з тим ми з'ясували, що менеджмент кожного з трьох університетів Наддніпрянської України протягом досліджуваного періоду не виявляв ініціативи у формулюванні чи складанні текстів звернень до суспільства, які давали б пропозиції щодо співробітництва з місцевими громадами. Натомість функція служіння університетів суспільству успішно реалізовувалася завдяки приватній ініціативі професорсько-викладацького складу університетів Харкова, Києва та Одеси у таких формах: а) формування «професорського стилю життя», в основі якого лежав певний «корпоративний етнос»; б) організація актових промов для науковців університетів та місцевої громадськості; в) читання публічних загальнодоступних лекцій; г) організація наукових читань; д) залучення до проведення наукових курсів вчителів та жінок; е) участь у реформуванні шкільної освіти; є) написання підручників для гімназій, училищ та шкіл; ж) організація природоохоронної, музейної та бібліотечної діяльності; з) видання наукових, науково-методичних та науково-популярних періодичних та продовжуваних видань; і) безпосередня участь у підготовці та проведенні соціально-економічних реформ.

Ключові слова: університет, Наддніпрянська Україна, функція служіння суспільству, співробітництво з місцевими громадами, форми реалізації функції служіння суспільству.

УДК 37.091.26:94](477)

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-15-188-202>

**ON THE ISSUE OF USING A HISTORICAL DOCUMENT
IN THE EXTERNAL EVALUATION OF THE HISTORY OF
UKRAINE IN THE CONTEXT OF MODERN
EDUCATIONAL CHALLENGES**

**ДО ПИТАННЯ ПРО ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИЧНОГО
ДОКУМЕНТУ НА ЗНО З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В
КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ЗАВДАНЬ ОСВІТИ**

Тетяна Соловійова,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри загальної
історії, правознавства і
методик навчання*

E-mail:

solovjovetetana001@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0797-2182>

*Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
м. Переяслав,
вул. Сухомлинського, 30,
Київська обл., Україна, 08401*

Tetiana Soloviova,

*Ph.D. in Historical Sciences,
Assistant Professor Department
of General History, Science of
Law and Teaching Methods*

E-mail:

solovjovetetana001@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0797-2182>

*Research ID: AAB-1992-2021
Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav,
30, Sukhomlynskooho Str.,
Pereiaslav, Kyiv region,
Ukraine, 08401*

Олеся Ткаченко,

*кандидат історичних наук,
доцент, доцент кафедри
загальної історії,
правознавства і методик
навчання*

E-mail: Lesya612@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8836-3778>

Olesia Tkachenko,

*Ph.D. in Historical Science,
Assistant Professor of
Department of General History,
Science of Law and Teaching
Methods*

E-mail: Lesya612@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8836-3778>

Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
м. Переяслав,
вул. Сухомлинського, 30,
Київська обл., Україна, 08401

*Hryhoriy Skovoroda University
in Pereyaslav,
30, Sukhomlynskooho Str.,
Pereyaslav, Kyiv region,
Ukraine, 08401*

Тетяна Ткаченко,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри загальної
історії, правознавства і
методик навчання

E-mail:

tatiannatkachenko@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8534-6091>

Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
м. Переяслав,
вул. Сухомлинського, 30,
Київська обл., Україна, 08401

Tetiana Tkachenko,
*Ph.D. in Historical Science,
Assistant Professor of
Department of General History,
Science of Law and Teaching
Methods*

E-mail:

tatiannatkachenko@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8534-6091>

*Hryhoriy Skovoroda University
in Pereyaslav,
30, Sukhomlynskooho Str.,
Pereyaslav, Kyiv region,
Ukraine, 08401*

ABSTRACT

The article considers the issue of using a historical document in the external evaluation of the history of Ukraine in the context of modern educational challenges. At the present stage of Ukraine's development, the state's educational policy is aimed at bringing it into line with the world-class educational system and should be focused on obtaining a quality learning outcome. In order to obtain objective and reliable data on the level of student achievement in Ukraine, an external independent evaluation is conducted, which is impartial, as it is carried out by institutions independent of educational institutions, using standardized test tasks.

Considerable attention is paid to the formation of the content of tests on the history of Ukraine. Tests are designed to determine the level of knowledge of students in the subject, the formation of skills and abilities to characterize, explain, justify, find cause-and-

effect relationships. Involvement in the analysis of historical documents will also help to form students' historical competence (chronological, spatial, logical, axiological, informational). This ability to navigate in historical time, to consider social phenomena in specific historical conditions, to find relationships in the development of society, economy, culture, religion, to understand the multiplicity of interpretations of the past and compare its different interpretations, ask questions and seek answers, be able to explain theoretical concepts, to characterize historical figures, to critically evaluate sources, to analyze differences in the positions of authors of sources, to comprehend connections between history and modern life.

The texts of historical sources offered at the external evaluation should be adapted for students to understand. The content of the document must meet the main scientific criteria, such as historicism, objectivity, integrity, alternative in the opinions, positions, views of the authors. The historical document should serve as a means of acquiring historical knowledge by students, help solve problems and creative tasks, and provide information about new facts, events, phenomena, illustrate and specify theoretical material.

Students should learn to express their own opinions about the statements reflected in the document, to draw conclusions about the extent to which the document objectively reflects the problem raised in it and corresponds to the historical circumstances being studied. It should be noted that most often the documents provide information about historical facts, rather than the historical process, so students for the reconstruction of historical reality should involve fiction, household and biographical material that contains the characteristics of historical figures. Through this interdisciplinary connection, students gain the opportunity to gain knowledge in history, literature, law and other subjects.

Keywords: *historical source, external independent evaluation, history of Ukraine, competence.*

Постановка проблеми. Освіта є базисом для розвитку будь-якого суспільства і тому в умовах розвитку України в євроінтеграційному контексті важливим є питання її якості. Однією із форм перевірки отриманих знань на уроках у закладах загальної середньої освіти є зовнішнє незалежне оцінювання, зокрема, з історії України. Це складне випробування для більшості учнів. Одна з його особливостей полягає в тому, що потрібно пам'ятати значні обсяги матеріалу з історії та вміти розрізняти і аналізувати джерела. Історичні документи допомагають вчителям-історії поглибити вивчення предмета в школі, проводити на високому рівні позакласні заходи, сприяють підвищенню інтересу школярів до шкільних курсів «Історії України», «Всесвітньої історії», «Правознавства». Документи політичного, соціально-економічного, правового спрямування допомагають реалізувати на уроках історії міжпредметні зв'язки, дозволяють учням орієнтуватись в процесі розвитку як вітчизняної так і всесвітньої історії.

Тексти документів, які використовуються в зовнішньому незалежному оцінюванні необхідно підбирати таким чином, щоб визначити рівень знань учнів з теми, сформованість їх умінь та навичок характеризувати, пояснювати, обґрунтовувати, знаходити причинно-наслідкові зв'язки. Також запропоновані матеріали повинні бути сформовані в хронологічній послідовності, на основі логічного зв'язку між подіями, перебуванні цих подій в контексті єдиного історичного процесу. Опрацювання будь-якого історичного документу учням необхідно починати з його первинного аналізу, зокрема, назви документу, авторства, де і коли його написано, для кого він призначений, з якою метою написаний, до якого періоду історії відноситься. Такий алгоритм допоможе учням підготуватися до подальшого поглибленого змістового аналізу документа.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз джерел надасть вчителю можливість вибору історичного документу з метою

використання його в сучасному процесі шкільного навчання історії та під час зовнішнього незалежного оцінювання. Інформаційні огляди історичних досліджень, методичної літератури дозволяють вчителям і учням орієнтуватися в процесі розвитку сучасної історичної науки, у пошуках і здобутках методики викладання історії, лінгвістичних матеріалах, пов'язаних з питаннями вдосконалення та уніфікації історичних наукових і методичних термінів, авторських програмах з історії, матеріалах, пов'язаних з викладанням суспільствознавчих і правознавчих предметів. Розвитку історичної науки і джерелознавства сприяють періодичні видання з проблем та питань історії, зокрема, науково-методичні журнали, на сторінках яких друкуються матеріали, присвячені проблемам вивчення предметів «Всесвітня історія», «Історія України», «Правознавство» (Власов, 2010: 3-17; Дудка, Дудка, 2010: 14-19; Святокум, 2011: 3-18). Серед дослідників, які вивчають питання підготовки абітурієнтів до зовнішнього незалежного оцінювання з історії України в контексті сучасних завдань освіти, варто зазначити Н. Лісову (Лісова, 2015), О. Сидоренко (Сидоренко, 2012, 2018). Питання формування оновленої джерельної бази та підвищення ефективності її використання в процесі навчання в сучасних умовах реформування історичної освіти досліджуються у працях Л. Задорожної (Задорожна, 2005). У наукових працях вчених досліджено різні аспекти запропонованої нами теми. Проте, означена проблема залишається актуальною, оскільки вивчення питання використання історичного документу на зовнішньому незалежному оцінюванні з історії України сприяє формуванню історичних знань, розвитку історичного мислення та підготовки шкільної молоді до свідомого життя.

Мета статті полягає у вивченні писемних історичних джерела, які аналізують учні на уроках історії і правознавства та на ЗНО з історії України.

Виклад основного матеріалу. Одержати інформацію про людину, суспільство, державу, про події, які відбувалися в різний час і в різних частинах світу можна тільки спираючись на історичні джерела. При вивченні фрагментів минулої реальності важливо розуміти особливості виникнення історичних джерел, критично їх оцінювати, правильно інтерпретувати, робити логічні висновки.

У програмі зовнішнього незалежного оцінювання з історії України виокремлено джерела, зокрема, речові, усні, писемні, візуальні, які є обов'язковим компонентом організації проблемного навчання та підвищення пізнавальної активності учнів. Робота вчителя й учнів з джерельною документальною базою починається з текстового та змістовного аналізу історичного документа. Необхідно правильно тлумачити їх, об'єктивно оцінювати рівень достовірності та інформаційної можливості пам'яток. Для відтворення картини минулого необхідно навчитися здобувати з джерела максимум потрібної інформації, в тому числі й прихованої, встановлювати зв'язки між окремими джерелами, формувати їх комплекси для отримання сукупності наукових фактів та узагальнюючих знань. З іншого боку, не можна відкидати впливу на інтерпретацію пам'яток минулого світоглядних та моральних орієнтирів, якими керується дослідник, працюючи з джерелами. Політична та ідеологічна заангажованість дослідника може призвести до того, що він не помітить у джерелі важливої інформації і, навпаки, «побачить» те, чого немає. Ідейні позиції, погляди автора, його ментальність, навіть, особисті риси характеру впливають на зроблені ним висновки. Ігнорування будь-яких джерел за класовою, ідеологічною або іншою подібною ознакою неприпустиме. Працюючи з джерелами, слід мати на увазі, що в кожному з них завжди є певний обсяг цінної інформації, залучення якої є професійним обов'язком історика.

При підборі історичних документів до різних тем, що вивчаються на уроках історії, необхідно керуватися принципом

науковості, що передбачає ознайомлення учнів з історичним процесом, враховуючи його об'єктивні закономірності, вироблення у них цілісного наукового світогляду. Важливими також є конкретно-історичний підхід, гуманізація та особистісна орієнтація, системність, комплексність, міжпредметна інтегрованість, альтернативно-проблемний підхід, що передбачає використання різноманітних історичних джерел, ознайомлення з різними точками зору на історичні події та явища (Задорожна, 2005).

Документ, який обирається для опрацювання, повинен відігравати важливу роль не тільки у вирішенні поставленої вчителем проблеми, а й у вивченні певного історичного періоду. Наприклад, учням 7-го класу, які знайомляться із середньовічною історією Європи і України, важливо зрозуміти сутність епохи, що виявляється в становленні нових форм соціального та духовного життя, політичних та правових систем, своєїрідної суспільної ієрархії, заснованої на принципі сюзеренно-васальної залежності. Це доба воєнних походів і міграцій населення, політичної роздробленості, поєднання політичної влади з власністю на землю, утвердження васальних відносин, формування основних суспільних станів – духовенства, лицарства, селянства, становлення і розвиток дрібного селянського господарства й посилення економічних визисків, розбудови міст, формування християнського світогляду і культури.

Грунтовний розгляд цих тем посилять аналіз різноманітних джерел. Важливе значення мають речові джерела, зокрема, пам'ятки матеріальної культури, такі як знаряддя праці, зброя, предмети побуту, монети, житлові будівлі, храми, замки, фортеці тощо. Вони є головними для з'ясування побутового, соціального, господарського, культурного життя народів періоду раннього середньовіччя. Основу історичних знань про цю епоху становлять писемні джерела як документальні (князівські акти, накази, збірки законів, грамоти тощо) так і розповідні (літописи, художні

твори, церковні проповіді, «життя» святих тощо). Серед них особливу цінність мають «Руська правда», «Повість временних літ», «Галицько-Волинський літопис», «Повчання Володимира Мономаха», «Слово о полку Ігоревім». Значний пласт важливої інформації зберігають усні джерела, зокрема, міфи, оповідання, легенди, приказки, билини, прислів'я, пісні, думи. Вивчення різноманітних джерел дає змогу учням відтворити цілісну картину середньовічної історії і сформуванати свою точку зору на історичні факти, події, явища, що відбувалися.

Учні 8-го класу на уроках історії України вивчають період від Люблінської унії до середини XVIII ст. Завдання вчителя підібрати такі види джерел, які особливо важливі і цікаві при вивченні різних тем, ставити запитання і знаходити у документах відповіді та пояснювати їх у відповідності з сучасним рівнем розвитку науки і культури. Основним джерелом інформації цього періоду залишаються літописи. Унікальною сторінкою українського літописання є козацькі літописи – Самовидця, Григорія Граб'янки, Самійла Величка. За формою та змістом вони наближаються уже до історичних творів. Їх автори описували власні спостереження, використовували історичні праці сучасників, давні літописи, доступні офіційні документи, хроніки, щоденники, частина з яких не збереглася до нашого часу. Це зумовило особливу цінність козацьких літописів як історичних джерел. Більшість із них присвячена визвольній війні українського народу середини XVII ст.

Різнманітними за формою, чисельними за кількістю, важливими за значенням є актові історичні джерела – правові документи, в яких зафіксовані міждержавні угоди, договори, угоди між державою і приватними особами, між державою і церквою тощо. Важливе місце серед актових джерел займають законодавчі та нормативні документи органів влади всіх рівнів. Саме вони становлять основу всіх правових норм, які і визначають взаємовідносини в різних сферах життя суспільства. Після входження українських земель до складу

Великого князівства Литовського, а згодом до Речі Посполитої, на них поширилася дія Литовських статутів: 1529 р. («Старий»), 1566 р. («Волинський»), 1588 р. («Новий»), які охоплювали усі сфери права. Вони продовжували діяти і після приєднання українських земель до Польщі. А після Люблінської унії їх дія була поширена на Київщину, Волинь і Брацлавщину.

До аналізу на уроках історії у 8-му класі слід також долучити такі важливі документи, як «Ординація Війську Запорозькому реєстровому, що перебуває на службі Речі Посполитої», «Пункти для заспокоєння руського народу», «Березневі статті», «Віленське перемир'я», «Гадяцький договір», «Андрусівське перемир'я», «Бахчисарайський мирний договір», «Вічний мир», «Пакти й Конституція прав і вольностей Війська Запорозького». Ці матеріали несуть безпосередню інформацію про події, що стосувалися українських земель, особливостей їх політичного, військового, господарського та церковного життя. Аналіз джерел в свою чергу дає учням можливість навчитися основам науково-дослідницької роботи, формувати свою незалежну точку зору на історичні факти, події, явища, діяльність історичних осіб.

Учні 9-х класів вивчають історію українського народу, що охоплює час від другої половини XVIII до початку XX ст. Вони стають свідками багатьох історичних подій, серед яких заснування українських університетів, видання «Кобзаря» Т. Шевченка, початок та завершення промислової революції, національне відродження та формування української нації, знайомство із досягненнями науки і техніки, розвитком мистецтва, зародженням суспільно-політичних рухів і партій. Глибшому засвоєнню навчального матеріалу сприяють документи, які характеризують видатних історичних діячів цього періоду, таких як П. Калнишевський, Г. Сковорода, М. Лисенко, Б. Грінченко, І. Пулюй, М. Драгоманов, І. Франко, Є. Чикаленко та багато ін. Досить інформативними є документи, які розкривають внесок у розвиток української

економіки і культури цукрозаводчиків М. Терещенка, І. Харитоненка, В. Симиренка, Б. Ханенка, які були і найвідомішими українськими меценатами (Ткаченко & Грукач & Ткаченко, 2022).

Додаткову інформацію про події ХІХ ст. учні можуть отримати з наративних документів (мемуари, спогади, щоденники, особисті листи, автобіографії), політичних та наукових праць (статті, виступи, політичні есе, промови, документальні повісті), історичної художньої літератури тощо (Соловійова & Сіропол & Грукач, 2022). Використання писемних історичних джерел сприяє формуванню в учнів критичного ставлення до історичних подій і явищ, виробленню самостійних суджень та умінь аргументувати і відстоювати власний погляд на ту чи іншу історичну подію, виховувати в собі почуття впевненості у власних силах.

Учням 10-11-х класів для вивчення можна запропонувати законодавчі акти доби визвольних змагань українського народу, зокрема, «Універсали Центральної Ради», «Статут про державний устрій, права і вольності УНР», «Статут Генерального Секретаріату», «Тимчасова інструкція Генерального Секретаріату Тимчасового уряду», «Декларацію з програмою Директорії», законодавчі акти ЗУНР. Ці документи дають змогу простежити шлях українського народу до суверенної соборної держави.

Серед писемних джерел одне з важливих місць займають судово-слідчі документи. У них відображені гострі проблеми, що стосуються як окремих осіб так і партій, рухів, організацій, підприємств і суспільства в цілому. Наприклад, матеріали «Шахтинської справи», «Спілки визволення України», «Українського національного центру» тощо. Цей корпус джерел вміщує протоколи допитів, свідчення, доповідні записки, протоколи очних ставок, листи, заяви, обвинувальні вироки та інші документи.

Важливу інформацію містять правові акти, ухвалені після утворення Радянського Союзу, зокрема Конституції СРСР та

УРСР, радянсько-німецькі договори 1939 р., німецькі плани «Барбаросса» та «Ост», «Акт проголошення відновлення Української держави», закони «Про включення Західної України до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік», «Про включення Північної Буковини та Хотинського, Акерманського і Ізмайльського повітів Бессарабії до складу УРСР», «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР».

Законодавчі акти 90-х рр. ХХ ст. дають можливість простежити становлення та розвиток України як суверенної незалежної держави. Вирішальні кроки до суверенізації української держави пов'язані з такими конституційними актами, як «Декларація про державний суверенітет України», «Акт проголошення незалежності України», «Про громадянство України», «Декларація прав національностей України», «Про державний кордон України», «Про збройні сили України», «Конституція України».

На нашу думку, вивчення запропонованих джерел посилить обізнаність вчителів у процесі добору текстів історичних документів, а учням надасть можливість розвинути свої здібності, вдосконалити вміння та навички роботи з інформаційними джерелами та навчитися самостійно використовувати й здобувати потрібні знання. Для історичного документа, що є об'єктом вивчення, необхідно обирати першоджерела, оскільки вони вміщують інформацію про події наближені до дійсності. Першоджерело дає можливість кожному учневі відчувати себе дослідником, самостійно здобувати знання, керуватися особистою точкою зору з приводу думок, висловлених автором джерела.

Висновки. Таким чином, використання історичного документу на ЗНО з історії України сприяє виявленню рівня сформованості ключових та історичних компетентностей випускників школи, визначення результатів їх навчально-пізнавальної діяльності. Опрацювання історичних документів спрямовано на формування таких умінь і навичок, які б

дозволяли учням самостійно здобувати знання з різноманітних джерел та використовувати їх у подальшій діяльності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Божинський В., Шаров О. Деякі питання проведення у 2022 році зовнішнього незалежного оцінювання результатів навчання, здобутих на основі повної загальної середньої освіти. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/RE36304?an=1>

2. Власов В. Як перевірити та оцінити історичну компетентність учнів (до концепції контрольних робіт Державної підсумкової атестації з історії України). *Історія в школах України*. 2010. № 4. С. 3-17.

3. Дудка В., Дудка Л. Тести ЗНО з історії України: методологічні проблеми та типологія тестових матеріалів. *Історія в школах України*. 2010. № 2. С. 14-19.

4. Задорожна Л.В. Методика використання документів у процесі навчання історії. *Історія в середніх і вищих навчальних закладах України*. 2005. № 1. С. 29-33.

5. Лісова Н. Державна підсумкова атестація та зовнішнє незалежне оцінювання: здобутки, проблеми, розвиток. *Нова педагогічна думка*. 2015. № 4. С. 9-12.

6. Сидоренко О. Зовнішнє незалежне оцінювання у контексті підвищення якості освіти. *Український соціологічний журнал*. 2012. № 1. С. 21-26.

7. Сидоренко О.І. Зовнішнє незалежне оцінювання як складова системи забезпечення якості освіти: ризики та шляхи їх подолання. *Новий Колегіум*. 2018. № 2. С. 26-31.

8. Святокум О. Ми підемо в майбутнє, озираючись на минуле: чого вчить досвід проведення зовнішнього незалежного оцінювання з історії України. *Історія в школах України*. 2011. № 4. С. 13-18.

REFERENCE

1. Bozhynskiy V. & Sharov O. Deiaki pytannia provedennia u 2022 rotsi zovnishnoho nezalezhnoho otsiniuvannia rezultativ

navchannia, zdobutykh na osnovi povnoi zahalnoi serednoi osvity. [Some issues of conducting in 2022 an external independent assessment of the results of training obtained on the basis of complete general secondary education]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/RE36304?an=1>

2. Vlasov V. (2010). Yak pereviryty ta otsinyty istorychnu kompetentnist uchniv (do kontseptsii kontrolnykh robit Derzhavnoi pidsumkovoї atestatsii z istorii Ukrainy). [How to check and evaluate the historical competence of students (to the concept of control works of the State Final Certification on the History of Ukraine)]. *Istoriia v shkolakh Ukrainy*, 4, 3-17 [in Ukrainian].

3. Dudka V. & Dudka L. (2010). Testy ZNO z istorii Ukrainy: metodolohichni problemy ta typolohiia testovykh materialiv. [EIT tests on the history of Ukraine: methodological problems and typology of test materials]. *Istoriia v shkolakh Ukrainy*, 2, 14-19 [in Ukrainian].

4. Zadorozhna L. (2005). Metodyka vykorystannia dokumentiv u protsesi navchannia istorii. [Methods of using documents in the process of teaching history]. *Istoriia v serednykh i vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy*, 1, 29-33 [in Ukrainian].

5. Lisova N. (2015). Derzhavna pidsumkova atestatsiia ta zovnishnie nezalezhne otsiniuvannia: zdobutky, problemy, rozvytok. [State final certification and external independent evaluation: achievements, problems, development]. *Nova pedahohichna dumka*, 4, 9-12 [in Ukrainian].

6. Sydorenko O. (2012). Zovnishnie nezalezhne otsiniuvannia u konteksti pidvyshchennia yakosti osvity. [External independent assessment in the context of improving the quality of education]. *Ukrainskyi sotsiolohichnyi zhurnal*, 1, 21-26 [in Ukrainian].

7. Sydorenko O. (2018). Zovnishnie nezalezhne otsiniuvannia yak skladova systemy zabezpechennia yakosti osvity: ryzyky ta shliakhy yikh podolannia. [External independent evaluation as a component of the quality assurance system of education: risks and ways to overcome them]. *Novyi Kolehium*, 2, 26-31 [in Ukrainian].

8. Sviatokum O. (2011). My pidemo v maibutnie, ozyraiuchys na mynule: choho vchyt dosvid provedennia zovnishnoho nezalezhnogo otsiniuvannia z istorii Ukrainy. [We will go into the future looking back: what the experience of conducting an external independent assessment on the history of Ukraine teaches]. *Istoriia v shkolakh Ukrainy*, 4, 13-18 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто питання використання історичного документу на ЗНО з історії України в контексті сучасних завдань освіти. На сучасному етапі розвитку України освітня політика держави спрямована на приведення її у відповідність до освітньої системи світового рівня і повинна бути орієнтована на отримання якісного результату в навчанні. Для отримання об'єктивних та достовірних даних про рівень навчальних досягнень учнів в Україні і проводять зовнішнє незалежне оцінювання, яке є неупередженим, оскільки його здійснюють незалежні від навчальних закладів інституції, застосовуючи стандартизовані тестові завдання.

Значна увага приділяється формуванню змісту тестів з історії України. Тести складають таким чином, щоб визначити рівень знань учнів з предмету, сформованість умінь та навичок характеризувати, пояснювати, обґрунтовувати, знаходити причинно-наслідкові зв'язки. Залучення до аналізу історичних документів допоможе також сформувати в учнів історичну компетентність (хронологічну, просторову, логічну, аксіологічну, інформаційну). Це уміння орієнтуватися в історичному часі, розглядати суспільні явища в конкретно-історичних умовах, знаходити взаємозв'язки в розвитку соціуму, господарства, культури, релігії, розуміти множинність трактувань минулого та зіставляти різні його інтерпретації, ставити запитання та шукати відповіді, уміти пояснювати теоретичні поняття, характеризувати історичні постаті, критично оцінювати джерела, аналізувати розбіжності в позиціях авторів джерел, осмислювати зв'язки між історією і сучасним життям.

Тексти історичних джерел, що пропонуються на ЗНО, мають бути адаптовані для їх розуміння учнями. Зміст документа повинен відповідати головним науковим критеріям, таким як історизм, об'єктивність, цілісність, альтернативність в думках, позиціях, поглядах авторів. Історичний документ повинен слугувати як засобом здобуття історичних знань учнями, допомагати вирішувати проблемні і творчі завдання, так і надавати інформацію про нові факти, події, явища, ілюструвати та конкретизувати теоретичний матеріал.

Школярі повинні навчитися висловлювати власні думки відносно тверджень, відображених в документі, робити висновки наскільки документ об'єктивно відображає проблему, висунуту в ньому та відповідає історичним обставинам, що вивчаються. Слід зазначити, що найчастіше документи надають інформацію про історичні факти, а не історичний процес, тому учні для реконструкції історичної дійсності повинні залучати художню літературу, побутовий та біографічний матеріал, який містить характеристики історичних діячів. Через такий міжпредметний зв'язок учні здобувають можливість отримувати знання як з історії, літератури, правознавства так і інших предметів.

Ключові слова: історичне джерело, зовнішнє незалежне оцінювання, історія України, компетентність.

УДК 373.5.016:[94+34]:930.25(477)«179/185»

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-15-203-225>

**USE OF ARCHIVAL MATERIALS ON TERRITORIAL
AND ADMINISTRATIVE DEVELOPMENT OF KYIV
PROVINCE IN THE END OF THE XVIIIth – THE FIRST
HALF OF THE XIX CENTURY IN HISTORY AND LAW
LESSONS IN GENERAL SECONDARY EDUCATION
INSTITUTIONS**

**ВИКОРИСТАННЯ АРХІВНИХ МАТЕРІАЛІВ ПРО
ТЕРИТОРІАЛЬНО-АДМІНІСТРАТИВНИЙ РОЗВИТОК
КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В КІНЦІ ХVІІІ – ПЕРШІЙ
ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. НА УРОКАХ ІСТОРІЇ І
ПРАВОНАВСТВА В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ
СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Тетяна Соловійова,
*кандидат історичних наук,
доцент кафедри загальної
історії, правознавства і
методик навчання*

E-mail:

solovjovatetana001@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0797-2182>

Research ID: AAB-1992-2021

*Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401*

Tetiana Soloviova,
*Ph.D. in Historical Sciences,
Assistant Professor Department
of General History, Science of
Law and Teaching Methods*

E-mail:

solovjovatetana001@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0797-2182>

Research ID: AAB-1992-2021

*Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav,
30, Sukhomlynskoho Str.,
Pereiaslav, Kyiv region,
Ukraine, 08401*

Володимир Сіропол,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри загальної
історії, правознавства і
методик навчання,
E-mail: woozik1980@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6069-2609>
Researcher ID: U-8091-2018
Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401*

Volodymyr Siropol,

*Ph.D. in Historical Sciences,
Assistant Professor Department
of General History, Science of
Law and Teaching Methods
E-mail: woozik1980@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6069-2609>
Researcher ID: U-8091-2018
Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav,
30, Sukhomlynskooho Str.,
Pereiaslav, Kyiv region,
Ukraine, 08401*

Вікторія Грукач,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальної
історії, правознавства і
методик навчання
E-mail:
vikoriyagruckach@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4304-4831>
Researcher ID: AAB-2005-2021
Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401*

Viktoriia Hrukach,

*Ph.D. in Jurisprudence Science,
Assistant Professor Department
of General History, Science of
Law and Teaching Methods
E-mail:
vikoriyagruckach@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4304-4831>
Researcher ID: AAB-2005-2021
Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav,
30, Sukhomlynskooho Str.,
Pereiaslav, Kyiv region,
Ukraine, 08401*

ABSTRACT

The urgency of the research topic is caused by the search for the main ways of development of modern historical education. Today, the requirements for the learning process, especially in

senior classes, require some systematization of methodological techniques. The interaction of teachers and students as a result of using different means of involving and processing historical documents should be aimed at developing such skills and abilities that would allow students to independently acquire knowledge from various sources and use them correctly in future activities.

Involvement in the educational process of documents on the territorial and administrative development of Ukraine in the late 18th – first half of the 19th century. the empire actively pursued a policy of Russification and incorporation in the Ukrainian provinces, in particular in the right-bank ones, which had recently been annexed by the Polish-Lithuanian Commonwealth. The need to study sources on the topic of the article is also caused by the need. The human factor is called upon to play an important role in this direction, as there are cases of unprofessionalism and abuse of office in modern state institutions. In this regard, the legislative regulation of the administrative, judicial apparatus, professional and moral principles of civil servants should be reviewed. In the process of reform, one should turn to one's own traditions as well as to the European experience.

Keywords: *documents, educational process, methodical receptions, province, legislation, territorial-administrative development.*

Постановка проблеми. Пошук шляхів розвитку сучасної історичної науки спонукає методистів та вчителів до узагальнення основних цілей процесу навчання історії в школі, якими є формування історичних знань, розвиток історичного мислення та підготовка шкільної молоді до свідомого життя. Визнаючи учня суб'єктом власної пізнавальної діяльності, активним учасником процесу навчальної взаємодії, сучасна методика навчання історії вбачає першочерговим не предметний, а особистісний орієнтир. Дослідники-методисти, впроваджуючи педагогічну концепцію проблемно-розвиваючого навчання, наголошують на таких факторах у

процесі самореалізації людини, як усвідомлення історичного досвіду, пробудження бажання самостійно аналізувати проблемний матеріал та робити власні висновки. Тому стає зрозумілою підвищена зацікавленість української спільноти до процесу оновлення джерельної бази з історії. А для дослідників галузі методики викладання історії в школі постає завдання ефективного використання документів у навчальному процесі.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз джерел та літератури з питань територіально-адміністративного розвитку України на прикладі Київської губернії в кінці XVIII – на початку XIX ст. надасть вчителю можливість вибору історичного документу з метою використання його в сучасному процесі шкільного навчання історії.

Аналізуючи джерельну базу нашого дослідження варто зауважити, що наявну базу джерел умовно можна поділити на дві групи. До першої можна віднести різного роду нормативні документи російської імперської влади. Вони містяться в Повному зібрані законів Російської імперії. Їх аналіз дає можливість нам поетапно проаналізувати особливості та перебіг реформування адміністративно-територіального устрою українських земель, які входили тоді до складу Російської імперії. Другу групу джерел становлять матеріали архівних установ, зокрема Центрального державного історичного архіву України, м. Київ. Їх вивчення дало змогу познайомитися з реальним перебігом поточних справ пов'язаних з реформуванням та формує уявлення про ситуацію на місцях у Київській губернії.

Проблеми формування адміністративного апарату в Російській імперії у першій половині XIX ст. в цілому, і України зокрема, досліджуються в сучасній українській історіографії. У збірнику виступів на науково-практичній конференції, яка проходила 18 листопада 2008 р. в Києві, міститься низка статей по темі дослідження. Серед них варто виділити матеріали В. Шандри (Шандра, 2005; 2009). Монографія М. Бармака, присвячена формуванню владних інституцій Російської імперії

на Правобережній Україні в кінці XVIII – першій половині XIX ст. в якій автор проаналізував організаційно-правові форми дворянського самоврядування та виборних посадовців, визначив чинники кар’єрного росту цивільних державних службовців (Бармак, 2007). У 2009 році побачила світ п’ятитомна колективна праця, яка містить значний масив документів та узагальнених досліджень з історії вітчизняного чиновництва. Публікації Н. Щербак простежують вплив польського фактора на формування політики царського уряду на Правобережжі, аналізують історико- правові джерела, які відтворюють специфіку правобережних губерній (Щербак, 2005). У монографіях Т. Соловйової, О. Ткаченко, В. Грукач на підставі введення до наукового обігу нових відомчих нормативно-правових актів та архівних документів з’ясовано правові засади й історико-правові передумови адміністративно-територіальних змін, які відбувалися у Правобережній Україні в кінці XVIII – першій половині XIX ст. (Соловйова, 2021; Ткаченко, Грукач 2021).

Мета дослідження проаналізувати архівні матеріали з питань територіально-адміністративного розвитку України в кінці XVIII – першій половині XIX ст. та залучити їх до опрацювання на уроках з історії і правознавства у школі.

Виклад основного матеріалу. Кінець XVIII ст. позначився в історії істотними змінами на політичній карті світу та став фатальним для однієї з найбільших європейських держав – Речі Посполитої. Країна була розділена між Пруссією, Російською та Австрійською імперіями, які на той час значно впливали на різні сфери життя європейських країн. В результаті другого та третього поділів Речі Посполитої до Російської імперії, що прагнула посісти провідне місце на континенті, відійшли значні території Правобережної України.

Мета і комплекс заходів щодо приєднання Правобережжя формувалися поступово. Вони пройшли кілька етапів, які завершилися інтеграцією регіону в імперський простір. Юридично територія опинилася в новій державі, а фактично

ще тривалий час перебувала під польським впливом. В українських губерніях були запроваджені централізовані адміністративно-територіальні зміни, зокрема відбулася заміна воєводств губерніями. Значно реформовано адміністративний апарат, членів якого не обирали, а призначали. Замість найманого, було введено регулярне військо, яке доповнювали формування добровольців. Зазнала змін система відносин держави та індивіда. На початковому етапі перебування Правобережної України у складі Російської імперії тимчасово зберігалися ще традиційні польські порядки.

Імператорський указ Павла I «О новом разделении государства на губернии», виданий 12 грудня 1796 р. згідно з яким намісництво як територіальна одиниця мало бути виведене з ужитку, а вся територія Російської імперії перерозподілялася на 41 губернію, а на особливих правах створювалися Малоросійська, Лівонська, Естляндська, Виборзька, Курляндська, Литовська, Мінська, Білоруська, Київська, Волинська та Подільська губернії (Полное собрание законов... т. 24, № 17634). Сенат для виконання імперського указу видав розпорядження про виділення територій для створення нової Київської губернії. У наказі від 30 листопада 1796 р. зокрема, зазначалося, що «город Киев с его окружностью по положению его за р. Днепром от Малой России отделить для того, что к оному особая губерния из возвращенных к империи нашей от Польши земель будет» (Полное собрание законов... т. 24, № 17594). Російська імперія поступовий перерозподіл цих територій розпочала ще в грудні 1792 р., коли деякі правобережні українські містечка було включено в повіти прикордонних російських губерній. Саме тоді до Київського повіту відійшли Канів, Корсунь, Богуслав, Васильків, Димер (Кузнець, 2005: 7). Від Брацлавської до Київської губернії, в період її створення відійшли такі староства, як Таращанське, Богуславське, Синицьке, Корсунське, Канівське, Кагарлицьке, Гармаківське. Київську губернію було створено за указом Павла I від 30 листопада

1796 р., за але насправді її установи свою роботу розпочали лише 29 серпня 1797 р. Тоді ж Київ став губерньським містом. Сама губернія складалася з 12 повітів, які частково було приєднано від Волинської, Брацлавської та Вознесенської, зокрема Київський, Черкаський, Чигиринський, Катеринопільський, Уманський, Липовецький, П'ятигорський, Сквирський, Махнівський, Радомишльський, Богуславський і Васильківський. У 1798 р. кордони деяких повітів було дещо змінено, зокрема, замість Катеринопільського повіту створено Звенигородський. Саме в такому вигляді Київська губернія проіснувала до другої половини XIX ст., коли замість П'ятигорського і Богуславського створено Канівський та Таращанський повіти (Кузнець, 2005: 8). Губернаторам необхідно було здійснити не лише опис території, а й перепис населення. При створенні нових губерній уряд враховував кількість душ чоловічої статі (близько 700 тис. в одній), а в повітах 40-50 тис. душ. (Кузнець, 2005: 9).

29 серпня 1797 р. Павлу I було надано доповідь Сенату «О назначении границ губерниям Новороссийской, Киевской, Подольской, Волынской, Минской, Малороссийской и о разделении их на уезды» складену на основі звітів губернаторів. Згідно з указом Павла I від 29 серпня 1797 р. і у відповідь на цю доповідь було розпочато проведення нової адміністративно-територіальної реформи. Процес перегрупування територій тривав кілька років (Полное собрание законов... т. 24, № 18117). Урядом було прийнято рішення про те, що при перерозподілі повітів по губерніях необхідно виділити їх повністю, а не частинами, щоб уникнути труднощів у розрахунках. У зв'язку з цим до повітів Київської губернії (Київський, Дмитрівський, Васильківський, Корсунський, Богуславський і Канівський) було приєднано від Волинської губернії Радомишльський, від Брацлавської – Сквирський, П'ятигорський, Липовецький, та Махновський, від Вознесенської – Черкаський, Чигиринський, Катеринославський і Уманський. Чисельність населення на

приєднаних територіях становила 536.632 особи чоловічої статі (Полное собрание законов... т. 24, № 18117). Цивільний губернатор Миклашевич згодом доповідав, що «всю губернию разделено на 12 уездов, кроме губернского города Киева, уездными городами назначил прежде существовавшие: Черкассы, Чигирин, Екатеринополь, Умань, Липовец, Пятигорье, Сквиря, Махновка, Радомысль, Богуславль, Васильков» (Полное собрание законов... т. 24, № 18117). Нові кордони губерній Правобережної України й дещо перегруповано їх повітовий склад було також встановлено цим же указом.

Як бачимо, аналіз низки документів, що стосуються приєднання земель Правобережної України у вказаний період має свої особливості, на які варто наголосити у ході вивчення теми «Українські землі в складі Російської імперії наприкінці XVIII – у першій половині XIX» на уроці історії України в 9 класі середньої школи.

Продовжуючи вивчати особливості розвитку українських земель зазначеного періоду у складі Російської імперії варто сказати про наступне. Територіальні перерозподіли правобережних губерній тривали до 1804 р. Таку довготривалість реформи можна пояснити тим, що губернатори були наділені правами вносити зміни у повітовий устрій підпорядкованих їм губерній. Зокрема, київський цивільний губернатор Миклашевич «нашёл невыгодным в Екатеринополе быть уездному городу, по низкому и болотистому местоположению, а удобным признать быть оному в Звенигородке в 15 верстах от Екатеринополя на песчаном грунте» (Полное собрание законов... т. 24, № 18317). Цей наказ було виконано взимку 1798 р.

Місто П'ятигори, у 1800 р. теж втратило статус повітового через незручне розташування і майже повну відсутність купецтва. Згідно положенню, у місті через відсутність державних прибутків не могли бути розташовані присутствені місця. Тому, адміністративні установи, були

переведені до містечка Тараща, яке згодом було перейменоване у місто та отримало статус повітового центру адміністративні установи, (Полное собрание законов... т. 26, № 19661).

Богуслав, Липовець, Умань, Махнівка, серед містечок Київської губернії лишались також поміщицькими але, незважаючи на це, вони продовжували залишатися повітовими центрами. Після завершення остаточного перерозподілу території Правобережної України на губернії й виявлення що прикордонні стовпи, як між губерніями, так і на кордонах з сусідніми державами мають дуже різноманітний вигляд, а подекуди відсутні зовсім генерал-прокурору було дано указ проконтролювати процес встановлення нових прикордонних стовпів – покажчиків верст за зразком Ярославської губернії, які були однаковими по всій території імперії (Полное собрание законов... т. 25, № 18543). Процес інкорпорації регіону Російською імперією і введення його до загальноімперської системи адміністративно-територіального поділу тривав ще не одне десятиліття і завершився створенням Київського генерал-губернаторства. Зміни, які періодично відбувалися при територіальному розмежуванні не завжди відповідали економічним і життєвим потребам регіону, що і призводило до нових перерозподілів повітового складу губерній. На приєднаних територіях створення генерал-губернаторства мало сприяти подоланню відцентрових тенденцій та формуванню і утвердженню централізованого управління на території України. Імперська політика здійснювалася за допомогою царських сановників, зокрема генерал-губернаторів, губернаторів із числа генералів, які поєднували військові та цивільні функції, а також зосереджували в руках адміністративну, поліцейську і судову владу. Згідно указу Павла I від 12 грудня 1796 р. «О новом разделении государства на губернии» на зміну намісникам генерал-губернаторам прийшов військовий губернатор. Курс на централізоване управління та стабільність, із запровадженням нової посади, залишався незмінним. Влада у декількох губерніях належала військовому

губернатору. Для київського генерал-губернатора О.А. Беклешова в 1798-1799 рр. Павло I зробив виняток (Шандра, 2005: 51).

Адміністративними реформами Олександра I на початку XIX ст. передбачалося, що генерал-губернаторства існуватимуть лише на окраїнах імперії, але з часом було визначено, що їх необхідність відчутна не лише на прикордонних землях, а й на всій території. Переведення управління на новий, відомчий принцип, за якого кожне міністерство створювало власні місцеві установи, похитнуло становище генерал-губернаторів, хоча й надалі вони призначалися імператором для інспектування управління (Шандра, 2005: 50). «Общее учреждение министерств» було запропоноване М.М. Сперанським і вийшло у 1811 р., яке стало законодавчим актом, що визначав стосунки генерал-губернаторів і міністрів, зокрема й відносини центру і регіонів (Полное собрание законов... т. 31, № 24686). Центральним органам влади підпорядковувалися генерал-губернатори та військові губернатори. На місцях вони й надалі вважалися управлінською структурою верховної влади. Росія надала перевагу централізованому управлінню, хоча пошук оптимальних способів керівництва периферійними регіонами тривав. У 1826 р. тексти проектів і пропозицій про реформування органів влади були передані в урядовий таємний Комітет, який одержав назву «6 грудня 1826 р.». Новий імператор Микола I доручив новоствореному комітету з'ясувати доцільність існування генерал-губернаторств, намісництв. У сформульованих комітетом висновках зазначалося, що генерал-губернаторське правління заважає міністерському, тому необхідно дотримуватися однієї моделі влади. Регламентуючи повноваження генерал-губернаторів Микола I вказав на їхню відповідальність за своєчасний зв'язок зі столицею, ревізійні поїздки, стан поштових станцій та зв'язок (Шандра, 2005: 54). У 1826-1829 рр. губернаторів було підпорядковано генерал-губернаторам.

Закон, за яким місцеві адміністративні структури наділялися особливою силою влади та ліквідовувалася будь-яка відмінність всіх присутствених місць і посадових осіб у західних губерніях, набрав чинності 30 жовтня 1831 р. Департаменти головних судів ставали карними палатами, повітові земські суди – повітовими судами, ліквідовувалися городські суди. Військовий губернатор призначав радників у губернські правління; городничих і поліцмейстерів – цивільний губернатор, погоджуючи свої рішення з міністерствами. Цивільному губернатору та засідателям земських судів надавалося подвійне жалування. Посади підкоморних, возних і хорунжих скасовувалися. Їхні функції перейняли межові суди. За новим положенням запроваджувалися совісні суди. За висновком Державної Ради у Правобережній Україні у судочинство вводилася російська мова на заміну староукраїнської та польської. Цей документ був затверджений імператором (Войтенко, 2008: 81). У південно-західних губерніях 22 січня 1832 р. скасовувався воєнний стан і 24 лютого 1832 р. Київська губернія ввійшла до складу Київського генерал-губернаторства (Полное собрание законов... т. 7, № 5096). Вона була найвпливовішою поміж трьох губерній Київського генерал-губернаторства. В. Левашову, який у той час обіймав посаду Подільського і Волинського військового губернатора, доручалося й управління цивільними справами Київської губернії. Він був учасником військових кампаній, членом Верховного карного суду у справах декабристів, керівником військового суду над повстанцями Семенівського полку. Граф, коли отримав нове призначення, переїхав з Житомира до Києва (Щербак, 2005: 32).

Ставлення Російської імперії до приєднаних від Речі Посполитої губерній змінило польське повстанням 1830-1831 рр. Воно стало однією із причин створення Київського генерал-губернаторства. Від цих подій значно залежали форми і напрями діяльності Київського генерал-губернаторства,

адміністративна діяльність якого тісно поєднувалася з військовою. На посади генерал-губернаторів центральна влада призначала військових державних діячів, які вже мали великий військовий досвід. У 1837 р. указом губернаторам закріплювалося нове правове становище за яким внутрішні губернії управлялися на загальних підставах. Генерал-губернатори за наказом імператора контролювали судові справи, фінансово-фіскальні операції, укладення контрактів. Схвалення розбудови губернських і повітових міст, за указом імператора також доручено генерал-губернаторам (Полное собрание законов... т. 23, № 25803). Функції генерал-губернаторів залишалися до кінця невпорядкованими, хоча і мали статус центральної державної установи та регіональної влади. У таких умовах особливого значення набувала особистість адміністратора. На владні повноваження впливали переконання генерал-губернатора, його політичні погляди, ставлення до регіональних потреб, вміння переконувати імператора та використовувати його оточення для досягнення мети. Генерал-губернатор призначався імператором і наділявся необмеженими повноваженнями, поєднуючи цивільну і військову владу – у його розпорядженні перебували війська, які часто використовувалися для придушення народних повстань. Губернатор, здійснював адміністративні і поліційні повноваження, представляючи вищу урядову владу в губернії. Він спирався на очолюване ним губернське правління, до якого входили віце-губернатор, радники, прокурор і канцелярія. У Києві та губерніях функціонували губернські галузеві установи як місцеві органи відповідних міністерств, які також підпорядковувались губернатору, зокрема, «присутствіє» поліції, суд, казенна палата, рекрутське «присутствіє», а з 1840 р. палата державних маєтностей та інші (Соловійова, 2021: 36).

Про що варто наголосити учням 9-го класу закладу загальної середньої освіти у ході розгляду даної теми так це те, що для державного ладу царської імперії характерною була

відсутність чітко визначеної компетенції більшості установ. Тут можна наголосити школярам, що різні установи одночасно відали одними питаннями управління. У 1775 р. видано законодавчий акт «Учреждения о губерниях», згідно якого губернське правління було органом влади, що здійснювало управління всією губернією, а намісник чи губернатор лише його очолював. З губернського правління підлеглим установам і особам розсилали укази, а від них вимагали рапортів і донесення; з рівними установами (палатами, наказами громадського піклування) губернське правління обмінювалося повідомленнями (Бармак, 2007: 19). Крім губернатора, до складу губернського правління входили два радники. За штатним розписом від 14 листопада 1824 р. була збільшена кількість посад цієї установи на одного радника та одного асесора. Із цих чиновників і складалося загальне присутствіє губернського правління. До його повноважень входило вирішення загальних справ, зокрема нагляд за виконанням законів, ознайомлення (через губернського прокурора) з новими законами, участь у торгах на підряди, загальні розпорядження з усіх питань управління. Київський військовий губернатор повідомляв шефу корпусу жандармів і Міністерству внутрішніх справ у 1827 р. про результати ревізії діяльності установ, а саме губернського правління, казенної палати, кримінального і цивільного департаментів, головного суду, приказу суспільного презирства, міського магістрату (ЦДІАК України. Ф. 533, оп. 2, спр. 215:1-3). Київський військовий губернатор подав 20 лютого 1928 р. Миколі I і міністру юстиції доповідні записки в яких ішлося про спрощення системи діловодства у губернських правліннях, усуненні від виборів дворян, що знаходилися під секретним наглядом та створенні кадетського корпусу в м. Києві (ЦДІАК України. Ф. 533, оп. 2, спр. 436: 1-35). Усі виконавчі справи вирішувала канцелярія губернського правління і складалася вона з таких підрозділів, як експедиції, відділення, столи. 14 листопада 1824 р. видано штатний розпис, який встановив сталий розподіл канцелярії

усіх губернських правлінь на чотири відділення (Полное собрание законов... т. 20, № 14392). Член правління очолював відділення, а до складу канцелярії входив секретар, протоколіст, реєстратор і інші канцелярські клерки. У Циркулярі Міністерства внутрішніх справ і інструкції, що вийшли 19 березня 1831 р. йшлося про обов'язки чиновників губернського правління, зокрема, секретаря, чергового, архіваріуса, ексекютора (ЦДІАК України. Ф. 533, оп. 2, спр. 740: 52-58). Указ Сенату про запровадження нової структури і форми діловодства в губернських правліннях діяв з 24 лютого 1845 р. до 1854 р. (ЦДІАК України. Ф. 442, оп. 1, спр. 6188: 1–356).

У першому відділенні канцелярії губернського правління вирішувалися найбільш важливі справи. Зокрема, оприлюднення законів і постанов, контроль за виконанням губернських розпоряджень, за просуванням справ, за виконанням службових обов'язків чиновниками адміністрації та поліції (призначення на посаду, нагородження державними відзнаками, просування по службі, звільнення, пенсії), ведення протоколів загальних засідань, нагляд за дворянськими, міськими і сільськими становими виборами і навіть вирішення деяких господарських справ (наприклад, встановлення орієнтованих цін на провіант і фураж) (Ткаченко, Грукач, 2021: 75). У архівних матеріалах є справа про розгляд скарги поручика Куликовського на колежського секретаря Васильківського нижнього земського суду про незаконне присвоєння дворянського звання. У ній чиновник Київської губернії Васильківського повіту поручик Куликовський повідомляв Київське губернське правління, Цивільного губернатора, Губернського прокурора і Васильківського повітового стряпчого про незаконне присвоєння секретарем Васильківського нижнього земського суду, колежським секретарем Кириєнком дворянського звання своєму родичу із Полтавської губернії Прилуцького повіту села Симаші Федору Ільчикову (ЦДІАК України. Ф. 533, оп. 5, спр. 1423: 1–4).

Документальні джерела повідомляють, що Київське губернське правління інформувало Київського військового губернатора, керуючого цивільною частиною сенатора Б.Я. Княжніна, про те, що поміщика Радомишльського повіту дворянина Івана Зельського було обрано депутатом головного суду цивільного департаменту заочно на 3 роки, але він не приступив до виконання своїх обов'язків. Депутат дворянського депутатського зібрання Уманського повіту поміщик Метлицький, не пояснюючи причин, просив звільнити його з посади. Поміщик Фелікс Березовський був обраний депутатом департаменту головного суду на місце померлого депутата Стрінжи, але приступив із запізненням до виконання своїх обов'язків. (ЦДІАК України. Ф. 533, оп. 5, спр. 1423: 5-13). Якщо перше відділення канцелярії вирішувало загальні адміністративні справи губернії, то через друге відділення губернатор керував поліцією губернії. Друге відділення займалося справами загального порядку та громадського спокою в регіоні. Відділення здійснювало нагляд за особами, які проживали в губернії і перебували під наглядом поліції. Значне місце в діяльності цього відділення займали розпорядження щодо розшуку дезертирів з армії чи селян-втікачів. На прохання поміщиків непокірних кріпосних селян віддавали в рекрути та відправляли їх на поселення до Сибіру. Чинovníки другого відділення вели також справи пов'язані з паспортами, справи про розкольників, деякі справи так званої «господарської поліції», зокрема про стан доріг і мостів, пошт і поштових станцій, охорону народного здоров'я тощо.

Про покарання різками і взяття під арешт селян Таращанського повіту села Великі Волиняни Демчука і Кругляка за втечу від поміщика йшлося у рапорті Київського головного суду від 7 березня 1810 р. (ЦДІАК України. Ф. 533, оп. 1, спр. 1147: 2). Коло архівних матеріалів, зокрема укази Сенату, свідчать про прохання поміщиків віддавати селян за крадіжки в солдати.

Пов'язувало губернатора із судом, керувало проведенням слідства у поліцейських установах, вело справи по нагляду за рухом судової частини, справи щодо виконання судових вироків, брало участь у визнанні осіб божевільними, управляло місцевими в'язницями – третє відділення канцелярії губернського правління. Господарсько-фінансовими справами займалося четверте відділення. Ця установа робила переписи населення, опікувалася станом промисловості і сільського господарства, керувала будівництвом казенних будинків, земськими та міськими повинностями, контролювала збір податків. Губернське правління виконувало функції канцелярії при губернатору, хоча обов'язковість спільного управління губернією губернатором і губернським правлінням неодноразово підтверджувалося законодавчо.

Висновки. Підсумовуючи варто наголосити, що у перші роки XIX ст. російський уряд визначався з системою адміністративно-територіального облаштування правобережних українських земель. Шукав підходи, реалізація яких сильно розтяглася в часі, головним чином через людський фактор. Вироблена ж ним формула реформування системи управління землями Правобережної України, зокрема й Київської губернії мала свої особливості, а точніше недоліки, які головним чином стосувалися централізації влади монарха при цьому дуже часто ставлячи українські землі у невідгдане економічне становище. Апогеєм централізації влади стало утворення Київського генерал-губернаторства зразка 1832 р. після польських повстань 1830-1831 рр., що лише погіршило становище українських земель.

Разом з тим, аналіз низки архівних матеріалів та нормативно-правових документів із вказаної тематики повинен допомогти при формуванні історико-предметних компетентностей в учнів, а саме: хронологічну, просторову та інформаційну. Зокрема, хронологічна покликана сформувати вміння краще орієнтуватися в часі та розглядати історичні події та факти в розрізі конкретних умов, в яких розвивалась країна

чи суспільство. Просторова – формує вміння орієнтуватися у просторі, особливо за умов використання географічних карт на уроках історії. Інформаційна повинна навчити учнів працювати з джерелами та інтерпретувати їх зміст.

Таким чином, аналіз джерел і наукової літератури по темі територіально-адміністративного розвитку України в кінці XVIII – першій половині XIX ст., на нашу думку, посилить обізнаність вчителів у процесі добору текстів історичних документів, а учням дасть змогу максимально розвинути свої здібності, вдосконалити вміння та навички роботи з інформаційними джерелами та навчитися самостійно використовувати й здобувати потрібні знання. Зокрема, вміння користуватися архівними матеріалами у ході навчання чи то підготовки до якогось навчального заходу збільшує інструментарій як вчителя так і учня. Це в свою чергу впливає на якість навчання, яка проявляється у розвитку культурного мислення учнів, спонукає їх до більш активної діяльності у ході навчання, формує історичні компетентності за умов системного використання джерел у ході навчання та дозволить пролити світло у спірних питаннях історії України кінця XVIII – першій половині XIX ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бармак М. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Тернопіль, 2007. 512 с.
2. Весь Юго-Западный край. Киев, 1913. 189 с.
3. Войтенко Ю.М. Еліта Правобережної України в російському імперському суспільстві: політико-соціальні виміри (1793-1832 рр.) : дис. канд. іст. наук. 07.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2008. 221 с.
4. Державна служба в Україні в історичному контексті: проблеми становлення та розвитку: Збірник текстів виступів на науково-практичній конференції. Головне управління державної служби України. За заг. ред. А. Вишневського. Київ:

Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського союзу, 2009. 116 с.

5. Історія державної служби в Україні у 5-ти томах. За заг. Ред. О. Аркуша, О. Бойко, Є. Бородіна та ін.; відп. ред. Т. Мотренко, В. Самолій. Київ: Ніка-Центр, 2009. Т.1. 544 с.

6. Кузнець Т.В. Населення Уманщини в XIX – на початку XX ст. Київ, 2005. 245 с.

7. Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗРИ). Собрание первое с 1649 по 12 декабря 1825 г. / Под ред. М.М. Сперанского. Санкт-Петербург, 1830. Т. 24. 872 с.

8. ПСЗРИ. Собрание первое. Санкт-Петербург, 1830. Т.26. 880 с.

9. ПСЗРИ. Собрание первое. Санкт-Петербург, 1830. Т.25. 932 с.

10. ПСЗРИ. Собрание первое. Санкт-Петербург, 1830. Т.31. 941 с.

11. ПСЗРИ. Собрание второе. Санкт-Петербург, 1830-1885. Т.7. 1414 с.

12. ПСЗРИ. Собрание второе. Санкт-Петербург, 1830-1885. Т.23. 534 с.

13. ПСЗРИ. Собрание первое. Санкт-Петербург, 1830. Т.20. 1041 с.

14. Центральний державний історичний архів України м. Київ (далі – ЦДІАК України). Ф.533 Киевский военный губернатор. Оп.2., 1827, спр.215, Донесение Киевского военного губернатора. 35 арк.

15. ЦДІАК України. Ф. 533, оп.2, 1828-1829, спр. 436. Докладные записки Николаю I Киевского военного губернатора. 36 арк.

16. ЦДІАК України, Ф. 533, оп. 2, 1831, спр. 740. Циркуляр Министерства внутренних дел от 19 марта 1831 г. 52 арк.

17. ЦДІАК України. Ф. 442. Канцелярия Киевского, Подольского и Волынского генерал-губернаторства. Оп. 1, 1845-1854 г, спр.6188. Дело по указу Сената о введении новой структуры и форм делопроизводства в губернских правлениях 24 февраля 1845г. – 27 февраля 1854 г. 356 арк.

18. ЦДІАК України. Ф. 533, оп.5. 1829-1831, спр.1423. Дело о разборе доноса поручика Куликовского на коллежского секретаря Васильковского нижнего земского суда о незаконном присвоении звания дворянина. 96 арк.

19. ЦДІАК України. Ф. 533, оп. 1, 1810, спр. 1147. Предписание Киевскому губернскому правлению от 13 июля 1810 г. 22 арк.

20. Соловійова Т. Київщина на перехресті епох: люди, події, факти. Переяслав: Домбровська Я.М., 2021. 225 с.

21. Ткаченко О., Грукач В. Право і влада в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.: особливості функціонування. Переяслав: Домбровська Я.М., 2021. 221 с.

22. Шандра В. Державна служба в українських губерніях Російської імперії. Державна служба в Україні в історичному контексті: проблеми становлення та розвитку: Збірник текстів виступів на науково-практичній конференції. Головне управління державної служби України. За заг. ред. А. Вишневського. Київ: Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, 2009. С. 91-99.

23. Шандра В.С. Генерал-губернаторства в Україні: ХІХ – початок ХХ ст. Київ: НАН України, Інститут історії України, 2005. 427 с.

24. Щербак Н.О. Національне питання в політиці царизму на Правобережній Україні (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.). Київ: ПЦ «Ризографіка», 2005. 616 с.

REFERENCE

1. Barmak, M. (2007). Formuvannya vladnykh instytutsiy Rosiys'koyi imperiyi na Pravoberezhniy Ukrayini (kinets' ХVІІІ – persha polovyna ХІХ st.). [Formation of power institutions of the Russian Empire on the Right Bank of Ukraine (late ХVІІІ – first half of the ХІХ century)]. Ternopil', [in Ukraine].

2. Ves' Yugo-Zapadnyy kray. (1913). [The entire southwestern region]. Kiev, [in Ukraine].

3. Voytenko, Yu.M. (2008). Elita Pravoberezhnoyi Ukrainy v rosiys'komu impers'komu suspil'stvi: polityko-sotsial'ni vymiry (1793-1832 rr.). [The Elite of Right-Bank Ukraine in Russian Imperial Society: Political and Social Dimensions (1793-1832)]. Candidate's thesis. Pereyaslav-Khmel'nyts'kyu, [in Ukraine].

4. Vyshnevs'koho, A. (Ed.). (2009). Derzhavna sluzhba v Ukraini v istorychnomu konteksti: problemy stanovlennya ta rozvytku: Zbirnyk tekstiv vystupiv na naukovo-praktychniy konferentsiyi [Civil Service in Ukraine in the historical context: problems of formation and development: Collection of texts of speeches at the scientific-practical conference]. Holovne upravlinnya derzhavnoyi sluzhby Ukrainy. Kyiv: Tsentr adaptatsiyi derzhavnoyi sluzhby do standartiv Yevropeys'koho soyuzu, 2009, [in Ukraine].

5. Arkusha, O., Boyko, O., Borodina, Ye., Motrenko, T., & Smoliy V. (Ed.). (2009). Istoriya derzhavnoyi sluzhby v Ukraini. [History of civil service in Ukraine]. Kyiv: Nika-Tsentr. (Vols.1-5). Vol.1, [in Ukraine].

6. Kuznets', T.V. (2005). Naselennya Umanshchyny v XIX – na pochatku XX st. [The population of Uman region in the XIX – early XX centuries]. Kyiv, [in Ukraine].

7. Speranskiy, M.M. (Ed). (1830). Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Sobranie pervoe. 1649 – 12 dekabrya 1825 gg. (Vols.1-45). Sankt-Peterburg, Vol.24, [in Russian].

8. Speranskiy, M.M. (Ed). (1830). Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Sobranie pervoe. 1649 – 12 dekabrya 1825 gg. (Vols.1-45). Sankt-Peterburg, Vol.26, [in Russian].

9. Speranskiy, M.M. (Ed). (1830). Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Sobranie pervoe. 1649 – 12 dekabrya 1825 gg. (Vols.1-45). Sankt-Peterburg, Vol.25, [in Russian].

10. Speranskiy, M.M. (Ed). (1830). Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Sobranie pervoe. 1649 – 12 dekabrya 1825 gg. (Vols.1-45). Sankt-Peterburg, Vol.31, [in Russian].

11. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii (1830-1885). [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Sobranie vtoroe. 12 dekabrya 1825 – 28 fevralya 1881 gg. (Vols.1-55). Sankt-Peterburg, Vol.7, [in Russian].

12. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii (1830-1885). [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Sobranie vtoroe. 12 dekabrya 1825 – 28 fevralya 1881 gg. (Vols.1-55). Sankt-Peterburg, Vol.23, [in Russian].

13. Speranskiy, M.M. (Ed). (1830). Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. [Complete collection of laws of the Russian Empire]. Sobranie pervoe. 1649 – 12 dekabrya 1825 gg. (Vols.1-45). Sankt-Peterburg, Vol.20, [in Russian].

14. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny m. Kyiv. F.533 Kievskiy voenny gubernator. Op.2., 1827, spr.215, Donesenie Kievskogo voennogo gubernatora. 35 ark. [in Ukraine].

15. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny m. Kyiv. F. 533, op.2, 1828-1829, spr. 436. Dokladnye zapiski Nikolayu I Kievskogo voennogo gubernatora. 36 ark. [in Ukraine].

16. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny m. Kyiv. F. 533, op. 2, 1831, spr. 740. Tsirkulyar Ministerstva vnutrennikh del ot 19 marta 1831 g. 52 ark. [in Ukraine].

17. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny m. Kyiv. 442. Kantselyariya Kievskogo, Podol'skogo i Volynskogo general-gubernatorstva. Op. 1, 1845-1854 g, spr.6188. Delo po ukazu Senata o vvedenii novoy struktury i form deloproizvodstva v gubernskikh pravleniyakh 24 fevralya 1845g. – 27 fevralya 1854 g. [The case under the decree of the Senate on the introduction of a new structure and forms of office work in the provincial boards on February 24, 1845 – February 27, 1854]. 356 ark. [in Ukraine].

18. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny m. Kyiv. F. 533, op.5. 1829-1831, spr.1423. Delo o razbore donosa

poruchika Kulikovskogo na kolezhskogo sekretarya Vasil'kovskogo nizhnego zemskogo suda o nezakonnom prisvoenii zvaniya dvoryanina. [The case of the analysis of the denunciation of Lieutenant Kulikovsky against the collegiate secretary of the Vasilkovsky Lower Zemstvo Court about the misappropriation of the title of nobleman]. 96 ark. [in Ukraine].

19. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny m. Kyiv. F. 533, op. 1, 1810, spr. 1147. Predpisanie Kievskomu gubernskomu pravleniyu ot 13 iyulya 1810 g. 22 ark. [in Ukraine].

20. Solovyova, T. (2021). Kyivshchyna na perekhresti epokh: lyudy, podiyi, fakty [Kyiv region at the crossroads of epochs: people, events, facts]. Pereyaslav: Dombrovs'ka Ya.M., [in Ukraine].

21. Tkachenko, O. & Hrukach, V. (2021). Pravo i vlada v Ukrayini v kintsi XIX – na pochatku XX st.: osoblyvosti funktsionuvannya [Law and power in Ukraine in the late nineteenth – early twentieth century: features of functioning]. Pereyaslav: Dombrovs'ka Ya.M., [in Ukraine].

22. Shandra, V. (2009). Derzhavna sluzhba v ukrayins'kykh huberniyakh Rosiys'koyi imperiyi. [Civil service in the Ukrainian provinces of the Russian Empire]. Derzhavna sluzhba v Ukrayini v istorychnomu konteksti: problemy stanovlennya ta rozvytku: Zbirnyk tekstiv vystupiv na naukovo-praktychniy konferentsiyi. Holovne upravlinnya derzhavnoyi sluzhby Ukrayiny. (pp. 91-99). Kyiv: Tsentr adaptatsiyi derzhavnoyi sluzhby do standartiv Yevropeys'koho Soyuzu, [in Ukraine].

23. Shandra, V.S. (2005). Heneral-hubernatorstva v Ukrayini: XIX – pochatok XX st. [Governor-General's Office in Ukraine: XIX – early XX centuries.]. Kyiv: NAN Ukrayiny, Instytut istoriyi Ukrayiny, [in Ukraine].

24. Shcherbak, N.O. (2005). Natsional'ne pytannya v politytsi tsaryzmu na Pravoberezhniy Ukrayini (kinets' XVIII – pochatok XX st.). [National question in the policy of tsarism in the Right Bank Ukraine (late XVIII – early XX centuries.)]. Kyiv: PTs «Ryzohrafika», [in Ukraine].

АНОТАЦІЯ

Актуальність теми дослідження спричинена пошуком магістральних шляхів розвитку сучасної історичної освіти. Сьогодні вимоги до процесу навчання, особливо в старших класах, потребують певної систематизації методичних прийомів роботи. Взаємодія вчителя та учнів в результаті використання різних засобів залучення та опрацювання історичних документів повинна бути спрямована на формування таких умінь та навичок, які б дозволили учням самостійно здобувати знання з різноманітних джерел та правильно використовувати їх у подальшій діяльності.

Залучення до навчального процесу документів по темі територіально-адміністративного розвитку Київської губернії в кінці XVIII – першій половині XIX ст., у сучасних умовах спричинена потребою розуміння учнями складних та неоднозначних процесів у різних сферах життя українського суспільства, які були породжені у досліджуваній нами період, коли Російська імперія активно проводила в українських губерніях, зокрема у правобережних, нещодавно приєднаних від Речі Посполитої, політику зросійщення та інкорпорації. Необхідність дослідження джерел по темі статті спричинена також потребою реформування системи сучасного державного управління, проведення реформи з децентралізації влади та організації ефективної виконавчої влади в Україні на всіх рівнях.

Важливу роль у цьому напрямі покликаний відіграти людський фактор, оскільки в сучасних державних установах трапляються випадки непрофесіоналізму та зловживання службовим становищем. У зв'язку з цим слід переглянути законодавче регулювання адміністративного, судового апаратів, професійні й моральні засади діяльності державних службовців. У процесі реформування варто звернутися як до власних традицій, так і до європейського досвіду.

Ключові слова: *документи, навчальний процес, методичні прийоми, губернія, законодавство, територіально-адміністративний розвиток.*

УДК 94:314.15](47+57),,195/200”

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-15-226-246>

**THEORETICAL APPROACHES TO THE STUDY OF
MIGRATION PROCESSES IN THE SOVIET PERIOD IN
THE SECOND HALF OF THE 20th CENTURY**

**ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ
МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В СРСР У ДРУГІЙ
ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ**

Петро Шихов,

*аспірант кафедри історії і
культури України та
спеціальних історичних
дисциплін*

E-mail: shihov.peter@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2314-7614>

Researcher ID: ACA-8192-2022

Університет Григорія

Сковороди в Переяславі,

вул. Сухомлинського, 30,

м. Переяслав, Київська обл.,

Україна, 08401

Petro Shykhov,

*Postgraduate student of studying
of the department of History and
Culture of Ukraine and special
historical disciplines*

E-mail: shihov.peter@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2314-7614>

Researcher ID: ACA-8192-2022

Hryhorii Skovoroda University

in Pereiaslav,

30, Sukhomlynskooho Str.,

Pereiaslav, Kyiv region,

Ukraine, 08401

ABSTRACT

The article attempts to generalize the theoretical foundations of research on migration processes in the explorations of Soviet researchers in the second half of the twentieth century.

It is determined that the concept of «human migration» has many definitions. It was found out that the reason for the diversity of interpretations of this term is the scientific specialization of a particular researcher, as the study of population migration was carried out by specialists in various sciences. It is established that

the work in this area was conducted by researchers in such sciences as geography, economics, sociology and demography.

It was found out that the explorations of this period are divided into three periods. The first period is the recovery period, when the ban on research was lifted after Stalin's time and is characterized by the beginning of the formation of the theoretical basis with the experience gained in the 1920's and 1930's. The third period is the time of formation of a separate science of «migration studies» and generalization of all acquired practical experience.

It is pointed out that the period of resumption of research in the field of migration falls on the end of the 1950's. It is determined why Siberia became the basis for practical intelligence in the field of migration.

A number of scientists who were engaged in the formation of theoretical and later practical research base are mentioned. The sphere of their interests in this field is described. The contribution made by scientists to the formation of a single theoretical apparatus, which was then transformed into a separate science, it was determined. It was found out that scientists rely in their research only on the Soviet experience and the formation of the theoretical basis of research takes place in isolation from international experience in this field. Mathematical attempts to describe migration processes on the basis of statistical data are also noted. The purpose of research on this problem has been determined, as the study of migration has allowed to develop more effectively the state policy of population migration, as well as to improve industrial and urban policy.

Keywords: *migration studies, the USSR, Donbas, special settlements, organized recruitment, resettlement, population mobility, demography.*

Постановка проблеми. Міграційні процеси є одним із найважливіших факторів формування суспільства, які дають змогу зрозуміти історію становлення тієї чи іншої держави за окремий проміжок часу. Міграція є одним із тих чинників про

який можна судити не тільки за його інтенсивністю, але і за результатом. Друга половина XX ст., а саме з 1950-х років, стала початком нового етапу демографічних досліджень для радянських дослідників. Під час років репресій, голоду і війни вивчення міграційних процесів було зведено до мінімуму задля приховування фактів примусових переселень, систем спецпоселень, таборів ГУЛАГу та інших злочинів радянської влади. У перші післявоєнні роки через величезну нестачу населення і втраччнення фактичного числа людських втрат у воєнний період демографічні дослідження не проводились. Дослідження з вивчення демографічних процесів, зокрема і міграційних, відновились задля проведення першого повоєнного перепису населення 1959 р. Саме з того часу такі дослідження набули розповсюдження і підтримувались радянською владою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідженню проблеми міграційних процесів основну увагу приділяла група радянських вчених, метою дослідження яких був аналіз витоків та шляхів переміщень груп населення, причин, які спонукають людей до переселення. Після періоду негласної заборони досліджень в області міграцій у період «відлиги» починається відродження розвідок з даного напрямку. Зокрема, теоретичні аспекти були висвітлені у працях: В. І. Переведенцева (Переведенцев, 1975), А.Г. Волкова (Волков, 1967, 2014), О.У. Хомри (Хомра, 1975), Б.С. Хорева (Хорев, 1978).

Практичну сторону досліджень міграційних процесів склали праці дослідників: Ж.А. Зайончовської (Зайончковская, 1972), Т.І. Заславської (Заславская, 1969, 1970, 1978), Л.Л. Рибаківського (Рыбаковский, 1969, 1973), Г. М. Зуєва, Є. Л. Сороко (Зуев, Сороко, 1978), Б. С. Хорева (Хорев, 1974, 1975, 1981). Але потрібно зважати на те, що дослідження радянського періоду перебували в полоні ідеологічних впливів і стереотипів комуністичної системи, хоча й мають певний науковий інтерес.

Серед досліджень щодо міграційних процесів в Україні другої половини ХХ ст. слід виокремити таких дослідників як: В. Ф. Близнюк (Близнюк, 1975), Л.Ю. Бернштейн (Бернштейн, 1962), О. П. Данильченко (Данильченко, 1984), Т. П. Заріхта (Заріхта, 1971), В. І. Товкун (Товкун, 1966) та ін.

Серед сучасних досліджень теоретичної основи вивчення міграційних процесів радянської доби можна виокремити розвідки К. Жбанової (Жбанова 2016), О. Малиновської (Малиновська, 2013), Н. Касьянової (Касьянова, 2016), В. Іванішиної (Іванишина, 2004), В. Коцур (Донбас в етнополітичному вимірі, 2014.) та ін.

Мета дослідження – визначити основні трактування поняття «міграція населення», проаналізувати радянські дослідження з міграційних процесів, визначити методи, які використовували дослідники у вивченні даної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Міграція населення – давнє і звичне явище для людей, яке притаманне для всіх груп населення протягом всієї історії людства. Сучасна картина світу створена завдяки міграційним процесам, в особливості їх наслідкам. Вони відіграють величезну роль в соціально-економічному і демографічному розвитку будь-якої держави.

Визначення поняття міграція населення було однією із головних проблем дослідження радянської демографічної науки. За визначенням вченого В. І. Переведенцева: «Міграція – один з видів мобільності, а саме – просторова мобільність». Також він дає визначення поняття у широкому і вузькому значеннях. У широкому сенсі під міграцією вчений розуміє сукупність всяких переміщень людей у просторі. Дослідник сюди включає пересування населення по місту, сезонні міграції, поїздки на відпочинок і т.д. У більш вузькому розумінні під міграцією населення розуміється сукупність переселення людей, які нерозривно пов'язані зі зміною місця проживання на відносно довгий термін. Сюди вчений відносить переселення сільських жителів у міста і навпаки, направлення робітників по т. зв. «оргнабору», а також масові переселення

пов'язані з війнами та іншими факторами, що сприяють масштабним міграціям. Відтак учений зазначав, що для міграції, як дуже складного об'єкта вивчення в майбутньому доведеться виокремити окрему науку – міграціологію (Переведенцев, 1975).

Дослідниця Ж. А. Зайончковська визначає міграцію як «процес який розвивається за власним внутрішнім законом, що відображає прагнення індивідів, результати якого можуть не завжди співпадати з інтересами суспільства» (Зайончковская, 1972).

Учений А. Г. Волков стверджує, що «міграція являє собою функцію умов, які існують в місцях виходу мігрантів», тобто це ряд причин які спонукають населення переміщуватись з одного місця в інше (Волков, 1967).

Демограф О. У. Хомра розуміє міграцію як переміщення населення зумовлене зміною місця постійного проживання (Хомра, 1979).

У демографічному енциклопедичному словнику колективом авторів, під головною редакцією Д. Г. Валентя, міграція населення визначається як «переміщення людей (мігрантів) через кордони тих чи інших територій зі зміною місця проживання назавжди або на більш-менш тривалий час» (Моисеєнко, 1985).

Українська радянська енциклопедія дає таке визначення поняттю міграція населення «переміщення людей, пов'язані зі зміною місця проживання або повернення до нього» (Казанцева, 1981:521).

Серед українських дослідників варто виділити думку В.І. Товкун, яка під міграцією розуміє «сукупність переміщень людей між різними географічними регіонами, що ведуть до зміни місць їх постійного проживання» (Товкун, 1966).

Дослідження в області міграції населення радянського часу другої половини XX ст. умовно можна поділити на три періоди. Перший характеризується початком відновлення дослідження міграційних процесів шляхом узагальнення

теоретичного досвіду 1920 –1930-х рр., та її оновлення на основі досвіду часів «відлиги». Для другого періоду (1960-1970-ті рр.) притаманні прикладні напрацювання шляхом спостережень, а також за результатами переписів населення задля покращення та полегшення його проведення у майбутньому. Це характерно для часів т. зв. «застою», коли емпіричні дослідження міграційних процесів допомагали покращувати державну політику щодо переміщень робітничої сили, етнічних питань і, шляхом виявлення напрямів та центрів міграцій, формувати бюджетну та промислову політику. Під час третього періоду (1970-1990-ті рр.) відбувається узагальнення набутого теоретичного і практичного досвіду, здійснюється виокремлення окремої науки «міграціології».

Щодо мети таких досліджень, то радянські вчені основну увагу приділяли ефективності перерозподілу робітничої сили шляхом «оргнабору». Вивчались питання керування міграціями в умовах соціально-економічної політики держави (увага акцентується на освоєння цілинних земель). Також, активні переміщення населення в середині Радянського Союзу давали величезну базу досліджень в області міграції населення, тому основу для новітніх досліджень в області міграції заклали економісти і географи.

Основу для вивчення міграційних процесів у згаданий період заклали радянські переписи населення другої половини ХХ ст., а саме 1959 р., 1970 р., 1979 р., 1989 р.

Новітній етап у вивченні міграційних процесів розпочався із закінченням Другої світової війни. Після смерті Й. Сталіна у 1953 р. і початком періоду «відлиги» було знято негласну заборону на дослідження народонаселення у зв'язку із закінченням масових репресій (у тому числі депортацій). Дослідники даного напрямку пов'язують відродження досліджень населення і міграції із відкриттям Сибірського відділення Академії наук СРСР у 1957 р. Підрозділом даного відділення, який займався дослідженням міграції і народонаселення був Інститут економіки і статистики який

пізніше було перейменовано у Інститут економіки і організації промислового виробництва Сибірського відділення АН СРСР під керівництвом Г. О. Пруденського (Постановление Президиума Академии наук СССР...).

Сибір був ідеальною базою для дослідження переміщень населення, адже у післясталінську добу і з початком лібералізації життя багато депортованих або ув'язнених таборів почали мігрувати у різні місця. Це пов'язано з частковим зняттям заборони на переміщення із спецпоселень та масовою амністією політичних в'язнів.

Упродовж 1960–1970-х рр. було проведено величезну роботу із дослідження міграційних процесів, становлення методологічної бази, а також соціально-економічного життя населення. Зокрема, праці соціологині Т. І. Заславської, яка займалася вивченням соціальних та міграційних механізмів у сільській місцевості (Миграция сельского населения, 1970: 28).

Дослідниця також є засновницею т. зв. «соціальної міграції», яка стверджує, що мотиви міграції закладені не тільки у закономірностях розвитку виробництва (характерно для радянської доби), а і у постійно змінюваних потребах, прагненнях та інтересах людей. Згідно розвідок вченої, формування міграційних напрямлень відбувається як під впливом зовнішніх обставин (зокрема, організовані набори населення) та стимулів, так і через особливості особистості. Т. І. Заславська заклала підвалини до теоретико-методологічних основ міграційної поведінки (Заславская, 1969).

Також вченою у співавторстві з Л. Л. Рибаківським була опублікована праця із дослідження регулювання процесів міграції у соціалістичному суспільстві. У розвідці авторами було запропоновано декілька підходів до тлумачення терміну «мобільність». По-перше, воно позначалось як переміщення особи з місця постійного проживання; по-друге поняття використовувалось для загального позначення реальної та потенційної міграції; по-третє воно тлумачилось як потенційна готовність особи до можливої зміни власного територіального статусу (Заславская, 1978).

Дослідником мобільності населення Л. Л. Рыбаковським була розроблена ідея трьох стадій міграційного процесу. Зокрема, вчений зазначає, що на першій стадії іде формування передумов територіального руху населення. Друга стадія характеризується вже самим переміщенням або зміною територіального статусу. На останній стадії починається процес «пристосування» переселенців на новому місці перебування. Усі три стадії міграції не тільки обумовлюють послідовність даного процесу, але й показують власний взаємозв'язок. Автор так обумовлює дану теорію: мігрант – це майбутній переселенець під час територіального переміщення, а переселенець – це колишній мігрант у період його адаптації та облаштування на новому місці. Пов'язані між собою не тільки перші дві стадії. На думку вченого, перша і остання стадія також мають власний взаємозв'язок. Так, переселенці, які мають підвищену міграційну активність (високу здатність до переселення), в майбутньому знову можуть стати мігрантами. Дослідник наводить на роздуми про те, що та людина, яка вже мала досвід міграцій, але за деяких причин не змогла пристосуватись до нового місця проживання знову може стати мігрантом. У праці був узагальнений досвід переселень, а також досвід післявоєнних міграцій. Теорія трьохстадійності отримала визнання, адже охоплює міграційний процес в цілому, а також використовувалася у питаннях міграційної політики (Рыбаковский, 1973).

Також автором запропонована концепція коефіцієнтів інтенсивності міжрегіональних зв'язків. Власне вони дозволяють співставити інтенсивність між окремими регіонами у відносних показниках, таким чином, нівелюючи значні відмінності у чисельності населення регіонів та загальних масштабах міграційних потоків. Однак, ця методика не знайшла загального застосування, хоча й викликала розголос у наукових колах (Рыбаковский, 1969).

Щодо пристосування переселенців на нових місцях велику увагу даному процесу приділила у другій половині

1960-х рр. Ж. А. Зайончковська. Запропоновані нею методи дозволяли доволі точно встановити рівень пристосування осіб, які покинули місце постійного проживання, прослідкувати рух деяких груп таких людей, прослідкувати їх поведінку у середовищі корінного населення. Рівень пристосування корелюється в залежності від того до якої групи належать, а саме: чоловіки вони чи жінки, одні чи разом із сім'єю, кваліфіковані чи без досвіду роботи тощо. Також, згідно авторки, питання пристосування має значення при вивченні міграції, адже переселенець, котрому не вдалося пристосуватися, знову стає мігрантом (Зайончковская, 1972).

Також до процесу дослідження аналізу міграційних процесів долучились такі вчені в області фізико-математичних наук як: Г. М. Зуєв та Є. Л. Сороко, які спробували дати математичний опис міграційним процесам. Згідно напрацювань дослідників математичний опис міграційних процесів має включати, як основу, найбільш важливі якісні характеристики даного процесу і допускати їх послідовну деталізацію з метою підвищення ступеня об'єктивності математичної моделі вже наявним статистичним даним. Тобто, для того, щоб мати найдостовірніший результат потрібно отримати якнайбільший і найбільш точний масив даних по кількості та якості населення, яке мігрує задля того аби побачити точну картину того, що відбувається (Зуєв, Сороко, 1978).

Дослідник В. І. Переведенцев зробив великий крок у процесі вивчення міграції. У своїй праці «Методи вивчення міграційних процесів» він вказує на ряд проблем, а саме: процес масового переселення сільського населення в міста (завелику урбанізацію), великий відтік населення на захід країни, завеликий зріст населення у республіках Кавказу та Середньої Азії. За словами вченого, як і будь-який дуже складний процес, міграцію повинні повноцінно оцінювати за допомогою такої системи: кількість вибулих, прибулих та їхнє сальдо. За їх допомогою він пропонував вираховувати

міграційні зв'язки між регіонами, однак його методологія так і не знайшла повноцінного застосування. Учений також вказав, що міграція має завжди розглядатися у більш широкій зоні. Тобто, умовно вивчаючи міграцію окремої адміністративної одиниці, варто розглядати її і в контексті економічного регіону. Наприклад, вивчаючи міграційні процеси Донецької або Луганської областей, варто розглядати міграцію загалом у такому економічному регіоні як Донбас, або при вивченні міграційних процесів Кемеровської області варто враховувати і весь економічний регіон Кузбас. (Переведенцев, 1975).

Особливий внесок у дослідження міграційних процесів і загалом «міграціології» зробив економ-географ та демограф Б. С. Хорев. На його думку, територіальний рух населення – сукупна характеристика міжміських та міжселищних переселень будь-якого типу, сукупність різних форм міграції, які взаємозалежні та взаємозамінні (Миграционная подвижность населения..., 1974).

З кінця 1960-х рр. у радянській географії на межі з іншими суспільствознавчими науками почалось формування концепції «єдиної системи розселення» (далі – ЄСР). Вона сформувалась завдяки системному аналізу розподілу населення в межах великих економічних районів, республік СРСР, так і країни в цілому. Дана концепція пов'язана з дослідженнями Б. С. Хорева. На його думку, суть ЄСР слід розглядати в декількох аспектах: соціологічному – просторова форма організації суспільства, економічному – форма організації виробничих потужностей та географо-демографічному – розподіл та перерозподіл населення на окремі території. Суть даної концепції, згідно автора, полягає у тому, що сам процес розселення залежить від сформованого на окремі території виду виробництва, який першочергово впливав на даний процес (Хорев, 1975).

Також вченим було окреслено концепцію «опорного каркасу розселення» (далі – ОКР). Під ним розуміється сукупність опорних центрів розселення, а також транспортні

шляхи, що їх з'єднують. Теорія ОКР акцентує увагу на основних межах розселення. Основне її значення в тому, що вона дозволяє виявити територіальні системи та їх опорні центри на початковому етапі їх вивчення та моделювання. Визначення даних центрів дозволяє окреслити центри та зони зв'язків з оточуючим середовищем шляхом аналізу економіко-географічного положення (виявлення промислових, виробничих або сільськогосподарських центрів чи районів), а також транспортно-географічного (тобто шляхи сполучення між центрами). Дана концепція дозволила вченим окреслити не тільки шляхи міграції, а також осередки їх розселення (Хорев, 1981).

У співавторстві з В. М. Чапеком дослідниками було визначено такі поняття, як міграція та міграційний рух, розглядаючи перше як частину другого. У той самий час автори вважали міграційний рух як синонім рухливості (Хорев, Чапек, 1978).

Уже у 1980-х рр. дослідниками Б. С. Хорєвим, М. Б. Денісенко та В. А. Іонцевим була виведена окрема наука «міграціологія», яка має узагальнити увесь категорійний та методологічний апарат задля повноцінного вивчення міграційних процесів. Автори розуміли її як науку, яка вивчає міграційний рух населення, обумовлений соціально-економічними відносинами та аналізує міграційний рух у взаємозв'язку (Хорев, Чапек, 1978).

Українські дослідження у області міграції населення також мали свій розвиток. Дослідниця В. І. Товкун зазначає, що розвідкам у області міграцій за радянської доби в УРСР не приділяли належної уваги. Це, на думку авторки, відбилосся як на якості соціологічних і демографічних досліджень, так і на плановому перерозподілі робітничої сили і населення в загалом (Товкун, 1966).

Авторка, з огляду на недостатність вивчення міграційних процесів в Україні, намагається дати свою оцінку процесам переміщення населення. Так, досліджуючи процеси

механічного приросту міського населення, вона зазначає, що в УРСР лідером за кількістю переселених людей є Донецька та Луганська області, пояснюючи це значними темпами індустріалізації Донецько-Придніпровського економічного району. Дослідниця, на основі головних територіальних напрямів міжобласних територіальних переміщень в УРСР доводить, що головною рисою міграції всередині республіки був напрям із заходу на схід, а також сильне тяжіння переселенців до найбільших обласних центрів (Товкун, 1966).

Вчений В. М. Кубійович при дослідженні змін у трудових ресурсах УРСР наголошує, що за даними радянської статистики індустріалізація вела до збільшення не тільки кількості населення України, але і до збільшення частки росіян. Дослідник зазначив, що дана політика є частиною радянського плану з русифікації населення УРСР. Автор зазначає, що для того, щоб прослідкувати міграційні процеси у період між 1959-1970 рр. потрібно було б давати запит про місце народження мешканців чого зроблено не було. Тоді, можна його порівняти з місцем перебування на час перепису і точніше простежити обмін населення УРСР з іншими республіками. Дослідником визначено, що на нерівномірний приріст населення впливає багато факторів, зокрема, нерівномірна народжуваність і природній приріст, а також міграції. Для прикладу В. Кубійович наводить приріст Донецького басейну, який характеризується як найбільшим числом приросту населення, так і найбільшою урбанізацією, що пояснюється постійним зростанням індустріалізації. Він пояснює це тим, що на зростання населення впливає його високий природний приріст, а також найбільша ступінь імміграції з різних областей УРСР та РРФСР (Кубійович, 1972).

Одним з вагомих прикладів результативності таких досліджень є створення вагової праці «Історія міст і сіл Української РСР». Вона з'явилась завдяки колективній праці вчених різних галузей, зокрема: демографії, міграціології, історії, культурології, архівознавства, географії (Черняхівська, 2021).

Висновки. Отже, під міграцією населення слід розуміти процес, який включає в себе зміну місця постійного проживання з соціально-економічних, політичних, етнічних та інших причин.

Різноманітність варіантів визначення поняття «міграція населення» пояснюється науковою масштабністю тому, що дане визначення пересікається з різними аспектами таких наук, як демографія, географія, економіка, соціологія, математика та ін. Через це відбувається різне трактування поняття, що в свою чергу відображається на наукових підходах.

Мотивацією для досліджень міграційних та переселенських процесів була повоєнна відбудова. Радянська влада потребувала значних ресурсів для розвитку промисловості та сільського господарства. В умовах нестачі трудових ресурсів єдиним рішенням були переселення та організований набір робітників, але для успішної реалізації даної політики виникла потреба у дослідженні пристосування, причин та мотивацій мігрантів, що і мало відбиток у подальших розвідках.

Більшість дослідників для характеристики міграційних процесів виділяють такі критерії: перетин мігрантами кордонів різних територіальних утворень (економічні та промислові райони, кордони республік СРСР), змішання різних видів руху населення, мобільність міграційних процесів.

Даний етап досліджень міграційних процесів характеризується відсутністю наступності, адже у період репресій, масових депортацій, та війни розвідки з даного напрямку не проводились і відродження відбувалося на основі старих напрацювань. Дані дослідження мають ряд таких характеристик: критика закордонних наукових праць; висока цензурованість та централізованість, адже усі праці з проблеми міграцій видавалися лише за погодженням з АН СРСР; спирання на праці К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна та Й. Сталіна, тобто відсутність незалежності досліджень від соціалістичної спрямованості.

Українські розвідки з області міграції обумовленого періоду в основному відображають процеси організованого набору робітничої сили, а також урбанізацію, що було характерним для УРСР другої половини ХХ ст.

Характер більшості досліджень не дають змогу зробити однозначні висновки про те які саме фактори (економічні, соціальні, особисті) впливають на процес міграції. Проте в умовах радянської політики, за твердженнями більшості авторів тієї доби, можна стверджувати, що основним мотивом переселенських процесів другої половини ХХ ст. в СРСР були саме економічні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бернштейн Л. Ю. Горак В. В. Україна – цілинним землям. Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1962. 82 с.
2. Близнюк В. Ф. Кількісні зміни в складі робітників Донбасу (1951–1958 рр.). *Український історичний журнал*. 1975. № 7. С. 92–93.
3. Волков А. Г. Вопросы о миграции в программе переписи населения. Вестник статистики. 1967. № 2. С. 106–110.
4. Волков А. Г. Избранные демографические труды [Текст]: сб. науч. ст. / сост. и науч. ред. А. Г. Вишневский. Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. 567 с.
5. Данильченко О. П., Рубльов О. С. Вклад трудящих Української РСР в освоєння цілинних земель. *Український історичний журнал*. 1984. № 3. С. 34–44.
6. Касьянова Н. Державні причини організованих міграцій в Українській РСР (1940 – 60–ті рр.). *Нові сторінки історії Донбасу*. 2016. Кн. 25. С. 54–65.
7. Донбас в етнополітичному вимірі. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 584 с.
8. Жбанова К. Дослідження організованих наборів та переселення робітників в УРСР у другій половині 1940-х – 1980-х рр. у працях радянських науковців. *Наукові праці*

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2016. Вип. 44. С. 419–433.

9. Зайончковская Ж. А. Новоселы в городах (методы изучения приживаемости). Москва : Статистика, 1972. 164 с.

10. Заріхта Т. П. До питання про міграцію сільської молоді. *Демографічні дослідження*. Київ, 1971. Вип. 2. С. 192–197.

11. Заславская Т. И. Рыбаковский Л. Л., Процессы миграции и их регулирование в социалистическом обществе. *Социологические исследования*. 1978. № 1 С. 56–66.

12. Заславская Т. И. Миграция сельского населения: цели, задачи и методы регулирования. Новосибирск: Изд-во ИЭиОПП СО СССР. 1969. 127 с.

13. Зуев Г. М., Сороко Е. Л., Математическое описание миграционных процессов, Автомат. и телемех. 1978. Вып. 7. С. 94–101.

14. Іванишина В. Міграційні процеси в Україні в 60-х рр. XX ст. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія б: Історичні науки : до 170-річного ювілею*. Київ: НПУ, 2004. Вип. 1. С. 171–176.

15. Казанцева В. Ф. Міграція населення. Українська радянська енциклопедія / Гол. ред. М. П. Бажан. Київ: Головна редакція УРЕ. 1981. 554 с.

16. Кубійович, В. Зміни в стані населення Української РСР у 1959–1969 рр. *Український історик*. № 1-2. 1972. С. 27-42.

17. Малиновська О. А. Міграційні дослідження радянського періоду та їх вплив на сучасне міграцієзнавство в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2013. № 2 (20). С. 156–166.

18. Миграционная подвижность населения в СССР / под ред. Б.С. Хорева, В.М. Моисеенко. Москва: Статистика, 1974. 159 с.

19. Миграция сельского населения / Под ред. Т. И. Заславской. Москва: Мысль, 1970. 348 с.

20. Моисеенко В. М. Миграция населения. Демографический энциклопедический словарь / гл. ред. Валентей Д. И. Москва: Советская энциклопедия, 1985. 608 с.

21. Переведенцев В. И. Методы изучения миграции населения. Москва: Издательство «Наука», 1975. 231 с.

22. Постановление Президиума Академии наук СССР от 9 мая 1958 г. № 278. URL: <https://www.ieie.su/assets/files/about/appr-creat.pdf> (дата звернення: 25.12.2021).

23. Рыбаковский Л.Л. Проблемы формирования народонаселения Дальнего Востока. Хабаровск, 1969. 200 с.

24. Рыбаковский Л. Л. Региональный анализ миграций. Москва: Статистика, 1973. 159 с.

25. Товкун В. І. Особливості міграції населення Української РСР у 1959–1963 рр. *Український історичний журнал*. № 4. 1966. С. 49-56.

26. Хомра А. У. Миграция населения: вопросы теории, методики исследования. Киев: Наукова думка, 1979. 148 с.

27. Хорев Б. С. Проблемы городов (Урбанизация и единая система расселения СССР) / Б. С. Хорев. Москва: Мысль, 1975. 428 с.

28. Хорев Б. С. Территориальная организация общества. Москва: Мысль, 1981. 320 с.

29. Хорев Б.С., Чапек В.Н. Проблемы изучения миграции населения. Москва: Мысль, 1978. 254 с.

30. Черняхівська О. У витоків енциклопедичного проекту «Історія міст і сіл Української РСР» у 26-ти томах. *Соціум. Документ. Комунікація*. 2021. № 11 С. 205–225.

REFERENCES

1. Bernshteyn, L. Yu. Horak, V. V. (1962). *Ukrayina – tsilynym zemlyam [Ukraine – virgin lands.]*. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo politychnoyi literatury URSS [in Ukrainian].

2. Blyznyuk, V. F. (1975). *Kil'kisni zminy v skladi robitnykiv Donbasu (1951–1958 rr.)*. [Quantitative changes in the composition of workers in Donbass (1951–1958)] *Ukrayins'kyi istorychny zhurnal – Ukrainian Historical Journal.*, 7, 92–93 [in Ukrainian].

3. Volkov, A. G. (1967). *Voprosy o migratsii v programme perepisi naseleniya*. [Questions about migration in the census

program]. Vestnik statistiki – Bulletin of statistics., 2, 106–110 [in Russian].

4. Volkov, A. G. (2014). *Izbrannyye demograficheskie trudy: sb. nauch. st. [Selected demographic writings]*. Moskva: Izd. dom Vysshey shkoly ekonomiki, [in Russian].

5. Danyl'chenko, O. P., Rubl'ov, O. S. (1984). *Vklad trudyashchykh Ukrayins'koyi RSR v osvoyennya tsilynykh zemel' [The contribution of the workers of the Ukrainian SSR in the development of virgin lands]*. Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal – Ukrainian Historical Journal, 3, 34–44 [in Ukrainian].

6. Kas'yanova, N. (2016). *Derzhavni prychny orhanizovanykh mihratsiy v Ukrayins'koyi RSR (1940 – 60-ti rr.) [State causes of organized migration in the Ukrainian SSR (1940 – 60's)]*. Novi storinky istoriyi Donbasu – New pages in the history of Donbas. (Vols. 25), (pp. 54–65) [in Ukrainian].

7. *Donbas v etnopolitychnomu vymiri* (2014). *Donbas in the ethno-political dimension*. Kyiv: IPiEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrayiny [in Ukrainian].

8. Zhbanova, K. (2016). *Doslidzhennya orhanizovanykh naboriv ta pereselennya robotnykiv v URSS u druhiy polovyni 1940-kh – 1980-kh rr. u pratsyakh radyans'kykh naukovtsiv. [A study of organized recruitment and resettlement of workers in the USSR in the second half of the 1940s and 1980s in the works of Soviet scholars]*. Naukovi pratsi Natsional'noyi biblioteky Ukrayiny imeni V. I. Vernads'koho, 44, 419-433 [in Ukrainian].

9. Zayonchkovskaya, Zh. A. (1972). *Novosely v gorodakh (metody izucheniya prizhivaemosti). [New settlers in cities (methods of studying survival rate)]*. Moskva: Statistika [in Russian].

10. Zarihkta, T.P. (1971). *Do pytannya pro mihratsiyu sil's'koyi molodi. [On the issue of rural youth migration]*. Demografichni doslidzhennya – Demographic research.. Kyiv, 2, 192–197 [in Ukrainian].

11. Zaslavskaya, T. I. Rybakovskiy, L.L. (1978). *Protsessy migratsii i ikh regulirovanie v sotsialisticheskoy obshchestve [Migration processes and their regulation in socialist society]*.

Sotsiologicheskie issledovaniya – *Sociological research.*, 1, 56–66 [in Russian].

12. Zaslavskaya, T. I. (1961). *Migratsiya sel'skogo naseleniya: tseli, zadachi i metody regulirovaniya. [Rural migration: goals, objectives and methods of regulation]*. Novosibirsk: Izd-vo IEiOPP SO SSSR [in Russian].

13. Zuev, G. M., Soroko, E. L. (1978) *Matematicheskoe opisanie migratsionnykh protsessov. [Mathematical description of migration processes]*. *Avtomat. i telemekh.*, 7, 94–101 [in Russian].

14. Ivanyshyna, V. (2004). *Mihratsiyni protsesy v Ukrayini v 60-kh pp. XX st. [Migration processes in Ukraine in the 60's XX century]*. Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Seriya 6: Istorychni nauky: do 170-richnoho yuvileyu. (Vol. 1) (pp. 171–176). Kyiv: NPU [in Ukrainian].

15. Kazantseva, V. F. (1981). *Mihratsiya naselelnya. [Population migration]*. *Ukrayins'ka radyans'ka entsyklopediya – Ukrainian Soviet Encyclopedia*. Kyiv: Holovna redaktsiya URE [in Ukrainian].

16. Kubyovych, V. (1972). *Zminy v stani naselelnya Ukrayins'koyi RSR u 1959–1969 rr. [Changes in the state of the population of the Ukrainian SSR in 1959–1969.]*. *Ukrayins'kyi istoryk - Ukrainian historian*. 1–2, 27–42 [in Ukrainian].

17. Malynovs'ka, O.A. (2013). *Mihratsiyni doslidzhennya radyans'koho periodu ta yikh vplyv na suchasne mihratsiyevnavstvo v Ukrayini. [Migration studies of the Soviet period and their impact on modern migration studies in Ukraine]*. *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika – Demography and social economy*, 2 (20), 156–166 [in Ukrainian].

18. Khorev, B. S. Moiseenko, V. M. (Ed.). (1974). *Migratsionnaya podvizhnost' naseleniya v SSSR. [Migration mobility of the population in the USSR]*. Moskva: Statistika [in Russian].

19. Zaslavskaya, T. I. (Ed.) (1970). *Migratsiya sel'skogo naseleniya [Migration of the rural population]*. Moskva: Mysl' [in Russian].

20. Moiseenko, V. M. (1985). *Migratsiya naseleniya. [Population migration]* Demograficheskiy entsiklopedicheskiy slovar' – Demographic Encyclopedic Dictionary. Moskva: Sovetskaya entsiklopediya [in Russian].

21. Perevedentsev, V.I. (1975). *Metody izucheniya migratsii naseleniya. [Methods for studying population migration]*. Moskva: Izdatel'stvo «Nauka» [in Russian].

22. *Postanovlenie Prezidiuma Akademii nauk SSSR ot 9 maya 1958 g. № 278. [Decree of the Presidium of the Academy of Sciences of the USSR of May 9, 1958 No. 278]*. URL: <https://www.ieie.su/assets/files/about/appr-creat.pdf> (data zvernennya: 25.12.2021). [in Russian].

23. Rybakovskiy, L.L. (1969). *Problemy formirovaniya narodonaseleniya Dal'nego Vostoka. [Problems of formation of the population of the Far East]*. Khabarovsk [in Russian].

24. Rybakovskiy, L.L. (1973). *Regional'nyy analiz migratsiy. [Regional analysis of migrations]*. Moskva: Statistika, [in Russian].

25. Tovkun, V. I. (1966). *Osoblyvosti mihratsiyi naseleण्याa Ukrayins'koyi RSR u 1959–1963 rr. [Peculiarities of migration of the population of the Ukrainian SSR in 1959–1963]*. Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal – Ukrainian Historical Journal, 4, 49–56. [in Ukrainian].

26. Khomra, A. U. (1979). *Migratsiya naseleniya: voprosy teorii, metodiki issledovaniya. [Migration of the population: questions of theory, research methods]*. Kiev: Naukova dumka [in Russian].

27. Khorev, B. S. (1975). *Problemy gorodov (Urbanizatsiya i edinaya sistema rasseleniya SSSR). [Problems of Cities (Urbanization and the Unified Settlement System of the USSR)]* Moskva: Mysl' [in Russian].

28. Khorev, B. S. (1981). *Territorial'naya organizatsiya obshchestva. [Territorial organization of society]* Moskva: Mysl' [in Russian].

29. Khorev, B. S., Chapek, V. N. (1978) *Problemy izucheniya migratsii naseleniya. [Problems of studying population migration]* Moskva: Mysl' [in Russian].

30. Chernyakhivska O. (2021) *U vytokiv entsyklopedychnoho proyecktu «Istoriya mist i sil Ukrayins'koyi RSR» u 26-ty tomakh* [At the origin of the encyclopedic project «History of cities and villages of the Ukrainian SSR»: in 26 volumes]. Society. Document. Communication. 11. 205–225 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті зроблено спробу узагальнити теоретичні основи досліджень міграційних процесів у розвідках радянських дослідників другої половини ХХ ст.

Визначено, що поняття «міграція населення» має багато визначень. З'ясовано, що причиною різноманітності трактувань даного терміну є наукова спеціалізація конкретного дослідника, адже дослідженням міграції населення займалися фахівці з різних наук. Встановлено, що напрацювання за даного напрямку проводили дослідники з таких наук, як географія, економіка, соціологія, демографія.

З'ясовано, що розвідки зазначеного періоду умовно поділяються на три періоди. Перший період – це період відновлення, коли після сталінських часів було знято заборону на дослідження, і характеризується початком формування теоретичної бази за допомогою набутого досвіду у 1920-1930-х рр. Другий період (1960-1970-ті рр.) стосується емпіричних методів шляхом спостережень, щоб на основі отриманих даних покращити теоретичну основу майбутніх досліджень. Третій період (1970-1990-ті рр.) – час формування окремої науки «міграціології» та узагальнення в ній усього набутого практичного досвіду.

Виокремлено, що період відновлення досліджень з області міграції припадає на кінець 1950-х рр. Початок поновлення вивчення міграційних процесів відбувається у Сибірському відділенні АН СРСР. Визначено чому саме Сибір став базою для практичних розвідок в області міграції.

Зазначено низку науковців, які займалися формуванням теоретичної, а згодом і практичної бази досліджень. Описано

сферу їх інтересів у цій царині. Визначено вклад, який зробили науковці задля формування єдиного теоретичного апарату, що потім трансформувався у окрему науку. З'ясовано, що вчені у своїх розвідках спираються лише на радянський досвід і формування теоретичної основи досліджень відбувається в ізоляції від міжнародного досвіду з даної галузі. Зауважено і про математичні спроби опису міграційних процесів на основі статистичних даних. Визначено мету досліджень з даної проблеми, адже вивчення міграції дозволяло ефективніше розробляти державну політику міграції населення, а також покращити промислову та містобудівну політику.

Ключові слова: міграціологія, СРСР, Донбас, спецпоселення, організований набір населення, переселення, мобільність населення, демографія.

УДК 930.253](477)»1917/1920»

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-15-247-265>

DEVELOPMENT OF ARCHIVAL AFFAIR DURING THE UKRAINIAN REVOLUTION (1917 - 1920)

РОЗВИТОК АРХІВНОЇ СПРАВИ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917 - 1920 рр.)

Ірина Березанська,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії і
культури України та
спеціальних історичних
дисциплін*

E-mail:

berezanska.iryna@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7182-5750>

*Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401*

Iryna Berezanska,

*Ph.D in Historical Sciences,
Associate Professor of the
Department of History and
Culture of Ukraine and special
historical disciplines*

E-mail:

berezanska.iryna@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7182-5750>

*Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav,
30, Sukhomlynskooho Str.,
Pereiaslav, Kyiv region,
Ukraine, 08401*

ABSTRACT

The article examines the problem of archival development during the Ukrainian Revolution of 1917-1920. The role of the Library and Archival Department at the Department of Arts of the General Secretariat for Educational Affairs headed by the famous historian O. Hrushevskyyi, the State Military Historical Archive under the leadership of J. Zhdanovych is analyzed.

The activities of the government of Hetman P. Skoropadskyyi, which consisted in the implementation of the project of archival reform initiated by the Archives and Library Department under the

leadership of historian and archivist V. Modzalevskiy. The reform proclaimed state ownership of archival documents and the establishment of the Central Institution of the Archival System – the National Archives of the Ukrainian State, which would store national documents. It was planned to create provincial archives to store the documents of provincial institutions.

The article reveals the contribution of famous archival figures O. Hrushevskiy, V. Modzalevskiy in the development of the Ukrainian state, preservation of its cultural values. The formation of Hetman P. Skoropadskiy as an archivist, his desire to preserve not only the archives of the Skoropadskiy family fund, but also office records of military units, because the hetman was well aware of the importance of archival documents for the history of the state and self-determination of its citizens.

The government kept the Directory in the field of archival institutions. To preserve archival materials, the Poltava Committee for the Protection of Monuments of Antiquity, Art and Nature has issued more than 100 «protection letters» related to the preservation of museum collections and support for literary and artistic figures.

Despite the difficult conditions in which archival affairs developed during the Ukrainian Revolution (1917-1920), significant progress was made in preserving archival documents as an important source for studying the history of the Ukrainian state. A significant contribution to archival construction was made by well-known archival figures of the Ukrainian Revolution (1917-1920): V.L. Modzalevskiy, P.P. Skoropadskiy, O.S. Hrushevskiy, V.V. Miyakovskiy, O.I. Baranovych, L. Yu. Bykovskiy, P.V. Klymenko and others.

Keywords: *archival business, Ukrainian revolution, Directory, Central Rada, Hetmanate, V. Modzalevskiy, O. Hrushevskiy, cultural values.*

Постановка проблеми. З утвердженням державності на українських землях ще з часів Київської Русі виникла потреба у створенні архівних установ як інституцій, які б описували і

зберігали документи, були джерелом інформації для майбутніх поколінь. Традиція архівного будівництва знайшла продовження і в період Української революції (1917-1920 рр.) завдяки клопіткій праці відомих діячів архівної справи О. Грушевського, В. Модзалевського, В. Міяковського, О. Барановича, Л. Биковського, П. Клименкат та ін. Уряди Центральної Ради, Гетьманату, Директорії підтримували діяльність старих та ініціювали створення нових архівів та архівних фондів, намагалися реформувати архівну справу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток архівної справи в період Української революції (1917-1920 рр.) залишається актуальним на сьогоднішній день. Наукові розвідки І. Борщ (Борщ, 2008), Я. Калакури (Калакура, 1998; Калакура, 2002), І. Матяш (Матяш, 1998; Матяш, 2008; Матяш, 2012), З. Олійник (Олійник, 2014), Г. Папакіна (Папакін, 1998), Л. Приходько (Приходько, 2012), Сендик (Сендик, 1998), І. Симоненко (Симоненко, 2003) дають змогу прослідкувати державну політику, діяльність архівних установ, комісій під час зміни урядів Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР упродовж 1917-1920 рр. Проте, на сьогоднішній день не висвітлено всі аспекти розвитку архівної справи в добу Української революції (1917-1920 рр.), тому є потреба проведення подальших досліджень.

Метою статті є аналіз розвитку архівної справи в період Української революції (1917-1920 рр.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Події Української революції 1917-1920 рр. стали не тільки часом відновлення Української державності, але і важливим рубежем розвитку архівної справи в Україні. Підґрунтям до розвитку українського архівознавства стала діяльність губернських учених архівних комісій (Таврійської, Чернігівської, Полтавської, Катеринославської) метою яких було збирання, упорядкування й публікації архівних матеріалів. В комісіях працювали видатні діячі історичної науки: М. Володимирський-Буданов, М. Іванишев, В. Іконников,

І. Каманіна, О. Левицький, Я. Новицький, Д. Яворницький та ін. Поштовхом для розвитку архівознавчої науки стали XI та XII Археологічні з'їзди в Києві (1899) та Харкові (1902) на яких обговорювалися ідеї архівної реформи, розробка проекту Археологічного інституту в Києві – навчального закладу з підготовки археологів, мистецтвознавців, бібліотекарів, архівістів (Матяш, 2008: 57).

На думку д.і.н., проф. І. Матяш, 1917-1931 рр. були першим періодом становлення українського архівознавства, періодом підготовки концепції та стандарту архівної справи, специфіки обліку, опису, зберігання архівних документів, створення перших науково-дослідних і навчальних закладів, налагодження співпраці з зарубіжними фахівцями. Цей період І. Матяш вважає «золотою добою» української архівної науки, оскільки було досягнуто великих результатів. Архівна справа стала важливою ланкою культурного будівництва, архіви слугували скарбницею історичної пам'яті. Першочерговим завданням стала проблема систематизації музейної, бібліотечної та архівної справи, а також підготовка фахівців для архівних установ (Матяш, 2012: 347).

Щоб не втратити з поля зору архіви колишніх жандармських установ та охоронних відділень, їх було передано в розпорядження громадських комітетів. Відомі громадські і культурні діячі залучалися до їх зберігання. Так, професор С. Є. Єфремов – редактор часопису «Нова рада», перевіз жандармський архів Києва у приміщення судової палати та упорядкував його. Лідер полтавських меншовиків К. Ляхович створив «Політичний архів» на основі архіву полтавського губернського жандармського управління. Під загрозу потрапили приватні колекції поміщиків (фамільні, родинні архіви), у зв'язку із селянськими виступами у них були мізерні шанси зберегтися. Через постійну зміну влади, нещадно нищилась документальна спадщина українського народу. Часто в зимовий період архівні документи використовували для підтримання багаття (Олійник, 2014: 92-93).

Центральна Рада, щоб зберегти історико-культурну спадщину українського народу доручила громадським комітетам охорони пам'яток культури і мистецтва опікуватися архівними установами. Активними учасниками комітетів були М. Біляшівський, В. Модзалевський. 11 січня 1918 р. Рада Центрального комітету охорони пам'яток мистецтва і культури запропонувала прийняти спеціальний закон про охорону архівів. У вересні 1917 р. у складі департаменту мистецтв Генерального секретаріату в освітніх справах було утворено Бібліотечно-архівний відділ, керівником якого став професор О. Грушевський (брат М. Грушевського). Відділ мав у своїй структурі архівну і бібліотечну секції. В архівній секції працювали історики М. Василенко, С. Глушко, Н. Мірза-Авак'янц, Д. Онацький, В. Щербаківський. Головною метою першого в Україні державного органу управління архівною справою було збереження історико-культурної спадщини й залучення до наукового обігу архівної інформації (Олійник, 2014: 93).

О. Грушевський – відомий вчений-історик-джерелознавець, етнограф, літературознавець, свідомий українець. Він очолив архівну та бібліотечну секції, керував педагогічним музеєм. Завдання відділу полягали у створенні Національного архіву; підтримці діючих районних архівів та створенні нових; координації наукових археографічних робіт, які здійснювали архівні комісії; утворення реєстру українських документів, які знаходилися у російських архівах з метою повернення їх в Україну; видання археографічного часопису. Бібліотечно-архівний відділ проіснував близько 8 місяців, його співробітники намагались реформувати систему архівних установ України, але через брак часу їм не вдалося реалізувати всі задуми (Матяш, 1998: 14-15).

О. Грушевський працював як в архівах Києва, Москви, Петербурга, так і за кордоном – в Австрії та Німеччині, де він не тільки знаходив цінні документи з української історії, а й вивчав систему роботи архівних установ. Упродовж

багатолітніх наукових досліджень йому вдалося залучити до наукового обігу джерела з історії Великого князівства Литовського, соціально-економічного життя українців XVI–XVIII ст., громадсько-політичних рухів в житті українського суспільства XIX ст., доповнюючи новими історичними фактами історію України (Приходько, 2012: 9).

У березні 1918 р. при Головному управлінні генштабу було засновано Державний військово-історичний архів, який виконував функції архівного управління, який очолив Я. Жданович. Керівництво архіву порушило питання про збирання і зберігання архівів російських військових частин та штабів, дислокованих в Україні, архівних фондів Південно-Західного і Румунського фронтів російської армії, документів про українізацію війська. Однак, через політичні події, плани Державного військово-історичного архіву не були реалізовані. Робота проведена українськими діячами в галузі архівної справи, мала позитивні результати, від знищення врятовано більшу частину архівної документальної спадщини українського народу. Але, програма діяльності Центральної Ради не мала на меті реформувати архівну справу (Олійник, 2014: 95).

За період гетьманування П. Скоропадського в архівній сфері відбуваються великі зміни. Павло Скоропадський – гетьман України, належав до кола архівних діячів, і за свідченням Г. Папакіна, «був людиною, з дитинства закоханою у минуле України». Родинна атмосфера в будинку його діда у Тростянці, плекала почуття гордості за своїх предків. Тут зберігалися портрети гетьманів, старовинна зброя, книги українських істориків, музичні інструменти, все це формувало особистість П. Скоропадського, його приналежність до старовинного гетьмансько-старшинського роду. Повага до своїх предків та української історії спонукали П. Скоропадського до дослідження історії своєї родини та її внеску в українську історію. Так, родинна збірка Скоропадських містила оригінальні документи, серед яких універсали гетьманів Івана

Скоропадського, Кирила Розумовського, скарга М. В. Скоропадського до цариці на Кирила Розумовського після позбавлення генерального підскарб'я посади та взяття під домашній арешт за фальшивими звинуваченнями, чолобитна М. В. Скоропадського до Колегії іноземних справ та ін. (Папакін, 1998: 167-168).

Павло Скоропадський приділяв значну увагу збереженню історичної пам'яті про свій рід. Він розумів, що потрібно переходити від любительського до професійного підходу в пошуку архівних документів родини Скоропадських. Невдовзі він зблизився із людиною обізнаною в архівно-генеологічних справах, це був його земляк, чернігівський дворянин В. Л. Модзалевський, який досліджував історію старовинних українських родів і працював над підготовкою до видання «Малоросійського родословника». Обидва були любителями українського минулого, їхня зустріч мала позитивні результати так як були досягнуті взаємовигідні домовленості: П. Скоропадський взяв на себе зобов'язання сприяти виданню наступних випусків «Малоросійського родословника», а В. Модзалевський прийняв рішення дослідити історію роду Скоропадських та видати їхній родинний архів (Папакін, 1998: 167-168).

Очолити Гетьманат у 1918 р. П. Скоропадський добре усвідомлював всю важливість збереження архівних документів для майбутніх поколінь. Архівна справа в Україні перебувала у невтішному становищі. У Києві та Харкові існували архіви лише при навчальних закладах. Натомість державної архівної установи, яка б здійснювала контроль над губернськими архівними комісіями та губернськими архівами не було. Тому, першочерговим завданням П. Скоропадського стало створити такий архівний орган.

За період правління гетьмана П. Скоропадського з ініціативи Архівно-бібліотечного відділу, який діяв при Головному управлінні мистецтв і національної культури був розроблений проект архівної реформи в Українській державі.

Керівником відділу став відомий історик і архівіст В. Модзалевський. Реформа проголошувала державну власність на архівні документи. Центральною установою архівної системи мав стати Національний архів Української держави (або Головний державний архів). Поряд з Національним архівом, в Києві передбачалося створення губернських архівів. У Національному архіві мали зберігатися документи загальнодержавного характеру, які містили матеріали про діяльність головних державних установ, а в губернських архівах – справи і документи губернських установ (Архівознавство, 1998: 45).

Керівництво Архівно-бібліотечного відділу було сповнене нових планів. У січні 1919 р. В. Модзалевський окреслив коло завдань, які планував реалізувати відділ:

Керівництво всіма архівами передати відомству Головного Управління Мистецтв та Національної Культури, передавши їм право власності на архіви. Для реалізації цього плану передбачалося видати закон, згідно якого, власником усіх державних архівів в Україні була б Українська Народна Республіка в особі Управління Мистецтв та Національної Культури та його представницьких органів в центрі та на місцях; заснувати в м. Києві Національний Архів, за основу взяти Київський Центральний Архів, який тимчасово перебував в університеті Св. Володимира. Для майбутнього Національного Архіву знайти відповідне приміщення, збільшити кількість співробітників та передати його під керівництво Головного Управління.

На місцях утворити губернські архіви і архівні комісії для управління архівною справою по губерніях, надати їм статус державних установ і збільшити склад співробітників.

Дати доручення Головноуправляючому Справами Мистецтв та Національної Культури створити комісію до якої б увійшли архівознавці та представники всіх міністерств, які б реалізували архівну реформу в Україні.

Забезпечити передачу приватних збірок, архівних, книжних з поміщицьких маєтків до Головного Управління в особі його місцевих органів – Губернських Архівних Комісій.

Передбачити необхідні кошти на перевіз архівів, облаштування приміщень, оплату праці членів комісії, купівлю приватних архівів (Матяш, 1998: 21).

Намагаючись зберегти національну культурну спадщину, В. Модзалевський зосередив всю увагу на пам'яткоохоронній діяльності, опікуючись збереженням місцевих архівів і бібліотек. Він брав активну участь у роботі Чернігівської «Просвіти», як голова ради видавців «Просвіти» започаткував створення видавництва «Сіверянська думка», курсів українознавства й виставку української старовини та мистецтва, всіляко популяризував українське мистецтво (Борщ, 2008: 111).

Ще один проект архівної реформи запропонував І. Камнін, він передбачав створення Головного архівного управління, Національної Академії з науковими інституціями при ній, трьох крайових центральних архівів у Києві, Харкові і Одесі, губернських і повітових архівів. Ідея реформування архівної справи знайшла підтримку серед Д. Багалія та А. Кримського, які вважали, що ефективна наукова діяльність Академії наук неможлива без архіву та археографічної комісії. В розробленому Статуті Національної Академії, передбачалася робота 5 відділів: сучасного, старих справ (до XIX ст.), Київського архіву давніх актів, обласного (ліквідованих установ) і церковного. Незважаючи на те, що Програму архівної реформи, зокрема створення Національної Академії, уряду П. Скоропадського не вдалося реалізувати, було збільшено видатки на діяльність Київського архіву давніх актів, розроблено «Положення про Архів Південно-Західного Фронту». З ініціативи Архівно-бібліотечного відділу в травні 1918 р. під керівництвом О. Грушевського було створено архівну секцію Міжвідомчої комісії по складанню умов мирного договору з Росією, яка визначила принцип повернення

документів в Україну, які були примусово вивезені до російських архівів (Олійник, 2014: 97).

З ініціативи київських учених-ентузіастів, яким була не байдужа доля української культурної спадщини та за підтримки міністра освіти М. П. Василенка підготовкою кваліфікованих фахівців для архівних установ займався Археологічний інститут при Національному архіві. У листопаді 1918 р. було засновано Київський археологічний інститут, в якому однією із базових дисциплін було архівознавство (КАІ). При КАІ існувало архівно-археографічне відділення, яке в різний період очолювали М. В. Довнар-Запольський (жовтень 1917 р. – серпень 1919 р.), М. П. Гуля (червень – жовтень 1921 р.), С. І. Маслов (жовтень 1921 р. – лютий 1922 р.) та ін. (Матяш, 2012: 350-351).

Навчання в Київському археологічному інституті тривало три роки. На першому році навчання студенти відвідували лекційні заняття, які передбачали постійні курси й тимчасові публічні лекції. Другий курс пропонував проведення семінарів, наукових екскурсій з метою вивчення пам'яток старовини, археології, мистецтва, ознайомлюючі заняття з фондами архівів та бібліотек, відкриті наукові дискурси, з виступами відомих учених і талановитих слухачів. Інститут був не лише навчальною установою, але й науковим товариством. Третій рік навчання (за вибором) передбачав науково-дослідну роботу, написання та захист дисертаційного дослідження. Захистивши успішно дисертацію слухачі отримували звання вченого археолога чи архівіста й дійсного члена КАІ. Особам, які не захистили дисертацію давали посвідчення про закінчення інституту та звання члена-співробітника. Із стін КАІ вийшли видатні історики та архівознавці: І.М. Каміна, В.С. Іконников, С.В. Маслов, В.Л. Модзалевський, Н.Д. Полонська-Василенко та ін. Однак навчальний заклад проіснував не довго, у 1924 р. він припинив свою діяльність (Матяш, 2012: 351).

8 травня 1918 р. при Державній генеральній канцелярії було засновано Науковий архів під керівництвом сотника

М. Пільденгаген-Виговського. Він був державним хронографом, вів офіційну хроніку Української Держави. У міністерствах, відомствах чітко велася система роботи, завдяки якій сформовано близько 40 повноцінних фондів центральних установ та організацій Української Держави (Олійник, 2014: 98).

Уряд Директорії УНР тримав під своїм контролем діяльність архівних установ. У січні 1919 р. Рада Народних Міністрів передала Головному управлінню мистецтв та національної культури Київській центральній архів давніх актів та виділила на його діяльність 66 тис. карбованців. Уряд Директорії приділяв особливу увагу збереженню архівних документів, серед них військових архівних фондів та документів УНР. У 1919 р. Культурно-освітня управа Генерального Штабу Армії УНР опікувалася військово-архівною роботою, організовувала архівні комори в Кам'янці та Проскуріві, де зберігалися архівні фонди періоду першої світової війни. В перспективі тут мали зберігатися фонди українських частин доби визвольних змагань. Але, коли українська влада залишила ці міста, діяльність архівних комор припинилася (Архівознавство, 1998: 46).

У зв'язку із військовими діями проблема збереження архівних документів стала першочерговою. У липні 1919 р. в Кам'янець-Подільському державному університеті розпочала роботу архівна комісія на чолі з деканом історико-філологічного факультету, професором П. Клименком, яка запропонувала розробити закон про архівну справу, інструкції архівним комісіям та утворити мережу державних архівних установ, які б підпорядковувалися певному міністерству. Одним із першочергових завдань комісії була організація спеціальної вищої археографічної школи. У серпні 1919 р. ректор університету І. Огієнко звернувся до Міністерства освіти із закликом щодо охорони пам'яток старовини. Згодом було створено відповідний відділ з книжковою і архівною секцією під керівництвом П. Клименка (Олійник, 2014: 99).

Не менш важливою проблемою доби Директорії була утилізація архівних матеріалів. Під знищення потрапляли документи, що не мали наукової і практичної цінності, їх намагалися виокремити у всіх міністерствах і управліннях УНР. Для реалізації цієї мети створювалися «Особливі комісії для перегляду існуючих законів та інструкцій, на підставі яких зберігалися архіви», після їх рішення непотрібні архівні документи передавалися Міністерству Народного Господарства через Архівну Комісію Міністерства Народної Освіти. Отримавши інструкцію «Про підготовку архівних діл для здачі їх на паперові фабрики для переробки їх на папір» деякі народні комісари не належно відносились до виконання рішень комісії. Так, часто поряд із непотрібними документами на паперову фабрику Лідії Коцебу (м. Камянець-Подільський) потрапляли цінні документи. Ю. Іванов-Меженко ставши головою Архівно-бібліотечного відділу 24 вересня 1919 р. звернувся з проханням до губернського комісара, в якому просив видати наказ, який би зупинив згадану інструкцію до моменту видання нового розпорядження з боку Міністра освіти, так як вона була помилковою. У вересні 1919 р. у місто Кам'янець-Подільський направили комісію до якої входили Й. Пеленський, П. Клименко, А. Серета, Ю. Сіцінський, М. Обідний, завданням якої став контроль паперової фабрики. Комісія заснувала друковане видання «Українська старовина» (Матяш, 1998: 23-24).

За період Директорії (листопад 1918 р. – перша половина 1919 р.) продовжувалась робота по збереженню архівних документів. Зокрема, Полтавський губернський комітет по охороні пам'яток старовини, мистецтва і природи починаючи з лютого 1919 р. видав більше 100 «охоронних листів», які стосувалися як музеїв (музей Б. Ханенка, нині – музей західного і східного мистецтва, Київський художньо-промисловий і науковий та церковно-археологічний музеї), так і підтримки діячів літератури і мистецтва (художники М. Донцов та Ф. Крисицький, театрознавець П. Рулін, професор

В. Гринівецький). Проте були факти, які підтверджували нищення цінних архівних документів, зокрема у м. Янові на Вінниччині виявили порозкидані на підлозі пергаменти. Це були не поодинокі факти. У серпні 1919 р. діячі культури повідомили Міністерство народної освіти про масовий вивіз архівних документів на фабрику для переробки на новий папір (Сендик, 1998: 32).

Справою збереження архівних матеріалів займалися не лише державні інституції, але і прості громадяни. З ініціативи вчителя І. Филипчука зібрано 487 старовинних документів, які містили цінний матеріал про історію Поділля, Волині, гайдамацького та релігійного руху. Документи написані латинською та староукраїнською мовами. У 1918 р. співробітник Архівно-бібліотечного відділу зібрав велику кількість матеріалів з архівів графів Ржевуських та Прушинських, близько 5000 стародруків XV – XVIII ст. написаних різними мовами, а також зброю, порцеляну (Сендик, 1998: 32-33).

Архівна галузь за період радянської влади діяла згідно декрету РНК РРФР «Про організацію і централізацію архівної справи» (червень 1918 р.). З січня 1919 р. в Харкові почала діяльність архівно-бібліотечна секція під керівництвом В. Барвінського, яка була всеукраїнською установою в складі Всеукраїнського комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини (ВУКОПМИС) Наркомосвіти УСРР. Відповідно до рішення Наркомосвіти УСРР у липні 1919 р. архівна секція ВУКОПМИС була перейменована в Головне управління архівною справою, яке перебувало під керівництвом позашкільного відділу Наркомосвіти УРСР. В. Модзалевський подав на розгляд Наркомосу УСРР доповідну записку про створення Всеукраїнського центрального архіву, в якому б розмішувалися і були в доступі для наукової розробки архівні документи України. Загалом В. Модзалевський подав керівним органам влади п'ять проектів і доповідних записок щодо здійснення архівної реформи (Олійник, 2014: 101).

20 квітня 1920 р. було прийняте «Тимчасове положення про архівну справу» затверджене РНК УРСР, в якому визначалися засади архівної політики радянського уряду. Згідно тимчасового положення усі архіви, а також приватні документальні зібрання, передавалися у державну власність і стали надбанням українського народу. Мережа архівних установ була у розпорядженні архівних секцій при губнаросвітах, за знищення архівів вводилась відповідальність у законодавчому порядку. Виконавцем положення уряду УРСР призначили Архівний відділ ВУКОПМИСу, який у квітні 1921 р. реорганізували у Головне архівне управління при Наркомосвіті УРСР (Головарх). У вересні 1921 р. народним комісаром освіти затверджено Положення про Головарх, його штат і колегію. До складу колегії Головарху входили М. Скрипник, Д. Багалій, В. Веретенников, М. Довнар-Запольський. Керівництво архівною справою в Україні здійснював Головарх, а на місцях почали свою діяльність губернські архівні управління (губархи) (Архівознавство, 1998: 49).

Зі створенням губархівів активізувалася робота архівних установ. Проте, незважаючи на організаційні заходи, становище архівне будівництво розвивалося у складних умовах. Скорочується штат місцевих архівних установ. У 1920-30-х роках відбувається централізація документів в архівосховищах і заснування центральних архівів республіки: Центрального архіву революції у Харкові (січень 1922 р.), Центрального історичного архіву ім. В. Антоновича у Києві (травень 1922 р.) та ін.

З 1920 р. поруч з державною архівною системою в Україні виникла ще одна офіційна архівна організація – партійні архіви, які належали архівному фонду Комуністичної партії. У вересні 1920 р. відповідно до постанови РНК РРФСР про створення комісії по збиранню і вивченню матеріалів з історії Жовтневої революції та історії російської комуністичної партії більшовиків започатковано формування партархівів.

Згодом комісія отримала назву Істпарт. В Україні така комісія була утворена у 1921 р. при ВУЦВК (Олійник, 2014: 104).

Висновки. У добу Української революції (1917-1920 рр.) архівна справа перебувала в тяжкому становищі спричиненому військовими діями та частою зміною урядів. Уряди Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР, намагалися розбудувати систему державних архівних установ, врятувати архівні документи. Започаткована в 1918 р. архівна реформа була прогресивною оскільки проголошувала державну власність на архівні документи, централізацію архівів, створення Національного архіву Української держави, підготовку архівних фахівців. Але втілити в життя усі накреслені плани зазначеним урядам так і не вдалося. Завдяки самовідданій праці Архівно-бібліотечного відділу ГУМНК, Архівного відділу ВУКОПМИСу та інших архівних установ в яких працювали відомі архівісти О.С. Грушевський, В.Л. Модзалевський, В.В. Міяковський, О.І. Баранович, Л.Ю. Биковський, П.В. Клименко та ін. вдалося зберегти цінні архівні документи, які стали важливим джерелом для вивчення історії української держави.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архівознавство: підр. для студентів вищих навчальних закладів України /Авт.: Я. С. Калакура, Г. В. Боряк, Л. А. Дубровіна, К. І. Климова, В. П. Ляхоцький, І. Б. Матяш, К. Є. Новохатський, Г. В. Папакін, Р. Я. Пиріг, К. Т. Селіверстова, З. О. Сендик, А. К. Шурубур, М. Г. Шербак; редкол.: Я. С. Калакура (гол. рел.), В. П. Ляхоцький, Г. В. Боряк, Л. А. Дубровіна, І. Б. Матяш, Р. Я. Пиріг. К., 1998. 316 с.

2. Архівознавство: підр. / за ред.: Я.С. Калакури, І.Б. Матяш. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Академія, 2002. 356 с.

3. Борщ І. Співпраця Вадима Модзалевського та Володимира Міяковського в галузі архівного будівництва доби Української революції (1918-1920). *Архіви України*. 2008. Випуск 2 (260): січень-квітень. С. 107-124.

4. Матяш І. Архівознавство: методологічні засади та історія розвитку / Нац. акад. наук України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. К.: Видавн. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. 515 с.

5. Матяш І. Основні проблеми архівного будівництва доби визвольних змагань. *Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917-1921 рр.)*: зб. наук. пр. / Національна Парламентська бібліотека України [редкол.: В.С. Лозицький (відп. ред.) та ін.]. Київ, 1998. С. 11-25.

6. Матяш І. Українське архівознавство: основні періоди та етапи розвитку. *Архіви України*. 2008. № 5/6. С. 56-65.

7. Олійник С.В. Архівознавство. Конспект лекцій для студентів історичних факультетів вищих навчальних закладів України. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. 144 с.

8. Папакін Г.В. Павло Скоропадський як діяч архівної справи (до правомірності формулювання питання). *Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917-1921 рр.)*: зб. наук. пр. / Національна Парламентська бібліотека України [редкол.: В.С. Лозицький (відп. ред.) та ін.]. Київ, 1998. С. 167-185.

9. Приходько Л.Ф. Формування поняття «архівний фонд» в українському архівознавстві 1920-х – початку 1930-х рр. *Архіви України*. 2012. № 1(277). С. 5-40.

10. Сендик З.О. Діяльність органів влади щодо охорони, обліку і концентрації архівних матеріалів (1917-1920 рр.). *Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917-1921 рр.)*: зб. наук. пр. / Національна Парламентська бібліотека України [редкол.: В.С. Лозицький (відп. ред.) та ін.]. Київ, 1998. С. 26-38.

11. Симоненко І.М. Губернські вчені архівні комісії в Україні: Історіографічний огляд і бібліографічний покажчик / Держкомархів України. УНДІАСД; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПК. К., 2003. 132 с. (Архівні та бібліографічні джерела української історичної думки; Вип. 8).

REFERENCES

1. Arkhivoznavstvo: Pidr. dlya studentiv vyshchykh navchal'nykh zakladiv Ukrayiny (1998) /Avt.: Ya.S. Kalakura, H.V. Boryak, L.A. Dubrovina, K.I. Klymova, V.P. Lyakhots'kyi, I.B. Matyash, K.Ye. Novokhats'kyi, H.V. Papakin, R.Ya. Pyrih, K.T. Seliverstova, Z.O. Sendyk, A.K. Shurubura, M.H. Sherbak; redkol.: Ya.S. Kalakura (hol. rel.), V.P. Lyakhots'kyi, H.V. Boryak, L.A. Dubrovina, I.B. Matyash, R.Ya. Pyrih. K. 316 [in Ukrainian].
2. Arkhivoznavstvo: pidruchnyk (2002) / za red.: Ya.S. Kalakury, I.B. Matyash. 2-he vyd., vypr. i dop. Kyiv: Akademiya. 356 [in Ukrainian].
3. Borshch, I. (2008). Spivpratsya Vadyma Modzalevs'koho ta Volodymyra Miyakovs'koho v haluzi arkhivnoho budivnytstva doby Ukrayins'koyi revolyutsiyi (1918-1920). *Arkhivy Ukrayiny. Vypusk 2 (260): sichen'-kviten'*. 107-124 [in Ukrainian].
4. Matyash, I. (2012). *Arkhivoznavstvo: metodolohichni zasady ta istoriya rozvytku.* / Nats. akad. nauk Ukrayiny, In-t ukr. arkhieohrafiyi ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevs'koho. K.: Vydavn. dim «Kyyevo-Mohylyans'ka akademiya». 515 [in Ukrainian].
5. Matyash, I. (1998). Osnovni problemy arkhivnoho budivnytstva doby vyzvol'nykh zmahan'. *Arkhivna ta bibliotekna sprava v Ukrayini doby vyzvol'nykh zmahan' (1917-1921 rr.): zb. nauk. pr. / Natsional'na Parlaments'ka biblioteka Ukrayiny [redkol.: V.S. Lozyts'kyi (vidp. red.) ta in.]*. Kyiv. 11-25 [in Ukrainian].
6. Matyash, I. (2008). Ukrayins'ke arkhivoznavstvo: osnovni periody ta etapy rozvytku. *Arkhivy Ukrayiny. № 5/6*. 56-65 [in Ukrainian].
7. Oliynyk, S.V. (2014). *Arkhivoznavstvo. Konspekt lektsiy dlya studentiv istorychnykh fakul'tetiv vyshchykh navchal'nykh zakladiv Ukrayiny. Kam'yanets'-Podil's'kyi: PP «Medobory-2006»*. 144 [in Ukrainian].
8. Papakin, H.V. (1998). Pavlo Skoropads'kyi yak diyach arkhivnoyi spravy (do pravomirnosti formulyuvannya pytannya). *Arkhivna ta bibliotekna sprava v Ukrayini doby vyzvol'nykh*

zmahan' (1917-1921 rr.): zb. nauk. pr. / Natsional'na Parlaments'ka biblioteka Ukrayiny [redkol.: V.S. Lozyts'kyu (vidp. red.) ta in.]. Kyiv, 167-185 [in Ukrainian].

9. Prykhod'ko, L. F. (2012). Formuvannya ponyattya «arkhivnyy fond» v ukrayins'komu arkhivoznavstvi 1920-kh – pochatku 1930-kh rr. *Arkhivy Ukrayiny*. № 1(277). 5-40 [in Ukrainian].

10. Sendyk, Z. O. (1998). Diyal'nist' orhaniv vlady shchodo okhorony, obliku i kontsentratsiyi arkhivnykh materialiv (1917-1920 rr.). *Arkhivna ta bibliotchna sprava v Ukrayini doby vyzvol'nykh zmahan' (1917-1921 rr.): zb. nauk. pr. / Natsional'na Parlaments'ka biblioteka Ukrayiny* [redkol.: V.S. Lozyts'kyu (vidp. red.) ta in.]. Kyiv. 26-38 [in Ukrainian].

11. Symonenko, I.M. (2003). Huberns'ki vcheni arkhivni komisiyi v Ukrayini: Istoriohrafichnyy ohlyad i bibliohrafichnyy pokazhchyk / Derzhkomarkhiv Ukrayiny. UNDIASD; Tsentr pam'yatkoznavstva NAN Ukrayiny i UTOPIK. K. 132. (Arkhivni ta bibliohrafichni dzherela ukrayins'koyi istorychnoyi dumky; Vyp. 8) [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується проблема розвитку архівної справи в період Української революції 1917-1920 рр. Розкрито політику уряду Центральної Ради спрямовану на підготовку стандарту архівної справи, визначення специфіки обліку, опису та зберігання архівних документів, відкриття перших науково-дослідних і навчальних закладів. Проаналізовано роль Бібліотечно-архівного відділу при департаменті мистецтв Генерального секретаріату в освітніх справах на чолі з відомим істориком О. Грушевським, Державного військово-історичного архіву під керівництвом Я. Ждановича.

Висвітлено діяльність уряду гетьмана П. Скоропадського, яка полягала у реалізації проекту архівної реформи започаткованої Архівно-бібліотечним відділом під керівництвом історика та архівіста В. Модзалевського.

Реформа проголошувала державну власність на архівні документи та утворення Центральної установи архівної системи – Національного архіву Української держави, де б зберігалися документи загальнодержавного характеру. Для зберігання документів губернських інституцій планувалося створення губернських архівів.

У статті розкрито внесок відомих діячів архівної справи О. Грушевського, В. Модзалевського у розбудову Української держави, збереження її культурних цінностей. Простежено становлення гетьмана П. Скоропадського як діяча архівної справи, його прагнення зберегти не лише архіви родинного фонду Скоропадських, але і діловодство військових частин, адже гетьман добре усвідомлював значення архівних документів для історії держави та самовизначення її громадян.

Уряд Директорії тримав в полі зору діяльність архівних установ. Для збереження архівних матеріалів Полтавський губернський комітет по охороні пам'яток старовини, мистецтва і природи видав більше 100 «охоронних листів», які стосувалися збереження музейних колекцій та підтримки діячів літератури і мистецтва.

Незважаючи на складні умови в яких розвивалася архівна справа в добу Української революції (1917-1920 рр.) було досягнуто значних успіхів у збереженні архівних документів як важливого джерела для вивчення історії Української держави. Значний внесок у архівне будівництво зробили відомі архівні діячі доби Української революції (1917-1920 рр.): В.Л. Модзалевський, О. С. Грушевський, В.В. Міяковський, О.І. Баранович, Л.Ю. Биковський, П. В. Клименко та ін.

Ключові слова: архівна справа, Українська революція, Директорія, Центральна Рада, Гетьманат, В. Модзалевський, О. Грушевський, культурні цінності.

УДК 08:002.1]:316.774-021.3(477)

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-15-266-295>

**DOCUMENTARY PUBLICATIONS AS A FACTOR IN THE
FORMATION OF THE NATIONAL
INFORMATION SPACE**

**ДОКУМЕНТАЛЬНІ ВИДАННЯ ЯК ФАКТОР
ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО
ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ**

Ігор Довжук,

*доктор історичних наук,
професор кафедри
документознавства та
методики навчання*

E-mail: i.v.dovzhuk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6941-6336>

*Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401*

Igor Dovzhuk,

*Doctor in Historical Sciences,
Professor of Department of
documentary science and
teaching methods*

E-mail: i.v.dovzhuk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6941-6336>

*Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav,
30, Sukhomlynskooho Str.,
Pereiaslav, Kyiv region,
Ukraine, 08401*

Світлана Яременко,

*кандидат філологічних
наук, доцент кафедри
документознавства та
інформаційної діяльності*

E-mail: sa2009@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5997-3008>

*Державний університет
телекомунікацій,
вул. Солом'янська, 7, м. Київ,
Україна, 03110*

Svitlana Yaremenko,

*Ph.D. in Philological
Sciences, Associate Professor of
the Department of
Documentation and Information
Activity*

E-mail: sa2009@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5997-3008>

*State University of
Telecommunications,
7, Solomianska Str., Kyiv,
Ukraine, 03110*

ABSTRACT

The formation of the national information space in the latest conditions of mass dissemination of information and communication technologies, where often there is unverified or false information, is impossible without the development of such a traditional form as documentary editions. The scientific novelty is based on comparison strategies, typology, principles of historicism, social approach. The logic of the presentation of the material is based on the problem-historical principle, which allows to reveal the main topics and directions of the published collections of documents in chronological order. The scientific novelty of intelligence is due to the fact that the issue of analysis of the place and role of documentary publications in the formation of the information space has not yet been the subject of special research. A generalized analysis of the implementation of documentary collections of informational, social and cultural functions with the most generalizing function of documents in general, which is their ability to store and transmit (disseminate) information in time and space. It is shown that the volume of documentary materials published after the Second World War is quite voluminous and has created thematic blocks with a very broad chronology in the information space of Ukraine. A significant contribution to the formation of a scientifically sound information space of editions documentary editions prepared in the regions since the beginning of our century, devoted in particular to topics that have developed since independence.

It can be stated that historians and archivists generally cope with the task of showing an objective picture of historical events. At the same time, the state of the national information space has significant reserves for the preparation of documentary publications that would meet the pressing information needs of the population.

Keywords: *document, documentary publications, national information space, information resources, Ukrainian society.*

Постановка проблеми. В умовах формування інформаційного суспільства в Україні відбуваються складні та

неоднозначні процеси. Це ставить перед історичною наукою необхідність осмислення сутності й особливостей формування її інформаційного простору, підвищення значущості якого викликано одним з основних світових процесів – глобальною інформатизацією. Саме тут відображаються найбільш гострі та актуальні проблеми розвитку суспільства, поширюється непереверена, неповна або неправдива інформація, що призводить до маніпуляції свідомістю масової аудиторії. Зазначене актуалізує потребу в насиченні національного інформаційного простору об'єктивною виваженою інформацією через видання документальних джерел, а також пошуку сучасних форм донесення їх до маси населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Осмислення такого явища як інформаційний простір вітчизняними дослідниками розпочато із середини 1990-х рр. Так, у 2006 р. відбувся захист кандидатської дисертації з політичних наук (Швець, 2006). Поняття «інформаційний простір» у межах філософського знання розглянуто у 2011 році (Яковенко, 2011), у 2013 р. вчений в галузі комунікаційних технологій Г. Почепцов опублікував у соціальних мережах резонансну статтю «Інформаційний простір як ключовий для розвитку країни» (Почепцов, 2013). Певне місце в дослідженні впливу інформаційного простору на соціальне життя мають праці Інституту соціальної та політичної психології НАПН України та одного з фундаторів української наукової школи психології переконувальної комунікації М. Слюсаревського (Слюсаревський, 1999). Різні аспекти проблеми досліджували й фахівці за межами України (Robertson, 1990; Newby, 2002). Поняття «інформаційний простір» не має єдиної дефініції, представники різних наук розглядають його під власним кутом зору (Шевченко, 2018). Законопроект України щодо інформаційного простору ще знаходиться в стані опрацювання.

Поняття «документ» як важливіший елемент інформаційного простору розглядається фахівцями різних напрямків суспільного знання, що відображається, зокрема, в

енциклопедичних виданнях (Документ, 1998; Документ, 2007). Проте найдокладніше воно вивчається в історичних і документознавчих дисциплінах. До сьогодні застосовуються різні визначення документа, то надаючи йому найширше значення, то звужуючи розуміння до одного виду документа (Кушнарєнко, 2013; Швецова-Водка, 2014; Січкаренко, 2018). Питання запровадження нових форм документів та організації ділового документообігу в Україні радянської доби досліджуються такими науковцями як В. Гамалія, І. Довжук, Г. Січкаренко та ін. (Gamaliia&Dovzhuk&Sichkarenko, 2021).

Мета статті. Питання аналізу місця і ролі документальних видань у формуванні інформаційного простору країни досі не стали предметом спеціального дослідження. Тому вбачаємо своїм завданням узагальнення та аналіз виконання документальними збірниками інформаційної, соціально-культурної функції при найбільш узагальнюючій функції документів взагалі, що полягає в їхньої здатності зберігати й поширювати інформацію в часі та/або просторі. Оскільки інформаційний простір насичений великою кількістю згаданих публікацій, автор статті обмежує коло дослідження збірниками документів з історії України, опублікованими науковцями після Другої світової війни, акцентуючи увагу на різних підходах і баченнях видань радянського періоду і часу незалежності України.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи в історичній ретроспективі ієрархію документальних видань в Україні, необхідно зазначити, що на першому місці завжди стояли збірники, які узагальнювали законодавчу діяльність Верховної Ради та виконавчих структур держави. Прикладом такого видання, як однієї з форм систематизації законодавства, є Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень Уряду Української РСР. Це фундаментальне видання в семи томах, підготовлене та упорядковане Міністерством юстиції, охоплює період 1917-1961 рр. Крім того, органи законодавчої і виконавчої влади

мають окремі видання, що узагальнюють і вносять до інформаційного простору результати їхньої праці. Це – Відомості Верховної Ради України, які видаються з лютого 1941 р., та Зібрання постанов Уряду України, яке виходило у 1938-1996 рр. З 1997 р. був започаткований «Офіційний вісник України», з 1998 р. – «Збірник урядових нормативних актів України».

Зараз закони та інші нормативні акти набувають чинності після публікації в офіційній пресі парламенту та уряду, тобто в газетах «Урядовий кур'єр» і «Голос України». Проте розвиток електронних засобів комунікації вносить зміни у формування інформаційного простору. Восени 2019 р. профільний комітет Верховної Ради ініціював законопроект щодо виключення газети «Урядовий кур'єр» з переліку видань, де обов'язково публікуються закони і нормативно-правові акти. Замість цього можливе розміщення останніх на Єдиному вебпорталі органів виконавчої влади, після цього нормативно-правові акти набувають сили. Проте, де б та яким чином не публікувалися документи, вони мають відповідати стандартам, розробленим Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства Державної архівної служби України (Збірник уніфікованих форм...).

Доповнюють картину документотворчості державних установ дослідження джерельної бази Архівного фонду НАН України, які здійснювалися з 1989 р. колективом Інституту архівознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського й відображені у випусках документальної серії «Джерела з історії науки в Україні» – збірниках документів та інших джерел з історії НАН України. Упродовж 1993-2012 рр. публікувались матеріали про діяльність Академії у 1918-1955 рр. У 1997, 2004 та 2007 рр. було реалізоване видання «Колекція копій документів і матеріалів з історії НАН України / НАН України».

Інформаційний простір неможливий без насичення його об'єктивною інформацією з історії, яка ґрунтується на

документах. Традиція видання документів з історії України за радянських часів була започаткована 1939 р. Інститутом історії України АН УРСР (нині Інститут історії України НАН України). Серія документальних збірників «Історія України в документах і матеріалах» передбачала широке тематичне коло публікацій. Але було опубліковано т. 1 «Київська Русь і феодальні князівства XII-XIII століть» (вид. 1-ше, Київ, 1939, вид. 2-ге, Київ, 1946, упорядник М. Петровський) та т. 3 «Визвольна боротьба українського народу проти гніту шляхетської Польщі і приєднання України до Росії (1569-1654 роки)» (Київ, 1941, упорядники М. Петровський, В. Путілов). Протягом 1939-1941 рр. Інститутом готувалася до друку низка документальних збірників, однак через початок війни вони не були видрукувані (Юркова, 2005). Уже в новітні часи були видані ретроспективні збірники з історії України від найдавніших часів і до сьогодні (Історія України, 2008; Історія України, 2017).

У період становлення державної незалежності, формування інформаційного простору набуло особливої актуальності таке болюче і спірне питання історії України, деформоване радянською політичною системою, як правдиве висвітлення маловідомих сторінок, що стосуються українського руху опору, діяльності Української повстанської армії (УПА) у часи Другої світової війни. Для забезпечення національного примирення, єдності української нації та перспектив її розвитку необхідно було вивчити та донести до широкого загалу документи і матеріали, що стосуються історії ОУН та УПА. У 1999 р. було видано початкові матеріали вивчення цієї проблеми, а пізніше і повноцінні збірники документів (Протистояння, 1999; Національне примирення чи конфронтація, 1999; Матеріали та документи..., 2003; ОУН і УПА в 1945 році, 2015).

Історія України у складі СРСР повна трагічних сторінок, об'єктивна і виважена інформація про які замовчувалась довгі роки. Однак величезні зусилля науковців в Україні та діаспорі

дозволили за роки незалежності заповнити прогалину, яка мала місце в інформаційному просторі країни – страшну сторінку в її історії – голодомор у міжвоєнний та післявоєнний період. Страшна правда почала розкриватися з 1990 р., коли було видано перший збірник: Голод 1932-1933 рр. на Україні: очима істориків, мовою документів (К., 1990. 605 с.). Українцями Канади було опубліковано документи про голод в Україні 1921-1923 рр. (Голод 1921-1923 і українська преса в Канаді, 1995). Цю ж тему у 1993 р. розкрили й українські історики (Голод 1921-1923 років в Україні, 1993), які нарешті отримали можливість вивчати і публікувати документи з проблеми. Опубліковано також документальні свідчення як про суспільно-політичну ситуацію в цей період, так і про цинізм вищої влади (Партійно-радянське керівництво УСРР під час голодомору 1932-1933 рр., 2013).

Ще один напрямок наповнення інформаційного простору об'єктивною інформацією стало вивчення і поширення трагічних сторінок історії представників національних меншин в Україні ХХ ст., що стало можливим лише в умовах незалежності. У 1999 р. було видано збірник документів про депортованих кримських татар, болгар, вірмен, греків та німців з Автономної Республіки Крим (Депортовані кримські татари, болгар, вірмени, греки, німці, 1999). Велика увага була приділена саме кримським татарам (Кримські татари, 2004; Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій, 2016). Крім того, досліджувалась доля німців та євреїв (Німці в Україні, 1994; Запорізький архів, 2010) в Україні.

Підготовлені силами істориків і архівістів періодично виходили збірники документів, присвячені різним періодам історії селянства, його визвольним змаганням. Так, документи, опубліковані у 1949, 1961, 1978, 1985, 1988, 1993 рр., охоплюють період від 1569 р. до відміни кріпосного права (Селянський рух на Україні: 1569-1647, 1993; Селянський рух на Україні. Середина ХVIII – перша чверть ХІХ ст., 1978; Селянський рух на Україні. 1826-1849 рр., 1985; Селянський

рух на Україні в 40-х роках XIX ст., 1949; Селянський рух на Україні (1850-1861 рр.), 1988; Отмена крепостного права на Украине, 1961). Після революційний стан селянства в Україні в цілому (Історія колективізації сільського господарства Української РСР, 1962-1971; Комітети незаможних селян України, 1968) та в окремих її регіонах (З історії колективізації сільського господарства західних областей Української РСР, 1976; Трагічне минуле, 2018; Анатомія селянських повстань, 2015), розкритий документальними публікаціями, засвідчує спротив селян примусовій колективізації, трагічність долі українського села через жорстоке придушення селянських виступів проти дій влади.

Культурна складова життя в країні поряд з іншими відображає рівень розвитку суспільства. Ці аспекти розкрито в низці збірників документів, що в більшості з'явилися в часи незалежності (Культурне будівництво в Українській РСР. 1928 – червень 1941, 1986; Культурне будівництво в Українській РСР. Червень 1941 – 1950, 1989; Охорона пам'яток історії і культури в Україні, 2008; Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, 2010; Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії, 2013). Серед них в епіцентрі інформаційного простору – мовне питання.

Інформаційний простір не є насиченим без інформації про видатних людей в історії. Хронологічна послідовність появи збірників документів засвідчує: перемижуються часи й особистості. Але ця, здавалося б, непослідовність у жодному разі не принижує значення тої чи іншої особистості. Маємо документи про Степана Бандеру, видані в діаспорі, про Олеса Гончара, Андрія Товстика – діяча періоду козаччини, Тараса Шевченка, апостольського візитатора у Німеччині отця Петра Вергуна, Олександра Шульгіна (Збірка документів і матеріалів про вбивство Степана Бандери, 1989; Тернистим шляхом до храму, 1999; Військовий писар Андрій Семенович Товстик, 2010; Тарас Шевченко і царська цензура, 2015; Отець Петро Вергун, 2016; Олександр Шульгин, 2016; Слідчо-наглядів справи Тараса Шевченка, 2018) та ін.

Окремий сектор інформаційного простору, створеного документальними виданнями, складають збірники документів про конкретні трагічні події новітнього часу. Так, інформаційне середовище Києва збагатилося за останні десятиліття важливими і недослідженими раніше аспектами. Йдеться про трагедію Биківні, життя киян у часи нацистської окупації та Куренівську трагедію 1961 р. (Пам'ять Биківні, 2000; Київ у дні нацистської навали, 2003; Куренівська трагедія, 2012). Величезний інформативний матеріал про аварію на 4-му блоці Чорнобильської атомної електростанції 26.04.1986 р., що переросла у трагедію українського народу, зосереджено у збірниках документів, підготовлених істориками України, починаючи з 1995 р. На цій ниві працювали як академічні установи, так і державні та відомчі архіви, зокрема архівісти СБУ (Чорнобиль: проблеми здоров'я населення, 1995; Чорнобильська трагедія, 1996; 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ, 2001; Соціальний захист громадян, 2001; Чорнобиль, 2004; Чорнобильська катастрофа в документах, фактах та долях людей, 2006; Чорнобиль, 2017; Чорнобильське досє КГБ, 2019).

Важливий внесок до інформаційного простору суспільства вносять документальні збірники підготовлені та опубліковані в регіонах. Вони присвячені різним тематичним напрямкам та періодам історії України, зокрема й таким що отримали свій розвиток саме в часи незалежності. Йдеться, зокрема, про дослідження епохи Середньовіччя та ранньомодерної доби (Луцька замкова книга, 2013; Акти Волинського воєводства, 2014; Українське повсякдення ранньомодерної доби, 2014; Акти Полтавського полкового суду, 2017; 3 історії Херсонської губернії, 2013). Адже ті, що видавались у регіонах у часи радянської влади (Становище трудящих Львова, 1961; Под солнцем дружбы и братства, 1979; Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР, 1980; Історія Львова в документах і матеріалах, 1986), мали чітко визначене політичне забарвлення. Великий матеріал

з історії регіонів для наповнення інформацією простору та поглиблення вивчення проблеми дав період Другої світової війни та боротьба з інакодумством у до- та післявоєнний час (Запорізький архів, 2005; Херсонщина на початку Великої Вітчизняної війни, 2011; Життя в окупації, 2014; «Особые папки» Сталіна і Молотова, 2010; Історична пам'ять Дніпропетровщини, 2013-2017).

Що ж стосується сучасності, то низка областей уже зробили свій внесок у популяризацію конкретно-історичного матеріалу (Боротьба за незалежність України у 1989-1992 рр., 2009; Полтавській області – 75 років, 2013), чим збагатили формування науково обгрунтованого суспільного інформаційного простору.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, в інформаційному просторі України відбуваються важливі зміни. Обсяг документальних матеріалів, виданих після Другої світової війни, досить об'ємний і створив тематичні блоки з дуже широкою хронологією. Він поділений на радянський і пострадянський періоди з чітко визначеною зміною акцентів і підходів до висвітлення історичних проблем. Так, у часи державної незалежності інформаційний простір наповнювався особливо актуальними, болючими та спірними питаннями історії України, які були деформовані радянською політичною системою або замовчувались.

До видання збірників документів і матеріалів активно залучалися крім академічних інститутів, особливо Інституту історії України НАН України, центральні та обласні архіви, громадські організації, зарубіжні дослідники та установи тощо. Важливо відзначити внесок до формування наукового суспільного інформаційного простору, популяризації конкретно-історичного матеріалу документальних збірників, підготовлених у регіонах. Вони присвячені різним темам і періодам історії України, зокрема й таким, що отримали свій розвиток саме в часи незалежності. Найбільш масово ті

збірники стали виходити з початку нашого століття. Таким чином, історики й архівісти загалом справляються із завданням показу об'єктивної картини подій в історії суспільства.

Разом з тим можна констатувати, що стан національного інформаційного простору має значні резерви для підготовки документних видань, які б відповідали назрілим інформаційним запитам населення, темам, які активно обговорюються, в тому числі у світі, та особливо насичені кліше, міфами, і де є особливо наявним зовнішній щодо України інформаційний вплив. Зовсім незначна присутність українського продукту у світовому інформаційному просторі.

Зазначимо, що час від часу загострюються відношення з нашими сусідами (угорцями, поляками) стосовно мовних питань, ролі Інституту національної пам'яті, «українських націоналістів», колективної відповідальності українського народу тощо, однак розглядається це в медіа-просторі досить заполітизовано. Наприклад, до річниці Волинської трагедії інформаційний простір наповнюється журналістськими коментарями, де явно бракує документальної складової. Так, Уряд Другої Речі Посполитої (1918-1939) щодо Західної України проводив політику беззастережної полонізації, яка в історичній перспективі мала метою її національну інкорпорацію в Польщу. У цьому питанні особлива роль відводилася польським парамілітарним організаціям та союзам. Історіографія проблеми діяльності польських парамілітарних організацій на Волині як у вітчизняних так і польських істориків майже відсутня (Синяк, 2018).

У цілому наведене можна розглядати як суспільний запит історикам, на який можна з гідністю відповісти лише спираючись на документи. Тут архівісти, історики, мають великий резерв. До того ж, об'єктивний аналіз, визнання промахів і помилок для історичної перспективи розвитку народу важливіше, ніж пошуки винних у бідах ззовні. Звертаємо увагу на те, що практичним питанням побудови довгострокової стратегії розвитку документальної складової

інформаційного простору варто приділяти більшу увагу і на державному рівні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. «Особые папки» Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944-1948 рр. Зб. док. / упоряд. Я. Дашкевич, В. Кук. Львівське від. ІУАД ім. М. О. Грушевського НАН України; Канадський ін-т укр. студій Альбертського ун-ту та ін. Львів, 2010. 594 с.

2. Gregory Newby. MIRE: a multidimensional information retrieval engine for structured data and text. Proceedings. International Conference on Information Technology: Coding and Computing. 2002.

3. Robertson D. S. The Information revolution. *Communication research*. N.Y., 1990.

4. Акти Волинського воєводства кінця XV – XVI ст. / відп. ред. Г. Боряк. НАН Укр. Ін-т історії. Київ, 2014. 154 с.

5. Акти Полтавського полкового суду 1668-1740 рр. Зб. актових док. Кн.1 / упоряд.: І. П. Чепіга, У. М. Штанденко. Київ, 2017.

6. Анатомія селянських повстань: Городнянське повстання 1931 р. під проводом Я. Рябченко: зб. док. та матер. / упор. О. Лисенко, Р. Подкур. НАН України. Ін-т історії; Чернігівська обл. держ. адм. та ін. Чернігів, 2015. 356 с.

7. Боротьба за незалежність України у 1989-1992 рр.: Чернігівська крайова організація Народного руху України за перебудову. До 20-річчя створення Народного Руху України за перебудову: зб. док. і матер. / упоряд.: С. В. Бутко, С. В. Соломаха. Чернігів, 2009. 432 с.

8. Військовий писар Андрій Семенович Товстик: зб. док. / упоряд. І. Л. Синяка; ред. кол.: П. Сохань (гол.) та ін. НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського та ін. Київ, 2010. 148 с.

9. Vira Gamaliia, Igor Dovzhuk, Halyna Sichkarenko. Organization of Documentation in Ukraine during the Soviet

Period. *Acta Baltica Historiae et Philosophiae Scientiarum*. Vol. 9, No. 2 (Autumn 2021). S. 79-99.

10. Голод 1921-1923 і українська преса в Канаді / упорядн., ред. Р. Сербін. 2-е вид. Торонто, 1995. 700 с.

11. Голод 1921-1923 років в Україні: зб. док. і матеріалів / АН України. Ін-т історії; Голов. архів. упр. при КМ України. ЦДАВО України; упоряд.: О. М. Мовчан та ін.; відп. ред. С. В. Кульчицький. Київ, 1993. 237 с.

12. Депортовані кримські татари, болгары, вірмени, греки, німці: зб. док. Автономної Республіки Крим (1989-1999) / упоряд.: Ю. Білуха (кер.) та ін. Держ. комітет Укр. у справах нац. та міграції. Київ, 1999. 416 с.

13. Документ. *Літературознавча енциклопедія*: у 2 т. / авт.-укл. Ю. І. Ковалів. Київ, 2007. С. 293.

14. Документ. *Юридична енциклопедія*: [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.). Т.2. Київ, 1998. 744 с.

15. Життя в окупації. Славута і Славутчина в 1941-1943 рр. Зб. док. / упоряд. В. Г. Берковський. ЦДАЗУ; Держ. архів Хмельницької обл. та ін. Київ, 2014. 208 с.

16. 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ: спецвипуск: «*Чорнобильська трагедія в документах та матеріалах*». 2001. № 1. 526 с.

17. З історії колективізації сільського господарства західних областей Української РСР: зб. док. і матер. Київ, 1976. 510 с.

18. З історії Херсонської губернії. 1803-1920 рр.: зб. док. / упоряд.: В. О. Лебідь та ін. Держ. архів Херсонс. обл. та ін. Херсон, 2013. 104 с.

19. Запорізький архів. Народна війна. 1941-1944. Антифашистський рух Опору на території Запорізької області: зб. док. і матер. / авт.-упоряд.: В. О. Бондар та ін. Держ. архів Запорізької обл. Запоріжжя, 2005. 560 с.

20. Запорізький архів. Студії з історії євреїв Запорізького краю (XIX – I половина XX ст.): зб. док. і матер. / упоряд.: В. О. Бондар та ін. Держ. архів Запорізької обл.; Запорізьке міське від. тов. «Україна-Ізраїль» та ін. Запоріжжя, 2010. 318 с.

21. Збірка документів і матеріалів про вбивство Степана Бандери / ред.: П. Гой та ін. Торонто; Нью-Йорк; Мюнхен; Лондон; Мельбурн, 1989. 80 с.

22. Збірник уніфікованих форм організаційно-розпорядчих документів / Укрдержархів. УНДІАСД / уклад. О. М. Загорецька. Київ, 2015. 100 с.

23. Історична пам'ять Дніпропетровщини: події, факти, імена: зб. статей та док. У 5 т. / Дніпропетровська обл. ред. по підготовці й вид. тематичної серії книг «Реабілітовані історією». Дніпропетровськ, 2013-2017.

24. Історія колективізації сільського господарства Української РСР, 1917-1937: зб. док. і матеріалів: у 3 т. Київ, 1962-1971. Т. 1-3. 851 с.; 839 с.; 786 с.

25. Історія Львова в документах і матеріалах: зб. док. і матер. / упорядн.: У. Я. Єдлінська та ін. АН УРСР. Ін-т суспільних наук та ін. Київ, 1986. 424 с.

26. Історія України від найдавніших часів до сьогодення. Зб. док. і матеріалів / за заг. ред. А. П. Коцура, Н. В. Терес. Київ-Чернівці, 2008. 1100 с.

27. Історія України з найдавніших часів до початку ХХІ ст.: зб. док. і матеріалів / упоряд.: С. В. Алексєєв, Н. Л. Стешенко. Краматорськ, 2017. 204 с.

28. Київ у дні нацистської навали: За документами радянських спецслужб: До 60-річчя визволення України від гітлерівських загарбників: зб. док. та матер. / упоряд.: Т. В. Вронська та ін. Київ, 2003. 527 с.

29. Комітети незаможних селян України (1920-1933): зб. док. і матеріалів / за ред. І. К. Рибалки. Київ, 1968. 637 с.

30. Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940-2015): зб. док. та матер. / редкол.: В. А. Смолій (гол.) та ін. НАН України. Ін-т історії; ЦДАГО України та ін. Київ, 2016. 1092 с.

31. Кримські татари: шлях до повернення: Кримськотатарський національний рух (друга половина 1940-х – початок 1990-х років) очима радянських спецслужб: зб. док.

та матер. у 2 ч. / ред. кол.: В. А. Смолій (гол.) та ін. НАН України. Ін-т історії; Держ. архів СБУ та ін. Ч.1. 395 с.; Ч.2. 362 с. Київ, 2004.

32. Культурне будівництво в Українській РСР. 1928 – червень 1941: зб. док. і матер. / ГАУ при РМ УРСР; АН УРСР. Ін-т історії та ін.; редкол.: Ю. Ю. Кондуфор (відп. ред.) та ін. Київ, 1986. 414 с.

33. Культурне будівництво в Українській РСР. Червень 1941 – 1950: зб. док. і матер. / ГАУ при РМ УРСР; АН УРСР. Ін-т історії та ін.; редкол.: Ю. Ю. Кондуфор (відп. ред.) та ін. Київ, 1989. 572 с.

34. Куренівська трагедія 13 березня 1961 р. у Києві: причини, обставини, наслідки. Док. і матеріали / НАН України, Ін-т історії, ЦДАВО України та ін.; редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. Київ, 2012. 548 с.

35. Кушнарченко Н. Н. Документоведение. 8-е изд. Киев, 2013. 459 с.

36. Луцька замкова книга 1560-1561 рр. / підгот. В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук; відп. ред. В. В. Німчук. НАН Укр. Ін-т укр. мови, Ін-т укр. археогр. та джерелозн. ім. М. С. Грушевського та ін. Луцьк, 2013. 733 с.

37. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника: переміщення і втрати фондів. Т.1: 1939-1945: зб. док. і матер. / упоряд.: Г. Сварник (кер.) та ін.; наук. ред.: Я. Дашкевич та ін. НАН Укр., Львівська нац. наук. бібліотека України ім. В. Стефаника та ін. Львів, 2010. 620 с.

38. Матеріали та документи Служби безпеки ОУН (б) у 1940-х рр. / упоряд.: О. Є. Лисенко, І. К. Патриляк. Київ, 2003. 254 с.

39. Національне примирення чи конфронтація. Зб. док. / НАН України, Ін-т історії України; упоряд. О. М. Веселова; відп. ред. С. В. Кульчицький. Київ, 1999. 540 с.

40. Німці в Україні. 20-30-ті рр. ХХ ст.: зб. док. держ. архівів України / Ін-т нац. відносин і політології НАН України та ін.; упоряд.: Л. В. Яковлева та ін. Київ, 1994. 243 с.

41. Олександр Шульгин в українському державотворенні та міжнародній політиці: зб. наук. праць та док. / упоряд. В. Піскун. Ін-т укр. археогр. та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Київ, 2016. 432 с.

42. Отець Петро Вергун – апостольський візитатор у Німеччині. Документи архіву СБУ: зб. док. / упоряд. Д. В. Бурім; ред. кол.: Г. В. Папакін (гол.) та ін. НАН України. Ін-т укр. археогр. та джерелозн. ім. М. С. Грушевського. Київ, 2016. 416 с.

43. Отмена крепостного права на Украине: сб. док. и материалов / ред. кол.: А. З. Барабой и др. Киев, 1961. 428 с. (Ин-т истории АН УССР; ЦГИА УССР).

44. ОУН і УПА в 1945 році: Зб. док. і матер. В 2 ч. / ред. кол.: Г. В. Боряк, С. В. Кульчицький (відп. ред.) та ін. НАН України. Інститут історії України. Ч.1. Київ, 2015. 371 с. Ч.2. Київ, 2015. 366 с.

45. Охорона пам'яток історії і культури в Україні (1917-1918 рр.): зб. док. і матер. / авт.-упоряд.: О. О. Нестуля та ін. Київ, 2008. 320 с.

46. Пам'ять Биківні: док. та матеріали / НАН України. Ін-т історії та ін.; упоряд.: О. Г. Бажан та ін. Київ, 2000. 320 с.

47. Партійно-радянське керівництво УСРР під час голодомору 1932-1933 рр.: Вожді. Працівники. Активісти. Зб. док. та матеріалів / упоряд. В. Васильєв та ін. НАН України. Ін-т історії; Ін-т сучасної історії Нац. центру наукових досліджень Франції; ЦДАГО України та ін. Київ, 2013. 444 с.

48. Под солнцем дружбы и братства: экономическое и социальное развитие Сов. Придунайск. края (1954-1967): док. и материалы. Одесса, 1979. 204 с.

49. Полтавській області – 75 років: зб. док. та матеріалів / ред. кол.: О. А. Білоусько та ін.; упоряд.: Т. П. Пустовіт (кер.) та ін.; Держ. архівна служба України; Полтавська обл. держ. адм.; Держ архів Полтавської області та ін. Полтава, 2013. 260 с.

50. Почепцов Г. Інформаційний простір як ключовий для розвитку країни // *Mediasapiens* 03.03.2013. URL:

<https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/4687/2013-03-03-informatsiinii-prostir-yak-klyuchovii-dlya-rozvitku-kraini/> (дата звернення: 27.01.2022).

51. Протистояння: Звернення, заяви, листи громадських організацій, політичних партій, громадян України до Комісії з вивчення діяльності ОУН-УПА, 1996-1998 рр. / відп. ред. С. В. Кульчицький; упоряд. Л. Гриневич. Київ, 1999. 406 с.

52. Селянський рух на Україні (1850-1861 рр.): зб. док. і матеріалів / відп. ред. М. Н. Лещенко. Київ, 1988. 447 с.

53. Селянський рух на Україні в 40-х роках ХІХ ст.: зб. док. / упоряд. Ф. П. Шевченко. Київ, 1949. 299 с.

54. Селянський рух на Україні. 1826-1849 рр.: зб. док. і матеріалів / відп. ред. М. А. Лещенко. Київ, 1985. 504 с.

55. Селянський рух на Україні. Середина ХVІІІ – перша чверть ХІХ ст.: зб. док. і матеріалів / відп. ред. М. М. Лещенко. Київ, 1978. 535 с.

56. Селянський рух на Україні: 1569-1647: зб. док. і матеріалів / упоряд. Г. В. Боряк та ін. Київ, 1993. 534 с.

57. Синяк С. Джерела до історії діяльності польських парамілітарних організацій на Волині 1921-1939 рр. *Український історичний збірник*. Вип.2. 2018. С. 286.

58. Січкаренко Г. Документні джерела інформації. Переяслав-Хмельницький, 2018. 212 с.

59. Слідчо-наглядові справи Тараса Шевченка. Корпус документів (1847-1859). Метаграфовані тексти / упоряд.: Г. Боряк та ін., В. Смолій (відп. ред.) НАН України, Ін-т історії, Ін-т літ-ри ім. Т. Г. Шевченка та ін. Київ, 2018. 880 с.

60. Слюсаревський М. М. Інформаційний простір: критика існуючих визначень і спроба побудови теорії. *Вісник ХДУ. Серія «Психологія, політологія»*. Харків., 1999. Ч.4-5. С. 337-342.

61. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР, 1939-1979: зб. док. і матеріалів. Київ, 1980. 546 с.

62. Соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС: зб. законод. та нормат. док. Харків, 2001. 200 с.

63. Становище трудящих Львова, 1917-1939: док. і матеріали / Ф. Т. Коваль (ред.). Львів, 1961. 446 с.

64. Тарас Шевченко і царська цензура: зб. док. / упоряд. І. Ковальов; наук. ред. О. Федорук. Київ, 2015. 336 с.

65. Тернистим шляхом до храму: Олесь Гончар в суспільно-політичному житті України 60 80-х рр. ХХ ст.: зб. док. та матер. / НАН України. Ін-т історії та ін.; упоряд.: П. Т. Тронько та ін. Київ, 1999. 304 с.

66. Трагічне минуле: документи свідчать: зб. док. У 5 т. / Обл. ред. колегія по підготовці й вид. темат. серії книг «Реабілітовані історією». Дніпро, 2018. 240 с.

67. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847-1914): зб. док. і матеріалів / відп. ред. Г. Боряк; НАН України. Ін-т історії України та ін. Київ, 2013. 810 с.

68. Українське повсякдення ранньомодерної доби: зб. док. Вип.1: Волинь XVI ст. / упоряд.: В. В. Безпалько та ін. НДІУ МОН Укр.; ЦДІА Укр. та ін. Київ, 2014. 776 с.

69. Херсонщина на початку Великої Вітчизняної війни (червень-вересень 1941 р.): добірка док. / упоряд.: І. Ю. Сінкевич, О. І. Стукалова. Держ. архів Херсонської обл. та ін. Херсон, 2011. 64 с.

70. Чорнобиль. Документи Оперативної групи ЦК КПУ (1986-1988) / упоряд.: О. В. Бажан та ін. Київ 2017. 830 с.

71. Чорнобиль: 1986-1987 рр.: документи і спогади: Роль НАН України у подоланні наслідків катастрофи. Київ, 2004. 564 с.

72. Чорнобиль: проблеми здоров'я населення: зб. док. і матер.: у 2 ч. / відп. ред. В. А. Смолій; упоряд.: Н. П. Барановська та ін. Київ, 1995. Ч.1. 260 с.; Ч.2. 240 с.

73. Чорнобильська катастрофа в документах, фактах та долях людей: 1986-2006. Київ, 2006. 624 с.

74. Чорнобильська трагедія: док. і матеріали / НАН України, Ін-т історії України, ГАУ при КМ України, ЦДАГО України; гол. упоряд. Н. П. Барановська; відп. ред. В. А. Смолій. Київ, 1996. 783 с.

75. Чорнобильське досьє КГБ. Суспільні настрої. ЧАЕС у поставарійний період: зб. док. про катастрофу на ЧАЕС / відп. ред. В. Смолій. Галуз. держ. архів СБУ; Ін-т історії Укр. НАН Укр. та ін. Київ, 2019. 1200 с.

76. Швецова-Водка Г. М. Загальна теорія документа і книги. Київ, 2014. 405 с.

77. Швець О. В. Формування політичного іміджу України в міжнародному інформаційному просторі: дис... канд. політ. наук: 23.00.03 / КНУ ім. Тараса Шевченка. Київ, 2006. 237 арк.

78. Шевченко М. Поняття національного інформаційного простору та його характеристики. *Український інформаційний простір*. 2018. № 1. С. 103-112.

79. Юркова О. В. Історія України в документах і матеріалах. *Енциклопедія історії України*: Т.3: Е-Й / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2005. 672 с.

80. Яковенко М. Інформаційний простір: філософські аспекти формування поняття. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2011. № 692: Філософські науки. С. 22-27.

REFERENCES

1. «*Osobyє papki*» *Stalina i Molotova pro natsionalno-vyzvolnu borotbu v Zakhidnii Ukraini u 1944-1948 pp.* [«Special folders» by Stalin and Molotov on the national liberation struggle in Western Ukraine in 1944-1948] (2010). *Zb. dok. / uporiad. Ya. Dashkevych, V. Kuk. Lvivske vid. IUAD im. M. O. Hrushevskoho NAN Ukrainy; Kanadskiy in-t ukr. studii Albertskoho un-tu ta in. Lviv, 594 [in Ukrainian].*

2. Gregory Newby (2002). MIRE: a multidimensional information retrieval engine for structured data and text. *Proceedings. International Conference on Information Technology: Coding and Computing [in English].*

3. Robertson D. S. (1990). *The Information revolution. Communication research.* N.Y. [in English].

4. *Akty Volynskoho voievodstva kintsia XV – XVI st.* [Acts of the Volyn Voivodeship of the end of the XV – XVI centuries] (2014) / vidp. red. H. Boriak. NAN Ukr. In-t istorii. Kyiv, 154 [in Ukrainian].

5. *Akty Poltavskoho polkovoho sudu 1668-1740 rr.* [Acts of the Poltava regimental court of 1668-1740] (2017). Zb. aktovykh dok. Kn.1 / uporiad.: I. P. Chepiha, U. M. Shtandenko. Kyiv [in Ukrainian].

6. *Anatomiia selianskykh povstan: Horodnianske povstannia 1931 r. pid provodom Ya. Riabchenko* [Anatomy of Peasant Uprisings: The Grodno Uprising of 1931 led by Ya. Ryabchenko] (2015): zb. dok. ta mater. / upor. O. Lysenko, R. Podkur. NAN Ukrainy. In-t istorii; Chernihivska obl. derzh. adm. ta in. Chernihiv, 356 [in Ukrainian].

7. *Borotba za nezalezhnist Ukrainy u 1989-1992 rr.* [The struggle for Ukraine's independence in 1989-1992] (2009): Chernihivska kraiova orhanizatsiia Narodnoho rukhu Ukrainy za perebudovu. Do 20-richchia stvorennia Narodnoho Rukhu Ukrainy za perebudovu: zb. dok. i mater. / uporiad.: S. V. Butko, S. V. Solomakha. Chernihiv, 432 [in Ukrainian].

8. *Viiskovyi pysar Andrii Semenovych Tovstyk* [Military clerk Andriy Semenovych Tovstyk] (2010): zb. dok. / uporiad. I. L. Syniaka; red. kol.: P. Sokhan (hol.) ta in. NAN Ukrainy. In-t ukr. arkhieohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho ta in. Kyiv, 148 [in Ukrainian].

9. Vira Gamaliia, Igor Dovzhuk, Halyna Sichkarenko (2021). Organization of Documentation in Ukraine during the Soviet Period. *Acta Baltica Historiae et Philosophiae Scientiarum*. Vol. 9, No. 2 [in English].

10. *Holod 1921-1923 i ukrainska presa v Kanadi* [The famine of 1921-1923 and the Ukrainian press in Canada] (1995) / uporiadn., red. R. Serbin. 2-e vyd. Toronto, 700 [in Ukrainian].

11. *Holod 1921-1923 rokiv v Ukraini* [The famine of 1921-1923 in Ukraine] (1993): zb. dok. i materialiv / AN Ukrainy. In-t istorii;

Holov. arkhiv. upr. pry KM Ukrainy. TsDAVO Ukrainy; uporiad.: O. M. Movchan ta in.; vidp. red. S. V. Kulchytskyi. Kyiv, 237 [in Ukrainian].

12. *Deportovani krymski tatory, bolhary, virmeny, hreky, nimtsi* [Crimean Tatars, Bulgarians, Armenians, Greeks and Germans were deported] (1999): zb. dok. Avtonomnoi Respubliky Krym (1989-1999) / uporiad.: Yu. Bilukha (ker.) ta in. Derzh. komitet Ukr. u spravakh nats. ta mihratsii. Kyiv, 416 [in Ukrainian].

13. *Dokument* [Document] (2007). Literaturoznavcha entsyklopediia: u 2 t. / avt.-ukl. Yu. I. Kovaliv. Kyiv, 2007, 293 [in Ukrainian].

14. *Dokument* [Document] (1998). Yurydychna entsyklopediia: [u 6 t.] / red. kol. Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.). T.2. Kyiv, 744 [in Ukrainian].

15. *Zhyttia v okupatsii. Slavuta i Slavutchyna v 1941-1943 rr.* [Life in the occupation. Slavuta and Slavutchina in 1941-1943] (2014). Zb. dok. / uporiad. V. H. Berkovskyi. TsDAZU; Derzh. arkhiv Khmelnytskoi obl. ta in. Kyiv, 208 [in Ukrainian].

16. *Z arkhiviv VUCHK-HPU-NKVD-KHB* [From the archives of the VUCHK-GPU-NKVD-KGB] (2001): spetsvypusk: «Chornobylska trahediia v dokumentakh ta materialakh». № 1, 526 [in Ukrainian].

17. *Z istorii kolektyvizatsii silskoho gospodarstva zakhidnykh oblastei Ukrainiskoi RSR* [From the history of collectivization of agriculture in the western regions of the Ukrainian SSR] (1976): zb. dok. i mater. Kyiv, 510 [in Ukrainian].

18. *Z istorii Khersonskoi hubernii. 1803-1920 rr.* [From the history of Kherson province. 1803-1920] (2013): zb. dok. / uporiad.: V. O. Lebid ta in. Derzh. arkhiv Khersons. obl. ta in. Kherson, 104 [in Ukrainian].

19. *Zaporizkyi arkhiv. Narodna viina. 1941-1944. Antyfashystskiy rukh Oporu na terytorii Zaporizkoi oblasti* [Zaporozhye archive. People's war. 1941-1944. Anti-fascist Resistance movement in the Zaporozhye region] (2005): zb. dok. i mater. / avt.-uporiad.: V. O. Bondar ta in. Derzh. arkhiv Zaporizkoi obl. Zaporizhzhia, 560 [in Ukrainian].

20. *Zaporizkyi arkhiv. Studii z istorii yevreiv Zaporizkoho kraiu (XIX – I polovyna XX st.)* [Zaporozhye archive. Studies in the history of the Jews of the Zaporozhye region (XIX – I half of the XX century.)] (2010): zb. dok. i mater. / uporiad.: V. O. Bondar ta in. Derzh. arkhiv Zaporizkoi obl.; Zaporizke miske vid. tov. «Ukraina-Izrail» ta in. Zaporizhzhia, 318 [in Ukrainian].

21. *Zbirka dokumentiv i materialiv pro vbyvstvo Stepana Bandery* [Collection of documents and materials about the murder of Stepan Bandera] (1989) / red.: P. Goi ta in. Toronto; Niu-Iork; Miunkhen; London; Melburn, 80 [in Ukrainian].

22. *Zbirnyk unifikovanykh form orhanizatsiino-rozporiadchyykh dokumentiv* [Collection of unified forms of organizational and administrative documents] (2015) / Ukrderzharkhiv. UNDIASD / uklad. O. M. Zahoretska. Kyiv, 100 [in Ukrainian].

23. *Istorychna pam'iat Dnipropetrovshchyny: podii, fakty, imena* [Historical memory of Dnipropetrovsk region: events, facts, names] (2013-2017): zb. statei ta dok. U 5 t. / Dnipropetrovska obl. red. po pidhotovtsi y vyd. tematychnoi serii knykh «Reabilitovani istoriieiu». Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

24. *Istoriia kolektyvizatsii silskoho hospodarstva Ukrainskoi RSR, 1917-1937* [History of collectivization of agriculture of the Ukrainian SSR, 1917-1937] (1962-1971): zb. dok. i materialiv: u 3 t. Kyiv, T. 1 3, 851; 839; 786 [in Ukrainian].

25. *Istoriia Lvova v dokumentakh i materialakh* [History of Lviv in documents and materials] (1986): zb. dok. i mater. / uporiadn.: U. Ya. Yedlinska ta in. AN URSSR. In-t suspilnykh nauk ta in. Kyiv, 424 [in Ukrainian].

26. *Istoriia Ukrainy vid naidavnishykh chasiv do sohodennia* [History of Ukraine from ancient times to the present] (2008). Zb. dok. i materialiv / za zah. red. A. P. Kotsura, N. V. Teres. Kyiv-Chernivtsi, 1100 [in Ukrainian].

27. *Istoriia Ukrainy z naidavnishykh chasiv do pochatku XXI st.* [History of Ukraine from ancient times to the beginning of the XXI century] (2017): zb. dok. i materialiv / uporiad.: S. V. Aleksieiev, N. L. Steshenko. Kramatorsk, 204 [in Ukrainian].

28. *Kyiv u dni natsyistskoi navaly: Za dokumentamy radianskykh spetssluzhb: Do 60-richchia vyzvolennia Ukrainy vid hitlerivskykh zaharbnnykiv* [Kyiv in the days of the Nazi invasion: According to the documents of the Soviet secret services: To the 60th anniversary of the liberation of Ukraine from Hitler's invaders] (2003): zb. dok. ta mater. / uporiad.: T. V. Vronska ta in. Kyiv, 527 [in Ukrainian].

29. *Komitety nezamozhnykh selian Ukrainy (1920-1933)* [Committees of poor peasants of Ukraine (1920-1933)] (1968): zb. dok. i materialiv / za red. I. K. Rybalky. Kyiv, 637 [in Ukrainian].

30. *Krym v umovakh suspilno-politychnykh transformatsii (1940-2015)* [Crimea in the conditions of social and political transformations (1940-2015)] (2016): zb. dok. ta mater. / redkol.: V. A. Smolii (hol.) ta in. NAN Ukrainy. In-t istorii; TsDAHO Ukrainy ta in. Kyiv, 1092 [in Ukrainian].

31. *Krymski tatory: shliakh do povernennia: Krymskotatarskyi natsionalnyi rukh (druha polovyna 1940-kh – pochatok 1990-kh rokiv) ochyma radianskykh spetssluzhb* [Crimean Tatars: The Way Back: The Crimean Tatar National Movement (second half of the 1940s – early 1990s) through the eyes of Soviet special services] (2004): zb. dok. ta mater. u 2 ch. / red. kol.: V. A. Smolii (hol.) ta in. NAN Ukrainy. In-t istorii; Derzh. arkhiv SBU ta in. Ch.1, 395; Ch.2, 362. Kyiv [in Ukrainian].

32. *Kulturne budivnytstvo v Ukrainskii RSR. 1928 – cherven 1941* [Cultural construction in the Ukrainian SSR. 1928 – June 1941] (1986): zb. dok. i mater. / HAU pry RM URSS; AN URSS. In-t istorii ta in.; redkol.: Yu. Yu. Kondufor (vidp. red.) ta in. Kyiv, 414 [in Ukrainian].

33. *Kulturne budivnytstvo v Ukrainskii RSR. Cherven 1941 – 1950* [Cultural construction in the Ukrainian SSR. June 1941 – 1950] (1989): zb. dok. i mater. / HAU pry RM URSS; AN URSS. In-t istorii ta in.; redkol.: Yu. Yu. Kondufor (vidp. red.) ta in. Kyiv, 572 [in Ukrainian].

34. *Kurenivska trahediia 13 bereznia 1961 r. u Kyievi: prychny, obstavyny, naslidky* [Kureniv tragedy on March 13, 1961 in Kyiv: causes, circumstances, consequences] (2012). Dok. i materialy /

NAN Ukrainy, In-t istorii, TsDAVO Ukrainy ta in.; redkol.: V. A. Smolii (vidp. red.) ta in. Kyiv, 548 [in Ukrainian].

35. Kushnarenko N. N. (2013). *Dokumentovedenie* [Documentation]. 8-e izd. Kiev, 459 [in Russian].

36. *Lutska zamkova knyha 1560-1561 rr.* [Lutsk Castle Book of 1560-1561] (2013) / pidhot. V. M. Moisiienko, V. V. Polishchuk; vidp. red. V. V. Nimchuk. NAN Ukr. In-t ukr. movy, In-t ukr. arkheohr. ta dzherelozn. im. M. S. Hrushevskoho ta in. Lutsk, 733 [in Ukrainian].

37. *Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy imeni V. Stefanyka: peremishchennia i vtraty fondiv* [Lviv National Scientific Library of Ukraine named after V. Stefanyk: relocation and loss of funds] (2010). T.1: 1939-1945: zb. dok. i mater. / uporiad.: H. Svarnyk (ker.) ta in.; nauk. red.: Ya. Dashkevych ta in. NAN Ukr., Lvivska nats. nauk. biblioteka Ukrainy im. V. Stefanyka ta in. Lviv, 620 [in Ukrainian].

38. *Materialy ta dokumenty Sluzhby bezpeky OUN (b) u 1940 kh rr.* [Materials and documents of the OUN (b) Security Service in the 1940s] (2003) / uporiad.: O. Ye. Lysenko, I. K. Patryliak. Kyiv, 254 [in Ukrainian].

39. *Natsionalne prymyrennia chy konfrontatsiia* [National reconciliation or confrontation] (1999). Zb. dok. / NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy; uporiad. O. M. Veselova; vidp. red. S. V. Kulchytskyi. Kyiv, 540 [in Ukrainian].

40. *Nimtsi v Ukraini. 20-30-ti rr. XX st.* [Germans in Ukraine. 20-30s of the XX century] (1994): zb. dok. derzh. arkhiviv Ukrainy / In-t nats. vidnosyn i politolohii NAN Ukrainy ta in.; uporiad.: L. V. Yakovleva ta in. Kyiv, 243 [in Ukrainian].

41. *Oleksandr Shulhyn v ukrainskomu derzhavotvorenni ta mizhnarodnii politytsi* [Alexander Shulgin in Ukrainian statehood and international politics] (2016): zb. nauk. prats ta dok. / uporiad. V. Piskun. In-t ukr. arkheohr. ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy. Kyiv, 432 [in Ukrainian].

42. *Otets Petro Verhun – apostolskyi vizytator u Nimechchyni. Dokumenty arkhivu SBU* [Father Peter Vergun is an apostolic visitor

to Germany. Documents of the SBU archive] (2016): zb. dok. / uporiad. D. V. Burim; red. kol.: H. V. Papakin (hol.) ta in. NAN Ukrainy. In-t ukr. arkheohr. ta dzherelozn. im. M. S. Hrushevskoho. Kyiv, 416 [in Ukrainian].

43. *Otmena krepostnogo prava na Ukraine* [The abolition of serfdom in Ukraine] (1961): sb. dok. i materialov / red. kol.: A. Z. Baraboj i dr. Kiev, 428 (In-t istorii AN USSR; CGIA USSR) [in Russian].

44. *OUN i UPA v 1945 rotsi* [OUN and UPA in 1945] (2015): Zb. dok. i mater. V 2 ch. / red. kol.: H. V. Boriak, S. V. Kulchytskyi (vidp. red.) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Ch.1. Kyiv, 2015. 371 s. Ch.2. Kyiv, 366 [in Ukrainian].

45. *Okhorona pam'iatok istorii i kultury v Ukraini (1917-1918 rr.)* [Protection of historical and cultural monuments in Ukraine (1917-1918)] (2008): zb. dok. i mater. / avt.-uporiad.: O. O. Nestulia ta in. Kyiv, 320 [in Ukrainian].

46. *Pam'iat Bykivni* [In memory of Bykivna] (2000): dok. ta materialy / NAN Ukrainy. In-t istorii ta in.; uporiad.: O. H. Bazhan ta in. Kyiv, 320 [in Ukrainian].

47. *Partiino-radianske kerivnytstvo USRR pid chas holodomoru 1932-1933 pp.: Vozhdi. Pratsivnyky. Aktyvisty* [Party-Soviet leadership of the USSR during the Holodomor of 1932-1933: Leaders. Employees. Activists] (2013). Zb. dok. ta materialiv / uporiad. V. Vasyliiev ta in. NAN Ukrainy. In-t istorii; In-t suchasnoi istorii Nats. tsentru naukovykh doslidzhen Frantsii; TsDAHO Ukrainy ta in. Kyiv, 444 [in Ukrainian].

48. *Pod solncem druzhby i bratstva: jekonomicheskoe i social'noe razvitie Sov. Pridunajsk. kraja (1954-1967)* [Under the Sun of Friendship and Brotherhood: Economic and Social Development of the Soviet Danubian Region (1954-1967)] (1979): dok. i materialy. Odessa, 204 [in Russian].

49. *Poltavskii oblasti – 75 rokiv* [Poltava region – 75 years] (2013): zb. dok. ta materialiv / red. kol.: O. A. Bilousko ta in.; uporiad.: T. P. Pustovit (ker.) ta in.; Derzh. arkhivna sluzhba Ukrainy; Poltavaska obl. derzh. adm.; Derzh arkhiv Poltavskoi oblasti ta in. Poltava, 260 [in Ukrainian].

50. Pocheptsov H. (2013). *Informatsiynyi prostir yak kliuchovyi dlia rozvytku krainy* [Information space as key to the country's development] // Mediasapiens 03.03.2013. URL: <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/4687/2013-03-03-informatsiinii-prostir-yak-klyuchovii-dlya-rozvitku-kraini/> (data zvernennia: 27.01.2022).

51. *Protystoiannia: Zvernennia, zaiavy, lysty hromadskykh orhanizatsii, politychnykh partii, hromadian Ukrainy do Komisii z vyvchennia diialnosti OUN-UPA, 1996-1998 rr.* [Confrontation: Appeals, statements, letters of public organizations, political parties, citizens of Ukraine to the Commission for the Study of the OUN-UPA, 1996-1998] (1999) / vidp. red. S. V. Kulchytskyi; uporiad. L. Hrynevych. Kyiv, 406 [in Ukrainian].

52. *Selianskyi rukh na Ukraini (1850-1861 rr.)* [Peasant movement in Ukraine (1850-1861)] (1988): zb. dok. i materialiv / vidp. red. M. N. Leshchenko. Kyiv, 447 [in Ukrainian].

53. *Selianskyi rukh na Ukraini v 40-kh rokakh XIX st.* [Peasant movement in Ukraine in the 40s of the XIX century] (1949): zb. dok. / uporiad. F. P. Shevchenko. Kyiv, 299 [in Ukrainian].

54. *Selianskyi rukh na Ukraini. 1826-1849 rr.* [Peasant movement in Ukraine. 1826-1849] (1985): zb. dok. i materialiv / vidp. red. M. A. Leshchenko. Kyiv, 504 [in Ukrainian].

55. *Selianskyi rukh na Ukraini. Seredyna XVIII – persha chvert XIX st.* [Peasant movement in Ukraine: 1569-1647] (1978): zb. dok. i materialiv / vidp. red. M. M. Leshchenko. Kyiv, 535 [in Ukrainian].

56. *Selianskyi rukh na Ukraini: 1569-1647* [Peasant movement in Ukraine: 1569-1647] (1993): zb. dok. i materialiv / uporiad. H. V. Boriak ta in. Kyiv, 534 [in Ukrainian].

57. Syniak S. (2018). *Dzherela do istorii diialnosti polskykh paramilitarynykh orhanizatsii na Volyni 1921-1939 rr.* [Sources to the history of Polish paramilitary organizations in Volhynia in 1921-1939]. Ukrainyskyi istorychnyi zbirnyk. Vyp.2, 286 [in Ukrainian].

58. Sichkarenko H. (2018). *Dokumentni dzherela informatsii* [Documentary sources of information]. Pereiaslav-Khmelnyskyi, 212 [in Ukrainian].

59. *Slidcho-nahliadovi spravy Tarasa Shevchenka. Korpus dokumentiv (1847-1859)* [Investigative and supervisory cases of Taras Shevchenko. Corpus of documents (1847-1859)] (2018). *Metahrafovani teksty / uporiad.*: H. Boriak ta in., V. Smolii (vidp. red.) NAN Ukrainy, In-t istorii, In-t lit-ry im. T. H. Shevchenka ta in. Kyiv, 880 [in Ukrainian].

60. Sliusarevskyi M. M. (1999). *Informatsiinyi prostir: krytyka isnuuychikh vyznachen i sproba pobudovy teorii* [Information space: critique of existing definitions and attempt to build a theory]. Visnyk KhDU. Seriiia «Psykhohohiia, politohohiia». Kharkiv, Ch.4-5, 337-342 [in Ukrainian].

61. *Sotsialistychni peretvorennia v zakhidnykh oblastiakh Ukrainskoi RSR, 1939-1979* [Socialist transformations in the western regions of the Ukrainian SSR, 1939-1979] (1980): zb. dok. i materialiv. Kyiv, 546 [in Ukrainian].

62. *Sotsialnyi zakhyst hromadian, yaki postrazhdaly vnaslidok avarii na Chornobylskii AES* [Social protection of citizens affected by the accident at the Chernobyl Nuclear Power Plant] (2001): zb. zakonod. ta normat. dok. Kharkiv, 200 [in Ukrainian].

63. *Stanovyshche trudiashchykh Lvova, 1917-1939* [The situation of the workers of Lviv, 1917-1939] (1961): dok. i materialy / F. T. Koval (red.). Lviv, 446 [in Ukrainian].

64. *Taras Shevchenko i tsarska tsenzura* [Taras Shevchenko and tsarist censorship] (2015): zb. dok. / uporiad. I. Kovalov; nauk. red. O. Fedoruk. Kyiv, 336 [in Ukrainian].

65. *Ternystym shliakhom do khramu: Oles Honchar v suspilno-politychnomu zhytti Ukrainy 60 80-kh rr. XX st.* [The thorny path to the church: Oles Honchar in the socio-political life of Ukraine in the 60's and 80's of the XX century] (1999): zb. dok. ta mater. / NAN Ukrainy. In-t istorii ta in.; uporiad.: P. T. Tronko ta in. Kyiv, 304 [in Ukrainian].

66. *Trahichne mynule: dokumenty svidchat* [Tragic past: documents testify] (2018): zb. dok. U 5 t. / Obl. red. kolehiia po pidhotovtsi y vyd. temat. serii knih «Reabilitovani istoriiei». Dnipro, 240 [in Ukrainian].

67. *Ukrainska identychnist i movne pytannia v Rosiiskii imperii: sproba derzhavnoho rehuliuвання (1847-1914)* [Ukrainian identity and the language issue in the Russian Empire: an attempt at state regulation (1847-1914)] (2013): zb. dok. i materialiv / vidp. red. H. Boriak; NAN Ukrainy. In-t istorii Ukrainy ta in. Kyiv, 810 [in Ukrainian].

68. *Ukrainske povsiakdennia rannomodernoï doby* [Ukrainian everyday life of the early modern era] (2014): zb. dok. Vyp.1: Volyn XVI st. / uporiad.: V. V. Bezpalko ta in. NDIU MON Ukr.; TsDIA Ukr. ta in. Kyiv, 776 [in Ukrainian].

69. *Khersonshchyna na pochatku Velykoi Vitchyznianoi viiny (cherven-veresen 1941 r.)* [Kherson region at the beginning of the Great Patriotic War (June-September 1941)] (2011): dobirka dok. / uporiad.: I. Yu. Sinkevych, O. I. Stukalova. Derzh. arkhiv Khersonskoi obl. ta in. Kherson, 64 [in Ukrainian].

70. *Chornobyl. Dokumenty Operatyvnoi hrupy TsK KPU (1986-1988)* [Chernobyl. Documents of the Task Force of the Central Committee of the Communist Party (1986-1988)] (2017) / uporiad.: O. V. Bazhan ta in. Kyiv, 830 [in Ukrainian].

71. *Chornobyl: 1986-1987 rr.* [Chernobyl: 1986-1987] (2004): dokumenty i spohady: Rol NAN Ukrainy u podolanni naslidkiv katastrofy. Kyiv, 564 [in Ukrainian].

72. *Chornobyl: problemy zdorov'ia naseleння* [Chernobyl: public health problems] (1995): zb. dok. i mater.: u 2 ch. / vidp. red. V. A. Smolii; uporiad.: N. P. Baranovska ta in. Kyiv, Ch.1, 260; Ch.2, 240 [in Ukrainian].

73. *Chornobylska katastrofa v dokumentakh, faktakh ta doliakh liudei: 1986-2006* [The Chernobyl disaster in documents, facts and people's destinies: 1986-2006] (2006). Kyiv, 624 [in Ukrainian].

74. *Chornobylska trahediia* [The Chernobyl tragedy] (1996): dok. i materialy / NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy, HAU pry KM Ukrainy, TsDAHO Ukrainy; hol. uporiad. N. P. Baranovska; vidp. red. V. A. Smolii. Kyiv, 783 [in Ukrainian].

75. *Chornobylske dosie KGB. Suspilni nastroi. ChAES u postavariinyi period* [Chernobyl dossier of the KGB. Public

sentiment. Chernobyl in the post-accident period] (2019): zb. dok. pro katastrofu na ChAES / vidp. red. V. Smolii. Haluz. derzh. arkhiv SBU; In-t istorii Ukr. NAN Ukr. ta in. Kyiv, 1200 [in Ukrainian].

76. Shvetsova-Vodka H. M. (2014). *Zahalna teoriia dokumenta i knyhy* [The global theory of document and book]. Kyiv, 405 [in Ukrainian].

77. Shvets O. V. (2006). *Formuvannia politychnoho imidzhu Ukrainy v mizhnarodnomu informatsiinomu prostori* [Formation of Ukraine's political image in the international information space]: dys... kand. polit. nauk: 23.00.03 / KNU im. Tarasa Shevchenka. Kyiv, 237 [in Ukrainian].

78. Shevchenko M. (2018). *Poniattia natsionalnoho informatsiinoho prostoru ta yoho kharakterystyky* [The concept of national information space and its characteristics]. Ukrainskyi informatsiinyi prostir. № 1, 103-112 [in Ukrainian].

79. Yurkova O. V. (2005). *Istoriia Ukrainy v dokumentakh i materialakh* [History of Ukraine in documents and materials]. Entsyklopediia istorii Ukrainy: T.3: E-I / redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. Kyiv, 672 [in Ukrainian].

80. Yakovenko M. (2011). *Informatsiinyi prostir: filosofski aspekty formuvannia poniattia* [Information space: philosophical aspects of concept formation]. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». № 692: Filosofski nauky, 22-27 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Формування національного інформаційного простору в новітніх умовах масового поширення інформаційно-комунікаційних технологій, де нерідко присутня неперевірена або неправдива інформація, неможливе без розвитку такої традиційної його форми як документальні видання. Методологія дослідження ґрунтується на стратегіях порівняння, типології, принципах історизму, соціального підходу. В основу логіки викладу матеріалу покладено проблемно-історичний принцип, що дозволяє в хронологічній

послідовності розкрити основні теми і напрямки опублікованих збірників документів. Наукова новизна розвідок пов'язана з тим, що питання аналізу місця й ролі документальних видань у формуванні інформаційного простору досі не стало предметом спеціального дослідження. Наданий узагальнений аналіз виконання документальними збірниками інформаційної, соціальної та культурної функцій при найбільш узагальнюючій функції документів взагалі, що полягає у їх здатності зберігати і передавати (поширювати) інформацію у часі та просторі. Показується, що обсяг документальних матеріалів, виданих після Другої світової війни досить об'ємний і створив в інформаційному просторі України тематичні блоки з дуже широкою хронологією. Відзначений вагомий внесок до формування науково обґрунтованого інформаційного простору документальних збірників, підготовлених в регіонах з початку нашого століття, присвячених зокрема темам, що отримали свій розвиток в часи незалежності.

Можна констатувати, що історики й архівісти загалом справляються з завданням показу об'єктивної картини історичних подій. Разом з тим, стан національного інформаційного простору має значні резерви для підготовки документальних видань, які б відповідали назрілим інформаційним запитам населення.

Ключові слова: документ, документальні видання, національний інформаційний простір, інформаційні ресурси, українське суспільство.

УДК 378.14.014.13:004.738

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-15-296-314>

**SOCIAL NETWORKS AS A TOOL OF NON-FORMAL
EDUCATION IN THE TRAINING OF TEACHERS OF
VOCATIONAL TRAINING**

**СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ІНСТРУМЕНТ
НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ ПРИ ПІДГОТОВЦІ
ПЕДАГОГА ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ**

Ірина Каменська,

кандидат

сільськогосподарських наук,

доцент, доцент кафедри

теорії та методики

професійної підготовки

E-mail: ikamenskay1@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2872-5065>

Університет Григорія

Сковороди в Переяславі,

вул. Сухомлинського, 30,

м. Переяслав, Київська обл.,

Україна, 08401

Iryna Kamenska,

Ph.D. in Agricultural Sciences,

Associate Professor, Associate

Professor of the Department of

theory and methods of

vocational training

E-mail: ikamenskay1@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2872-5065>

Hryhorii Skovoroda University

in Pereiaslav,

30, Sukhomlynskooho Str.,

Pereiaslav, Kyiv region,

Ukraine, 08401

Олена Бокшиц,

кандидат історичних наук,

доцент, доцент кафедри

теорії та методики

професійної підготовки

E-mail:

alenabokshic@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3528-5312>

Olena Bokshyts,

Ph.D. in Historical Sciences,

Associate Professor, Associate

Professor of the Department of

theory and methods of

vocational training

E-mail:

alenabokshic@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3528-5312>

*Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401*

*Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav,
30, Sukhomlynskooho Str.,
Pereiaslav, Kyiv region,
Ukraine, 084011*

ABSTRACT

The actual problem of training future specialists in vocational education in the conditions of distance learning with the use of alternative learning technologies and diversification of forms of organization of the educational process by means of information technology is considered.

The possibilities of using social networks and the expediency of their use in organizing the individual educational trajectory of future teachers of vocational education are substantiated.

The authors reveal the essence of the concepts of «formal», «non-formal», «informal» education. The importance of non-formal education in the use of distance learning in free economic education is theoretically substantiated.

The characteristic features of the components of continuing education and the expediency of their use in organizing the individual educational trajectory of the future teacher of vocational training are determined.

It is established that non-formal education provides educational services through the use of academies, online courses, social networks.

Features of the use of social networks in online learning are described. It is established that the use of social networks in education is an additional opportunity to organize independent work of students in extracurricular activities and their ability to solve complex specialized tasks in future professional activities.

It is established that the popularity of social networks gives teachers the opportunity to use them in the educational process in the training of future professionals. The authors substantiate the advantages of organizing the educational process with the use of

alternative forms of learning in distance learning to solve educational problems.

The pedagogical conditions of teaching with the use of social networks in the educational process in the training of future teachers of vocational training are presented. It was found that in the educational process it is advisable to focus on the use of social networking, which is a non-traditional educational technology, expanding and updating the system of distance education.

It is established that it is appropriate to use social networks as a tool of non-formal education in the training of teachers of vocational training to gain new knowledge and practical experience, to motivate and inspire, to expand self-development and self-realization.

Keywords: *formal education, non-formal education, informal education, social networks, educational technologies, professional training, educational process.*

Постановка проблеми. Високий рівень інформатизації всіх сфер людської діяльності зумовлює стрімкий розвиток сучасних інформаційних технологій. Даний процес знаходить своє втілення й в освітній галузі. Нові запити до системи освіти, глибоке проникнення гаджетів та Інтернету в повсякденне життя, зростаюча популярність концепції безперервного навчання (lifelong learning) та змішаного навчання (blended learning) є тими факторами, що трансформують традиційну модель взаємодії між викладачем та студентом (Каменська & Жалоба, 2021).

Модернізація освітньої галузі набуває неперервного характеру, що забезпечує розвиток сучасної вищої освіти, спрямованої на створення умов для формування високоосвіченого, творчого, відповідального, соціально активного, конкурентоспроможного фахівця нової формації на ринку освітніх послуг України.

Сучасний викладач має бути мобільним та активним учасником у соціальному і мережному житті здобувачів вищої

освіти, з метою створення освітнього середовища засобами соціальних мереж для їх навчання, розвитку та координації здобувачів освіти в майбутній професійній галузі.

Д. Бодненко Д. Яценко, Я. Борщ (Бодненко, Яценко & Борщ, 2012) вказують на те, що серед інформаційно-комунікаційних компетентностей педагога, доречно виділити наступні: володіння навичками інформаційної навігації; уміння користуватися комплексом можливостей інформаційного середовища; знання специфіки роботи з інформаційними ресурсами (базами даних, інформаційними службами); уміння активно використовувати комунікаційні можливості комп'ютерних мереж.

Проблема підготовки майбутніх фахівців професійної освіти в умовах дистанційного навчання спрямована на пошуки альтернативних технологій навчання та урізноманітнення форм організації освітнього процесу засобами інформаційних технологій.

Організація освітнього процесу із застосуванням дистанційної форми навчання при професійній підготовці здобувача вищої освіти, спонукає нас до реалізації неформальної освіти. Одним із основних видів якої є онлайн освіта, яка здійснюється із використанням дистанційних технологій навчання, сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та із застосуванням соціальних мереж, як інноваційного елементу в системі освіти.

Дана альтернативна форма організації індивідуальної освітньої траєкторії здобувача вищої освіти використовується в освітньому процесі України не так давно, та уже набула освітньої значущості.

Відповідно, в умовах сьогодення, задля вирішення завдань, які стоять перед ЗВО постає необхідність у застосуванні онлайн навчання через Інтернет-мережу, де створено різноманітні академії, онлайн курси, освітньо-інформаційні середовища тощо. Це в свою чергу, дає можливість учасникам освітнього процесу отримати знання,

систематизувати, зберігати їх та вдало використовувати в майбутній професійній діяльності. Упровадження в освітній процес інформаційних технологій та створення на цій основі сучасного комунікативного простору дозволяє реалізувати розвиток освітньої галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел із досліджуваної проблеми свідчить, що проблема застосування соціальних мереж в освітньому процесі набуває актуальності та є предметом вивчення багатьох науковців (Нестеренко & Тишкова, 2011; Шулська & Матвійчук, 2017; Tokarieva, Volkova, Harkusha & Soloviev, 2018; Золотухин, 2013; Бодненко, Яценко & Борщ, 2012; Гаркуша, 2019 та інші).

Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць до питань використання соціальних мереж в освіті, такі важливі аспекти, як застосування соціальних мереж в освітньому просторі при підготовці педагога професійного навчання ще й до сьогодні залишаються мало дослідженими та набувають у наш час особливої актуальності.

Мета статті – теоретично обґрунтувати можливості соціальних мереж та доцільність їх використання при організації індивідуальної освітньої траєкторії майбутніх педагогів професійної освіти.

Завдання дослідження: розкрити сутність понять формальна, неформальна, інформальна освіта; проаналізувати характерні ознаки компонентів безперервної освіти; висвітлити доцільність використання соціальних мереж при організації індивідуальної освітньої траєкторії майбутнього педагога професійного навчання.

Виклад основного матеріалу. В умовах сучасних глобалізаційних процесів постійно зростає роль фахівця нової формації, здатного ефективно працювати та навчатися впродовж життя, який прагне до покращення свого професійного розвитку шляхом формальної, неформальної та інформальної освіти.

Формальна освіта – це освіта, яка здобувається за освітніми програмами відповідно до визначених законодавством рівнів освіти, галузей знань, спеціальностей (професій) і передбачає досягнення здобувачами освіти визначених стандартами освіти результатів навчання відповідного рівня освіти та здобуття кваліфікацій, що визнаються державою.

Неформальна освіта – це освіта, яка здобувається, як правило, за освітніми програмами та не передбачає присудження визнаних державою освітніх кваліфікацій за рівнями освіти, але може завершуватися присвоєнням професійних та/або присудженням часткових освітніх кваліфікацій (Закон України про освіту, 2021).

Т. Миськевич (Миськевич, 2017) здійснивши аналіз вітчизняної та зарубіжної наукової літератури, зауважує про недостатність відображення специфіки неформальної освіти, де використано різні терміни, кожен з яких має свої особливості: «неформальна освіта» (non formal education), «освіта дорослих поза стінами» (adult education beyond the walls), «продовження професійної освіти та навчання» (continuing vocational education and training), «освіта дорослих» (adult education); «продовжена освіта» (continuing education); «подальша освіта» (further education); «відновлювана освіта» (recurrent education) як освіта протягом всього життя шляхом чергування навчання з іншими видами діяльності, головним чином з роботою; «перманентна освіта» (permanent education); «освіта протягом життя» (lifelong education); «навчання протягом життя» (lifelong learning), «вищі навчальні заклади для дорослих» (university adult education extension classes), «загальнокультурна додаткова освіта», не пов'язана з трудовою діяльністю (life qualification) та ін.

Інформальна освіта (самоосвіта) – це освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям (Закон України про освіту, 2021).

Варто звернути увагу на характерні ознаки компонентів безперервної освіти та на доцільність використання різних форм навчання, які доповнюють одна одну (Табл. 1).

Як довершення та альтернатива до формальної освіти, неформальна – забезпечує надання освітніх послуг через застосування академій, онлайн курсів, соціальних мереж («Хана», «Coursera», «Prometheus», «Facebook», «Instagram» тощо).

Таблиця 1

Характерні ознаки компонентів безперервної освіти

Ознаки	Формальна	Неформальна	Інформальна (самоосвіта)
Наявність цілі	Ціль є	Ціль є	відсутня
Форма здобуття	Інституційна – за освітніми програми, відповідно до визначених законодавством рівнів освіти, галузей знань, спеціальностей	Неурядові установи, приватні особи, платформи дистанційного навчання, соціальні мережі – за освітніми програми	Індивідуально, будь-де – саморганізоване здобуття особою певних компетентностей
Форма навчання	Навчальні та практичні заняття, самостійна робота, контрольні заходи, семестрові консультації, наукова робота, практика	Тренінги громадська освіта, онлайн освіта, конференції, олімпіади, семінари, дистанційні курси, вебінари, майстер-класи	Одноразові лекції, відеоуроки, медіа консультація, спілкування в сім'ї, з колегами, читання наукової літератури, телебачення
Засоби вимірювання результатів навчання (РН)	Досягнення результатів навчання, які підтверджені належним оцінюванням	Екзаменаційні білети, контрольні та тестові завдання, письмові роботи, інструменти, обладнання тощо	Екзаменаційні білети, контрольні та тестові завдання, письмові роботи, інструменти, обладнання тощо

Досягнення	Результати навчання та здобуття кваліфікації, що визначається державою	Присудження часткових освітніх кваліфікацій	Документів про визначення результатів навчання – немає
Результати навчання	Визнаються державою	Визнаються в системі формальної освіти в порядку, визначеному законодавством	Визнаються в системі формальної освіти в порядку, визначеному законодавством
Підтвердження	Документ про здобуття формальної освіти	Сертифікат, диплом, довідка тощо	Немає
Ознака (особливість)	Добровільність та інтерес до спеціальності	Добровільність та інтерес до предмету	Добровільність та інтерес до предмету
Цілі використання	Вимоги організації, суспільства	Власні інтереси	Власні інтереси
Ефективність навчання	Ефективність нижча, адже потреба породжена умовами організації, суспільства	Ефективність вища, оскільки ґрунтується на особистих інтересах, що сприяють кращому засвоєнню знань	Ефективність вища, оскільки ґрунтується на особистих інтересах, що сприяють кращому засвоєнню знань
Мінуси	Не завжди відповідає запитам слухачів, відсутність вибору теми, форм навчання	Результати не завжди враховуються при атестації	Результати не враховуються при атестації

Популярність соціальних мереж надає можливість викладачам використовувати їх в освітньому процесі при підготовці майбутніх фахівців. Соціальні мережі можуть використовуватися в дистанційному навчанні як інструмент неформальної освіти, що передбачає інший тип комунікації.

Дистанційне навчання дає змогу впроваджувати інтерактивні технології викладання матеріалу, здобувати повноцінну вищу освіту або підвищувати кваліфікацію і має такі переваги, як асинхронність, ефективний інформаційний доступ, гнучкість, актуальність, зручність, модульність,

економічна ефективність, інтерактивність, технологічність, оновлення ролі педагога, підвищення мотивації та самоорганізації студентів, зменшення соціальної дистанції, а також відсутність географічних кордонів для здобуття освіти тощо (Бондаренко, 2017; Рогова, Рибаківа, 2017; Кухаренко, 2019).

Технології дистанційного навчання дозволяють здійснювати навчання на відстані, при цьому не тільки не втрачаючи якість навчання, а навпаки підвищуючи його за рахунок індивідуалізації, активних методів навчання, двосторонньої взаємодії викладача й студента (Рогова, Рибаківа, 2017).

Здобувачі вищої освіти серед таких нетрадиційних форм дистанційного навчання як соціальні мережі мають можливість знаходити актуальну інформацію, для розширення професійних компетентностей в галузі охорони праці. Дієвою функцією соціальних мереж є групи професійного спрямування, які об'єднані між собою спільними інтересами.

Соціальні мережі в освіті – це додаткова можливість організувати самостійну роботу студентів у позааудиторний час та набуття здатності до розв'язування складних спеціалізованих завдань у майбутній професійній діяльності.

Г. Нестеренко, О. Тишкова (Нестеренко & Тишкова, 2011) вказують на те, що соціальні мережі в плані неформальної освіти дають можливість користувачам доступ до інформації, яка задовольняє їх власні інтереси.

Тому соціальні мережі набувають все більшої значущості в житті сучасного суспільства (Гаркуша, 2019).

С. Золотухін (Золотухин, 2013) акцентує увагу на тому, що застосування соціальних мереж позитивно впливає на надання неформальних освітніх послуг, та виділяє такі характеристики:

1. Навчання з різних точок зору: соціальні мережі допомагають обміну ідеями, знайти однодумців, спрощують налагодженню зв'язків між людьми із спільними інтересами.

2. Спільне навчання та самоорганізація: інструменти соціальних мереж допомагають створенню персональної освітньої середовища для навчання учасників соціальних мереж. При цьому стиль навчання не однорідний, оскільки учасники соціальних мереж, які вступають в різноманітні групи не самотні і можуть отримувати зворотній зв'язок від членів групи, експертів та спеціалістів.

3. Електронне (соціальне) навчання: постійно читаючи блоги, форуми, дописи в групах соціальних мереж з теми яка цікавить, новачки можуть навчатися в експертів не зважаючи на географічні та інші кордони.

4. Різноманітні інструменти спільного навчання допомагають розвитку здатності до навчання: учасники публікують особисті думки та роздуми, які стають доступні для оцінки та розвитку.

5. Соціальні мережі підтримують рефлексивне письмо.

Сучасні заклади вищої освіти широко застосовують інновації в освіті. Ці інновації стосуються використання новітніх освітніх та інформаційно-комунікаційних технологій, специфічних методів навчання, що розвиваються у відповідь на потреби та інтереси студентів. Отже, для організації індивідуальної освітньої траєкторії структурний підрозділ, що забезпечує реалізацію освітньої програми «Професійна освіта (Охорона праці)», спонукає здобувачів освіти долучатися до спільноти сторінки кафедри у соціальній мережі «Facebook», де студенти ознайомлюються із діяльністю університету та його підрозділів. Крім того у соціальній мережі «Facebook» на сторінці кафедри постійно оновлюється інформація, публікуються актуальні дописи, як щодо організації освітнього процесу так і щодо діяльністю законодавчих органів в галузі охорони праці.

У соціальній мережі «Facebook» на сторінці кафедри майбутні педагоги професійного навчання ознайомлюються із чинною законодавчою, нормативно-правовою документацією з охорони праці. Це забезпечує учасникам неформального

освітнього процесу доступ до освітнього контенту, підтримку мотивації до отримання нових знань із охорони праці, з метою розширити можливість до саморозвитку та самореалізації, сприяти розвитку життєвих і соціальних навичок, як у студентів так і у випускників, або ж у майбутніх абітурієнтів.

Як приклад, наведемо декілька публікацій, які пропонує сторінка кафедри у соціальній мережі «Facebook» (рис. 1).

Рис. 1. Скриншоти спільноти кафедри теорії та методики професійної підготовки у соціальній мережі «Facebook»

Такі публікації спрямовані на соціокультурний розвиток здобувачів освіти та дають можливість розширити освітній

процес у неформальний спосіб, де здобувачі вищої освіти в довільній формі більш детально ознайомлюються із:

- новітніми технологіями гасіння пожеж;
- інструкціями та рекомендаціями до дій у разі виникнення пожежі;
- особливостями проведення експертизи із охорони праці;
- методикою розслідування нещасних випадків на виробництві;
- змінами у проведенні атестації робочих місць;
- роботою служби охорони праці;
- особливостями виконання робіт із підвищеною небезпекою й таке інше.

Крім того, для здобуття нових знань і практичного досвіду, для мотивації та натхнення майбутніх педагогів професійного навчання, у соціальній мережі «Facebook» на сторінці кафедри постійно оновлюється інформація про можливість участі у конференціях, міжнародних проєктах, вебінарах, форумах, онлайн семінарах. Участь у заходах або проходження навчання в рамках неформальної освіти підтверджується програмами, сертифікатами, дипломами, довідками тощо. А результати навчання за неформальною освітою враховуються при виставленні підсумкової оцінки в межах 20 балів модуля самостійної роботи.

При фаховій підготовці педагога професійного навчання, в період застосування дистанційного навчання нами були реалізовані наступні педагогічні умови навчання із використанням соціальних мереж в освітньому процесі:

- організація освітнього процесу із застосуванням альтернативної форми організації індивідуальної освітньої траєкторії (неформальна освіта);
- адаптація студентів до дистанційного навчання із застосуванням соціальних мереж;
- доступ до інформаційного забезпечення, оперативність у надання інформації;
- створення інформаційних контентів;

- мотивація та стимулювання здобувачів освіти до оволодіння однією із нетрадиційних освітніх технологій;
- використання міждисциплінарних зв'язків;
- підбір і поєднання різних форм навчання;
- створення сприятливих умов навчання до саморозвитку та самовдосконалення здобувачів освіти.

В освітньому процесі доречно акцентувати увагу на застосуванні соціальної мережі, яка є нетрадиційною освітньою технологією. Для даної технології характерні проблемність, довільність, активність учасників освітнього процесу в пошуку інформації, відповідальність, самоконтроль та самостійність.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Отже, здійснивши теоретичний аналіз літературних джерел з досліджуваної проблематики нами розкрито сутність понять формальна, неформальна, інформальна освіта. Виокремлено характерні ознаки компонентів безперервної освіти, які різняться між собою та доповнюють одна одну.

Доведено, що серед таких нетрадиційних форм дистанційного навчання, як соціальні мережі здобувачі вищої освіти мають можливість знаходити актуальну інформацію, для розширення професійних компетентностей в галузі охорони праці.

Крім того, застосування соціальної мережі «Facebook» в освітній траєкторії майбутнього педагога професійного навчання є додатковою можливістю організувати самостійну роботу студентів у позааудиторний час та набути здатності до розв'язування складних спеціалізованих завдань у майбутній професійній діяльності.

Узагальнюючи вищенаведене, маємо відзначити, що учасникам освітнього процесу доцільно використовувати соціальні мережі як інструмент неформальної освіти для особистих потреб, для пошуку мотивації та натхнення з метою розширити можливість саморозвитку, самореалізації та здобути нові знання і практичний досвід.

Перспективи подальших розвідок у цьому руслі будуть спрямовані на визначення основних напрямків застосування різних типів порталів освітніх закладів як модель освітніх соціальних мереж.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бодненко Д. М., Ященко Д. О., Борщ Я. О. Использование социальной сети Facebook для обучения будущих журналистов. *Науковий вісник інноваційних технологій*. 2012. № 1. С. 29–35.
2. Бондаренко В. М. Дистанційна освіта як перспективна інформаційна технологія. *Дистанційна освіта: забезпечення доступності та неперервної освіти впродовж життя (E-Learning and University Education 2017)*: матеріали ХЛІІ Міжнародної науково-методичної конференції (Полтава, 9-10 лютого 2017 р.). Полтава: ПУЕТ, 2017. С.16-17.
3. Гаркуша І. В. Психологічні аспекти та основні мотиви використання соціальних мереж. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. Дніпро, 2019. Вип. 2 (18). С. 40–50. URL: <http://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2019/2/6.pdf>.
4. Закон України про освіту: від 21.11.2021, підстава – 1838-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
5. Золотухин С.А. Роль социальных сетей в информатизации образования. *Дискусси*. 2013. № 5–6 (35-36). С. 152–157. URL: <http://www.journal-discussion.ru/publication.php?id=120>.
6. Каменська І., Жалоба Ю. Інформаційні технології в освітньому процесі при підготовці педагогів професійного навчання в умовах глобалізації. *Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences: Collection of scientific papers «ЛОГОС» with Proceedings of the II International Scientific and Practical Conference (Vol. 2), Cambridge, October 29, 2021. Cambridge-Vinnitsia: P.C. Publishing House & European Scientific Platform, 2021. P. 59–61. URL: <https://doi.org/10.36074/logos-29.10.2021.v2.15>.*

7. Кухаренко В.М. Тьютор дистанційного та змішаного навчання: посібник. Київ: Міленіум, 2019. 307 с.

8. Миськевич Т. Бібліотеки в системі безперервної освіти: реалізація завдань інформаційної соціалізації через неформальну освіту. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського*. Київ, 2017. Вип. 48. С. 517–526.

9. Нестеренко Г.О., Тишкова О.В. Сучасні соціальні мережі як інструменти неформальної освіти. *Гілея*. Київ, 2011. Вип. 49 (7). С. 451–459.

10. Рогова Н.В., Рибаківа С.С. Роль дистанційного навчання у вищій школі. *Дистанційна освіта: забезпечення доступності та неперервної освіти впродовж життя (E-Learning and University Education 2017)*: матеріали XLII Міжнародної науково-методичної конференції (Полтава, 9-10 лютого 2017 р.). Полтава: ПУЕТ, 2017. С. 55-57.

11. Шульська Н.М, Матвійчук Н.М. Соціальні мережі як ефективне середовище викладацько-студентської комунікації в навчальному процесі. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2017. Том 58, № 2. С. 155–168.

12. Educational digital games: models and implementation / A. Tokarieva et al. *Cloud Technologies in Education: Proceedings of the 6th Workshop on Cloud Technologies in Education (CTE 2018)*. Kryvyi Rih, 2018. P. 74–89. URL: <http://ceur-ws.org/Vol-2433/paper04.pdf>.

REFERENCES

1. Bodnenko, D.M., Yashchenko, D.O., & Borshch, Ya.O. (2012). Yspolzovanye sotsyalnoi sety Facebook dlia obucheniya budushchykh zhurnalystov [Using the social network Facebook to train future journalists]. *Naukovyi visnyk innovatsiynykh tekhnolohii – Scientific Bulletin of Innovative Technologies*. 1. 29-35 [in Ukrainian].

2. Bondarenko, V.M. (2017). Dystantsiina osvita yak perspektyvna informatsiina tekhnolohiia [Distance education as a promising information technology]. *Dystantsiina osvita*:

zabezpechennia dostupnosti ta neperervnoi osvity vprodovzh zhyttia (E-Learning and University Education 2017): materialy XLII Mizhnarodnoi naukovo-metodychnoi konferentsii – Distance education: ensuring accessibility and lifelong learning (E-Learning and University Education 2017): materials of the XLII International Scientific and Methodological Conference. (pp. 16-17). Poltava: PUET [in Ukrainian].

3. Harkusha, I.V. (2019). Psykholohichni aspekty ta osnovni motyvy vykorystannia sotsialnykh merezh [Psychological aspects and main motives for using social networks]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia. Pedahohika i psykholohiia. Pedahohichni nauky – Bulletin of Alfred Nobel University. Pedagogy and psychology. Pedagogical sciences.* 2 (18). (pp. 40-50). Dnipro [in Ukrainian].

4. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [The Law of Ukraine «On Education»]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].

5. Zolotukhin, S.A. (2013). Rol sotsialnykh setey v informatyzatsiyi obrazovaniia [The role of social networks in education informatization]. *Dyskussiyi – Discussions.* 5-6 (35-36). (pp. 152-157). Retrieved from <http://www.journal-discussion.ru/publication.php?id=120> [in Russian].

6. Kamenska, I., & Zhaloba, Yu. (2021). Informatsiini tekhnolohii v osvitnomu protsesi pry pidhotovtsi pedahohiv profesiinoho navchannia v umovakh hlobalizatsii [Information technologies in the educational process in the training of teachers of vocational training in the context of globalization]. *Zbirnyk naukovykh prats «ΛΟΓΟΣ» – Collection of scientific works «ΛΟΓΟΣ».* 59-61. Retrieved from <https://doi.org/10.36074/logos-29.10.2021.v2.15> [in Ukrainian].

7. Kukharenko, V.M. (2019). *Tiutor dystantsiinoho ta zmishanoho navchannia [Distance and blended learning tutor]*. Kyiv: Milenium [in Ukrainian].

8. Myskevych, T. (2017). Biblioteky v systemi bezperervnoi osvity: realizatsiia zavdan informatsiinoi sotsializatsii cherez

neformalnu osvitu [Libraries in the system of continuing education: the implementation of information socialization through non-formal education]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V.I. Vernadskoho – Scientific works of the National Library of Ukraine named after VI Vernadsky*. 48. 517-526. Kyiv. [in Ukrainian].

9. Nesterenko, H.O., & Tyshkova, O.V. (2011). Suchasni sotsialni merezhi yak instrumenty neformalnoi osvity [Modern social networks as tools of non-formal education]. *Hileia – Gilea*. 49 (7). 451-459. Kyiv. [in Ukrainian].

10. Rohova, N.V., & Rybakova, S.S. (2017). Rol dystantsiinoho navchannia u vyshchyi shkoli [The role of distance learning in higher education]. *Dystantsiina osvita: zabezpechennia dostupnosti ta neperervnoi osvity vprodovzh zhyttia (E-Learning and University Education2017): materialy XLII Mizhnarodnoi naukovometodychnoi konferentsii – Distance education: ensuring accessibility and lifelong learning (E-Learning and University Education2017): materials of the XLII International Scientific and Methodological Conference*. (pp. 55-57). Poltava: PUET. [in Ukrainian].

11. Shulska, N.M., & Matviichuk, N.M. (2017). Sotsialni merezhi yak efektyvne seredovyshche vykladatsko-studentskoi komunikatsii v navchalnomu protsesi [Social network as an effective communication environment between teacher and student in educational process]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information technologies and teaching aids*. 58 (2). 155-168. [in Ukrainian].

12. Tokarieva, A.V., Volkova, N.P., Harkusha, I.V. & Soloviev, V.N. (2018). Educational digital games: models and implementation. *Cloud Technologies in Education: Proceedings of the 6th Workshop on Cloud Technologies in Education (CTE 2018)*, Kryvyi Rih, (pp. 74-89). Retrieved from <http://ceur-ws.org/Vol-2433/paper04.pdf> [in English].

АНОТАЦІЯ

Розглянуто актуальну проблему підготовки майбутніх фахівців професійної освіти в умовах дистанційного навчання

із використанням альтернативних технологій навчання та урізноманітнення форм організації освітнього процесу засобами інформаційних технологій.

Обґрунтовано можливості застосування соціальних мереж та доцільність їх використання при організації індивідуальної освітньої траєкторії майбутніх педагогів професійної освіти.

Авторами розкрито сутність понять «формальна», «неформальна», «інформальна» освіта. Теоретично обґрунтовано значення неформальної освіти при застосуванні дистанційної форми навчання в ЗВО.

Визначено характерні ознаки компонентів безперервної освіти та доцільність їх використання при організації індивідуальної освітньої траєкторії майбутнього педагога професійного навчання.

Встановлено, що неформальна освіта забезпечує надання освітніх послуг через застосування академій, онлайн курсів, соціальних мереж.

Охарактеризовано особливості використання соціальних мереж в умовах онлайн навчання. Встановлено, що використання соціальних мереж в освіті – це додаткова можливість організувати самостійну роботу студентів у позааудиторний час та набуття ними здатності розв'язувати складні спеціалізовані завдання у майбутній професійній діяльності.

Встановлено, що популярність соціальних мереж надає можливість викладачам використовувати їх в освітньому процесі при підготовці майбутніх фахівців. Авторами обґрунтовано переваги організації освітнього процесу із застосуванням альтернативних форм навчання при дистанційному навчанні задля вирішення освітніх завдань.

Представлено педагогічні умови навчання із використанням соціальних мереж в освітньому процесі при професійній підготовці майбутніх педагогів професійного навчання. З'ясовано, що в освітньому процесі доцільно

акцентувати увагу на застосуванні соціальної мережі, яка є нетрадиційною освітньою технологією, розширюється й оновлюється в системі запровадження дистанційної освіти.

Встановлено, що доречно використовувати соціальні мережі як інструмент неформальної освіти при підготовці педагогів професійного навчання для здобуття нових знань і практичного досвіду, для мотивації та натхнення, для розширення саморозвитку та самореалізації.

Ключові слова: *формальна освіта, неформальна освіта, інформальна освіта, соціальні мережі, освітні технології, професійна підготовка, освітній процес.*

УДК 930.2+004.91:36»XIX-XX»

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-15-315-332>

**DOCUMENTARY ARCHIVAL INFORMATION SYSTEMS
ON THE PROBLEMS OF MATERIAL SUPPORT OF THE
POPULATION OF KYIV REGION IN THE 19TH – AT THE
BEGINNING OF THE 20TH CENTURY. IN THE MODERN
INTERNET SPACE OF UKRAINE**

**ДОКУМЕНТАЛЬНІ АРХІВНІ ІНФОРМАЦІЙНІ
СИСТЕМИ З ПРОБЛЕМ МАТЕРІАЛЬНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ КИЇВЩИНИ В XIX –
НА ПОЧАТКУ XX СТ. В СУЧАСНОМУ ІНТЕРНЕТ-
ПРОСТОРИ УКРАЇНИ**

Вікторія Павленко

*аспірантка кафедри історії,
археології, інформаційної та
архівної справи*

E-mail: darkinavo@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8160-8629>

*Центральноукраїнський
національний технічний
університет,*

*пр. Університетський, 8,
м. Кропивницький, Україна,
25006*

Viktoria Pavlenko

*Postgraduate student of studying
of the department of History,
Archaeology, Information and*

Archival Affairs,

E-mail: darkinavo@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8160-8629>

*Central Ukrainian National
Technical University,*

*8, Prospekt Universytetskyi,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006*

ABSTRACT

The process of entering documents of the National Archive Fund of Ukraine into scientific circulation (access), as is known, has two components: physical access to primary documents and access to information about the primary document and its content. The latter involves obtaining the necessary background information

through secondary level documents. Documentary archival information systems should provide intellectual access to information, that is, implement the second component of access to primary information.

In the modern conditions of the development of digital technologies, the digitization of all processes of archival affairs and record keeping is the first priority of the work of the State Archives Service of Ukraine. Modern studies of the problems of documentary archival information systems are closely related to the development of the study of the «information society», in particular the «network».

Our analysis of the informativeness of the transfer of secondary information of the National Archive Fund of Ukraine on the problems of the history of everyday life of the inhabitants of Kyiv region in the 19th – at the beginning of the 20th centuries. by electronic means and its availability on the official websites of three state archival institutions: the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, the State Archive of the Kyiv Region, and the State Archive of the City of Kyiv, he testified that the websites of these archival institutions provide researchers with accessible and fairly complete secondary information on the researched by us problems. At the same time, currently primary documents of the National Archive Fund of Ukraine, unfortunately, are not yet presented by electronic means and it is necessary to work with them directly in the archival institution itself.

Keywords: *National Archive Fund of Ukraine, Documentary archival information systems, secondary information, archival institutions, fund, description, site.*

Постановка проблеми. Національний архівний фонд України (НАФ України), за визначенням законодавства, є сукупністю «архівних документів, що відображають історію духовного і матеріального життя Українського народу та інших народів, мають культурну цінність і є надбанням української нації» (Про Національний архівний фонд та архівні установи.

Ст.1). Процес введення документів НАФ України до наукового обігу (доступу), як відомо, має дві складові: фізичний доступ до первинних документів і «інтелектуальний доступ до інформації про документ та його зміст (тобто, отримання необхідної довідкової інформації через документи вторинного рівня – науково-довідковий апарат (НДА) та публікації документів у спеціальних виданнях текстів» (Боряк 1996: 19). Документальні архівні інформаційні системи мають забезпечувати саме інтелектуальний доступ до інформації, тобто реалізовувати другу складову доступу до первинної інформації. Видатний український архівіст, член-кореспондент НАН України, професор Геннадій Боряк зазначає: «в інформаційних системах вторинного рівня практично є лише два засоби передачі вторинної інформації – паперові (у вигляді традиційних документальних та довідкових видань, карток, описів) та електронні (у вигляді комп'ютерних баз даних)» (Боряк 1996: 20). У сучасних умовах розвитку цифрових технологій, «високих темпів поширення інформації та зростання засобів комунікації завдяки доступності нових технологій, і загалом інформатизації та комп'ютеризації суспільства, цифровізація всіх процесів архівної справи та діловодства стає першочерговим пріоритетом роботи Державної архівної служби України, адже забезпечення ефективного та зручного доступу до інформаційних ресурсів не можливе без упровадження та широкого використання цифрових технологій» (Левченко, Попова & Хромов, 2021: 250). Розглянемо електронні засоби передачі вторинної, тобто довідкової інформації про документи НАФ з проблем матеріального стану населення Київщини в XIX – на початку XX ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження проблем документальних архівних інформаційних систем тісно пов'язані з розвитком вивчення «інформаційного суспільства», зокрема «мережевого». Розробник теорії «мережевого суспільства» іспанський соціолог Мануель

Кастельс Оліван наголошував, що сучасна економіка «є інформаційною, а не просто інформаційно-орієнтованою, тому що культурно-інституційні атрибути всієї соціальної системи повинні бути включені в розповсюдження та реалізацію нової технологічної парадигми, оскільки індустріальна економіка базувалася не лише на використанні нових джерел енергії для виробництва, але з появою індустріальної культури, що характеризується новим суспільним і технічним поділом праці» (Castells, 2010: 100). Одним із таких атрибутів, безперечно, є і архівна, бібліотечна та музейна справа, що актуалізувало дослідження з інформатизації цих галузей, у тому числі й в Україні. Серед корпусу цих праць особливий інтерес становлять дослідження Г. Боряка (Боряк, 1996, 2002), Т. Боряк (Боряк), Л. Дубровіної (Дубровіна, 1996, 2003), А. Кисельової (Кисельова, 2005), Т. Кручініної та Ю. Чернятинської (Кручініна, Чернятинська, 2015), Л. Левченко (Левченко, 2009), Л. Левченко, Л. Попової та А. Хромова (Левченко, Попова & Хромов, 2021), О. Левчук (Левчук, 2020), Ж. Мина та А. Пелещишина (Мина, Пелещшин, 2014) В. Орлика, С. Орлик та Г. Лузанової (Орлик, Орлик, & Лузанова, 2020), Г. Папакіна та К. Піхотенко (Папакін, Піхотенко, 2020), Л. Філіпової (Філіпова, 2018) та ін.

Метою статті є аналіз інформативності передачі вторинної інформації НАФ України з проблем історії повсякденності мешканців Київщини в XIX – на початку XX ст. електронними засобами та її доступності на офіційних сайтах трьох державних архівних установах: Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, Державного архіву Київської області та Державного архіву міста Києва.

Виклад основного матеріалу. Завдяки розвитку «інформаційного суспільства», зокрема «мережевого» мільйони людей – користувачі Інтернет-мережі – отримали «можливості оперативного доступу до величезних інформаційних ресурсів, зосереджених по всій планеті, обміну інформацією в різних формах (текст, графіка, відеозображення,

звук)» (Спасенова, 132). Для дослідників історії України також з'явилися можливості доступу до архівних документів первинного та вторинного рівнів. Методологія історичних досліджень вказує, що історик для ефективної дослідницької діяльності в тій чи іншій архівній установі попередньо необхідно принаймні ознайомитися із інформаційними можливостями архівної установи щодо теми дослідження, а це можна реалізувати лише вивчивши документи вторинного рівня – архівні довідники, путівники, описи фондів та інший довідковий апарат. Саме такий попередній пошук потенційних фондів та їх описів у архівних установах зможе забезпечити доступ дослідника до первинних документів НАФ України і сприяти якісному здійсненню наукового дослідження. Одним із важливих напрямків наукових студій дослідників української історії є дослідження майнового рівня населення окремих територій у певних часових рамках. Такий вектор наукових пошуків дозволяє реалізувати антропологічний підхід і дослідити історію повсякденності, однією із складових якої є використання грошей або їх натуральних еквівалентів різними верствами населення. Адже «важко уявити, що людина, яка намагається заробити на облаштування власного життя не думає про гроші, про тяжку працю заради них, а деколи навіть і про незаконні способи збагачення» (Орлик, Павленко, 2020: 46). Саме гроші, як слушно вказує Ф. Бродель, «нашаровувалися на всі економічні та соціальні відносини. А внаслідок цього вони є чудовим «індикатором»: з того як вони обертаються, з якими труднощами наштовхується їх обіг, з того як грошова система ускладнюється, або ж з того, яких грошей бракує, можна упевнено судити про всю діяльність людей, аж до найскромніших виявів їхнього життя» (Бродель, 1995: 373). Первинні і, відповідно, вторинні документи НАФ України з проблем історії повсякденності мешканців Київщини в ХІХ – на початку ХХ ст. містяться у трьох державних архівних установах: Центральному державному історичному архіві України в м. Києві (ЦДІАК України), Державному архіві

Київської області (ДАКО) та Державному архіві міста Києва (ДАК). Спробуємо розібратися чи дійсно електронні засоби передачі вторинної інформації які стосуються історії повсякденності мешканців Київщини в XIX – на початку XX ст. належним чином репрезентовані на офіційних сайтах указаних архівних установ, і настільки інформативною для дослідників є така інформація у разі її наявності.

ЦДІАК України є однією з найбільших та найдавніших архівних установ в Україні, станом на початок 2013 року в цьому архіві зберігалось 1618 фондів, і понад 1 млн 300 тис. одиниць зберігання (Центральний державний історичний архів України, м. Київ.). На офіційній сторінці цієї провідної архівної установи України розміщено інформацію про історію створення архіву, структуру фонду, структуру архіву, дорадчі органи, довідковий апарат архіву, перераховуються основні типові питання користувачів та наведена контактна інформація. Для дослідників, безперечно, найвагомим розділом даного сайту є «Довідковий апарат архіву», котрий складається із двох підрозділів: «Фонди» та «Описи» (Довідковий апарат архіву). У підрозділі «Фонди» розміщено функціональні напрямки «Список фондів», «Зведений каталог метричних книг, клірових відомостей та сповідних розписів». Для дослідників соціально-економічної історії, зокрема, проблем історії повсякденності мешканців Київщини в XIX – на початку XX ст., значний інформаційний потенціал має сторінка функціонального напрямку «Список фондів» (Список фондів). На ній розміщено список 2245 фондів із вказанням назв фондів, їхніх крайніх дат та кількості справ у кожному з фондів. Даний вторинний документ дає можливість досліднику вибрати фонди, які хронологічно відповідають дослідницькому періоду і за назвою можуть гіпотетично містити необхідні первинні документи НАФ. У нашому випадку це такі фонди: 274 Київське губернське жандармське управління, м. Київ; 317 Прокурор Київської судової палати, м. Київ; 318 Київська судова палата, м. Київ; 442 Канцелярія київського, подільського і волинського

генерал-губернатора, м. Київ; 493 Київський удільний округ Головного управління уділів Міністерства імператорського двору і уділів, м. Київ; 494 Управитель 1-го Станіславчицького удільного маєтку Київського удільного округу, с. Бесідка Таращанського повіту Київської губернії; 495 Управитель 2-го Житногірського удільного маєтку Київського удільного округу, м. Житні Гори Васильківського повіту Київської губернії; 496 Управитель 3-го Богуславського удільного маєтку Київського удільного округу, м. Богуслав Канівського повіту Київської губернії; 497 Управитель 4-го Поташнянського удільного маєтку Київського удільного округу, с. Поташня Канівського повіту Київської губернії; 498 Управитель 5-го Виноградівського удільного маєтку Київського удільного округу, с. Виноград Звенигородського повіту Київської губернії; 514 Київська губернська люстраційна комісія, м. Київ; 573 Київське товариство західних земств з продажу сільськогосподарських машин, м. Київ; 574 Канцелярія старшого фабричного інспектора Київської губернії, м. Київ; 575 Канцелярія окружного фабричного інспектора Київського округу, м. Київ; 576 Київське губернське з фабричних та гірничозаводських справ присутствіє, м. Київ; 578 Київське губернське у справах страхування робітників присутствіє, м. Київ; 581 Києво-Межигірська фаянсова фабрика, с. Нові Петрівці Київського повіту і губернії; 594 Київське відділення акціонерного товариства розповсюдження швейних машин «Singer», м. Київ; 619 Головна вотчинна контора маєтків графів Бобринських, м. Сміла Черкаського повіту Київської губернії; 707 Канцелярія попечителя Київського навчального округу, м. Київ; 923 Обер-форшмейстер при київському цивільному губернаторові, м. Київ та ін. Ознайомившись таким чином із фондами, у яких потенційно можуть міститися необхідні для дослідження документи, необхідно перейти до вивчення описів цих фондів. Така можливість висвітлена на сторінці «Довідковий апарат архіву». Наприклад, зазначений вище Ф. 274 має 5 описів, які містяться на вказаній сторінці сайту

ЦДІАК України. Ознайомлення із змістом перших справ у оп. 1 дає інформацію про наявність у справах фонду проблем історії повсякденності мешканців Київщини в XIX – на початку XX ст. Так, зокрема у справі № 4 за 1830 р. міститься інформація про незаконну торгівлю, привласнення грошей, відомості про ярмарки та торжища Київської губернії (Київське губернське жандармське управління). Як бачимо, на сайті ЦДІАК України доступна досить якісна та інформативна передача електронними засобами вторинної інформації НАФ України з проблем історії повсякденності мешканців Київщини в XIX – на початку XX ст.

Стосовно представлення аналогічної інформації на сайті ДАКО, то функціональний напрямок «Довідковий апарат», містить вкладки «Картотека», «Фонди», «Бази даних» та «Показчики». Вкладка «Картотека» стосується лише документів НАФ України радянського періоду. Вкладка «Фонди», містить перелік фондів дорадянського періоду (Список фондів дорадянського періоду). Саме у цих фондах є документи, які відображають проблеми історії повсякденності мешканців Київщини в XIX – на початку XX ст. Це передусім такі фонди: 1 Київське губернське правління, м. Київ; 2 Канцелярія Київського цивільного губернатора, м. Київ; 4 Київське губернське у селянських справах присутствіє, м. Київ, 9 Київське губернське у міських справах присутствіє, м. Київ; 11 Київський губернський інвентарний комітет, м. Київ; 14 Київська губернська комісія народного продовольства при Київському губернському правлінні, м. Київ; 280 Київська казенна палата, м. Київ, 346 Київська дворянська опіка, м. Київ; 442 Комітет з надання допомоги постраждалим від погромів 18-21 жовтня 1905 р., м. Київ; 782 Київське дворянське депутатське зібрання, м. Київ; 1505 Київський губернський комітет з покращення побуту поміщицьких селян, м. Київ; 1743 Київська квартирна комісія, м. Київ та ін. Вкладка «Бази даних» має функціональний напрямок «Описи справ архівних установ» (Описи справ

архівних установ), в якому є перелік фондів із клікабельними відсканованими описами до них. Щоправда, на сайті розміщені не всі описи. Так, наприклад, ф.1 Київське губернське правління, м. Київ має 404 описи, проте на сайті міститься лише опис 1 (Опис 1). Також у вкладці «Бази даних» є функціональний напрямок «Київська губернська комісія 1-го загального перепису населення у 1897 році. Фонд Ф.-384» (Київська губернська комісія 1-го загального перепису населення у 1897 році), яка фактично дублює описи даної справи (Описи. Фонд 384). Проте, на нашу думку, вторинна інформація НАФ з проблем історії повсякденності мешканців Київщини в ХІХ – на початку ХХ ст., передана електронними засобами на сайті ДАКа, є досить репрезентативною і дозволяє дослідникам чітко визначити фонди та відповідні описи справи для їх опрацювання та реалізації дослідницьких завдань.

На сайті Державного архіву міста Києва, як і на інших аналізованих нами сайтах, містяться довідкові матеріали. Так, зокрема, розділ сайту «Е-архів» має ряд функціональних напрямків, серед яких для дослідження проблем історії повсякденності мешканців Київщини в ХІХ – на початку ХХ ст. важливими є «Перелік фондів Державного архіву м. Києва» та «Електронні описи фондів Державного архіву м. Києва» (Е-архів). Ознайомлення з переліком фондів ДАК до 1917 р. (349 фонди) дозволяє виділити ряд фондів, у яких можуть міститися справи з досліджуваної нами проблеми, зокрема Ф.17. Київська міська дума, Ф.18. Тимчасовий комітет з благоустрою м. Києва при Київському губернському правлінні, Ф.100. Київське міське кредитне товариство та ін. (Список фондів до 1917 року). Функціональний напрямок «Електронні описи фондів Державного архіву м. Києва» містить відскановані описи фондів та коротку анотацію про власне самі фонди. Так, наприклад, саме завдяки вторинній інформації НАФ України на сайті цієї архівної установи дослідники проблем історії повсякденності мешканців Київщини в ХІХ –

на початку XX ст. отримують інформацію про те, що в описі 3 фонду 1 Київський магістрат містяться документи про встановлення цін на провіант та фураж (Ф.1: Київський магістрат), що дозволяє більш детально опрацювати власне сам опис (Фонд № 1, опис 3). Загалом, сайт ДАК, як і сайти ЦДІАК України та ДАКО, характеризується достатньо інформативною передачею вторинної інформації НАФ України з проблем історії повсякденності мешканців Київщини в XIX – на початку XX ст. електронними засобами.

Висновки. Проведений нами аналіз інформативності передачі вторинної інформації НАФ України з проблем історії повсякденності мешканців Київщини в XIX – на початку XX ст. електронними засобами та її доступності на офіційних сайтах трьох державних архівних установах: Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, Державного архіву Київської області та Державного архіву міста Києва засвідчив, що сайти указаних архівних установ дають дослідникам доступну і досить повну вторинну інформацію з досліджуваної нами проблеми. Водночас сьогодні первинні документи НАФ України, на жаль, ще не представлені електронними засобами і з ними необхідно працювати безпосередньо у самій архівній установі. Будемо сподіватися, що з часом і первинні документи НАФ України також отримають належний рівень передачі електронними засобами. Це уможливить більший доступ до цього типу документів для дослідників не лише з різних регіонів України, а й з інших країн світу, що є однією зі складових подальшого розвитку «інформаційного суспільства», зокрема «мережевого суспільства».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Боряк Г. В. Електронні архівні публікації в Інтернеті: проблеми репрезентації інформаційних ресурсів. *Архіви України*. 2002. № 4–6. С.141-169.

2. Боряк Г.В. НАІС і проблеми доступу до архівної інформації в документальних архівних та інформаційних системах. *Національна архівна інформаційна система «Архівна та рукописна Україніка»*. Випуск 1. Інформатизація архівної справи в Україні: сучасний стан та перспективи. Зб. наук. праць. Київ, 1996. С. 19-40.

3. Боряк Т. Г. Електронний ресурс «Архіви України» як інструмент доступу до національної документальної спадщини [Електронний ресурс]. URL: <http://storage.library.opu.ua/online/periodic/iopktXXI/045-056.pdf>.

4. Бродель Ф. *Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст.* Т.1. Структури повсякденності: можливе і неможливе. К.: Основи, 1995. 543 с.

5. Гаранін О. Я. Вплив інформаційних технологій на утворення нових форм джерел. *Архіви України*. 2013. № 6. С. 86–94.

6. Довідковий апарат архіву. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. URL: <https://cdiak.archives.gov.ua/daparat.php>

7. Дубровіна Л.А. «Архівна та рукописна Україніка»: до проблеми об'єкта археог-рафічного та інформаційного опису в системі НАІС. *Національна архівна інформаційна система «Архівна та рукописна Україніка»*. Випуск 1. Інформатизація архівної справи в Україні: сучасний стан та перспективи. Зб. наук. праць. Київ, 1996. С.41–62.

8. Дубровіна Л.А. Інформатизація архівної справи. *Архівознавство: Навч. посіб. для студ. іст. спец. вузів*. К., 2003. С. 236-250

9. Е-архів. ДАК. URL: <https://archive.kyivcity.gov.ua/index.php/dovidkovyi-aparat/e-arkhiv>

10. Castells M., 2010. The Information Age: Economy, Society and Culture Volume 1: The Rise of the Network Society. 2nd ed. Oxford: Wiley Blackwell.

11. Київська губерньська комісія 1-го загального перепису населення у 1897 році. м. Київ. ДАКО. URL: <http://dako.folium.info/view/table/36?page=1>

12. Київське губернське жандармське управління, м. Київ. Опис.1. Том.1 Центральний державний історичний архів України, м. Київ. URL: <https://cdiak.archives.gov.ua/files/f.0274op.0001t.01.pdf>

13. Кисельова А.А. Архівні ресурси України в глобальній інформаційній мережі: види, доступ, перспективи: автореф. дис. на здобуття наук. ступня канд. іст. наук: спец. 07.00.10. К., 2005. 19 с.

14. Кручініна Т. Г., Чернятинська Ю. Г. Створення архівних колекцій веб-сайтів у межах ініціативного документування в Центральному державному електронному архіві України. *Архіви України*. 2015. № 5–6. С. 61–67.

15. Левченко Л. Особливості функціонування Інтернет-сайтів архівних служб країн Південно-Східної Азії. *Архіви України*. 2009, С.213-226.

16. Левченко, Л., Попова, Л., & Хромов А. (2021). Національні архівні інформаційні ресурси: правові засади реформування архівної справи. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*, 1(93), 249-263.

17. Левчук, О. Архівні електронні інформаційні ресурси як джерело історичної інформації. *Архіви України*. 2020. №4. С.52-70.

18. Мина Ж. В., Пелешишин А. М. Інтернет-ресурси історії України в глобальній комп'ютерній мережі: інформаційне наповнення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Держава та армія*. № 809. 2014. С. 104–109.

19. Опис 1., ф.1 Київське губернське правління, м. Київ. ДАКО. URL: https://opisi.dako.gov.ua/opisi/list-files/index?folder=Fond_F-1&subfolder=opys_1&fond=1&nametable=firstpage§ablename=secondpage&cfk=0&opis=1

20. Описи справ архівних установ. ДАКО. URL: <https://opisi.dako.gov.ua/opisi/firstpage?nametable=firstpage&fondtext=%D0%94%D0%BE%201917>

21. Описи. Фонд 384 ДАКО. URL: https://opisi.dako.gov.ua/opisi/secondpage?message=Fond_F-384&nametable=firstpage§ablename=firstpage&fond=384&cfk=0

22. Орлик В., Орлик С., Лузанова А. Інформаційний потенціал офіційних сайтів музеїв у нумізматичних дослідженнях та популяризації діяльності музейних установ. *Соціум. Документ. Комунікація*. Серія: Історичні науки. 2020. Вип.10. С.392-422.

23. Папакін Г. В., Піхотенко К. С. Архівні електронні бази даних та експертні системи. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2013. № 3. С. 62–65.

24. Про Національний архівний фонд та архівні установи. Закон України від 24 грудня 1993 р. №3814-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text>

25. Список фондів до 1917 року. ДАК. URL: <https://archive.kyivcity.gov.ua/index.php/dovidkovyi-aparat/spysok-fondiv>

26. Список фондів дорадянського періоду. ДАКО. URL: <https://dako.gov.ua/wp-content/uploads/2020/08/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA-%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D1%96%D0%B2-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%BE%D0%B4%D1%83-%D0%B4%D0%BE-1917.pdf>

27. Список фондів. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/spysok_fondiv/index.php

28. Ф.1: Київський магістрат. ДАК. URL: <https://archive.kyivcity.gov.ua/index.php/dovidkovyi-aparat/opysy/497>

29. Філіпова Л. Я. Цифрові архіви в сучасному суспільстві: термінологічний та змістовий аспект. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2018. № 2. С. 6–11.

30. Фонд №1, опис 3. ДАК. URL: <https://archive.kyivcity.gov.ua/images/opisi/index2.php?F=F-1&Op=3&No=4>

31. Центральний державний історичний архів України,
м. Київ. URL: <https://cdiak.archives.gov.ua/>

REFERENCES

1. Boryak, H.V. (2002). Elektronni arkhivni publikatsiyi v Interneti: problemy reprezentatsiyi informatsiynykh resursiv [Electronic archival publications on the Internet: problems of representation of information resources]. *Arkhivy Ukrayiny*. (4–6), 141-169. [in Ukrainian].
2. Boryak, H.V. (1996). NAIS i problemy dostupu do arkhivnoyi informatsiyi v dokumental'nykh arkhivnykh ta informatsiynykh systemakh. [NAIS and problems of access to archival information in documentary archival and information systems.]. *Natsional'na arkhivna informatsiyna systema «Arkhivna ta rukopysna Ukrayinika»*. Vypusk 1. Informatyzatsiya arkhivnoyi spravy v Ukrayini: suchasnyy stan ta perspektyvy. Zb. nauk. prats'. Kyiv, 19-40. . [in Ukrainian].
3. Boryak, T. H. Elektronnyy resurs «Arkhivy Ukrayiny» yak instrument dostupu do natsional'noyi dokumental'noyi spadshchyny. [Electronic resource «Archives of Ukraine» as a tool for access to the national documentary heritage]. URL: <http://storage.library.opu.ua/online/periodic/iopktXXI/045-056.pdf>. [in Ukrainian].
4. Brodel', F. (1995) *Material'na tsyvilizatsiya, ekonomika i kapitalizm, XV-XVIII st. T.1. Struktury povsyakdennosti: mozhlyve i nemozhlyve*. [Material civilization, economics and capitalism, XV-XVIII centuries. Vol.1. Structures of everyday life: possible and impossible]. Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].
5. Haranin, O. YA. (2013). Vplyv informatsiynykh tekhnolohiy na utvorennya novykh form dzherel [The influence of information technologies on the formation of new forms of sources]. *Arkhivy Ukrayiny*. (6), 86–94. [in Ukrainian].
6. Dovidkovyy aparat arkhivu. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny, m. Kyiv. URL: <https://cdiak.archives.gov.ua/daparat.php>

7. Dubrovina, L.A. (1996). «Arkhivna ta rukopysna Ukrayinika»: do problemy ob"yektu arkhеоh-rafichnoho ta informatsiynoho opysu v systemi NAIS [«Archival and manuscript Ukrainian»: to the problem of the object of archeographic and informational description in the NAIS system]. *Natsional'na arkhivna informatsiyna systema «Arkhivna ta rukopysna Ukrayinika»*. Vypusk 1. Informatyzatsiya arkhivnoyi spravy v Ukrayini: suchasnyy stan ta perspektyvy. Zb. nauk. prats'. Kyiv, 41–62. . [in Ukrainian].

8. Dubrovina, L.A. (2003). Informatyzatsiya arkhivnoyi spravy [Informatization of the archival file]. *Arkhivoznavstvo: Navch. posib. dlya stud. ist. spets. vuziv. K.*, 236-250. . [in Ukrainian].

9. E-arkhiv. DAK. URL: <https://archive.kyivcity.gov.ua/index.php/dovidkovyi-aparat/e-arkhiv>

10. Castells, M., 2010. *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Volume 1: The Rise of the Network Society. 2nd ed. Oxford: Wiley Blackwell.

11. Kyivs'ka huberns'ka komisiya 1-ho zahal'noho perepysu naselennya u 1897 rotsi. m. Kyiv. DAKO. URL: <http://dako.folium.info/view/table/36?page=1>

12. Kyyivs'ke huberns'ke zhandarms'ke upravlinnya, m. Kyyiv. Opy.1. Tom.1 Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny, m. Kyyiv. URL: <https://cdiak.archives.gov.ua/files/f.0274op.0001t.01.pdf>

13. Kysel'ova, A.A. (2005). *Arkhivni resursy Ukrayiny v hlobal'niy informatsiyniy merezhi: vydy, dostup, perspektyvy [Archival resources of Ukraine in the global information network: types, access, perspectives]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.10. K.* [in Ukrainian].

14. Kruchinina, T. H. & Cherniatynska, Yu. H. (2015). Stvorennia arkhivnykh kolektsii veb-saitiv u mezhakh initsiatyvnoho dokumentuvannia v Tsentralnomu derzhavnomu elektronnomu arkhivi Ukrainy [The formation of archival collections on websites in the framework of the initiative records creation in the Central State Digital Archives of Ukraine]. *Arkhivy Ukrainy*, (5–6), 61-67. [in Ukrainian].

15. Levchenko, L. (2009). Osoblyvosti funktsionuvannya Internet-saytiv arkhivnykh sluzhb krayin Pivdenno-Skhidnoyi Aziyi [Peculiarities of the functioning of Internet sites of archival services of the countries of South-East Asia]. *Arkhivy Ukrainy*, 213-226. [in Ukrainian].

16. Levchenko, L., Popova, L., & Khromov A. (2021). Natsional'ni arkhivni informatsiyni resursy: pravovi zasady reformuvannya arkhivnoyi spravy [National archival information resources: legal foundations of archival reform]. *Visnyk Luhans'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*, 1(93), 249-263. [in Ukrainian].

17. Levchuk, O. (2020). Arkhivni elektronni informatsiyni resursy yak dzherelo istorychnoyi informatsiyi [Archival electronic information resources as a source of historical information]. *Arkhivy Ukrainy*. (4). 52-70. [in Ukrainian].

18. Myna, Zh. V. & Peleschyshyn, A. M. (2014). Internet-resursy istorii Ukrainy v hlobalnii kompiuternii merezhi: informatsiine napovnennia [Internet resources on the history of Ukraine in global computer network: informational content]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika»*. *Derzhava ta armii*, 809, 104–109. [in Ukrainian].

19. Opys 1., f.1 Kyyivs'ke huberns'ke pravlinnya, m. Kyyiv. DAKO. URL: https://opisi.dako.gov.ua/opisi/list-files/index?folder=Fond_F-1&subfolder=opys_1&fond=1&nametable=firstpage§ablename=secondpage&cfk=0&opis=1

20. Opysy sprav arkhivnykh ustanov. DAKO. URL: <https://opisi.dako.gov.ua/opisi/firstpage?nametable=firstpage&fondtext=%D0%94%D0%BE%201917>

21. Opysy. Fond 384 DAKO. URL: https://opisi.dako.gov.ua/opisi/secondpage?message=Fond_F-384&nametable=firstpage§ablename=firstpage&fond=384&cfk=0

22. Orlyk, V., Orlyk S. & Luzanova, A. (2020). Informatsiynyy potentsial ofitsiynykh saytiv muzeyiv u numizmatychnykh doslidzhennyakh ta populyaryzatsiyi diyal'nosti muzeynykh ustanov [The informational potential of official museum sites in

numismatic research and popularization of the activities of museum institutions]. *Sotsium. Dokument. Komunikaŭsiya*. Seriya: Istorychni nauky. 1(10), 392-422. [in Ukrainian].

23. Papakin, H. V. & Pikhotenko, K. S. (2013). Arkhivni elektronni bazy danykh ta ekspertni systemy [Archival digital databases and expert systems]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 3, 62-65. [in Ukrainian].

24. Pro Natsional'nyy arkhivnyy fond ta arkhivni ustanovy. Zakon Ukrayiny vid 24 hrudnya 1993 r. №3814-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text>

25. Spysok fondiv do 1917 roku. DAK. URL: <https://archive.kyivcity.gov.ua/index.php/dovidkovyi-aparat/spysok-fondiv>

26. Spysok fondiv doradyans'koho periodu. DAKO. URL: <https://dako.gov.ua/wp-content/uploads/2020/08/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA-%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D1%96%D0%B2-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%BE%D0%B4%D1%83-%D0%B4%D0%BE-1917.pdf>

27. Spysok fondiv. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny, m. Kyiv. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/spysok_fondiv/index.php

28. F.1: Kyivys'ky mahistrat. DAK. URL: <https://archive.kyivcity.gov.ua/index.php/dovidkovyi-aparat/opysy/497>

29. Filipova, L. Ya. (2018). Tsyfrovi arkhivy v suchasnomu suspilstvi: terminolohichny ta zmistovy aspekt [Digital archives in modern society: definition and content aspects]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 2, 6-11. [in Ukrainian].

30. Fond №1, opys 3. DAK. URL: <https://archive.kyivcity.gov.ua/images/opisi/index2.php?F=F-1&Op=3&No=4>

31. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny, m. Kyiv. URL: <https://cdiak.archives.gov.ua/>

АНОТАЦІЯ

Процес введення документів НАФ України до наукового обігу (доступу), як відомо, має дві складові: фізичний доступ до первинних документів та доступ до інформації про первинний документ та його зміст. Останнє передбачає отримання необхідної довідкової інформації через документи вторинного рівня. Документальні архівні інформаційні системи мають забезпечувати інтелектуальний доступ до інформації, тобто реалізовувати другу складову доступу до первинної інформації.

У сучасних умовах розвитку цифрових технологій цифровізація всіх процесів архівної справи та діловодства є першочерговим пріоритетом роботи Державної архівної служби України. Сучасні дослідження проблем документальних архівних інформаційних систем тісно пов'язані з розвитком вивчення «інформаційного суспільства», зокрема «мережевого».

Проведений нами аналіз інформативності передачі вторинної інформації НАФ України з проблем історії повсякденності мешканців Київщини в ХІХ – на початку ХХ ст. електронними засобами та її доступності на офіційних сайтах трьох державних архівних установ: Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, Державного архіву Київської області та Державного архіву міста Києва засвідчив, що сайти указаних архівних установ дають дослідникам доступну і досить повну вторинну інформацію з досліджуваної нами проблеми. У той же час, нині первинні документи НАФ України, на жаль, ще не представлені електронними засобами і з ними необхідно працювати безпосередньо в самій архівній установі.

Ключові слова: *НАФ України, Документальні архівні інформаційні системи, вторинна інформація, архівні установи, фонд, опис, сайт.*

УДК 378.147:[004:005.336.2

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-15-333-348>

**FORMATION OF INFORMATION COMPETENCE OF
HIGHER EDUCATION APPLICANTS IN THE PROCESS
OF PROFESSIONAL TRAINING**

**ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В
ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ**

Оксана Плужник,

*доктор філософії, старший
викладач кафедри*

документознавства та

методики навчання,

E-mail:

oks.pluzhnik1@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8780-8288>

Researcher ID: ACO-8479-2022

Університет Григорія

Сковороди в Переяславі,

вул. Сухомлинського, 30,

м. Переяслав, Київська обл.,

Україна, 08401

Oksana Pluzhnyk,

Ph.D. in Educational

Sciences, Senior Lecturer of

Department of Documentation

and teaching methods,

E-mail:

oks.pluzhnik1@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8780-8288>

Researcher ID: ACO-8479-2022

Hryhorii Skovoroda University

in Pereiaslav,

30, Sukhomlynskooho Str.,

Pereiaslav, Kyiv region,

Ukraine, 08401

ABSTRACT

The article examines the essence of the concept of «information competence» and its place in the process of professional training of future specialists in specialties 015 «Professional education», 029 «Information, library and archival work». After analyzing the works of domestic and foreign scientists, it was found that information competence is understood as a set of competencies that allow effective use of information technologies in working with information in both printed and electronic form.

It is emphasized that an important factor in the formation of information and communication competence and ensuring the success of the professional activity of the future specialist is the formed informational culture of the individual, which includes the culture of knowledge of optimal ways of behaviour with signs, data, information, knowledge of mechanisms for improving technical means of production, storage and transmission of information, skills work with it and distribute it.

The components of information competence were studied from the point of view of American and domestic scientists. In the course of the research, it was found that they generally have common characteristics. Thus, American scientists see the following components of information competence: instrumental, resource, social-structural, research and publication literacy. Domestic scientists single out the following components: informational, computer-technological, and procedural-activity component.

The Standards of Higher Education of Ukraine for specialties 015 «Professional Education» and 029 «Information, Library and Archive Affairs» of the first (bachelor's) level were analyzed and their features were determined.

It was found that in the process of professional training of future specialists, an important place is occupied by the block of computer disciplines and disciplines of the information and communication cycle. It is also advisable to use professionally oriented tasks in the educational process, in the course of which the student not only acquires new abilities and skills in the discipline, but also acquires professional competencies necessary for further professional activity.

Keywords: *information competence, professional training of future specialists, «professional education», «information, library and archival work».*

Постановка проблеми. *Однією зі складових професійної компетентності майбутніх фахівців є їх інформаційна компетентність, яка набуває дедалі важливішого значення в*

сучасному суспільстві, адже майже не залишилося галузей людської діяльності, на які ще не вплинув розвиток інформаційних технологій.

Швидко зростаючий розвиток новітніх інформаційних технологій та високий рівень вимог суспільства до фахівців вимагають від викладачів закладів вищої освіти постійного оновлення освітніх комплексів та програм. Нові завдання, що стоять перед професійною освітою, потребують перегляду підходів до підвищення професійної компетентності майбутніх фахівців та змісту навчання в складних умовах сучасної освіти.

Інформаційна компетентність для формування майбутнього кваліфікованого фахівця є однією з фахових компетентностей, тому дане питання є актуальним та потребує детального дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки глобальна інформатизація є запорукою сталого розвитку держави в цілому, то дослідження даного питання є дуже актуальним і вимагає глибоко теоретичного аналізу. Невід'ємною частиною процесу інформатизації є формування у майбутніх фахівців інформаційної компетентності у процесі професійної освіти. Серед науковців, що активно займаються дослідженням інформаційної складової в системі професійних компетентностей майбутніх фахівців, можна виділити: Баловсяк Н., Головата О., Кожухар Ж., Коломієць О., Литвинська С., Сивак О., Сібрук А., Станецька Ю., Ткаченко Є., Чаркіна Т., Яворська Т.

Однак, зважаючи на стрімкий розвиток інформаційних технологій, проблема формування інформаційної компетентності у майбутніх фахівців, потребує постійного дослідження та осмислення.

Мета статті розкрити теоретичний аспект проблеми формування інформаційної компетентності у здобувачів вищої освіти в процесі їх професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Природним еволюційним етапом цивілізаційного розвитку є входження до

інформаційної ери, де основними стратегічними ресурсами є знання та інформація. Саме ці компоненти стають основою нового – інформаційного суспільства, яке радикально відрізняється від попередніх цивілізацій. Забезпечення інформаційної безпеки, більше того, – реалізація державної інформаційної політики унеможливаються в разі неформованості інформаційного суспільства (Зленко, 2016).

Коломієць О., Головата О. відзначають, що сучасне суспільство потребує фахівців, які відповідали би європейському та світовому рівню компетентності учасників ринку праці. Крім того, для закладів вищої освіти соціальним замовленням інформаційного суспільства слід вважати забезпечення належного рівня інформаційної культури студента, необхідного для конкретної професійної діяльності. Це стосується зокрема й майбутніх фахівців інформаційної сфери (Коломієць & Головата, 2021).

За визначенням ЮНЕСКО, інформаційна компетентність означає набір навичок, ставлень і знань, необхідних для того, щоб знати, коли потрібна інформація, щоб допомогти вирішити проблему чи прийняти рішення, як сформулювати цю інформаційну потребу в пошукових термінах і якою мовою, а потім ефективно шукати інформацію, відновлювати її, інтерпретувати й розуміти, систематизувати, оцінювати її достовірність і автентичність, актуальність, повідомляти про це іншим, якщо необхідно, а потім використовувати її для досягнення кінцевих цілей (Forest Woody Horton Jr., 2008).

Проаналізувавши праці вітчизняних науковців, Ткаченко Є. зазначає, що під інформаційною компетентністю розуміють сукупність компетенцій, пов'язаних із роботою з інформацією у всіх її формах і представленнях, які дозволяють ефективно користуватись інформаційними технологіями різних видів як у традиційній друкованій формі, так і комп'ютерними телекомунікаціями, працювати з інформацією в різних її формах і представленнях як у повсякденному житті, так і в професійній діяльності (Ткаченко, 2019).

Як зауважують науковці Сивак О., Станецька Ю., формування інформаційної компетентності документознавців є важливим складником його професіоналізму. Системне, цілісне уявлення про інформаційну компетентність, виділення її структури, обґрунтування критеріїв, функцій і рівнів її сформованості дає змогу цілеспрямовано й ефективно організувати навчальний процес у рамках освітньої діяльності, підвищити рівень наочно спеціальних знань, ухвалювати ефективні рішення в роботі, цілеспрямовано і системно розвивати знання, вміння та навички учня в системі діяльності, що в типовому наслідку є основним компонентом підвищення якості професійної освіти документознавця (Сивак & Станецька, 2019).

На думку Кожухар Ж., важливим чинником формування інформаційно-комунікативної компетентності та забезпечення успішності професійної діяльності майбутнього фахівця є сформована інформаційна культура особистості, як необхідний фактор соціалізації в інформаційному суспільстві. Формування інформаційної культури дозволить оптимізувати процес засвоєння майбутніми фахівцями-документознавцями певної системи знань, норм і цінностей, що призведе до утворення нового типу світогляду – інформаційного, а також дозволять йому компетентнісно виконувати свої професійні обов'язки (Кожухар, 2016).

Погоджуємося із Чаркіною Т., яка розглядає інформаційну культуру в інформаційно-технологічному аспекті як культуру знання оптимальних способів поведінки зі знаками, даними, інформацією, знання механізмів вдосконалення технічних засобів виробництва, зберігання й передачі інформації, вміння працювати з нею та поширювати. Невід'ємною частиною інформаційної культури у цьому аспекті є знання нових інформаційних технологій. Тобто інформація та способи її трансляції, обробки для використання визначаються як основна рушійна сила прогресу (Чаркіна, 2022).

Американські науковці виділяють такі невід'ємні компоненти інформаційної компетентності:

- Інструментальна грамотність – уміння використовувати друковані та електронні ресурси, включаючи програмне забезпечення.
- Ресурсна грамотність – здатність розуміти форму, формат, розташування та методи доступу до інформаційних ресурсів.
- Соціально-структурна грамотність – знання про те, як інформація соціально розміщена та вироблена. Це включає розуміння процесу наукової публікації.
- Дослідницька грамотність – здатність розуміти та використовувати інструменти інформаційних технологій для проведення досліджень, включаючи програмне забезпечення, пов'язане з галуззю застосування.
- Публікаційна грамотність – здатність створювати текстовий або мультимедійний звіт про результати дослідження (Information Literacy).

Багатьма вітчизняними науковцями виокремлюються схожі складові. Зокрема, Баловсяк Н. в складовій інформаційної компетентності виділяє такі компоненти:

1) інформаційна компонента (стосується роботи з інформаційними ресурсами у різних їх формах і представленнях);

2) комп'ютерна або комп'ютерно-технологічна компонента (стосується роботи з комп'ютерною технікою та визначає уміння та навички щодо роботи з сучасними комп'ютерними засобами та програмним забезпеченням);

3) процесуально-діяльнісна компонента (стосується використання засобів сучасних інформаційних технологій стосовно роботи з інформаційними ресурсами, визначає здатність застосовувати сучасні засоби інформаційних та комп'ютерних технологій до роботи з інформаційними ресурсами та розв'язування різноманітних задач) (Баловсяк, 2006).

Часто інформаційну компетентність ототожнюють із цифровою компетентністю та медіа грамотністю, оскільки одним із аспектів інформаційної компетентності є здатність критично оцінювати медіа та володіти інструментами обробки інформації. Проте інформаційна компетентність виходить за рамки володіння цифровими технологіями та уміння критичного мислення. Вона передбачає вміння працювати з будь-якими джерелами інформації (усними, письмовими, аналоговими й електронними / цифровими), а також з усіма видами і типами інформаційних ресурсів.

Оскільки інформація стала невід'ємним елементом сучасності, то виникла потреба у таких фахівцях, які вміють професійно з нею працювати за допомогою нових цифрових технологій.

Кафедрою документознавства та методики навчання Університету Григорія Сковороди в Переяславі забезпечується підготовка майбутніх фахівців за спеціальностями 015 «Професійна освіта», 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа».

Згідно Стандарту вищої освіти України № 1460 від 21.11.2019 р. за спеціальністю 015 «Професійна освіта» першого (бакалаврського) рівня майбутній фахівець повинен:

- використовувати інформаційні і комунікаційні технології;
- використовувати сучасні інформаційні технології та спеціалізоване програмне забезпечення та інтегрувати їх в освітнє середовище;
- збирати, аналізувати та інтерпретувати інформацію (дані) відповідно до спеціалізації (Стандарти вищої освіти).

Згідно Стандарту вищої освіти України № 1378 від 12.12.2018 р. за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» першого (бакалаврського) рівня майбутній фахівець повинен:

- здійснювати відбір, аналіз, оцінку, систематизацію, моніторинг, організацію, зберігання, розповсюдження та надання в користування інформації та знань у будь-яких форматах;

- використовувати методи систематизації, пошуку, збереження, класифікації інформації для різних типів контенту та носіїв;
- підтримувати ділову комунікацію з усіма суб'єктами інформаційного ринку;
- впроваджувати інноваційні технології виробництва інформаційних продуктів і послуг, підвищувати якість інформаційного обслуговування користувачів інформаційних, бібліотечних та архівних установ;
- проектувати та створювати документно-інформаційні ресурси, продукти та послуги;
- використовувати автоматизовані інформаційно-пошукові системи, організувати електронні бібліотеки та архіви;
- опановувати та застосовувати технології системного аналізу інформаційної діяльності (Стандарти вищої освіти).

Тож одним із ключових завдань сучасної вищої професійної освіти є формування у здобувачів інформаційної компетентності, як здатності до швидкого сприйняття і опрацювання великих обсягів інформації, володіння сучасними технологіями і засобами роботи з різноманітними даними. Майбутні фахівці повинні вміти вільно орієнтуватися в інформаційному просторі, знаходити необхідну інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і до запитів інформаційного суспільства.

Яворська Т. вважає, що інформаційна компетентність майбутніх професіоналів базується на комплексі знань, умінь, навичок щодо роботи з програмними та інформаційними сервісами на основі використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Її рівень визначається здатністю майбутніх фахівців ефективно виконувати інформаційну діяльність, яка здійснюється шляхом організації документаційних систем на підприємствах різних галузей, державних архівах, інших закладах різних форм власності, реалізації інформаційних процесів таких як: збір, пошук,

перетворення, опрацювання, аналіз, накопичення, зберігання, поширення інформації (Яворська, 2018).

Литвинська С., Сібрук А. відзначають, що під час навчання студенти повинні відмежуватися від механічного запам'ятовування і заучування знань, а перейти до активного оволодіння системою компетентностей. У навчальному процесі важливо впроваджувати інноваційні технології, які ґрунтуються на практичних результатах інформатизації суспільства. Це сприятиме становленню нового інформаційно-комунікаційного середовища, що є важливою умовою розвитку професійних та особистісних якостей документознавців. Необхідно навчити студентів працювати з інформацією на новітніх носіях, з хмарними технологіями, впроваджувати освітній досвід передових країн Європи, Америки, Азії. Тому в навчальних планах підготовки документознавців одне з основних місць займає блок комп'ютерних дисциплін. Це значно підвищує рівень підготовки українських випускників (Литвинська & Сібрук, 2020).

Важливою умовою формування інформаційної компетентності здобувачів є розроблення і впровадження в освітній процес комплексу дисциплін інформаційно-комунікативного циклу («Основи зв'язків з громадськістю», «Комунікативний менеджмент», «Етика інформаційних комунікацій», «Документно-інформаційні комунікації», «Інформаційні системи та технології забезпечення діловодства», «Корпоративна культура» тощо), що становить базову основу підготовки майбутнього фахівця до професійної діяльності та забезпечує ефективне формування як інформаційної культури, так і теоретичних знань та практичних умінь.

Знання, отримані під час вивчення дисциплін інформаційно-комунікативного циклу, майбутній фахівець удосконалюватиме впродовж усієї своєї професійної діяльності, оскільки компетентнісний підхід у викладанні таких дисциплін значно покращить фахову підготовку

майбутніх фахівців, задовольнить нагальну соціальну потребу суспільства в універсальних фахівцях.

Формування інформаційної компетенції у здобувачів також доцільно здійснювати за допомогою професійно орієнтованих завдань, в ході виконання яких студент не тільки оволодіває новими вміннями і навичками з дисципліни, а й набуває професійних компетенцій, необхідних в подальшій професійній діяльності. Такі спеціально підібрані професійно орієнтовані практичні завдання демонструють важливість вивченого матеріалу в майбутній професійній діяльності здобувача, а тому викликають більшу зацікавленість і формують позитивну мотивацію.

У навчальних планах кафедри документознавства та методики навчання Університету Григорія Сковороди в Переяславі перелік освітніх компонентів сформовано таким чином, щоб здобувач вищої освіти, а в майбутньому фахівець, максимально відповідав сучасним вимогам роботодавців та реалізував себе у професійній діяльності. Зв'язок із сучасними вимогами та умовами праці забезпечується через організацію освітнього процесу у двох напрямках: теоретичному й практичному. Такий підхід забезпечує формування необхідних компетенцій у здобувачів та дозволяє їм бути успішними фахівцями-практиками, яких потребує сучасний ринок праці (Плужник, 2021).

Висновки. Сьогодні вища освіта покликана підготувати майбутнього фахівця до роботи з інформаційними ресурсами у різних їх формах, навчити підбирати необхідну інформацію, аналізувати її та використовувати для професійної діяльності, користуватися сучасними комп'ютерними засобами та програмним забезпеченням.

Раніше в освітньому процесі викладач був основним джерелом отримання інформації. Сьогодні ж роль викладача змінюється на роль консультанта, який здебільшого організовує самостійну дослідницьку роботу здобувачів, адже останнім часом прогресує тенденція до зменшення аудиторних годин та

збільшення годин для самостійної роботи студентів. Таке спрямування значно поглиблює необхідність застосування здобувачами новітніх інформаційних технологій для пошуку, аналізу, обробки та використання необхідної інформації. В той же час викладач повинен навчити правильно використовувати сучасні технічні та інформаційні засоби, шляхом формування у здобувачів вищої освіти інформаційної компетенції.

Інформаційна компетентність є спільною для всіх дисциплін, для всіх освітніх середовищ і для всіх рівнів освіти. Вона формує основу для свідомого навчання та розвитку впродовж життя. Коли здобувачі не розуміють, як знайти необхідну інформацію, як отримати до неї доступ та як опрацювати її, вони втрачають свободу самостійно шукати та критично аналізувати інформацію, свободу приймати особисті обґрунтовані рішення щодо професійних питань. У цьому контексті інформаційна грамотність піднімається до рівня світогляду, який визнає, що доступна величезна кількість інформації, і що освічений громадянин повинен володіти здатністю використовувати її для покращення свого життя та життя оточуючих.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баловсяк, Н. (2006). Структура та зміст інформаційної компетентності майбутнього спеціаліста. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 2. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання, (4 (11)), 150-153.
2. Зленко А. (2016). Вплив інформаційно-комунікаційних технологій на соціально-економічні процеси у демократичному суспільстві. «Society. Document. Communication». «Соціум. Документ. Комунікація», (1), 246-256. URL: <https://sdc-journal.com/index.php/journal/article/view/141>.
3. Кожухар Ж.В. Засоби підготовки майбутніх бакалаврів документознавців до формування інформаційно-комунікативної компетентності. Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний

університет імені Григорія Сковороди». Додаток 3 до Вип. 36, Том IV (20): Тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». Київ: Гнозис, 2016. С. 202-211.

4. Коломієць, О., & Головата, О. (2021). Формування інформаційної культури майбутнього фахівця у контексті сучасних освітніх завдань. «Society. Document. Communication». «Соціум. Документ. Комунікація», 1(10), 310-333. URL: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-310-333>.

5. Литвинська, С., & Сібрук, А. (2020). Професійна підготовка документознавців у закладах вищої освіти України. «Society. Document. Communication». «Соціум. Документ. Комунікація», 10, С. 334-359. URL: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-334-359>.

6. Плужник, О. (2021). Формування цифрової компетентності у майбутніх фахівців із документознавства та інформаційної діяльності. «Society. Document. Communication». «Соціум. Документ. Комунікація», 1(13), 331-344. URL: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-13-331-344>.

7. Сивак О.А., Станецька Ю.О. Формування фахових компетентностей у майбутніх документознавців. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / [редкол.: А.В. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : КПУ, 2019. Вип. 62. 242 с. Т. 2. С. 168-172.

8. Стандарти вищої освіти. Міністерство освіти і науки України: вебсайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayi-ni/zatverdzhenni-standarti-vishoyi-osviti> (дата звернення: 12.05.2022).

9. Ткаченко Є. Інформаційні компетентності фахівців у сучасному суспільстві. *Освіта як чинник формування креативних компетентностей в умовах цифрового суспільства*: м-ли міжнар. наук.-практ. конф. Запоріжжя, 2019. С.171-174.

10. Чаркіна Т. (2022). Проблеми дослідження інформаційної культури. Актуальні проблеми філософії та соціології, (33), 67-71. URL: <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i33.1053>.

11. Яворська Т. Інформаційна складова в структурі професійних компетентностей майбутніх документознавців. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. Київ, 2018. № 4. С. 64-70.

12. Information Literacy. Otterbein University: website. URL: <https://otterbein.libguides.com/infolit/whatinfolit> (дата звернення: 11.05.2022).

13. Forest Woody Horton Jr. *Understanding Information Literacy: A Primer*. UNESCO. 2008. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000157020> (дата звернення: 11.05.2022).

REFERENCES

1. Balovsiak, N. (2006). *Struktura ta zmist informatsiinoi kompetentnosti maibutnoho spetsialista* [The structure and content of the information competence of the future specialist]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriiia 2. Kompiuterno-orientovani systemy navchannia*, (4 (11)), 150-153 [in Ukrainian].

2. Zlenko A. (2016). *Vplyv informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii na sotsialno-ekonomichni protsesy u demokratychnomu suspilstvi* [The impact of information and communication technologies on socio-economic processes in a democratic society]. «*Sotsium. Dokument. Komunikatsiia*», (1), 246-256. URL: <https://sdc-journal.com/index.php/journal/article/view/141> [in Ukrainian].

3. Kozhukhar Zh.V. *Zasoby pidhotovky maibutnikh bakalavriv dokumentoznavtsiv do formuvannia informatsiino-komunikatyvnoi kompetentnosti* [Means of preparation of future bachelors of document studies for the formation of informational and communicative competence]. *Humanitarnyi visnyk DVNZ «Pereiaslav-Khmelnyskyi derzhavnyi pedahohichniyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody»*. Dodatok 3 do Vyp. 36, Tom IV (20): *Tematychnyi vypusk «Mizhnarodni Chelpanivski psykhologo-pedahohichni chytannia»*. Kyiv: Hnozys, 2016. S. 202-211 [in Ukrainian].

4. Kolomiets, O., & Holovata, O. (2021). Formuvannia informatsiinoi kultury maibutnoho fakhivtsia u konteksti suchasnykh osvitnikh zavdan [Formation of the information culture of the future specialist in the context of modern educational tasks]. «Sotsium. Dokument. Komunikatsiia», 1(10), 310-333. URL: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-310-333>. [in Ukrainian].

5. Lytvynska, S., & Sibruk, A. (2020). Profesiina pidhotovka dokumentoznavtsiv u zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy [Professional training of document experts in higher education institutions of Ukraine]. «Society. Document. Communication». «Sotsium. Dokument. Komunikatsiia», 10, S. 334-359. URL: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-10-334-359> [in Ukrainian].

6. Pluzhnyk, O. (2021). Formuvannia tsyfrovoy kompetentnosti u maibutnykh fakhivtsiv iz dokumentoznavstva ta informatsiinoi diialnosti [Formation of digital competence in future specialists in document studies and information activities]. «Sotsium. Dokument. Komunikatsiia», 1(13), 331-344. <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-13-331-344> [in Ukrainian].

7. Syvak O.A., Stanetska Yu.O. Formuvannia fakhovykh kompetentnosti u maibutnykh dokumentoznavtsiv [Formation of professional competences in future document experts]. Pedagogika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh : zb. nauk. pr. / [redkol.: A.V. Sushchenko (holov. red.) ta in.]. Zaporizhzhia : KPU, 2019. Vyp. 62. 242 s. T. 2. S. 168-172 [in Ukrainian].

8. Standarty vyshchoi osvity [Standards of higher education]. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy: vebсайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzheni-standarti-vis-hoyi-osviti> (data zvernennia: 12.05.2022) [in Ukrainian].

9. Tkachenko Ye. Informatsiini kompetentnosti fakhivtsiv u suchasnomu suspilstvi [Information competences of specialists in modern society]. Osvita yak chynnyk formuvannia kreatyvnykh

kompetentnosti v umovakh tsyfrovoho suspilstva: m-ly mizhnar. nauk.-prakt. konf. Zaporizhzhia, 2019. S.171-174 [in Ukrainian].

10. Charkina T. (2022). Problemy doslidzhennia informatsiinoi kultury [Problems of information culture research]. Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii, (33), 67-71. <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i33.1053> [in Ukrainian].

11. Yavorska T. Informatsiina skladova v strukturі profesiinykh kompetentnosti maibutnikh dokumentoznavtsiv [Information component in the structure of professional competences of future document scholars]. Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia. Kyiv, 2018. № 4. S. 64-70 [in Ukrainian].

12. Information Literacy. Otterbein University: website. URL: <https://otterbein.libguides.com/infolit/whatinfolit> (data zvernennia: 11.05.2022) [in English].

13. Forest Woody Horton Jr. Understanding Information Literacy: A Primer. UNESCO. 2008. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000157020> (data zvernennia: 11.05.2022) [in English].

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено сутність поняття «інформаційна компетентність» та його місце у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців за спеціальностями 015 «Професійна освіта», 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа». Проаналізувавши праці вітчизняних та зарубіжних науковців, з'ясовано, що під інформаційною компетентністю розуміють сукупність компетенцій, які дозволяють ефективно користуватись інформаційними технологіями у роботі з інформацією як у друкованій формі, так і в електронній.

Підкреслено, що важливим чинником формування інформаційно-комунікативної компетентності та забезпечення успішності професійної діяльності майбутнього фахівця є сформована інформаційна культура особистості, яка включає культуру знання оптимальних способів поведінки зі знаками, даними, інформацією, знання механізмів

вдосконалення технічних засобів виробництва, зберігання й передачі інформації, вміння працювати з нею та поширювати.

Досліджено компоненти інформаційної компетентності з точки зору американських науковців та вітчизняних. В ході дослідження з'ясовано, що вони в цілому мають спільні характеристики. Так американські вчені вбачають складовими інформаційної компетентності: інструментальну, ресурсну, соціально-структурну, дослідницьку та публікаційну грамотність. Вітчизняними науковцями виокремлюються такі складові: інформаційна, комп'ютерно-технологічна та процесуально-діяльнісна компонента.

Проаналізовано Стандарти вищої освіти України за спеціальностями 015 «Професійна освіта» та 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» першого (бакалаврського) рівня та визначено їх особливості.

З'ясовано, що в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців важливе місце займає блок комп'ютерних дисциплін та дисциплін інформаційно-комунікативного циклу. Також доцільно використовувати в освітньому процесі професійно орієнтовані завдання, в ході виконання яких студент не тільки оволодіває новими вміннями і навичками з дисципліни, а й набуває професійних компетенцій, необхідних в подальшій професійній діяльності.

Ключові слова: інформаційна компетентність, професійна підготовка майбутніх фахівців, «професійна освіта», «інформаційна, бібліотечна та архівна справа».

УДК 006.5:006.44:025.32:004.774:103.2(045)

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-15-349-382>

ISO 15836: 2003 : «INFORMATION AND DOCUMENTATION. THE DUBLIN CORE METADATA ELEMENT SET» : CREATION AND PRACTICE OF APPLICATION

ISO 15836: 2003 : «ІНФОРМАЦІЯ ТА ДОКУМЕНТАЦІЯ. НАБІР ЕЛЕМЕНТІВ МЕТАДАНИХ ДУБЛІНСЬКЕ ЯДРО» : СТВОРЕННЯ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ

Ольга Юрченко,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії та
документознавства,*

E-mail: yurchenko155@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9181-5886>

Researcher ID:

Olga_Yurchenko3<https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&user=fcjWZB4AAAAJ>

*Національний авіаційний
університет, проспект*

*Любомира Гузара, 1 м. Київ,
Україна, 03058*

Olha Yurchenko,

*Ph.D. in Historical
Sciences, Associate Professor of
the Department of History and
Documentary Science*

E-mail: yurchenko155@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9181-5886>

Researcher ID:

Olga_Yurchenko3<https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&user=fcjWZB4AAAAJ>

*National Aviation University,
1, Liubomyra Huzara ave. Kyiv,
Ukraine, 03058*

Леся Халецька,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії та
документознавства,*

E-mail: lecenka@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8409-2138>

Lesia Khaletska,

*Ph.D. in Historical Sciences,
Associate Professor of the
Department of History and
Documentary Science*

E-mail: lecenka@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8409-2138>

*Researcher ID: Lesia_Khaletska Researcher ID: Lesia_Khaletska
<https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru> <https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru>*

*Національний авіаційний університет,
проспект Любомира Гузара, 1 м. Київ, Україна, 03058* *National Aviation University,
1, Liubomyra Huzara ave. Kyiv,
Ukraine, 03058*

ABSTRACT

The article highlights the problem of creating and applying the original mechanism for cataloging digital information resources ISO 15836: 2003: «Information and documentation. Dublin Core Metadata Set. Today, there are dozens of metadata sets that are intended to describe the resources of a particular industry or topic or are more general. In February 2000, the European Committee for Standardization (CEN) launched the Dublin Core metadata Initiative (DCMI), which is used to describe system-wide electronic information resources. In essence, this is a format for describing virtually any resource on the Internet. The aim of the developers was to propose a set of metadata that could be used to describe electronic information resources by employees of institutions in various fields: libraries, museums, archives, public authorities, local governments and more.

The following stages of creation and development of the international standard metadata Dublin Core can be distinguished:

- mid – late 90's of the twentieth century (1995–1999) – definition of the Dublin Core Metadata Element Set (DCMES);*
- 2000 – 2003 – approval of the set of elements of the Dublin core as state standards and the international standard ISO 15836: 2003;*
- 2003 – present – development of the Dublin core capabilities (development of a wider range of dictionaries, technical specifications, etc.), documented ISO 15836:2009, ISO 15836:2009/COR 1:2009, ISO 15836-1:2017, ISO 15836-2:2019.*

Undoubtedly, the Dublin Core Standard will continue to develop in view of the needs of user institutions that have their own specifics and need to develop appropriate tools to adequately describe their electronic, primarily web, resources.

The article highlights the international and national experience of using Dublin core metadata to describe electronic resources of libraries, museums and archives. The Dublin Core standard is most widely used in library activities. Its application is considered on the example of the Public Library of Queensland (Australia), the Library of the University of Alberta (Canada), Kirovograd Regional Universal Scientific Library. D.I. Chyzhevsky (Ukraine), etc. The standard is successfully used to describe individual electronic resources, electronic collections, in projects for the creation of electronic libraries, allows to solve the problem of information technology compatibility in cooperative projects for the creation of electronic resources, including global.

To a much lesser extent, the experience of using Dublin Core metadata to describe electronic resources of archives and museums is reflected. In particular, the article presents the results of the CIMI initiative to evaluate the Dublin Core Metadata Standard for Museum Information Resources, as well as the Quinkan Matchbox Project (Australia), which tested a qualified set of Dublin Core 2005 metadata. Researchers have concluded that the qualified Dublin Core can be used for extended descriptions of museum collections due to the principle of extensibility of the Dublin Core and extensibility of its architecture. Unfortunately, we note the lack of scientific publications devoted to the analysis of the Ukrainian experience in the application of the Dublin Core metadata standard and the activities of museums and archives. Only the opinion of experts on the universality of this standard, designed to describe any digital object and electronic resources, is presented.

Inherent in the Dublin Core standard properties, such as semantics of general use, ease of creating and maintaining data, extensibility, provide an acceptable level of technology to describe electronic information resources metadata Dublin Core (analysis of

the standard, adjustment and direct application). Given this, as well as the current practical unclaimed nature of the standard primarily by museums and archival institutions, to a lesser extent by libraries, it seems appropriate to draw the attention of employees of social memory institutions to the prospects of its application. which will allow to make reasonable conclusions about the feasibility of using metadata of the Dublin core to create descriptions of different types of electronic resources.

Keywords: *Dublin Core Metadata Element Set, cataloguing, metadata, standard, electronic/digital information resource.*

Постановка проблеми.

У зв'язку з появою наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. величезного потоку електронних документів постала проблема їх пошуку та збереження. А далі – виникла проблема створення структурованих описів, побудованих з використанням метаданих. Особливо актуальною ця проблема стала для бібліотечних, архівних, музейних та інформаційних установ. Зокрема, інтенсивне зростання використання електронних інформаційних ресурсів у бібліотечній та архівній практиці актуалізувало завдання їх каталогізації.

На сьогодні існують десятки наборів метаданих, що призначаються для опису ресурсів якоїсь певної галузі чи тематики або мають більш загальний характер. У лютому 2000 р. Європейський комітет із стандартизації СЕН започаткував множину метаданих Дублінське ядро (Dublin Core metadata Initiative – DCMI), який використовується для загальносистемного опису електронних інформаційних ресурсів. По суті – це формат опису фактично будь-яких ресурсів у мережі «Інтернет». Мета розробників полягала в тому, щоб запропонувати набір метаданих, який могли б використовувати для опису електронних інформаційних ресурсів співробітники установ різних галузей: бібліотек, музеїв, архівів, органів державної влади, місцевого самоврядування тощо. Використання даного стандарту стало

актуальним в багатьох країнах світу, зокрема і в Україні. Завдяки легкості у застосуванні, простоті структури, невеликому обсягу складових елементів набір Дублінське ядро дуже швидко набув широкого розповсюдження. У вересні 2001 р. він був затверджений в США Американським Інститутом Національних Стандартів як стандарт Z39.85. У цьому ж році формат Дублінського ядра був рекомендований і прийнятий як державний стандарт для інтернет-ресурсів в Австралії, Великобританії, Данії, Канаді та Фінляндії. У березні 2003 р. він був задекларований Міжнародною організацією стандартів ISO як міжнародний стандарт ISO 15836. На сьогодні стандарт вважається перспективним для застосування в різних предметних галузях, особливо при створенні електронних бібліотек.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність проблеми використання стандарту ISO 15836:2003 : «Інформація та документація. Набір елементів метаданих Дублінське ядро» обумовлює й певний інтерес до неї науковців. Серед українських вчених найбільшу увагу цій проблемі приділяє в своїх численних наукових доробках Волохін О.М (Волохін, 2003; 2014). Загальна характеристика стандарту подана в навчальному посібнику «Стандартизація в документально-інформаційній, бібліотечній, архівній та видавничій справі», колективними авторами якої є Палеха Ю.І., Смолівик І.В., Геращенко М.В. (Палеха & Смолівик, 2018). Опис наукових електронних документів за допомогою метаданих Дублінського ядра міститься у науковій публікації колективу авторів: Захарова Е.Г., Захарова О.В., Резніченко В.А. (Захарова & Захарова, 2008). Проблеми застосування електронних інноваційних технологій, в т.ч. й Дублінського ядра, присвячені наукові статті Лобузінної К. (Лобузінна, 2012), Костенко Л. (Костенко, 2003), Негуляєва Є.О. (Негуляєв, 2006).

Мета статті полягає у висвітленні основних етапів створення, розвитку та практик застосування міжнародного стандарту ISO 15836:2003 : «Інформація та документація. Набір

елементів метаданих Дублінське ядро» для загальносистемного опису вебресурсів (міжнародний та національний досвід), а також окресленні перспектив подальших досліджень теоретичних і практичних аспектів використання метаданих Дублінського ядра установами пам'яті (бібліотеками, музеями, архівами).

Виклад основного матеріалу. Стандарт ISO 15836:2003 : «Інформація та документація. Набір елементів метаданих Дублінське ядро» – це норматив для загальносистемного опису міждомених інформаційних ресурсів; він призначений лише для набору елементів, який зазвичай використовується в контексті конкретного проекту або програми (ISO 15836:2003 Information and documentation). Застосовується переважно до електронних інформаційних ресурсів. Він не складний за структурою, відносно легкий у застосуванні, інтернаціональний, широко застосовується в усьому світі. Стандарт поширюється на набори даних різних інформаційних додатків. Він не є сталим і жорстким, оскільки може зазнавати уточнень, доповнюватися додатковими правилами відповідно до вимог місцевих або корпоративних політик (Палеха, 2018: 157).

Стандарт ISO 15836:2003 : «Інформація та документація. Набір елементів метаданих Дублінське ядро» має свою цікаву історію створення та розробки. У міру зростання використання вебресурсів у бібліотечній, архівній та музейній практиці все більш серйозними ставали завдання їх каталогізації. Сьогодні для каталогізації електронних ресурсів, у тому числі і віддалених вебресурсів, вироблено підходи, що успадковують увесь попередній досвід з опису традиційних друкованих публікацій. Спочатку були використані традиційні методи бібліографічного обліку вебресурсів. Однак вони виявилися надзвичайно трудомісткими. Вихід із становища вчені почали шукати у застосуванні нових форм бібліографічного обліку, більш простих, порівняно з MARC-форматами, та орієнтованих саме на опис вебресурсів. Найбільшу популярність здобула схема метаданих Дублінське ядро (Dublin Core (DC)).

Головною метою розробників було створення простого набору елементів метаданих, який би не вимагав професійної підготовки працівників і був розрахований на тих, хто надає у глобальній мережі електронні матеріали з описом власних результатів (Палеха, 2018: 157). Набір елементів Дублінського ядра був вперше визначений на спільному семінарі представників OCLC (Online Computer Library Center – некомерційний, членський, комп’ютерний бібліотечний сервіс та науково-дослідна організація, що з суспільними цілями спеціалізується на розширенні доступу до інформації та скороченні витрат на неї) і NCSA (Національний центр з суперкомп’ютерних досліджень США) у березні 1995 р. Початковий набір Дублінського ядра включав 13 елементів, але вже на третьому семінарі групи метаданих Дублінське ядро (вересень 1996 р.) був встановлений фінальний набір з 15 елементів: Title (Назва), Creator (Створювач), Subject (Предмет), Description (Опис), Publisher (Видавець), Contributor (Довідник), Date (Дата), Type (Тип), Format (Формат), Identifier (Ідентифікатор), Source (Джерело), Language (Мова), Relation (Відношення), Coverage (Охоплення), Rights (Права).

У вересні 1998 р. була опублікована версія 1.0 специфікації метаданих Дублінського ядра, а липні 1999 р. – версія 1.1. Офіційною назвою схеми Дублінського ядра стало «The Dublin Core Metadata Element Set (DCMES)». (Негуляев, 2006: 45).

У лютому 2000 р. Європейський комітет з стандартизації CEN розробив документ під назвою CWA 13874, яким запропоновано використання стандарту Дублінське ядро метаданих версії 1.1 для опису вебресурсів музеїв, бібліотек, державних агенцій та комерційних установ (Палеха, 2018: 157).

У вересні 2001 р. схема DCMES була прийнята як національний американський стандарт NISO (NISO Z39.85-2001). В Австралії, Канаді, Данії, Фінляндії Ірландії, Великобританії у 2001 р. формат Дублінського ядра був рекомендований і прийнятий як державний стандарт для онлайн

ресурсів та е-комерції. 8 березня 2003 р. Міжнародна організація стандартизації прийняла фінальний текст документу під назвою ISO 15836-2003, яким набір елементів Дублінське ядро метаданих затверджено в якості міжнародного стандарту. У передмові документу зазначено: «Ініціатива Дублінського ядра метаданих розпочалася 1995 року, із заохочувального семінару в місті Дублін, штат Огайо, який об'єднав бібліотекарів, дослідників цифрових бібліотек, постачальників контенту та експертів з розмітки текстів з метою дослідження стандартів щодо інформаційних ресурсів.

Спочатку Дублінське ядро виникло як невеличкий набір ідентифікаторів, який швидко привернув увагу широкого загалу інформаційних спеціалістів галузей мистецтва, науки, освіти, бізнесу та державного сектору. Постійно зростаюча зацікавленість до такого набору елементів обумовлена простою описів ресурсу та легкістю розуміння майже кожним...» (Палеха, 2018: 158).

Застосування стандарту Дублінського ядра робить можливим створення уніфікованих описів електронних ресурсів інформаційних установ, зокрема музеїв, архівів і бібліотек.

Дублінське ядро метаданих призначено для опису базових структурних значень опису документів мовами розмітки HTML і XML. Остаточні правила представлення метаданих Дублінське ядро в HTML і XHTML-файлах було встановлено листопаді 2003 р. Розроблено також синтаксис для представлення простого та розширеного наборів метаданих Дублінського ядра у XML/RDF-вигляді.

П'ятнадцять елементів, семантика яких була спільно визначена міжнародними групами професіоналів у галузі бібліотечної справи, обчислювальної техніки, кодування текстів, фахівців музейної справи та інших суміжних напрямів діяльності, дають змогу описувати основні характеристики інформаційного ресурсу, а для складнішого опису передбачені підполя.

Схема Дублінського ядра представлена у вигляді підмножин так званого простого або базового (simple, unqualified) набору елементів (15 основних елементів), і розширеного (qualified) набору елементів, що включає кваліфікатори, схеми кодувань і набори словникових термінів. Терміни, які використовуються у розширеному наборі Дублінського ядра, визначено у документі «DCMI Meta-data Terms». Слід зазначити, що стандартизованим є лише базовий набір елементів Дублінського ядра, а розширений набір має лише статус рекомендації DCMI (Dublin Core Metadata Initiative – Ініціативою «Дублінське ядро метаданих») – групи, що займається розробкою та просуванням цієї схеми метаданих. Діяльність DCMI багато в чому підтримується OCLC, активну участь у ній беруть представники провідних, зокрема національних, бібліотек.

Набір елементів Дублінського ядра було складено на наступних підставах:

- це має бути мінімальний набір метаданих, необхідний для опису та пошуку об'єктів в інтернеті. У міру перетворення Дублінського ядра на універсальну схему метаданих ця вимога трансформувалася в необхідність мати базовий набір метаданих для опису об'єктів будь-якого типу;
- набір елементів повинен бути простим і зрозумілим для широкого кола користувачів, в тому числі і непрофесіоналів, які мають стати потенційними творцями метаданих;
- семантика елементів Дублінського ядра повинна дозволяти проводити конвертацію даних у складніші та комплексніші схеми, такі як USMARC.

Вісім з п'ятнадцяти елементів можуть бути уточнені за допомогою одного або більше кваліфікаторів, тоді як набір дозволених схем кодування дає змогу створювати кваліфікатори для десяти елементів (Палеха, 2018: 159).

П'ятнадцять елементів Дублінського ядра відповідно до сутності інформації, яку вони у собі вміщують, можна поділити на три основні групи. Це – елементи:

- Content – змісту ресурсу (заголовок, предмет, опис, джерело, мова, відношення, зона дії);
- Intellectual Property – інтелектуальної власності (автор, видавець, відомості про відповідальність, правові аспекти);
- Intellectual Property – поточного стану (властивостей) (дата, тип ресурсу, формат, ідентифікатор) (Палеха, 2018: 159).

Основними принципами схеми Дублінське ядро було проголошено:

- орієнтацію на внутрішню сутність ресурсу, яка може бути виявлена у разі, якщо ми маємо безпосередній доступ до об'єкта опису (наприклад, його інтелектуальний вміст або фізична форма). Такі властивості ресурсу, як вартість або умови доступу, не є внутрішніми, тому не належать до базового набору елементів опису. У випадку, якщо ці характеристики важливі для комплексного опису об'єкта, вони можуть бути зазначені через механізми розширення елементів Дублінського ядра;
- розширюваність – можливість додавати елементи, необхідні для задоволення специфічних потреб опису ресурсів;
- незалежність від синтаксису – можливість представляти метадані в різних видах та вбудовувати їх у різні програми;
- факультативний характер будь-якого елемента даних;
- повторюваність будь-якого елемента даних необмежену кількість разів;
- модифікованість – можливість уточнювати семантику елементів за рахунок зазначення схем кодування або кваліфікаторів (Негуляєв; 2006: 46).

Слід зауважити, що й після 2003 р. тривала праця над розвитком можливостей Дублінського ядра. Її результатом стало прийняття документів ISO 15836:2009 (ISO 15836:2009 Information and documentation), ISO 15836:2009/COR 1:2009

(ISO 15836:2009/COR 1:2009 Information and documentation), ISO 15836-1:2017 (ISO 15836-1:2017 Information and documentation). Набір з 15 елементів, визначений останнім документом, є частиною ширшого набору словників і технічних специфікацій, які підтримуються DCMІ (DUBLIN CORE. Офіційний вебсайт Boris Yeltsin Presidential Library). Прийнятий у 2019 р. ISO 15836-2:2019. Information and documentation – The Dublin Core metadata element set – Part 2: DCMІ Properties and classes (ISO 15836-2:2019 Information and documentation) встановлює термінологічний словник для опису міждоменного ресурсу, відомий як терміни метаданих Dublin Core. Він включає всі властивості та класи в основному просторі імен DCMІ Metadata Terms (простір «імена/терміни»), які були опубліковані в документі рекомендаційного характеру «DCMІ Metadata Terms» у 2012 р. Так само, як ISO 15836-1:2017, ISO 15836-2:2019 містить 15 основних термінів, але в останньому документі їх можна відшукати у просторі «імена/терміни», тоді як у першому – у просторі «елементи/1.1/терміни». Також, у поточному документі терміни мають вужчу семантику через обмеження за доменною назвою і в характеристиці низки значень.

В Україні відповідно до наказу № 464 ДП «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» від 05.12.2018 р. «Про прийняття та скасування національних стандартів, прийняття поправки до національного стандарту» був прийнятий державний стандарт ДСТУ ISO 15836-1:2018 Інформація та документація. Набір елементів метаданих Дублінського ядра. Частина 1. Основні елементи (ISO 15836-1:2017, IDT) – українська національна версія стандарту ISO 15836-1:2017. Information and documentation – The Dublin Core metadata element set – Part 1: Core elements. Стандарт почав діяти з 01.01.2019.

Схема метаданих Дублінського ядра, призначена для опису цифрових ресурсів мережі «Інтернет», дуже швидко здобула визнання з боку насамперед працівників бібліотечних

установ. Це виявилось у використанні елементів Дублінського ядра для опису і власних (генерованих установами), і зовнішніх електронних ресурсів. Наприклад, вже у 1997 р. публічна бібліотека Квінсленду (Австралія) почала використовувати Дублінське ядро для опису сторінок на власному вебсайті. Метадані вбудовувалися в HTML-сторінки як метатеги. Аналогічний проєкт проводився освітнім відділом управління штату Квінсленд, Австралія. Обидва проєкти передбачали використання метаданих для опису всіх сторінок на підконтрольних сайтах (Негуляєв, 2006: 46).

Досвід використання метаданих Дублінського ядра для опису електронної колекції «Фольклор та історія Альберти» («Alberta Folklore and Local History») був використаний науковцями бібліотеки університету Альберти (Канада). Створюючи в 2000 р. електронну колекцію, бібліотека університету Альберти обрала схему метаданих Дублінське ядро за її простоту та можливість використання фахівцями без професійних навичок каталогізаторів, наявність програмного забезпечення з підтримкою схеми Дублінське ядро та можливість конвертування даних у MARC-формати. Ще одним критерієм вибору було визнання тенденції щодо використання Дублінського ядра у великій кількості проєктів зі створення електронних бібліотек (Негуляєв, 2006: 47).

Цікавий проєкт CORC – Project details (Cooperative Online Resource Catalog) провела OCLC (Online Computer Library Center). Проєкт стосувався проблеми використання стандарту Дублінське ядро у бібліотечній практиці. Дослідження проводилось шляхом добровільного анкетування учасників різних проєктів. Загалом було отримано 29 відповідей з дев'яти країн, що описують 33 окремих впровадження Dublin Core (Guinchard, 2002). Головною причиною використання Дублінського ядра учасники опитування назвали його міжнародне визнання та широке застосування, яке робить Дублінське ядро стандартом де-факто для проєктів, пов'язаних з електронними ресурсами. Другою важливою причиною

використання стандарту було названо його гнучкість. Більше половини учасників опитування були представниками університетських або національних бібліотек, демонструючи цим, що Дублінське ядро увійшло у сферу уваги в першу чергу провідних бібліотек. Переважна більшість учасників (73%) використовували елементи метаданих Дублінського ядра одночасно з елементами з інших схем метаданих або самостійно введеними елементами. Серед учасників опитування Дублінське ядро найчастіше застосовувалося для створення предметних путівників, систем управління електронними публікаціями або оцифрованими історичними колекціями. А також для організації доступу до обраних вебресурсів. Перелічені способи використання у сукупності склали 69% від усіх варіантів, отриманих в результаті опитування. Більше половини опитуваних застосовували конвертування метаданих між різними схемами, серед яких найчастіше відбувалася конвертація з MARC у Дублінське ядро і навпаки (Негуляєв, 2006: 47).

У серії публікацій ІФЛА з бібліографічного обліку у 2009 р. вийшло керівництво (Национальная библиография..., 2009), яке, серед інших питань, торкається проблеми використання стандарту Дублінського ядра у бібліотеках і пропонує структуру його бібліотечного додатку. Сформульовані наступні варіанти використання стандарту Дублінського ядра: слугувати обмінним форматом між різними системами, які використовують різні стандарти/формати метаданих; використовуватися для збирання метаданих з різних джерел даних в бібліотечній сфері, як в середині, так і за її межами; підтримувати елементарну процедуру створення записів для бібліотечного каталогу в різних системах (наприклад, використовуючи елементи MARC-форматів, еквівалентні елементам Dublin Core); передавати дані MARC-форматів в інші співтовариства шляхом конвертування в Dublin Core; використовувати метадані, які описують процедуру пошуку і використання ресурсу, від його творців із небібліотечної сфери,

використовуючи Dublin Core (Национальная библиография..., 2009: 64-65).

Запропонована ІФЛА структура бібліотечного додатку, яка є допустимою прикладною структурою для опису використання елементів набору метаданих Дублінського ядра у бібліотеках і пов'язаних з ними додатках і проектах, містить наступні елементи: обов'язкові елементи; дозволені елементи Dublin Core; дозволені визначники Dublin Core; дозволені схеми і значення; елементи та визначники бібліотечного домену (які підлягають реєстрації); додаткові елементи/визначники зі структур іншого додатку, які можуть використовуватись; уточнення визначень стандарту (Национальная библиография..., 2009: 65).

На думку українських науковців, зокрема Онищенко О.С., Горового В.М., Попика В.І. та інших, «опис інтернет-ресурсів з використанням цих метаданих можна, у першому наближенні, розглядати як бібліографічний опис книги чи аналітичний розпис журналу (газети). Цей формат у першому наближенні можна вважати аналогом міждержавного стандарту ДСТУ ГОСТ 7.1:2006» (Організаційні аспекти..., 2015: 108).

Захарова Е.Г., Захарова О.В., Резніченко В.А. у своїй науковій розробці (Захарова & Захарова, 2008) запропонували власний підхід до опису наукових електронних інформаційних ресурсів – журналів, збірників, статей, наукових звітів, дисертацій, а також зробили доповнення множини елементів стандарту Дублінського ядра з метою забезпечення повноти метаописів. Разом з цим, дослідники прийшли до висновку, що запропоновані зміни є незначними за обсягом, а властивості стандарту Дублінського ядра – семантика загального вживання, простота створення, підтримка даних, можливості розширювання – «забезпечують прийнятний рівень технологічності процесів опису наукових електронних ІР метаданими Дублінського ядра» (Захарова & Захарова, 2008: 510), що робить використання даного стандарту доцільним для опису наукових електронних інформаційних ресурсів.

Стандарт Дублінського ядра може використовуватися не лише для описів окремих електронних інформаційних ресурсів, але й для створення метаописів їх колекцій. Елементи Дублінського ядра можуть виступати критерієм систематизації інформаційних ресурсів в одну колекцію. Крім цього, дотримання стандарту Дублінського ядра для опису електронних даних (серед інших світових стандартів) вирішить проблему дублювання інформаційних носіїв у колекції електронної бібліотеки та сприятиме її інтеграції у більш масштабні проєкти (Савченко, 2010), зокрема й світового рівня (Карнаух, 2015). Дотримання міжнародних стандартів дозволить вирішити проблему інформаційно-технологічної сумісності в кооперативних проєктах створення електронних ресурсів (Національні інформаційні ресурси..., 2014: 208; Лобузїна, Проблеми створення... 2012: 123).

Українські дослідники вивчали можливості конвертації метаданих Дублінського ядра у MARC-формати за допомогою спеціальних програм-конверторів, використання Дублінського стандарту для каталогізації електронних ресурсів. Теоретичні та практичні аспекти конвертування описів Дублінського ядра у бібліографічний формат за допомогою формату обміну даними на магнітних носіях UNIMARC (UKRMARC) розглянув О.М. Волохін (Волохін, 2003). Інша дослідниця, О.М. Бруй, досліджуючи питання сучасних міжнародних бібліотечних стандартів каталогізації цифрових ресурсів, наголосила як на перевагах, так і на недоліках використання Дублінського стандарту для опису змісту цифрових документів (Бруй, 2013). Такою перевагою і одночасно недоліком стандарту є його простота. З одного боку, стандарт Дублінського ядра якнайкраще прислужиться авторам, які завантажують свої праці до інституційних репозитаріїв і самостійно створюють метадані. З іншого боку, широкий спектр варіацій та інтерпретацій вмісту кожного елементу метаданих може ускладнити федеративний пошук. Тому, за спостереженнями дослідниці, ширшого використання набуває стандарт MODS

(Схема метаданих опису об'єктів), серед характеристик якого виділяються більша кількість специфікацій для змісту і краще, ніж у стандарті Дублінського ядра, роз'яснення різних елементів (Бруй, 2013).

Практичним втіленням використання метаданих Дублінського ядра (зокрема, простоти стандарту, пристосованості схеми Дублінського ядра для застосування користувачами-непрофесіоналами у сфері бібліографічного опису) може слугувати, зокрема, інституційний репозитарій Національного авіаційного університету, eRNAU (Робота з інституційним репозитарієм..., 2012). Він базується на вільному відкритому програмному забезпеченні DSpace, яке призначне для керування цифровими даними. Перед внесенням електронного матеріалу до eRNAU, викладач подає бібліографічні відомості та виконує бібліографічний опис ресурсу згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006, наближений до формату Дублінського ядра. Основними полями є: автори, співавтори; заголовок; дата публікації; бібліографічний опис; номер серії/звіту; ідентифікатори ISBN/ISSN; індекс УДК; характер або жанр змісту ресурсу; мова. Додатковий опис містить: ключові слова та терміни; анотації/резюме іншими мовами (за наявності); інформацію у полі спонсорської підтримки (за наявності); інші дані, для яких немає окремих полів, можна вказати у полі «опис» (зміст матеріалу, відгуки, коментарі про матеріал тощо). У додатку В методичних рекомендацій з роботи з інституційним репозитарієм eRNAU для користувачів подано реєстр метаданих Дублінського ядра (Робота з інституційним репозитарієм..., 2012; 31-33).

Своєрідним результатом дискусій між тими науковцями, що обстоюють переваги простоти використання стандарту Дублінського ядра, і тими, які підкреслюють його недоліки, зокрема, меншу повноту і детальність порівняно з MARC-записами, стало формулювання пропозиції визначати чотири рівня каталогізації залежно від важливості ресурсу: повні MARC-записи, доповнені (розширені) і прості записи Dublin

Core та пошук за ключовими словами, які пропонують пошукові машини (Коляда-Березовська & Коротка, 2018: 34).

В Україні одним з перших проєктів застосування на практиці стандарту Дублінського ядра став пілотний проєкт Кіровоградської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д.І. Чижевського (ОУНБ, м. Кропивницький, 2014 р.) з каталогізації інтернет-ресурсів за допомогою Дублінського ядра. Головною метою проєкту було створення оригінального механізму каталогізації цифрових ресурсів мережі «Інтернет».

Провідним організатором та керівником проєкту став О.М. Волохін. За його свідченням, для реалізації проєкту було розроблено оригінальне програмне забезпечення, доступне безкоштовно, онлайн. Це Редактор-Конвертор Дублінського ядра метаданих, який дозволяє створювати, редагувати метадані в форматі Дублінське ядро, а далі, в разі потреби, конвертувати опис в формат UNIMARC (УКРМАРК) і зберігати його в файлі формату ISO-2709UNIMARC. Для застосування методу було проведено додаткове навчання персоналу. Каталогізатори вивчали стандарт Дублінське ядро метаданих та отримали навички роботи з онлайнвою програмою Редактор-Конвертор. Після перенавчання каталогізатори успішно застосовують свої професійні навички з опису паперових джерел інформації, але з урахуванням умов цифрового середовища для об'єктів мережі «Інтернет».

На вебсайті ОУНБ ім. Д.І. Чижевського (м. Кропивницький) застосовуються описи метаданих у форматі Дублінського ядра майже для кожної опублікованої html-сторінки (загальна кількість на 2014 р. близько 5 тис.). Сайт можна вважати найбільшим в українському сегменті інтернету, де застосовується Дублінське ядро (Волохін, 2014).

Наступним етапом даного пілотного проєкту бібліотеки стало створення окремої бібліографічної бази даних в системі РБІС з доступом через ОРАС бібліотеки для всіх об'єктів цифрової бібліотеки сайту. Згідно з коментарями О.М. Волохіна цифрова бібліотека – це окремий розділ сайту. У ньому

представлені оцифровані видання з рідкісного та цінного фондів бібліотеки, а також журнальні статті, книги, збірки місцевих, сучасних авторів регіону (Волохін, 2014).

У передмові до стандарту ISO 15836 зазначено, що «ці метадані об'єднують бібліотекарів, дослідників цифрових бібліотек, постачальників контенту та експертів з розмітки текстів з метою дослідження стандартів щодо інформаційних ресурсів» (Національні інформаційні ресурси..., 2014: 209). Тому справедливо було очікувати застосування стандарту саме бібліотечними установами з метою бібліографічного опису електронних інформаційних ресурсів, що й підтверджує практика використання стандарту метаданих Дублінського ядра. Проте вже його версія 1.1., представлена у документі CWA 13874 (2000 р.) пропонувала використовувати зазначений стандарт для опису вебресурсів не лише бібліотек, але й музеїв, державних агенцій та комерційних установ (Волохін, 2003). У свою чергу, науковці підкреслюють універсальність стандарту метаданих Дублінського ядра, який «передбачає опис будь-яких цифрових об'єктів та електронних ресурсів – бібліотечних, архівних, музейних, вебсторінок тощо» (Лобузїна, Технології організації..., 2012: 179). Однак використання цього стандарту для опису електронних інформаційних ресурсів музейних чи архівних установ не відзначається інтенсивністю, про що свідчить, зокрема, й менша кількість наукових публікацій, присвячених цій проблематиці. Зокрема, аналізуючи діяльність Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г.С. Пшеничного щодо актуалізації аудіовізуальної спадщини, Т.О. Ємельянова торкається питання міжнародного досвіду у сфері стандартизації описування аудіовізуальних документів. Науковець підкреслює оптимальність універсального стандарту метаданих Дублінського ядра для забезпечення сумісності метаданих архівного аудіовізуального ресурсу, враховуючи простоту застосування цього стандарту, а також надання можливості створювати метаописи необхідної повноти (Ємельянова, 2017:87). Можна погодитися з думкою

Т.О. Ємельянової, що «в Україні міжнародний досвід у галузі уніфікації і стандартизації архівного описування аудіовізуальної спадщини залишився практично непомітним і незатребуваним» (Ємельянова, 2017: 89).

У цьому ж ключі висловлюється К. Лобузін (Лобузін, Проблеми створення... 2012: 123), акцентуючи увагу на проблемі забезпечення сумісності опису рукописних, архівних та бібліотечних документів у контексті інтеграції полівидових ресурсів бібліотечних фондів. Дослідник приходить до висновку, що «як показує світовий досвід, бібліотечні стандарти основані на MARC-форматах, доповнені спеціальними метаданими для архівних документів, цифрових об'єктів і колекцій, можуть забезпечити повноцінний опис електронних ресурсів будь-якої природи» (Лобузін, Проблеми створення... 2012: 123).

Про використання стандарту метаданих Дублінського ядра музеями свідчить, насамперед, зарубіжний досвід. Свого часу, у травні 1998 р., Консорціум комп'ютерного обміну музейною інформацією (Consortium for the Computer Interchange of Museum Information, далі CIMI) запустив CIMI Тестовий стенд метаданих Dublin Core (DC) (CIMI Dublin Core (DC) Metadata Testbed) – ініціативу, метою якої стала оцінка стандарту метаданих Дублінського ядра для пошуку ресурсів музейної інформації. У роботі тестової групи взяли участь 18 учасників із 8-ми країн, які представляли музеї, розробників інформаційних систем, національні інформаційні організації, міждисциплінарні музейні проєкти. Серед них, зокрема: Інформаційні системи ADLIB (ADLIB Information Systems), Американський музей природничої історії, Австралійський музеї онлайн (AMOL), Інформаційна мережа канадська спадщини (CHIN), Національний музей Данії, Музей природничої історії (Лондон), Музей Соломона Р. Гуггенхайма, Тайванський проєкт цифрового музею, офіс Великобританії для бібліотеки та мережі інформації (UKOLN) тощо (Perkins & Spinazze, 1999: 35-36). У результаті проведення

першого етапу дослідження було виявлено, що визначення елементів стандарту Дублінського ядра і запропоноване використання прямо не відповідає музейним потребам. Розпочата в середині 1999 р. друга фаза випробувального тесту дозволила зробити висновок, що стандарт метаданих Дублінського ядра був надто зосереджений на описі цифрових ресурсів і недостатньо задовольняв необхідність музеїв описувати фізичні об'єкти. Музеї мають потребу надавати контекстну інформацію про людей, місця, події, зв'язки між ними та іншими об'єктами. Стандарт метаданих Дублінського ядра, на думку СІМІ, може бути використаний для базової взаємодії «у поєднанні з конкретною моделлю, яка використовується музеями, що здійснюють обмін багатими, складними записами» (Nevile & Lissonnet, 2006: 32).

Як засвідчив досвід управління проектом створення віртуального музею культури корінного населення Квінкану (Quinkan Matchbox Project, Австралія, далі Проект Квінкан), у ході якого було апробовано кваліфікований набір метаданих Дублінського ядра 2005, стандарт є придатним для використання музеями за умови його постійного подальшого розвитку і доповнення. У ході дослідження використовувалася розширена архітектура Дублінського ядра, що дозволяє конкретним музейним установам, їх працівникам розробляти власні набори елементів кваліфікованого Дублінського ядра та додаткові елементи і працювати з локальними наборами елементів – «додатком профілів метаданих». Зокрема, для реалізації Проекту Квінкан був розроблений профіль метаданих – metadata application profile – MAP (далі Quinkan MAP), який допомагав у місцевому (локальному) описі та класифікації розподілених ресурсів. Quinkan MAP сумісний зі стандартом Дублінського ядра і взаємодіє із записами установ-партнерів. Quinkan MAP містить елементи локального використання, елементи уточнення, словники, а також використовує кваліфіковане Дублінське ядро, його архітектурні особливості і рекомендовані практики.

У ході реалізації проєкту на ранніх стадіях розвитку Quinkan MAP відбувся перегляд стандартів і метаданих для використання у відповідних сферах культурної спадщини та бібліотек, як в Австралії, так і за кордоном. У процесі опису ресурсів у контексті культури Квінкан було вирішено низку проблем. Зокрема: знайдено відповідність у списку відношень і ролей MARK для запису ролі «агентів» (це, до речі, засвідчило можливість використання для музеїв моделі, створеної бібліотечною програмою); програма профілів Quinkan MAP, яка містить додаткові значення для елемента Тип (Type), зробила можливим надання допомоги в диференціації записів про реальні місця або предмети та записів про зображення цих місць/предметів – отже, було подолано такий недолік стандарту Дублінського ядра, як класифікація людей, місць та організацій як «фізичних об'єктів»; використання кваліфікаційного Дублінського ядра надає деталі та місцеві особливості, які можна зберегти шляхом представлення у відповідних кодуваннях RDF (RDF – Resource Description Framework (Структура опису ресурсу)); подолані труднощі у зв'язуванні необхідних деталей дат з елементами метаданих дублінського ядра, як це зроблено у Quinkan MAP; застосовується дозволена кваліфікованим стандартом Дублінського ядра значна гнучкість у використанні теми та ключових слів, що є особливо важливим для індексації корінних ресурсів (Nevile & Lissonnet, 2006: 32-35).

Таким чином, дослідники дійшли висновку про можливість використання кваліфікованого Дублінського ядра для розширених описів музейних колекцій завдяки принципу розширюваності Дублінського ядра і розширюваності його архітектури, що дозволяє його доповнювати як специфічними розширеннями для ресурсів, так і локалізованими розширеннями. Хоча стандарт ще має обмеження, коли йдеться про опис людей, місць і подій з достатньою точністю (Nevile & Lissonnet, 2006: 36).

Висновки. Отже, можна виділити наступні етапи створення та розвитку міжнародного стандарту метаданих Дублінське ядро:

- середина – кінець 90-х рр. XX ст. (1995 –1999 рр.) – визначення набору елементів Дублінського ядра, створення схеми «The Dublin Core Metadata Element Set (DCMES)»;
- 2000 –2003 рр. – затвердження набору елементів Дублінського ядра у якості державних стандартів та міжнародного стандарту ISO 15836:2003;
- 2003 р. – до сьогодні – розвиток можливостей Дублінського ядра (розробка ширшого набору словників, технічних специфікацій тощо), закріплених у документах ISO 15836:2009, ISO 15836:2009/COR 1:2009, ISO 15836-1:2017, ISO 15836-2:2019.

Безперечно, стандарт Дублінського ядра продовжить свій розвиток з огляду на потреби установ-користувачів, які мають власну специфіку і потребують розробки відповідного інструментарію для адекватного опису своїх електронних, насамперед веб, ресурсів.

Не ставлячи за мету якнайповніший огляд практик використання стандарту Дублінського ядра, розглянуті сфери і досвід його застосування як за кордоном, так і в Україні свідчить про широкі можливості цього стандарту для створення описів електронних ресурсів (власних і зовнішніх) установ різного характеру, зокрема бібліотек, архівів і музеїв. Широко представлене використання стандарту метаданих Дублінського ядра бібліотечними установами. Він успішно застосовується для опису окремих електронних ресурсів, електронних колекцій, у проєктах зі створення електронних бібліотек, дозволяє вирішувати проблему інформаційно-технологічної сумісності в кооперативних проєктах створення електронних ресурсів, у тому числі світових. Попри те, що ресурсам, зокрема й електронним, архівів та музеїв притаманна власна специфіка, здатність стандарту Дублінського ядра до розширення своїх

можливостей дозволяє вирішувати проблеми, які виникають на шляху його використання для опису специфічних архівних чи музейних ресурсів. Свідченням цього є наведені приклади застосування стандарту музеями, а також фахова думка науковців, зокрема, українських, щодо необхідності подолання певних стереотипів і можливості використання стандарту Дублінського ядра, доповненого спеціальними метаданими для архівних документів, музейних об'єктів, для опису вебресурсів будь-якої природи.

Притаманні стандарту Дублінського ядра властивості, такі як семантика загального вживання, простота створення і підтримки даних, можливості розширювання, забезпечують прийнятний рівень технологічності процесів опису електронних інформаційних ресурсів метаданими Дублінського ядра (аналіз можливостей стандарту, коригування та безпосереднє його застосування). З огляду на це, а також на наявну сьогодні практичну незатребуваність стандарту насамперед музейними й архівними установами, меншою мірою бібліотеками, видається доцільним звернути увагу працівників установ соціальної пам'яті на перспективність його застосування з подальшим висвітленням у наукових публікаціях успіхів і проблем здобутого практичного досвіду, що дозволить робити обґрунтовані висновки про доцільність використання метаданих Дублінського ядра для створення описів різних типів електронних ресурсів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бруй О.М. Сучасні міжнародні бібліотечні стандарти каталогізації цифрових ресурсів. Офіційний вебсайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Матеріали конференцій. *Міжнародна наукова конференція «Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку цифрових інформаційних ресурсів»*, 8 жовтня 2013 р. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/165> (дата звернення 23.01.2022).

2. Волохін О.М. Пілотний проект Кіровоградської ОУНБ з каталогізації ресурсів Інтернет за допомогою Дублінського Ядра Метаданих. Офіційний вебсайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Матеріали конференцій. *Міжнародна наукова конференція «Місце і роль бібліотек у формуванні національного інформаційного простору»*, 21 жовтня, 2014 р. URL: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/355> (дата звернення: 05.01.2022).

3. Волохін, О.М. Каталогізація цифрових ресурсів. Інтернет. Дублінське ядро метаданих : посібник. Кіровоград, 2003. 72 с. URL: https://old.library.kr.ua/dc/DC_Volokhin.pdf (дата звернення: 05.01.2022).

4. ДСТУ ISO 15836-1:2018 Інформація та документація. Набір елементів метаданих Дублінського ядра. Частина 1. Основні елементи (ISO 15836-1:2017, IDT). URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=80385.

5. Ємельянова Т.О. Актуалізація аудіовізуальної спадщини засобами інформаційно-комунікаційних технологій (стандарти та практики). *Архіви України*. 2017. № 3–4. С. 81–94. URL: <https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/8-6.pdf> (дата звернення: 18.03.2022).

6. Захарова Е.Г., Захарова О.В., Резніченко В.А. Опис наукових електронних ресурсів метаданими дублінського ядра. *Проблеми програмування*. 2008. № 2–3. Спеціальний випуск. С. 507–514. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/1472/%E2%84%962-3_2008_Zakharova.pdf?sequence=1 (дата звернення: 23.01.2022).

7. Карнаух И.А. К вопросу о библиографическом описании сетевых электронных изданий. *Бібліотеки і суспільство: рух у часі та просторі* : матеріали наук.-практ. Інтернет-конф., присвяченої 210-річчю Харк. нац. мед. ун-ту та 95-річчю Наук. б-ки ХНМУ, Харків, 5–12 жовт. 2015 р. Харків, 2015. С. 79-86. Електрон. аналог: режим доступу: <http://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/9677> (дата звернення: 25.03.2022).

8. Коляда-Березовська Т., Коротка А. Міжнародна інформаційна взаємодія: формати marc та інші стандарти метаданих. *Актуальні питання документознавства та інформаційної діяльності: теорії та інновації*: зб. Матеріалів IV Міжнародної науковопрактичної конференції, присвяченої 100-річчю Одеського національного політехнічного університету, Одеса, 22-23 березня 2018 р. / під заг.ред. В. Г. Спрінсяна. Дніпро, 2018. С. 31-37.

9. Костенко Л.Й. Бібліотечні електронні інноваційні технології. *Бібліотечний вісник*, 2003. № 6. С. 13–17.

10. Лобузін К. Проблеми створення комплексних цифрових ресурсів історико-культурної та наукової спадщини. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики* : зб. наук. праць. 2012. Число 21: Електронні ресурси історичної науки. С. 121–129.

11. Лобузін К. Технології організації знанневих ресурсів у бібліотечно-інформаційній діяльності : монографія. Київ: НБУВ, 2012. 249 с.

12. Національні інформаційні ресурси як інтегративний чинник вітчизняного соціокультурного середовища / [О.С. Онищенко, В.М. Горюхов, В.І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського. Київ, 2014. 296 с.

13. Национальная библиография в электронную эру: руководство и новые направления развития. Мюнхен : К.Г. Заур, 2009. 132 с. URL: <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/hq/publications/series/39-ru.pdf> (дата звернення: 16.03.2022).

14. Негуляев Е.А. Универсальные схемы метаданных и задача описания вебресурсов. *Библиосфера*. 2006. № 1. С. 43–54.

15. Організаційні аспекти входження вітчизняного інформаційного виробництва в систему міжнародної інформаційної кооперації. *Шляхи розвитку української науки : інформаційно-аналітичний бюлетень*. 2015. № 5. С. 105–112. URL: <http://nbuviap.gov.ua/images/nauka/2015/nauka05.pdf> (дата звернення: 23.01.2022).

16. Палеха Ю.І., Смоловик І.В., Геращенко М.В. Стандартизація в документально-інформаційній, бібліотечній, архівній та видавничій справі: Навч. посібн. Київ : Ліра-К, 2018. 220 с.

17. Робота з інституційним репозитарієм eDNAU : методичні рекомендації. Київ, 2012. 33 с. URL: <http://surl.li/bgrpbw> (дата звернення: 23.01.2022).

18. Савченко З. В. Колекції електронних інформаційних ресурсів і їх метаописи як компоненти наукових електронних бібліотек. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2010. № 5 (19). URL: https://lib.iitta.gov.ua/90/1/Kolekc_ta_metaorucu.pdf (дата звернення: 25.03.2022).

19. DUBLIN CORE. Офіційний вебсайт Boris Yeltsin Presidential Library. URL: <https://www.prlib.ru/en/node/1177385> (дата звернення: 23.01.2022).

20. Dublin Core Metadata Element Set, Version 1.1: Reference Description. URL: <https://www.dublincore.org/specifications/dublin-core/dces/> (дата звернення: 20.01.2022).

21. ISO 15836:2003 Information and documentation – The Dublin Core metadata element set. *Офіційний вебсайт ISO*. URL: <https://www.iso.org/standard/37629.html> (дата звернення: 23.01.2022).

22. ISO 15836:2009 Information and documentation – The Dublin Core metadata element set. *Офіційний вебсайт ISO*. URL: <https://www.iso.org/standard/52142.html> (дата звернення: 23.01.2022).

23. ISO 15836:2009/COR 1:2009 Information and documentation – The Dublin Core metadata element set – Technical Corrigendum 1. *Офіційний вебсайт ISO*. URL: <https://www.iso.org/standard/54784.html> (дата звернення: 23.01.2022).

24. ISO 15836-1:2017 Information and documentation – The Dublin Core metadata element set – Part 1: Core elements. *Офіційний вебсайт ISO*. URL: <https://www.iso.org/standard/71339.html> (дата звернення: 23.01.2022).

25. ISO 15836-2:2019 Information and documentation – The Dublin Core metadata element set – Part 2: DCMII Properties and classes. *Офіційний вебсайт ISO*. URL: <https://www.iso.org/standard/71341.html>. (дата звернення: 23.01.2022).

26. Guinchard C. Dublin Core use in libraries: a survey. *OCLC Systems & Services*. 2002. Vol. 18, № 1. P. 40-50. DOI:10.1108/10650750210418190. URL: https://www.researchgate.net/publication/220418567_Dublin_Core_use_in_libraries_a_survey (дата звернення: 18.03.2022).

27. Nevile, L., Lissonnet, S. Was CIMI too early? Dublin Core and Museum Information: metadata as cultural heritage data. *International Journal of Metadata Semantics and Ontologies*. January 2006. 1(3):198-206. DOI:10.1504/IJMSO.2006.012344. URL: https://www.academia.edu/27918199/Dublin_core_and_museum_information_metadata_as_cultural_heritage_data (дата звернення: 18.03.2022).

28. Perkins, J., Spinazze, Angela T. Finding Museum Information in the Internet Commons: A report on the CIMI Dublin Core Metadata Testbed Project. URL: <https://cidoc.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/6/2018/12/9.pdf> (дата звернення: 18.03.2022).

REFERENCES

1. Bruy, O. (2013). Suchasni mizhnarodni bibliotechni standarty katalogizatsiyi tsyfrovyykh resursiv [Modern international library standards for cataloging digital resources]. *Ofitsiyyny veb sayt Natsional'noyi biblioteki Ukrayiny imeni V. I. Vernads'koho. Materialy konferentsiy. Mizhnarodna naukova konferentsiya «Adaptatsiya zavdan' i funktsiy naukovoyi biblioteki do vymoht rozvytku tsyfrovyykh informatsiynykh resursiv», 8 zhovtnya 2013 r.* [Official website of the National Library of Ukraine named after VI Vernadsky. Proceedings of conferences. International Scientific Conference «Adaptation of the tasks and functions of the scientific library to the requirements of the development of digital information

resources», October 8, 2013]. Retrieved from: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/165> [in Ukrainian].

2. Volokhin, O. (2014). Pilotnyy proekt Kirovohrads'koyi OUNB z katalohizatsiyi resursiv Internet za dopomohoyu Dublins'koho Yadra Metadanykh [Pilot project of the Kirovohrad OUNB on cataloging Internet resources using the Dublin Metadata Core]. *Ofitsiyyny vebsayt Natsional'noyi biblioteky Ukrayiny imeni V. I. Vernads'koho. Materialy konferentsiy. Mizhnarodna naukova konferentsiya «Mistse i rol' bibliotek u formuvanni natsional'noho informatsiynoho prostoru», 21 zhovtnya, 2014 r.* [Official website of the National Library of Ukraine named after VI Vernadsky. Proceedings of conferences. International Scientific Conference «The Place and Role of Libraries in the Formation of the National Information Space», October 21, 2014]. Retrieved from <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/355> [in Ukrainian].

3. Volokhin, O. (2003). *Katalohizatsiya tsyfrovykh resursiv Internet. Dublins'ke yadro metadanykh* [Cataloging of digital Internet resources. Dublin metadata core]. Kirovohrad [in Ukrainian].

4. DSTU ISO 15836-1:2018 Informatsiya ta dokumentatsiya. Nabir elementiv metadanykh Dublins'koho yadra. Chastyna 1. Osnovni elementy (ISO 15836-1:2017, IDT) [DSTU ISO 15836-1: 2018 Information and documentation. Dublin Core Metadata Element Set. Part 1. Basic elements (ISO 15836-1: 2017, IDT)]. Retrieved from: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=80385 [in Ukrainian].

5. Yemel'yanova, T. (2017). Aktualizatsiya audiovizual'noyi spadshchyny zasobamy informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy (standarty ta praktyky) [Actualization of audiovisual heritage by means of information and communication technologies (standards and practices)]. *Arkhivy Ukrayiny – Archives of Ukraine*, 3-4, 81-94. Retrieved from: <https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/2020/03/8-6.pdf> [in Ukrainian].

6. Zakharova, E., Zakharova, O. & Reznichenko, V. (2008). Opy s naukovykh elektronnykh resursiv metadany my dublins'koho

yadra [Description of scientific electronic resources with Dublin core metadata]. *Problemy prohramuvannya – Programming problems*, 2-3, 507-514. Retrieved from: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/1472/%E2%84%962-3_2008_Zakharova.pdf?sequence=1 [in Ukrainian].

7. Karnaukh, Y. (2015). K voprosu o bibliograficheskom opisaniy setevykh elektronnykh izdaniy [On the issue of bibliographic description of online electronic publications]. *Biblioteky i suspil'stvo: rukh u chasi ta prostori : materialy nauk.-prakt. Internet-konf., prysvyachenoyi 210-richchyu Khark. nats. med. un-tu ta 95-richchyu Nauk. b-ky KhNMU, Kharkiv, 5–12 zhovt. 2015 r.* [Libraries and society: movement in time and space: materials of scientific practice. Internet conference dedicated to the 210th anniversary of Kharkiv. nat. honey. University and the 95th anniversary of the Sciences. b-ki KhNMU, Kharkiv, October 5–12. 2015]. Retrieved from: <http://repo.knmu.edu.ua/handle/123456789/9677> [in Russian].

8. Kolyada-Berezovs'ka, T. & Korotka, A. (2018). Mizhnarodna informatsiyna vzayemodiya: formaty marc ta inshi standarty metadanykh [International information interaction: marc formats and other metadata standards]. *Aktual'ni pytannya dokumentoznavstva ta informatsiynoyi diyal'nosti: teoriyi ta innovatsiyi: zb. Materialiv IV Mizhnarodnoyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi, prysvyachenoyi 100-richchyu Odes'koho natsional'noho politekhnichnoho universytetu, Odesa, 22-23 bereznya 2018 r.* [Current issues of document science and information activities: theories and innovations: coll. Proceedings of the IV International Scientific and Practical Conference Dedicated to the 100th Anniversary of Odessa National Polytechnic University, Odesa, March 22-23, 2018]. Dnipro [in Ukrainian].

9. Kostenko, L. (2003). Bibliotechni elektronni innovatsiyi tekhnolohiyi [Library electronic innovative technologies]. *Bibliotechnyy visnyk – Library Bulletin*, 6, 13-17 [in Ukrainian].

10. Lobuzina, K. (2012). Problemy stvorenniya kompleksnykh tsyfrovyykh resursiv istoriko-kul'turnoyi ta naukovoyi spadshchyny

[Problems of creating complex digital resources of historical, cultural and scientific heritage]. *Spetsial'ni istorychni dystsypliny: pytannya teorii ta metodyky : zbirn. nauk. pr. – Special historical disciplines: questions of theory and methodology: a collection of scientific papers*, 21, 121-129 [in Ukrainian].

11. Lobuzina, K. (2012). *Tekhnolohiyi orhanizatsiyi znannyevykh resursiv u bibliotechno-informatsiyni diyal'nosti* [Technologies of organization of knowledge resources in library and information activities]. Kyiv: NBUV [in Ukrainian].

12. *Natsional'ni informatsiyni resursy yak intehtyativnyy chynnyk vitchyznyanoho sotsiokul'turnoho seredovyshcha* (2014). [National information resources as an integrative factor of the domestic socio-cultural environment]. Kyiv.

13. *Natsional'naya bibliografiya v elektronnyu eru: rukovodstvo y novye napravleniya razvitiya* (2009). [National bibliography in the electronic era: guidance and new directions for development]. Munich: K. G. Zaur. Retrieved from: <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/hq/publications/series/39-ru.pdf> [in Russian].

14. Negulyaev, E. (2006). Universal'nye skhemy metadannykh i zadacha opisaniya vebresursov [Universal metadata schemes and the problem of describing web resources]. *Bibliosfera – Bibliosphere*, 1, 43-54 [in Russian].

15. Orhanizatsiyi aspekty vkhodzhennya vitchyznyanoho informatsiynoho vyrobnytstva v systemu mizhnarodnoyi informatsiynoi kooperatsiyi (2015). [Organizational aspects of the entry of domestic information production into the system of international information cooperation]. *Shlyakhy rozvytku ukrayins'koyi nauky – Ways of development of Ukrainian science*, 5, 105-112. Retrieved from: <http://nbuviap.gov.ua/images/nauka/2015/nauka05.pdf> [in Ukrainian].

16. Palekha, Yu., Smolovyk, I. & Herashchenko, M. (2018). *Standartyzatsiya v dokumental'no-informatsiyniy, bibliotechniy, arkhivniy ta vydavnychiy spravi* [Standardization in documentary-informational, library, archival and publishing business]. Kyiv: Lira-K [in Ukrainian].

17. *Robota z instyutysiynym repozytariyem erNAU* (2012). [Work with the institutional repository erNAU]. Kyiv. Retrieved from: <http://surl.li/bgbpw> [in Ukrainian].

18. Savchenko, Z. (2010). Kolektsiyi elektronnykh informatsiynykh resursiv i yikh metaopysy yak komponenty naukovykh elektronnykh bibliotek [Collections of electronic information resources and their meta-descriptions as components of scientific electronic libraries]. *Informatsiyi tekhnolohiyi i zasoby navchannya – Information technologies and teaching aids*, 5 (19). Retrieved from: https://lib.iitta.gov.ua/90/1/Kolekc_ta_metaopycy.pdf [in Ukrainian].

19. DUBLIN CORE. *Ofitsiyyny vebsayt Boris Yeltsin Presidential Library* [Boris Yeltsin Presidential Library official website]. Retrieved from: <https://www.prlib.ru/en/node/1177385> [in Russian].

20. Dublin Core Metadata Element Set, Version 1.1: Reference Description. Retrieved from: <https://www.dublincore.org/specifications/dublin-core/dces/> [in English].

21. ISO 15836:2003 Information and documentation – The Dublin Core metadata element set. *Official ISO website*. Retrieved from: <https://www.iso.org/standard/37629.html> [in English].

22. ISO 15836:2009. Information and documentation – The Dublin Core metadata element set. *Official ISO website*. Retrieved from: <https://www.iso.org/standard/52142.html> [in English].

23. ISO 15836:2009/COR 1:2009. Information and documentation – The Dublin Core metadata element set – Technical Corrigendum 1. *Official ISO website*. Retrieved from: <https://www.iso.org/standard/54784.html> [in English].

24. ISO 15836-1:2017. Information and documentation – The Dublin Core metadata element set – Part 1: Core elements. *Official ISO website*. Retrieved from: <https://www.iso.org/standard/71339.html> [in English].

25. ISO 15836-2:2019. Information and documentation – The Dublin Core metadata element set – Part 2: DCMI Properties and classes. *Official ISO website*. Retrieved from: <https://www.iso.org/standard/71341.html> [in English].

26. Guinhard, C. (2002). Dublin Core use in libraries: a survey. *OCLC Systems & Services*. Vol. 18, № 1, 40-50. DOI:10.1108/10650750210418190. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/220418567_Dublin_Core_use_in_libraries_a_survey [in English].

27. Nevile, L. & Lissonnet, S. (2006). Was CIMI too early? Dublin Core and Museum Information: metadata as cultural heritage data. *International Journal of Metadata Semantics and Ontologies*. January. 1(3):198-206. DOI:10.1504/IJMSO.2006.012344. Retrieved from: https://www.academia.edu/27918199/Dublin_core_and_museum_information_metadata_as_cultural_heritage_data [in English].

28. Perkins, J. & Spinazze, Angela T. (1999). Finding Museum Information in the Internet Commons: A report on the CIMI Dublin Core Metadata Testbed Project. Retrieved from: <https://cidoc.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/6/2018/12/9.pdf> [in English].

АНОТАЦІЯ

В статті висвітлюється проблема створення та застосування оригінального механізму каталогізації цифрових інформаційних ресурсів ISO 15836: 2003: «Інформація та документація. Набір елементів метаданих Дублінське ядро». На сьогодні існують десятки наборів метаданих, що призначаються для опису ресурсів якоїсь певної галузі чи тематики або мають більш загальний характер. У лютому 2000 р. Європейський комітет із стандартизації CEN започаткував множину метаданих Дублінське ядро (Dublin Core metadata Initiative – DCMI), який використовується для загальносистемного опису електронних інформаційних ресурсів. По суті – це формат опису фактично будь-яких ресурсів у мережі «Інтернет». Мета розробників полягала в тому, щоб запропонувати набір метаданих, який могли б використовувати для опису електронних інформаційних ресурсів співробітники установ різних галузей: бібліотек,

музеїв, архівів, органів державної влади, місцевого самоврядування тощо.

Можна виділити наступні етапи створення та розвитку міжнародного стандарту метаданих Дублінське ядро:

– середина – кінець 90-х рр. XX ст. (1995 –1999 рр.) – визначення набору елементів Дублінського ядра, створення схеми «The Dublin Core Metadata Element Set (DCMES)»;

– 2000 –2003 рр. – затвердження набору елементів Дублінського ядра у якості державних стандартів та міжнародного стандарту ISO 15836:2003;

– 2003 р. – до сьогодні – розвиток можливостей Дублінського ядра (розробка ширшого набору словників, технічних специфікацій тощо), закріплених у документах ISO 15836:2009, ISO 15836:2009/COR 1:2009, ISO 15836-1:2017, ISO 15836-2:2019.

Безперечно, стандарт Дублінського ядра продовжить свій розвиток з огляду на потреби установ-користувачів, які мають власну специфіку і потребують розробки відповідного інструментарію для адекватного опису своїх електронних, насамперед веб, ресурсів.

У статті висвітлюється міжнародний та національний досвід використання метаданих Дублінського ядра для опису електронних ресурсів бібліотек, музеїв, архівів. Найширше використання стандарт Дублінського ядра знайшов саме в діяльності бібліотечних установ. Його застосування розглянуто на прикладі публічної бібліотеки Квінсленду (Австралія), бібліотеки університету Альберти (Канада), Кіровоградської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д.І. Чижевського (Україна) тощо. Стандарт успішно використовується для опису окремих електронних ресурсів, електронних колекцій, у проєктах зі створення електронних бібліотек, дозволяє вирішувати проблему інформаційно-технологічної сумісності в кооперативних проєктах створення електронних ресурсів, у тому числі світових.

Значно меншою мірою відображено досвід використання

метаданих Дублінського ядра для опису електронних ресурсів архівів і музеїв. Зокрема, у статті представлено результати реалізації ініціативи СІМІ з оцінки стандарту метаданих Дублінського ядра для пошуку ресурсів музейної інформації, а також *Quinkan Matchbox Project* (Австралія), у ході якого було апробовано кваліфікований набір метаданих Дублінського ядра 2005. Дослідники дійшли висновку про можливість використання кваліфікованого Дублінського ядра для розширених описів музейних колекцій завдяки принципу розширюваності Дублінського ядра і розширюваності його архітектури. На жаль, констатуємо відсутність наукових публікацій, присвячених аналізу українського досвіду застосування стандарту метаданих Дублінського ядра в діяльності музейних та архівних установ. Представлена лише думка фахівців про універсальність даного стандарту, призначеного для опису будь-яких цифрових об'єктів і електронних ресурсів.

Притаманні стандарту Дублінського ядра властивості, такі як семантика загального вживання, простота створення і підтримки даних, можливості розширювання, забезпечують прийнятний рівень технологічності процесів опису електронних інформаційних ресурсів метаданими Дублінського ядра (аналіз можливостей стандарту, коригування та безпосереднє його застосування). З огляду на це, а також на наявну сьогодні практичну незатребуваність стандарту насамперед музейними й архівними установами, меншою мірою бібліотеками, видається доцільним звернути увагу працівників установ соціальної пам'яті на перспективність його застосування з подальшим висвітленням у наукових публікаціях успіхів і проблем здобутого практичного досвіду, що дозволить робити обґрунтовані висновки про доцільність використання метаданих Дублінського ядра для створення описів різних типів електронних ресурсів.

Ключові слова: Дублінське ядро, каталогізація, метадані, стандарт, електронний/цифровий інформаційний ресурс.

To the authors of Bulletin

Dear authors!

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav accepts for publication in the scientific collection «Society. Document. Communication» articles on current issues of historical science, archeology, historiography, source studies and special historical disciplines (original research results in the field of document science, library and publishing, social communications and socio-humanities at the national and international levels), research theory and practice modern educational and methodical technologies of training specialists.

In order to be able to submit articles to the collection and check the current status of your submissions, you must log in to the website <https://sdc-journal.com> or register.

Requirements for design of the publication

The article is submitted in the original language (Ukrainian or English).

If the article is written in English, it is necessary to submit a translation (in Ukrainian) to the Editorial Board!

The main body of the article (*without annotations and literature*) should be at least 10 pages long. The total volume of the article should not exceed 25 pages.

Manuscripts undergo mandatory «blind» review.

Technical requirements for the article: **Margins:** lower, upper - 2 sm; right - 1.5 sm; left - 3 sm.

Editor: MS Word.

Headset: Times New Roman, *pins (size)* 14, *spacing* – 1.

The text is typed without hyphenation.

Regarding the characters: only the following text should be quoted in the text: «», a dash is a short dash: «–». You do not need to put extra spaces, especially in front of square brackets or in parentheses. To prevent this, use the «Unprinted» function.

Tables in the text should be executed in Excel or Word without filling. Drawings made in Word should be grouped together and be a single graphic object. All illustrations must be in black and white or in grayscale, you can use other fill modes (pattern).

The scientific article should contain the following necessary elements:

- statement of the problem in general form and connection with important scientific or practical tasks; relevance of the topic;
- analysis of the latest research and publications in which the problem is solved and which the author relies on, the selection of previously unresolved parts of the general problem to which the article is devoted;
- formulating the goals (goals) of the article, setting the task;
- presentation of the main research material with full justification of the scientific results;
- conclusions and prospects for further exploration in this direction.

The article is formulated as follows:

In the upper left corner: UDC code;

In the middle:

- title of the article (in English, capital letters, bold);
- title of the article (in Ukrainian, capital letters, bold).

In two columns:

On the left (in Ukrainian):

- *name, surname of the author (authors) (italics, bold);*
- academic rank, academic degree, position;
- e-mail;
- ORCID;
- Researcher ID;
- place of work;
- postal address of the institution where the author (s) works.

On the right (in English):

- *name, surname of the author (authors) (italics, bold);*
- academic rank, academic degree, position;
- E-mail;

- ORCID;
- Researcher ID;
- place of work;
- postal address of the institution where the author (s) works.

Width alignment:

Abstract of the article (in English, *italics*, volume - not less than 1800 characters without spaces (230-250 words)). **Keywords** (in English, *italics*, 6-8 words)

Article text in original language (as required).

SOURCES AND LITERATURE (title in center, bold)

...

...

REFERENCES (title in center, bold)

....

...

Abstract of the article in Ukrainian (*italics*, volume - not less than 1800 characters without spaces (230-250 words)). **Keywords** (in Ukrainian, *italics*, 6-8 words);

Citation and in-text references to literary sources are made in the **APA** style, for example (Petrenko, 2008); if the source page is specified, it is given through a colon, for example (Petrenko, 2008: 125).

Literature design

The literature is designed in accordance with the requirements of «DSTU 8302: 2015. Bibliographic reference. General Terms and rules of assembly», of July 1, 2016)

References are made according to the APA standard

For transliteration of the Ukrainian text into Latin the free site <http://www.slovnnyk.ua/services/translit.php> is used (we choose the American variant);

Articles whose authors do not have a scientific degree are additionally accompanied by a review of Ph.D., Doctor in the field of publication or an extract from the protocol of the meeting of the department on the recommendation of the article for publication.

The review or extract from the protocol is submitted in the original or in scanned form by e-mail.

Tel.: (097) 758-40-85; (093) 534-12-58; (095) 460-98-24

Website of the collection of scientific works: <https://sdc-journal.com>

E-mail: redkolegiasdk@gmail.com

Editorial Board

**До авторів збірника
Шановні автори!**

Університет Григорія Сковороди в Переяславі приймає до друку в науковому збірнику «Соціум. Документ. Комунікація» статті з актуальних питань історичної науки, археології, історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін (оригінальні результати досліджень у галузі документознавства, бібліотечної та видавничо-поліграфічної справи, соціальних комунікацій та соціогуманітаристики на національному та міжнародному рівнях), теорії та практики досліджень у галузі сучасних навчально-методичних технологій підготовки фахівців.

Для того, щоб мати можливість подавати статті до збірника та перевіряти поточний статус своїх подань, необхідно увійти на сайт <https://sdc-journal.com> або зареєструватись.

Вимоги до оформлення публікації

Стаття подається мовою оригіналу (українською або англійською).

Якщо стаття написана англійською мовою, необхідно представити до редакції її переклад (українською мовою)!

Обсяг основного тексту статті (*без анотацій та літератури*) має становити не менше 10 стор. Загальний обсяг статті не повинен перевищувати 25 сторінок.

Рукописи проходять обов'язкове «сліпе» рецензування.

Технічні вимоги:

Поля: *нижнє, верхнє* – 2 см; *праве* – 1,5 см; *ліве* – 3 см.

Редактор: MS Word.

Гарнітура: Times New

Roman, *кегель* (розмір) 14, *інтервал* – 1.

Текст набирається без переносів.

Щодо символів: у тексті необхідно використовувати лапки лише такого зразку: «», тире – це коротке тире: «—». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними

чи круглими дужками, а також у них. Для запобігання цього потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки».

Таблиці в тексті мають бути виконані в Excel або Word без заливання. Малюнки, виконані у Word, мають бути згруповані і являти собою один графічний об'єкт. Усі ілюстрації треба подавати в чорно-білому варіанті або у градаціях сірого кольору, можна використовувати інші способи заливки (узор).

Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; актуальність теми;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор (**обов'язково з покликаннями на праці цих авторів і внесенням їх до загального списку літератури!**), виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей (мети) статті, постановка завдання;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Стаття повинна мати таку структуру:

У верхньому лівому кутку: Шифр УДК;

По центру:

- назва статті (англ. мовою, великими літерами, напівжирним шрифтом);
- назва статті (українською мовою, великими літерами, напівжирним шрифтом).

У двох колонках:

З лівого боку (українською мовою):

- ім'я, прізвище автора (авторів) (курсивом, напівжирним шрифтом);
- вчене звання, науковий ступінь, посада;

- E-mail;
- ORCID;
- Researcher ID;
- місце роботи;
- поштова адреса установи, де працює автор (автори).

З правого боку (англійською мовою):

– ім'я, прізвище автора (авторів) (курсивом, напівжирним шрифтом);

- вчене звання, науковий ступінь, посада;
- E-mail;
- ORCID;
- Researcher ID;
- місце роботи;
- поштова адреса установи, де працює автор (автори).

Вирівнювання по ширині:

Анотація статті (англійською мовою, *курсивом*, обсяг – не менше 1800 знаків без пробілів (230-250 слів)). Ключові слова (англійською мовою, *курсивом*, 6-8 слів)

Текст статті мовою оригіналу (відповідно вимог).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА (назва по центру, **напівжирним шрифтом**)

...

...

REFERENCES (назва по центру, **напівжирним шрифтом**)

....

...

Анотація статті українською мовою (*курсивом*, обсяг – не менше 1800 знаків без пробілів (230-250 слів)); **Ключові слова** (українською мовою, *курсивом*, 6-8 слів);

Цитування та внутрішньо текстове покликання на літературні джерела здійснюються за стилем **APA**, наприклад (Петренко, 2008); якщо зазначається сторінка джерела, то вона подається через двокрапку, наприклад (Петренко, 2008: 125).

Оформлення літератури

Література оформлюється відповідно до вимог «ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», що вступив в дію 01.07.2016)

References оформлюється згідно стандарту APA

Для транслітерації українського тексту на латиницю використовується безкоштовний сайт <http://www.slovnuk.ua/services/translit.php> (вибираємо варіант *американська*).

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, додатково супроводжуються рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається в оригіналі або в сканованому вигляді електронною поштою.

Довідки за телефоном: (097) 758-40-85; (093) 534-12-58;
(095) 460-98-24

Сайт збірника наукових праць: <https://sdc-journal.com>

Електронна адреса: redkolegiasdk@gmail.com

Редакційна колегія

Society. Document. Communication. Соціум. Документ.
Комунікація. зб. наук. праць. Переяслав: ФОП
Домбровська Я.М. 2022. Вип. 15. 392 с.

Наукове видання

Соціум. Документ. Комунікація
Society. Document. Communication

Збірник наукових статей

Редакція не несе відповідальності за погляди, судження, результати та висновки, зроблені авторами статей і надруковані в збірнику. Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ **несуть автори матеріалів**.

Статті приймаються до друку лише після їх обговорення на засіданні редколегії збірника при наявності позитивної рецензії рецензента та підтримки їх більшістю членів редколегії.

У разі передруку посилання на «Соціум. Документ. Комунікація» **обов'язкове**.

Підписано до друку 27.06.2022 р. Формат 60x84/16.

Папір офсет. Гарнітура Times New Roman. Наклад 100.

Зам. № 20. Ум. друк. арк. 15

Виробник ФОП Домбровська Я.М Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців

ДК № 6366 від 22.08.2018 р.

08055, Київська обл., Макарівський р-он., с. Вільне,

e-mail: devis519@ukr.net
